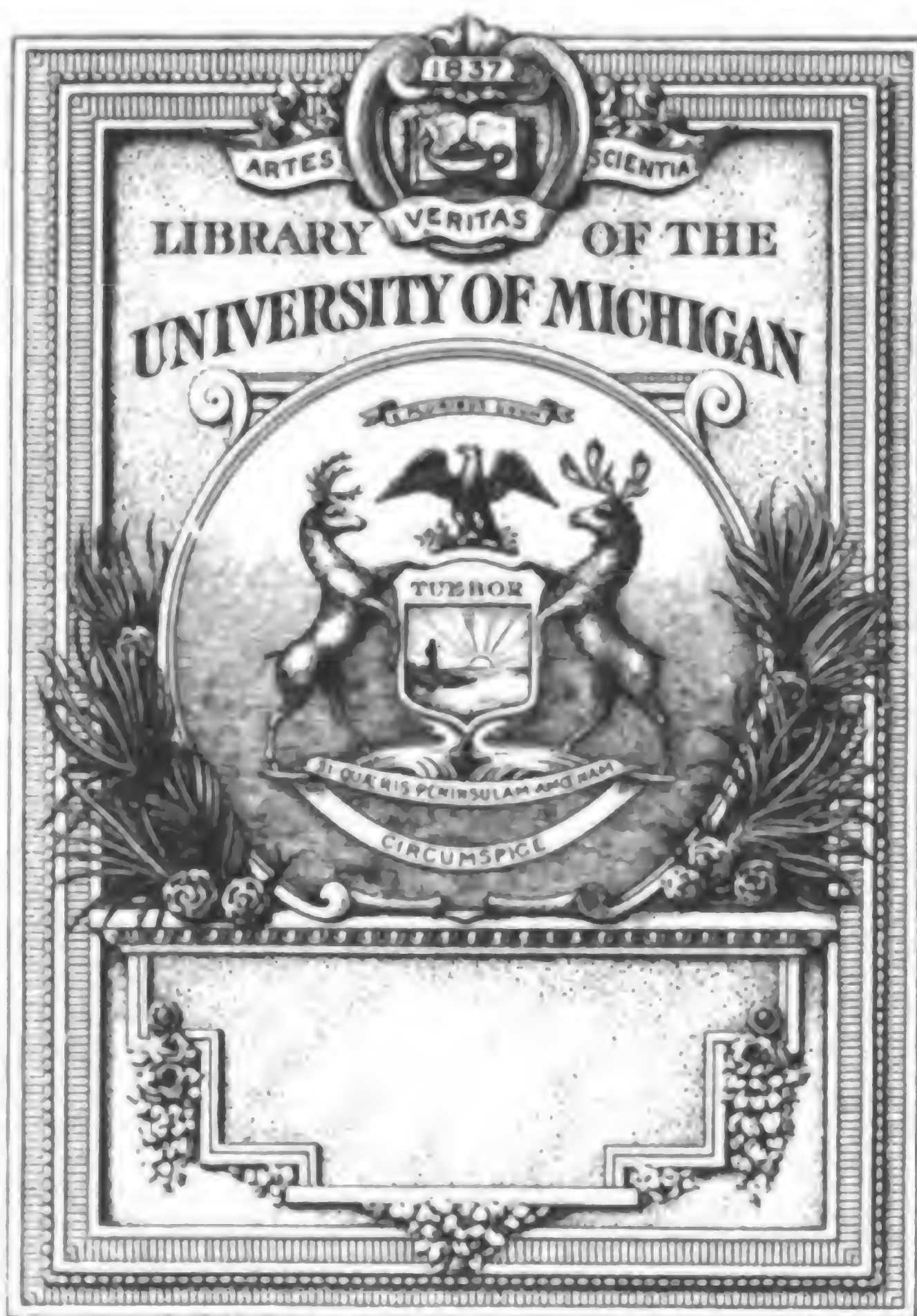

B 391479

DL
1
A2

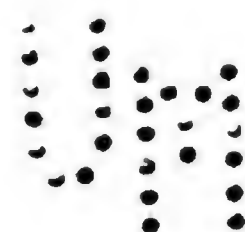
AARBØGER

FOR

NORDISK OLDKYNDIGHED OG HISTORIE,

UDGIVNE AF

DET KONGELIGE

NORDISKE OLDSKRIFT-SELSKAB.

1915.

III. RÆKKE.

5. BIND.

KJØBENHAVN.

I KOMMISSION I DEN GYLDENDALSKE BOGHANDEL, NORDISK FORLAG.

H. H. THIELES BOGTRYKKERI.

JAN 28 1915

AARBØGER

FOR

NORDISK OLDKYNDIGHED OG HISTORIE,

UDGIVNE AF

DET KONGELIGE

NORDISKE OLDSKRIFT-SELSKAB.

1915.

III RÆKKE.

5. BIND, 1. HEFTE.

KJØBENHAVN.

I KOMMISSION I DEN GYLDENDALSKR BOGHANDEL, NORDISK FORLAG.

H. H. THIELES BOGTRYKKERI.

Af Oldskrift-Selskabets eller med dets Understøttelse udgivne Skrifter ere følgende i Commission hos den Gyldendalske Boghandel, medens Medlemmer af Selskabet kunne faa dem for $\frac{2}{3}$ af Bogladeprisen, naar de derom henvende sig til Selskabet, Prindsens Palais, Kbhvn. B, (hvor Formatet ikke angives, er dette 8vo):

Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie. 1866—1914.

Hvert Bind 4 Kr. (Fortsættes med et Bind aarlig.)

Annaler for nordisk Oldkyndighed og Historie. 1836—60, 20 Bind;
1861—63, 3 Bind; hvert Bind 4 Kr. 1864—65, Register til Aarg.
1836—63, 1 Bind, 2 Kr.

Antiquarisk Tidsskrift. 1—7. B. 1843—63. Hvert Bind 4 Kr.

Antiquités Americaines, publiées par C. C. Rafn. 1845. 4. 8 Kr.

Antiquités de l'Orient, par C. C. Rafn. 1re livraison. 1856. 4 Kr.

Antiquités Russes (selon la rédaction de C. C. Rafn). T. I—II.
1850—52. 4. 30 Kr.

Atlas for nordisk Oldkyndighed (med 22 Plader). 1857. Fol. 20 Kr.

Egilsson, S., Lexicon poëticum antiquae linguae septentrionalis.

[1860. Udsolgt]. Ny Udg. ved Finnur Jónsson, 1. 1913. 4 Kr.; 2. 1914. 6 Kr.

Gröndal, B., Clavis poëtica ant. linguae septentr. 1864. 4 Kr.

Hauksbók udgiven efter de Arnamagnæanske håndskrifter no. 371, 544
og 675, 4to, samt forskellige papirhåndskrifter. 1—3. hæfte. 1892—
96. 12 Kr. (Hæfterne henholdsvis 5 Kr., 4 Kr. og 3 Kr.)

Jonsson, E., Oldnordisk Ordbog. 1863. 8 Kr.

Islendinga sögur. 3. B. Njála, 1ste Bind. 1875. 8 Kr.

— — 4. B. Njála, 2det Bind. 1889. 6 Kr.

Landnámabók I—III (Hauksbók, Sturlubók, Melabók). 1900. 6 Kr.

Leitfaden zur nordischen Alterthumskunde. 1837. 1 Kr.

Mémoires de la Société royale des Antiquaires du Nord. 1836—39,
1840—44, 1845—49, 1850—60, 4 Bind à 4 Kr. 1866—1913, hver
Aargang 1 Kr. Aarlig udkommer et Hefte; 6 Hefter udgjøre et Bind.

Njála. Textudgave. 1875. 3 Kr.

Nordiske Fortidsminder. 1. Bind. 1890—1903. 30 Kr. (6 Hefter à 6 Kr.).
2. Binds 1. Hefte. 1911. 6 Kr.

Nordisk Tidsskrift for Oldkyndighed. 1—3. B. 1832—36. 12 Kr.

sen.
Nigel

AARSBERETNING FOR 1915.

Det Kgl. Nord. Oldskriftselskabs Møder i 1915.

Maanedsmøde den 26. Januar.

Forslag til Budget for Aaret 1916 forelagdes og vedtoges.

Prof. Dr. med. F. C. C. Hansen holdt Foredrag om «De ældste Kongegrave og Bispegrave i Roskilde Domkirke, nogle historisk-anthropologiske Resultater».

Underinspektør ved Nationalmuseet Thomas Thomsen gav Meddelelse om archæologisk Undersøgelse af Tybjerg Herred, ledsaget af Kort og Afbildninger.

Maanedsmøde den 16. Februar.

Bibliothekar Dr. Kr. Kålund gav paa Bestyrelsens Vegne Meddelelse om, at Vice-Præsidenten, Prof. Dr. E. Holm under Helbredshensyn nedlagde sit Hverv i Selskabet, hvorpaa han i varme og anerkjendende Ord mindedes, hvor meget Selskabet skyldte den afgaaende Vice-Præsident. Selskabet sluttede sig hertil ved at reise sig.

Fremdeles stillede Sekretæren for Oldskriftafdelingen paa Bestyrelsens Vegne og med enstemmig Tilslutning af Oldskrift- og Oldsagafdelingerne og af Revisorerne det Forslag, at Lehnsgreve Kmhr. Raben-Levetzau skulde vælges til Selskabets Vice-Præsident.

Museumsdirektør Dr. Sophus Müller gav paa Bestyrelsens Vegne Meddelelse om, at Selskabet ved Døden havde mistet sin Kasserer, Statsbanedirektør C. O. Rimestad, og udtalte, at Selskabet taknemlig vilde mindes hans Virksomhed og Interesse for Selskabets Anliggender. Selskabet sluttede sig hertil ved at reise sig.

Fremdeles stillede Sekretæren for Oldsagafdelingen paa Bestyrelsens Vegne og med enstemmig Tilslutning af Oldskrift- og Oldsagafdelingerne og af Revisorerne Forslag om, at Statsgjældsdirektør, Departementschef P. O. A. Andersen skulde vælges til Selskabets Kasserer.

Efter skriftlig Afstemning ved forud omdelte Stemmesedler meddelte Sekretæren for Oldskriftafdelingen, at Lehnsgreve Kmhr. Raben-Levetzau var valgt til Selskabets Vice-Præsident, og Statsgjældsdirektør, Departementschef P. O. A. Andersen til Selskabets Sekretær.

•

Underinspektør ved Nationalmuseet, Magister Chr. A. Jensen gav Meddelelse om et middelalderligt Skulptur i Nationalmuseet og Valdemar Atterdags Gravmæle i Sorø.

Inspektør ved Nationalmuseet, Dr. Chr. Blinkenberg foreviste græske Vaser af de ældste Stilarter og knyttede dertil Bemærkninger om Dekorationsstilens Udvikling.

Maanedsmøde den 16. Marts.

Vice-Præsidenten indtog Forsædet og rettede en Udtalelse til Selskabet.

Arkivar i Rigsarkivet Thiset foredrog: Vore Bilandes Vaaben, en kritisk Undersøgelse.

Inspektør ved Nationalmuseet Carl Neergaard: Ole Worms og det Kgl. Kunstkammers danske Oldsagssamling.

Professor ved Universitetet, Dr. phil. Finnur Jónsson: Sagaernes topografiske Beskrivelser som Støtte for deres Troværdighed.

Direktør ved Nationalmuseet, Dr. phil. M. Mackeprang: En Landsbykirkes Bygningshistorie (Haslev Kirke).

Mødet var usædvanlig talrigt, idet c. 130 Medlemmer vare tilstede. Derefter afholdtes en Sammenkomst, hvorved alle Pladser vare optagne: 64. Vice-Præsidenten udbragte Hs. Maj. Kongens Skaal. Overretsassessor Cold talte for Vice-Præsidenten, som svarede med en Skaal for Oldskriftselskabet. Bibliothekar Jul. Clausen talte for Selskabets nye Kasserer, som takkede med en Skaal for Foredragsholderne.

Møde i Skaane den 27. Juni.

Paa Dampskibet holdtes Foredrag om Malmöhus af Architect Aage Mathiesen.

I Malmö besaas Corflitz Ulfelds källare og Kompanihuset under Ledelse af Docent Fil. Dr. O. Rydbeck, og Malmöhus forevistes af Architect Aage Mathiesen.

I Bosjökloster foredroges Bosjö Klosters Historie af Fil. Kand. G. Clemensson, og Bosjö Klosters Kirke besaas under Ledelse af Architect T. Wählin.

I Lund besøgte Domkirken under Ledelse af Architect T. Wählin og Historiska Museet under Ledelse af Dr. O. Rydbeck.

Maanedsmøde den 23. November.

Cand. mag. Vilh. Lorenzen holdt Foredrag om: Typer og Motiver i dansk Herregaardsarkitektur i 16. Aarh.

Underinspektør ved Nationalmuseet, Cand. mag. Friis Johansen foreviste et nyt Bopladsfund, fra Vrensted i Vendsyssel.

Maanedsmøde den 14. December.

Til Selskabets Revisorer for Aaret 1916 gjenvalgte Konferensraad Mørck og Greve T. Ahlefeldt-Laurvig.

Professor ved Universitetet i Lund, E. Wrangel meddelte: Till altarskåpets utvecklingshistoria genom medeltiden intill renässansen.

Museumsinspektør Dr. Chr. Blinkenberg forelagde: Undersøgelser af Stenalders Gravhøje i Egnen mellem Esbjerg og Varde.

Udsigt over Selskabets Regnskab for 1915.**INDTÆGTER.**

	Kr.	Ø.
Kassebeholdning fra 1914.....	6604.	63
Henlagt til Udgivelse af Nord. Fortidsm. II, 2—3	4982.	55
Understøttelse fra Statskassen til Udgivelse af Skrifter.....	1000.	•
Medlemsbidrag.....	2544.	•
Renter af Selskabets faste Fond:		
Panteobligationer	3760.	•
Kreditforenings Obligationer	3417.	•
Folio og Sparekasserenter.....	520.	36
Ved Salg af Selskabets Skrifter m. m.	1153.	19
	23981.	73

UDGIFTER.

	Kr.	Ø.
A. Almindelige Driftsudgifter: Sekretærerne 1400 Kr.; Besørgelse af de løbende Forretninger 200 Kr.; Assurance 75 Kr.; Trykning og Møders Afholdelse 732 Kr. 16 Øre; Udgifter til Møders Afholdelse 579 Kr. 20 Øre; Skrifters Forsendelse og Porto 344 Kr. 76 Øre; Fragt, Bekendtgørelser og andre Smaaudgifter 164 Kr. 67 Øre; Bud og Pension til afgaaet Bud 550 Kr.....	4045.	79
B. Aarbøger for 1915: Forfatter-Honorarer 1850 Kr.; Afbildninger 1072 Kr. 80 Øre; Trykning og Papir 2833 Kr. 44 Øre; Hefstning 239 Kr. 40 Øre.....	5995.	14
C. Mémoires for 1914—15: Oversætter-Honorar 383 Kr.; Forfatter-Honorar 152 Kr. 50 Øre; Trykning 688 Kr. 95 Øre; Hefstning 54 Kr.	1278.	45
At overføre ..	11319.	38

	Kr.	Ø.
Overført..	11319.	38
D. Sturlunga Saga: Afbetalt Laan	1000.	•
Lexicon poëticum 3 H.: Hefstning	37.	50
[Kontoen har forskudsvis optaget: 1037 Kr. 25 Øre].		
	12356.	88
Kassebeholdning den 31. December 1915	5642.	30
Henlagt til Nord. Fortidsminder, II, 2—3	5982.	55
	23981.	73
FASTE FOND:		
	Kr.	Ø.
Ny jyske Kjøbstadkreditforenings Obligationer 78200 Kr.; Obligationer i Kreditforeningen af Grundelære i Østifterne 4000 Kr.; Obligationer i Kreditforeningen for København og Omegn 2000 Kr.; Obligationer i Kreditkassen for Østifterne 1000 Kr.; Obligationer i Kreditforeningen af jyske Landeiendomme 13000 Kr.	98200.	•
Panteobligationer i faste Landeiendomme	94000.	•
Sparekassebog i Sparekassen for København og Omegn	239.	70
	192439.	70

København, den 16. Januar 1917.

P. O. A. Andersen,
Departementschef,
Selskabets Kasserer.

Revideret og fundet overensstemmende med Bilagene.

Mørch.

T. Ahlefeldt-Laurvigen.

**DET KGL. NORDISKE OLDSKRIFTSKABS
MEDLEMSLISTE D. 31. DECEMBER 1916.**

Stiftende Medlemmer

og

Bidragene til den faste Fond*).

	Kroner
H. M. FREDERIK VI*, Konge af Danmark.....	600
H. M. CHRISTIAN VIII*, Konge af Danmark	600
H. M. FREDERIK VII*, Konge af Danmark	600
H. M. CHRISTIAN IX*, Konge af Danmark.....	600
H. M. FREDERIK VIII*, Konge af Danmark	200
H. M. OSCAR I*, Konge af Sverige og Norge.....	600
H. M. CARL XV*, Konge af Sverige og Norge.....	200
H. M. OSCAR II*, Konge af Sverige og Norge	200
H. M. EDWARD VII*, Konge af Storbritannien og Irland.....	400
H. M. NICOLAUS I*, Keiser af Rusland	800
H. M. ALEXANDER II*, Keiser af Rusland	600
H. M. FRIEDERICH WILHELM IV*, Konge af Preussen	400
H. M. WILHELM I*, Keiser af Tydskland, Konge af Preussen	200
H. M. WILHELM I*, Konge af Nederlandene	400
H. M. WILHELM II*, Konge af Nederlandene.....	200
H. M. WILHELM III*, Konge af Nederlandene	200
H. M. CARL ALBERT*, Konge af Sardinien	400
H. M. VICTOR EMANUEL*, Konge af Italien	400
H. M. UMBERTO*, Konge af Italien	200
H. M. LUDVIG I*, Konge af Portugal	800
H. M. PEDRO II*, Keiser af Brasillen	400
H. M. MAXIMILIAN*, Keiser af Mexico	200
H. M. OTTO I*, Konge af Grækenland.....	400
H. M. FRIEDERICH AUGUST*, Konge af Sachsen	200
H. M. JOHANN*, Konge af Sachsen	200
H. M. ABDUL AZIZ KAHN*, Sultan af Tyrkiet	600
H. M. MUHAMED SCHAH*, Konge af Persien	800
H. M. FERDINAND II*, Konge af begge Sicillierne.....	400
H. M. MAHA MONGKUT*, Konge af Siam	1200
H. K. H. GUSTAV*, Hert. af Uppland, Prinds af Sverige og Norge..	200
H. K. H. AUGUST*, Hert. af Dalarne, Prinds af Sverige og Norge ..	200
H. Ks. H. LEOPOLD II*, Storhertug af Toscana	200
H. K. H. GEORG V*, Storhertug af Meklenburg-Strelltz	400

*) Ved * betegnes Medlemmer, som ere afgaaede ved Døden.

	Kroner
H. K. H. FRIEDRICH FRANZ II*, Storhertug af Meklenburg-Schwerin	400
H. K. H. AUGUST*, Storhertug af Oldenburg	400
H. K. H. LEOPOLD*, Storhertug af Baden	200
H. Ks. H. CONSTANTIN NICOLAIEWITSCH*, Storfyrste af Rusland	400
H. Ks. H. MAXIMILIAN*, Hertug af Leuchtenberg	400
H. Ks. H. JEROME NAPOLÉON*, Prinds af Frankrig	400
H. Ks. H. NAPOLÉON BONAPARTE*, Prinds af Frankrig	400
H. K. H. ALBERT*, Prinds Consort, af Storbritannien og Irland	600
H. K. H. AMADEO*, Hertug af Aosta	200
H. K. H. WILHELM FRIEDRICH*, Prinds af Nederlandene	200
H. Ks. H. CONSTANTIN FRIEDRICH PETER*, Prinds af Oldenburg	200
H. K. H. CARL II, LOUIS de Bourbon*	600
H. K. H. OTTO*, Prinds af Italien, Hertug af Monferrat	200
H. K. H. EUGEN*, Prinds af Savoyen-Carignan	200
H. K. H. LEOPOLD*, Greve af Syrakus, Prinds af Neapel	200
H. K. H. ADOLPH*, Storhertug af Luxemburg	200
H. K. H. ERNST AUGUST, Hertug af Cumberland og Braunschweig-Lüneburg	200
H. H. HANS*, Prinds, af Slesvig-Holsteen-Sønderborg-Glücksborg	200
H. H. WILHELM*, Prinds, af Slesvig-Holsteen-Sønderborg-Glücksborg	200
H. H. Prinds LOUIS LUCIEN BONAPARTE*, Sénateur, London	200
H. H. Prinds ROLAND BONAPARTE, Paris	200
H. H. WILHELM GEORG*, Hertug af Nassau	400
H. H. ERNST II*, Hertug af Sachsen-Coburg-Gotha	200
Aali, Mehemed Emin-, Pascha*, H. M. Sultanens Storzir ..	200
Aall, J.*, Eler af Næs Jernværk, Medlem af Storthinget i Norge	200
Ackermann, W., A., Professor, Bibliothekar, Dresden	200
Adami, J. H. *, Besidd. af Dän. Nienhof og Hohenheim, Sen. i Bremen	200
Adlerberg, V. von*, Greve, General, Minister, St. Petersburg	200
Aggerup, C. G., Etatsraad, Kjøbenhavn	4000
Ahlefeldt-Laurvigen, C. J. F., Geh.-Conferentsraad, Lehnsgreve	200
Ahlefeldt-Laurvigen, F. L. V., Kammerherre, Lehnsgreve	200
Albinus, J. H. J., Cancelliraad, Bellevue ved Kolding	600
Alcock, R., Esq., kgl. storbritannisk bef. Minister i Japan, London	200
Ali Mahomed Khan Mirza*, britisk Fredsdommer, keis. ottomannisk Gen.-Konsul, Bombay	200
Almeida e Albuquerque, Don Fr., keis. brasiliansk Indenrigsminister, Rio de Janeiro	200
Almonte, Don J. N., General, Mexico	200
Alsina, Don V., Dr., Buenos Ayres	200
Amherst, W. P., Earl of Montreal, Viscount of Holmesdale, Kent	200
Andersen, J., Cancelliraad og Forligs-Commissair, Odense	900
Angelis, Don P. de*, kgl. siciliansk Chargé d'affaires	200

	Kroner
Aranjo-Ribeiro, Don J. de*, kaiserl. brasiliansk Minister, Paris	200
Aspinwall, Th.*, Oberst, Brooklyne, Massachusetts	200
Athanasius*, Ærkebiskop, Metropolit af Korfu	200
Bancroft, G.*, nordamerikansk Minister, Berlin	200
Barkly, Sir H.*, K. C. B., Gouverneur paa Øen Mauritius	200
Barry, Sir R.*, Universitets-Cantsler, Victoria, Australien	200
Bartholomæi, J. A. de*, General, St. Petersborg	200
Basilius*, Ærkebiskop i Polotsk og Vitebsk	200
Baye, Baron J. de, Paris	200
Beamish, N. L.*, F. R. S., Oberstlieutenant, Loto Park, Irland	200
Belcredi, E. von*, Greve, Schloss Lösch, Mähren	200
Bengesco, G. de*, Cultusminister i Wallachiet, Bukarest	200
Bering Liesberg, P. L.*, kgl. nederlandsk Oberstlieutenant	200
Bertouch, C. C. F. de*, Hofjægermester, Bruxelles	200
Bertouch-Lehn, J. J. S. E.*, Kmhr., Lehnsbaron, til Sønderkarle	400
Berzelius, J.*, Friherre, Prof. og Sec. ved Vid. Acad. i Stockholm	200
Bexley, N.*, Lord, Vice-Præsident i det kgl. Literatur-S. London	400
Bibesco, Fyrst George*, Hospodar af Wallachiet, Wien	400
Bille, T.*, Kammerherre, kgl. dansk Minister i Londen	200
Bille-Brabe, P.*, Geh.-Conferentsr., Lehns greve til Brahesminde	200
Bliss, W. W. S.*, Oberst, Washington	200
Blome, A. v.*, Geh.-Conferentsraad, Baron, Itzehoe	200
Blome, O.*, Greve, kgl. dansk bef. Minister i Stockholm	340
Bloudoff, D.*, kais. russisk Indenrigsminister i St. Petersborg	200
Bonghie, D.*, Cavaliere, Neapel	200
Bornemann, C. v.*, Kmhr., Fideicommissbesidder, Kjøbenhavn	600
Bornemann, P. J.*, Kammerherre, Bjergbygaard, Sjælland	200
Borromeo, V.*, Greve, Grand af Spanien, Senator, Sardinien	200
Botfield, B.*, Esq., til Northon Hall, Northamptonshire	400
Bouger de Perthes, J.*, Præsident for Société Impér. d'émulation d'Abbeville	200
Bouillé, R. de*, Marquis, Paris	200
Boutourline, D. P.*, Geheimeraad, St. Petersborg	200
Bowring, Sir J.*, London	200
Bradford, A. W.*, Esq., New York	200
Bradlee, Caleb D.*, Pastor, Boston, Mass.	200
Bradley, Ch. W.*, LL. D., Statssecr., Connecticut, New Hawen	200
Bridgham, Hon. S. W.*, Major, Providence, Rhode-Island	200
Brockdorff, C. L.*, Greve, Geh.-Conferentsraad, Kiel	200
Brœl Plater, W. S. de*, Greve til Wiszniowitz, Minsk	200
Brown, J.*, Esq., London	200
Brown, J. C.*, Esq., Providence, Rhode-Island	200
Brown, J. R., Esq.*, Clerkenwell, London	200
Brøndsted, P. O.*, Professor ved Kjøbenhavns Universitet	200

	Kroner
Bute*, the Marquis of, Mount Stuart, Skotland.....	200
Bûlow, B. E.*, storhert. mecklenborgsk Gesandt, Berlin	300
Bûlow, J.*, Geh.-Conferentsraad, Sanderumgaard, Fyen	200
Calvo, Don N. A.*, Buenos Ayres	200
Carlisle, Sir N.*, Secretair ved Soc. Ant. London	600
Casaus, Don F. R.*, Ærkebiskop af Guatemala	340
Castro, Don F. D. F. de*, Senator, St. Domingo	200
Cederfeld de Simonsen, H. C. J.*, Kammerherre, til Erholm og Søndergaard, Fyen.....	200
Chadbourn, P. A.*, A. M., M. D., Professor i Naturhistorie ved William College i Brunswick, Maine	200
Chalmers, P.*, Esq., til Auldbarcastle, Skotland	200
Charnock, R. S.*, Esq., F. S. A., London	200
Chaudoir, St. de*, Baron, Curator for Undervisnings-Districtet Kiew	200
Chlingensperg-Berg, M. v., Bad Reichenhall	200
Christensen, J. C., Folketingsmand, Kjøbenhavn	200
Christie, V. Fr. K.*, Stiftamtmand i Bergen	200
Christy, H.*, Esq., London	200
Cigalla, J. de*, Greve, Dr. phil., Santorin	200
Coates, B. H.*, Dr. med., Philadelphia.....	200
Collings, Rev. W. T.*, East-Grafton, England	200
Conestabile, G.*, Greve, Professor ved Universitetet i Perugia..	200
Cooper, Ch. P.*, Esq., F. R. S., F. S. A., Oxford	200
Coopmans, Edz. W.*, kgl. dansk bef. Minister i Haag og Brüssel	200
Cosby, J. H. W.*, Esq., Advocat, Abbey Lodge, County Dublin..	200
Cust, Sir E.*, D. C. L., Gen.-Lieutenant, Leasowe Castle, Cheshire	200
Daschkoff, D. de*, keis. russisk Justits-Minister, St. Petersburg	200
Daschkoff, J. A.*, keis. russisk bef. Minister i Stockholm.....	200
Davis, Sir J. F.*, Bart., K. C. B., Holly-Wood, Gloucestershire...	200
Demidoff, Fyrst A.*, Greve af San Donato, Toscana.....	400
Dickson, J.*, Brukspatron, Bildahl, Vester-Götland	200
Dietrichstein, M. von*, Greve, Overhofm. hos Hds. M. Keiser- inden af Østerrig, Wien.....	200
Dirckinck-Holmfeld, U. von*, Baron, Geh.-Conferentsraad, Kiel	200
Djurklou, N. G.*, Friherre, Kammerherre, Sørby, Ørebro	200
Donner, C. H.*, Conferentsraad, Altona.....	500
Doudeauville, O. de*, Hertug, Pair af Frankrig, Præs. i det geogr. Selskab i Paris	200
Dowler, B.*, M. D., practiserende Læge, New Orleans	200
Dragsted, S. R.*, Etatsraad, Kjøbenhavn	300
Du Bois, H. C.*, kgl. nederlandsk bef. Minister i Frankfurt, Velp ved Arnhem, Nederlandene	200
Dufferin, F. T.*, Lord, kgl. storbritannisk Minister, Paris	200
Earle, Rev. J.*, Professor, Præst i Swanswick, England	200

	Kroner
Eastwick, E. B.*, Esq., F. R. S., F. S. A., M. R. As. S., London	200
Edgley, Th.*, Esq., Willoughby, Terrace Park, Tottenham, England	200
Ekman, G. H.*, Commerceraad og Grosserer, Gøteborg.....	200
Ekman, J. J.*, Grosserer, Gøteborg	200
Elkan, W.*, Grosserer, kgl. dansk Konsul i Harburg	200
Ellenborough, E. L.*, Earl, Southenham House ved Cheltenham, Gloucestershire	200
Ellesmere, F., Lord Egerton*, Earl, F. G. S., Hon. D. C. L., Oxford	200
Ellesmere, C. G.*, Earl, Worsley Hall, Lancashire	200
Elphinstone, J.*, Lord, Gouverneur over Bombay	200
Elphinstone, Hon. Mount Stuart*, F. R. S. A., London	200
Elton, R.*, A. M., Prof. v. Brown's Univers. i Providence, Rhode Island	200
Eugenius, H. Em.*, Metropolit af Kiew og Halicz	200
Eulampius*, Ærkebiskop af Tobolsk og Sibirlen.....	200
Evans, T. W.*, Esq., M. P., Alles Tree Hall, Derbyshire	200
Eynard, J. G.*, Genf	200
Fair, G.*, D. M., F. R. C. S., London.....	200
Farrer, J.*, Esq., M. P., af Ingleborough, Lancaster, Yorkshire..	200
Fife, J. D.*, Earl, Lord-Lieutenant i Banffshire, Skotland	200
Force, Hon. P.*, Washington	200
Foundouklei, J. J.*, Geheimer., Sen., Gen.-Controleur, Warschau	200
Fragueiro, Don M.*, Dr., Gouverneur, Buenos Ayres.....	200
Fraser, A.*, Esq., kgl. storbritannisk Consul i Batavia	200
Freimark, C. A. W.*, Gen.-Superintendent, evangel. Biskop, Posen	200
Frijs, Chr. E., Krag-Juel-Vind-*, Lehnsgreve til Frijsenborg.....	200
Frijs, F. J., Krag-Juel-Vind-*, Greve, Lehnsbaron til Juellinge...	200
Fuad, Mehemed-*, Pascha, Udenrigsminister, Constantinopel ...	200
Fürst, C. J.*, M. & C. D., Læge, Buenos Ayres.....	200
Fytche, J. L., Esq.*, F. S. A., Freshwater Bay, Isle of Wight..	200
Gibbs, H. H.*, Esq., London	200
Gibson, W. S.*, A. M., F. S. A., Tynemouth	200
Goldman, L.*, Esq., kgl. dansk Consul i Capstaden.....	200
Golitzine, D.*, Fyrste, Gen.-Gouverneur i Moskwa.....	400
Golitzine, S.*, Fyrste, Curator for Universitetet i Moskwa	480
Good, Cl.*, kgl. dansk Gen.-Konsul i Hull	200
Gorostiaga, Don B.*, Dr., Advocat, Buenos Ayres.....	200
Gortschakoff, M.*, Fyrste, Statholder i Polen	200
Gortschakoff, P. D.*, Fyrste, Gen.-Lieutenant, St. Petersborg ..	200
Graty, A. M. du*, Baron, Oberst, Chargé d'affaires i Berlin	200
Gråberg de Hemsø, J.*, Greve, Kammerh. hos Storhert. af Toscana	200
Grill, J. W.*, Brukspatron til Bona Bruk, Øster-Götland.....	200
Gurney, H.*, Esq., Vice-Præsident for Soc.-Ant., London.....	200
Gyllenstjerna, C.*, Friherre, til Krappørup, Skaane.....	200
Gyllenstjerna, N. C.*, Friherre, Kammerh., til Krappørup, Skaane	200

	Kroner
Hall, R.*, Admiral, Militair-Gouverneur i Archangel	200
Hallam, H.*, Esq., Vice-Præsident for S. A., London	200
Hambro, C. J.*, Baron, London	200
Hambro, Everard*, Banquier, London	200
Hamlin, A. C.*, M. D., Medicinal-Inspecteur i Bangor, Maine....	200
Hansen, Joh.*, østerrigsk Generalconsul, Kjøbenhavn	200
Harrison, W.*, Esq., F. S. A., F. Z. S., Samlesbury Hall, Preston	200
Heintze, J. Fr. E.*, Baron, Kammerherre, Bordesholm	200
Henderson, G.*, Major, M. R. A. S., F. S. A. Scot., Ovenden, Kent	200
Heros, Dom M. de los*, Directeur for det kgl. Bibliothek i Madrid	200
Hetsch, Chr.*, Architekturmaler, Kjøbenhavn	200
Holbrook, J. E.*, M. D., Professor, Charleston, Syd-Carolina ...	200
Holstein, L. H. C. H.*, Overkammerh., Lehnsgreve, til Holsteinborg	200
Hopkins, E. A.*, Esq., New York	200
Horsburgh, J.*, Hydrograph ved det Engelsk-Ostindiske Compagni	200
Hucht, W. L. J. van der*, Grosserer, Harlem	200
Hudson, W. H.*, Esq., nordamerikansk Consul i Buenos Ayres..	200
Ingram, J.*, Præsident for Trinity College i Oxford	200
Isidorus*, Præsident for den hellige Synode, St. Petersborg....	200
Jacob*, Biskop af Saratoff og Zarizinsk	200
Jenisch, M. J.*, Senator i Hamborg	200
Juel Rysensteen, N.*, Baron, Kammerh., Lundbæk, Nørrejylland	200
Kemble, J. M.*, Esq., M. A., Trinity College i Cambridge	200
Kheredine Ben Hassem*, Divisions-General, Marinemin. Tunis	600
Kiriakow, M.*, keis. russisk Collegialraad, Odessa	240
Klewitz, W. A. von*, kgl. preussisk Geh.-Statsminister, Berlin..	200
Klick, J. J.*, kgl. dansk Consul i Buenos Ayres	200
Knowles, J. T.*, Esq., Architekt, London	200
Kold, P.*, Agent, Kjøbmand i Nibe	1200
Kossakowski, St.*, Greve, Geheimeraad, Senator, Warschau....	200
Koucheleff-Besborodko, A. Gr.*, Greve, virkelig Statsr., S. Petersb.	200
Krabbe-Carisius, H.*, Geh.-Statsminister, Kjøbenhavn	200
Kubinyi, A. von*, Directeur for National-Museet i Pest	200
Kulakowski, J.*, Curator for Gymnasiet i Bialystok	200
De la Gardie, Greve R., Landshöfding, Malmø	200
Lamas, Don A.*, Dr., Minister for Uruguay, Rio de Janeiro	200
Lamb, W.*, Esq., Øen St. Thomas, Vestindien	200
Lang, A.*, Major og Overveimester, St. Croix, Vestindien	240
Lang, H.*, M. D., kgl. dansk Consul i Greenock, Skotland	200
Larsen, Don J. M.*, Dr., Professor ved Universitetet i Buenos Ayres	200
Lastarria, Don J. V.*, Advocat, Santiago, Chile	200
Leathes, Ph. H.*, Esq., F. S. A., London	200
Le-Blanc, Th *, Esq., LL. D., F. S. A.	200
Lee, J.*, Esq., LL. D., F. R. S.	200

	Kroner
Lee, Right Rev., J. P.*, D. D., F. R. S., Lord-Biskop af Manchester	200
Lenox, J.*, Esq., New-York.....	200
Lerche, Chr. A.*, Kammerh., Lehnsgreve til Lerchenborg.....	200
Lerchenfeld, Fr.*, Baron, Stats- og Finantsminister, München..	200
Letterstedt, J.*, kgl. svensk og norsk Generalconsul, Capstaden	200
Lewis, M.*, Esq., Baltimore, Maryland.....	200
Lidén, J.*, Dr. med., Stockholm.....	200
Lopes, Don C. A.*, Præsident for Republiken Paraguay.....	400
Lowell, Chr.*, D. D., Sognepræst i Boston, Massachusetts.....	200
Lunzi, N. C.*, Greve, San Kyrikos, Zante.....	200
Luynes, H. T. P. J. duc d'Albert*, Paris.....	400
Macauley, D.*, LL. D., Edinburgh.....	200
M'Caul, J.*, M. A. i Oxford, kgl. storbritannisk Consul i Kjøbenhavn	200
Macedo, Don J. da Costa de*, Secretair ved Vid. Acad. i Lissabon	200
Macgregor, F. C.*, Consul, Reinbeck, Holstein.....	200
Mackinlay, D.*, M. D., Pollockshields, Skotland.....	200
Macleod, Sir H. G.*, Gouverneur paa Trinidad, Vestindien.....	200
Manockjee Cursetjee*, Esq., F. R. A. S., Bombay.....	200
Marcoran, Sir G.*, J. U. D., Corfu.....	200
Marquez, J. J.*, Præsident for Republiken Ny Granada.....	200
Marsch, P. G.*, nordamerikansk bef. Minister i Florents.....	200
Marshall, V.*, Esq., kgl. dansk General-Consul i Skotland.....	200
Martinez de la Roza, D. Fr.*, kgl. bef. spansk Minister i Rom	200
Mavros, N. de*, Statsraad, Bukarest.....	200
Mayer, J.*, Esq., F. S. A., Curator for Antiquitets-Museet i Liverpool	200
Melin, H. M.*, Theol. Dr., Professor ved Universitetet i Lund ...	200
Menschikoff, A.*, Fyrste, Admiral, Gen.-Gouverneur over Finland	300
Metcalf, Ch.*, Lord, Gouverneur over Agra, Hindostan.....	400
Metternich, Cl.*, Fyrste, keis. østerrigsk Stats-Kantsler, Wien..	200
Michélsen, C.*, kgl. dansk Gen.-Consul i Santa Fè de Bogotà..	200
Miniscalchi-Erizzo, F.*, Greve, keis. østerrigsk Kammerh., Verona	200
Mittrowsky, A. F.*, Greve, keis. østerrigsk Øverste Kantsler, Wien	200
Molander, J.*, Biskop over Borgå Stift, Finland.....	200
Moltke, A. V.*, Lehnsgreve til Bregentved, Sjælland.....	200
Moltke, C. E.*, Geh.-Conferentsraad, Greve, til Aagaard, Sjælland	200
Moltke-Hvitfeldt, A. G.*, Geheime-Conferentsraad, Greve, til Moltkenborg, Fyen.....	200
Moltke-Hvitfeldt, G. L.*, Greve, kgl. dansk bef. Minister i Paris	200
Monrad, D. G.*, Biskop, Nykjøbing paa F.	200
Monserrate, F. D. C. de*, Directeur, Rio de Janeiro.....	200
Montefiore, Sir M.*, Bart., F. R. S., London.....	200
Montezuma, Vicomte. D. F.*, Rio de Janeiro.....	200
More, J. Sh.*, Professor i skotsk Ret ved Universitetet i Edinburgh	200
Morpurgo, Baron J. de*, Banquier, kgl. belgisk Gen.-Consul i Triest	200

	Kroner
Morris, J. G.*, Esq., Grosserer, Philadelphia	200
Morrow, R.*, Esq., Grosserer, Halifax, Ny Skotland	200
Mosquera, T. C. de*, General, St. Fé de Bogotà.....	200
Mosquera, J. M.*, Ærkebiskop i Ny Granada, St. Fé de Bogotà.	200
Mueller, F.*, M. D., Ph. D., Government Botanist, Australien ...	200
Mülertz, A. F.*, Ph. D., Rector ved den lærde Skole i Horsens.	200
Murphy, Hon. H. C.*, Brooklyn, New-York	200
Mylius, J. J. de*, Hofjægermester, til Rønningesøgaard, Fyen ...	200
Mylius, S. W. V. de*, Kammerherre, til Rønningesøgaard, Fyen.	200
Navarete, Don F. de*, Præsident for det kgl. Acad. for Spaniens Historie i Madrid.....	200
Neergaard, P. J.*, Etatsraad til Førslev og Faareville, Sjælland	200
Neophytos*, Metropolit af Wallachiet	200
Nesselrode, C. R.*, Greve, keis. russisk Rigskantsler, St. Petersbg.	200
Nicholson, Sir C.*, Bart., D. C. L., LL. D., London.....	200
Nordenfalk, J.*, Friherre, Ph. D., Stockholm	200
Norman, B. M.*, Esq., Orleans	200
Northumberland, A. P.*, Lord Prudhoe, Hertug af, til Alnwick Castle, England	200
Næser, C. A.*, Etatsraad, Captain, Kjøbenhavn	200
Obligado, Don P.*, Dr., Gouverneur i Buenos Ayres	200
Obrenovitsch*, Michael III, Fyrste af Serbien, Belgrad	400
Oesterreicher, R. von*, Etatsr., kgl. dansk Gen.-Consul i Triest	200
Olfers, J. F. M. von*, Geheimer, Gen.-Direktør over de kgl. preus- siske Museer, Berlin	200
Olinda, Don P. de Araujo Limas*, Marquis de, Rio de Janeiro..	200
Orloff, A.*, Fyrste, Medlem af Statsraadet i St. Petersborg.....	200
Osuna y del Ynfantado, Don M.*, duque de, kgl. spansk bef. Minister i St. Petersborg	200
Ouseley, Sir Gore*, Director R. A. S., London.....	200
Ouseley, W. G.*, fh. kgl. bef. storbritannisk Minister	200
Ouvaroff, A.*, Greve, Statsraad, Medl. af Vid. Akad. i St. Petersborg	200
Ouvaroff, S.*, Greve, keis. russ. Udenrigsminister, St. Petersborg	200
Parish, F.*, Esq., kgl. storbritannisk Consul i Buenos Ayres....	200
Parker, Rev. P.*, Washington ..	200
Pazos, Don J. B.*, Dr., Buenos Ayres	200
Perez de Velasco, Don H.*, J. U. D., Advocat, Lima.....	200
Peterson, J.*, Esq., Overdommer paa Øen St. Vincent, Vestindien	200
Petit, L. H.*, Esq., F. R. S., London	400
Peto, Sir S. M.*, Bart., M. P., K. C. D., Sommerleyton Hall, Suffolk	200
Phillips, Sir T.*, Bart., Middlehill, Worcestershire.....	200
Plaskett, J.*, Major, St. Croix, Vestindien	200
Platen, B. J. E.*, Greve, Statsraad, Ørbyhus, Uppland.....	200
Platon*, Ærkebiskop af Riga og Mitau, Dubela, Rusland.....	200

	Kroner
Plessen, O.*, Baron, Geh.-Conferentsraad, Baden-Baden	200
Plumer, W.*, Esq., Epping i New Hampshire	200
Pontoppidan, H.*, kgl. dansk Gen.-Consul i Hamborg	200
Poor, Henry W., New York	200
Power, Rev. J.*, Bibliothekar ved Universitetet i Cambridge	200
Pratápa Chandra Sinha Bahádoor*, Raja, Bakparáh, Bengalen	200
Precht, H. W.*, Oberstl., Stadthauptmand paa Øen St. Thomas..	400
Prescott, H.*, Gouverneur over Newfoundland	200
Preus, J. C.*, Sørenskriver i Vester-Nedenæs, Norge	200
Prieto, Don J.*, Præsident i Chile	200
Pryce, D. T.*, Grosserer, Batavia	200
Przedziecki, A.*, Greve, Warschau	200
Pycroft, J. W.*, Esq., F. S. A., F. R. A. S., London	200
Pyrker von Felsø-Eør, J. L.*, Patriarch-Ærkebisk. af Erlau, Ungarn	200
Radhákant Deva Bahádoor*, hinduisk Literator, Calcutta	200
Rafn, C. C.*, Conferentsraad, Professor, det kgl. nordiske Oldskrift-	
Selskabs Stifter og bestandige Secretair	200
Rájendralála Mitra, B.*, Vicepræsident for R. A. S., Bengalen.	200
Ralli, A. di Stefano*, Banquier, Triest	200
Rantzau, C. F.*, Greve, Kammerherre, til Frederikslund og Brahes-	
holm, Fyen	200
Rastawiecki, E.*, Baron, Warschau	200
Read, J. M.*, General, Athen	200
Rehling, J.*, Gen.-Gouverneur over dansk Ostindien, Tranquebar	200
Reventlow, C. E., Lehnsgreve, til Christianssæde og Brahetrolleborg	200
Reventlow, F. C. O.*, Geh.-Conferentsraad, Lehnsgreve til Chri-	
stianssæde, Lolland	200
Reventlow, Fr. D.*, Greve, kgl. dansk bef. Minister i London ..	200
Reventlow, D. C. E.*, Greve, til Brahetrolleborg, Fyen	200
Reventlow, Chr. D.*, Greve, Finnhus, Skaane	200
Ricker, Hon. S.*, nordamerikansk Gen.-Consul i Frankfurt	200
Rink, H. J.*, Dr. phil., Justitsraad, Christiania	200
Robert, P. C.*, General-Intendant, Paris	200
Rodotheatos, Sp.*, Overretspræsident, Corfu	200
Roger, C. J.*, Barrister-at-Law, Walthamston, Essex	200
Romualdo Antonio de Seixas*, Ærkebiskop af Brasillen, Bahia	200
Rosen, S. A. G. C.*, Kammerherre, Hendriksholm, Sjælland	200
Rosenørn-Teilmann, C. P. T.*, Kammerherre, til Stamhuset	
Nørholm	200
Rumine, N. de*, virkelig Statsraad, Kammerherre, Moskwa	200
Ruyssenaers, S. W.*, kgl. nederlandsk Gen.-Consul i Alexandria	200
Rønneukamp, Chr.*, Kammerh., til Næsbyholm og Bavelse	400
Salvandy, N. A.*, Greve, fransk Udenrigsminister, Paris	200
Santa-Cruz, A.*, Protektor for den Peru-Boliviske Confoederation	320

	Kroner
Savaïtof, P.*, Prof. ved det geistl. Seminarium i St. Petersburg	200
Scarpa, J. da*, kgl. dansk Consul i Flume	200
Scavenius, J. B.*, Hofjægermester, til Basnæs, Sjælland	200
Scavenius, P. B.*, Kammerherre, til Gjorslev, Sjælland	200
Schack, O. D.*, Lehnsgreve, til Schackenborg, Sønderjylland	200
Schack-Sommer, O.*, fh. kgl. dansk Vice-Consul i Hamborg ..	200
Scheele, L. N.*, Geheime-Conferentsraad, København	200
Scheel-Plessen, W. H. B.*, Greve, Zierhagen, Neustadt	200
Schindler, J.*, Baron, Geheimeraad, Krakau	200
Schmidt, P. Chr.*, til Vindeby, Senator i Tønning	400
Scholten, P. C. F.*, Gen.-Gouverneur over dansk Vestindien	200
Schubert, F. H. de*, Gen.-Lieutenant, St. Petersburg	200
Schûth, N. C.*, kgl. dansk Gen.-Consul, Valparaiso	300
Schütte, A. T.*, Hofjægermester, til Bygholm og Nørlund, Nørrejyll.	200
Sieveking, K.*, Syndicus i Hamburg	200
Slögreen, A. J.*, Statsraad og Medl. af Vid. Acad. i St. Petersburg	200
Skeel, E. W. R.*, Kammerherre, til Dronninglund, Nørrejylland ..	200
Smith, J. C.*, Esq., Sharon, Connecticut	200
Smith, M.*, Sø- og Land-Krigscommissair, Frederikshavn	200
Solomos, D.*, Greve, Zante	200
Sparks, J.*, LL. D., Prof. i Historie, Cambridge, Mass	200
Stawell, Sir W. F.*, Overdommer, Victoria, Australien	200
Steenhammar, M.*, Provst og Sognepræst til Risinge, Øster-Götland	200
Stichæus, J. F.*, Landshøvding over Borgå, Finland	200
Stifft, A. J. von*, Keiser Frants I's Livlæge, Wien	200
Stirbey, Fyrst D. Barbo de*, Hospodar af Wallachiet, Bukarest ..	200
Stourdza, Fyrst M.*, Hospodar af Moldau	400
Stroganoff, G.*, Greve, Geheimeraad, St. Petersburg	200
Strøyberg, C.*, Cancelliraad, Aalborg	1200
Studach, H. L.*, Apostolisk Vicar i Stockholm	200
Stürup, V.*, Legationsraad, kgl. dansk Gen.-Consul i Venezuela.	200
Sutherland, G. G. L. G.*, Hertug af, Dunrobin Castle, Sutherland	200
Swinburne, Sir J. E.*, Bart., Præs. for Ant. Selskab i Newcastle.	300
Symington, A. J.*, Esq., Glasgow	200
Sørensen, Alfred, Etatsraad, København	200
Teimouraz, H. T.*, Czarevitsch, Prinds af Georgien	200
Teleki von Széh, J.*, Gieve, Gouverneur over Stebenbürgen ...	200
Thamsen, H. D.*, Etatsraad, Stuttgart	4040
Thomander, J. H.*, Biskop i Lund	200
Tledge, J. H. C.*, Grosserer, Buenos Ayres	200
Titoff, W.*, virkelig Geh.-Statsraad, St. Petersburg	200
Tobin, Sir T.*, Fredsdommer, Ballincollig, Grevskabet Cork	200
Toreno, J. M. de*, Greve, Kammerherre hos Hds. M. Dronningen af Spanien, Madrid	200

	Kroner
Traill, Th. St.*, M. D., Professor ved Universitetet i Edinburgh ..	200
Trevelyan, Sir C.*, Bart., London	200
Trevelyan, Sir W. C.*, Bart., Wallington, Newcastle on Tyne...	200
Trolle-Bonde, G.*, Greve, Kammerh., Säfstaholm, Södermannland	300
Typaldos, G. K.*, Senator, Athen	200
Tyskiewicz, E.*, Greve, Gouvernements-Secretair, Borysoff.....	200
Ulrich, F. C.*, Gouverneur paa Øen St. Barthelemy, Vestindien ..	300
Van Buren, M.*, Præs. for de foren. nordamerik. Fristater	200
Van Deurs, J. F.*, Gen.-Krigscommissair, til Frydendal, Sjælland	200
Vargas, J.*, M. D., Præsident for Republiken Venezuela	200
Varszawa, Fyrst J. de, Grev Paskevitch Eriviansky*, Stath. i Polen	300
Vedel, E.*, Kmhr., Kgl. Nord. Oldskriftselskabs Æresmedlem.....	200
Vedel-Simonsen, L. S.*, Conferentsraad, til Elvedgaard, Fyen..	200
Waldo, D.*, Esq., Worcester, Massachusetts	200
Wallén, C. S.*, Geheimeraad, Helsingfors.....	200
Wandel, Oscar, Grosserer, Kjøbenhavn.....	200
Webster, N.*, LL. D., New-Haven, Connecticut.....	200
Wedell, C. W. A. S.*, Kammerh., Lehnsgreve til Wedellsborg, Fyen	200
Wellenheim, L. W. von*, Hofraad, Wien.....	200
Were, J. B.*, Esq., kgl. dansk og svensk-norsk Consul i Melbourne	200
Werkmøster, M.*, Landmaaler, Svendborg	200
Wetmore, Hon. P. M.*, General, New-York	200
Wiarda, S.*, kgl. nederlandsk Consul i Buenos Ayres.....	200
Wilson, Right Rev. D.*, D. D., Biskop i Calcutta.....	200
Wilson, Rev. J.*, D. D., F. S. A., Trinity College, Oxford	200
Winthrop, R. C.*, LL. D., Præsident for det historiske Selskab i Massachusetts	200
Winthrop, Th. L.*, Præs. for det Amer. Antiquar. Selskab i Boston	200
Witte, J. J. A. M. de*, Baron, M. de l'Inst., Paris	200
Wolanski, T. Pr. z Wolan*, Landraad, Pakosc, Posen.....	200
Wood, R.*, Esq., kgl. storbritannisk Konsul i Tunis.....	200
Woolsey, T. S., A. M., Professor ved Yale College, New Haven, Connecticut.....	200
Wrangell, F. de*, Baron, Admiral og Gen.-Adjutant, St. Petersburg	200
Young, A.*, Captain, Twickenham, England.....	200
Young, Sir J.*, Gouverneur over New South Wales, Australien..	200
En russisk Statsmand i St. Petersburg.....	200
En Amerikaner.....	1000
Fond under Benævnelsen •Grønland•.....	1200
Fond under Benævnelsen •Stavanger•	400
Tilvæxt, som Fonden forøvrigt har erholdt	74840
Selskabets faste Fond den 31. December 1915 ...	192440

Bestyrelse og Medlemmer

den 31. December 1916.

Selskabets Præsident:

HANS MAJESTÆT KONG CHRISTIAN X. AF DANMARK.

Vicepræsident: Lehnsgreve F. C. O. Raben-Levetzau, til Christiansholm.

Sekretær for Udgivelsen af Oldskrifterne: Bibliothekar ved den Arnemagnæanske Haandskriftsamling, Dr. phil. Kr. Kaalund.

Sekretær for Udgivelsen af de archæologisk-historiske Tidsskrifter: Direktør ved Nationalmuseet, Dr. phil. Sophus Müller.

Kasserer: Departementschef P. O. A. Andersen.

Oldskrift-Afdeling.

V. Dahlerup, Professor ved Universitetet.

Valtýr Gudmundsson, Docent ved Universitetet, Dr. phil.

Finnur Jónsson, Professor ved Universitetet, Dr. phil.

Kr. Kaalund, Bibliothekar ved den Arnemagnæanske Haandskriftsamling, Dr. phil. (Formand).

Axel Olrik, Professor ved Universitetet, Dr. phil.

Vilh. Thomsen, Hs. Exc., Professor ved Universitetet, Dr. phil.

L. F. A. Wimmer, Professor, Dr. phil. & litt.

Oldsag-Afdeling.

Chr. Blinkenberg, Professor ved Universitetet, Dr. phil.

Kr. Erslev, Rigsarkivar, Dr. phil.

T. Hindenburg, fh. Assessor i Overretten.

A. Thise, fh. Arkivar i Rigsarkivet.

M. Mackeprang, Direktør ved Nationalmuseet, Dr. phil.

Sophus Müller, Direktør ved Nationalmuseet, Dr. phil. (Formand).

C. Neergaard, Inspektør ved Nationalmuseet.

A. Medlemmer i Norden).***H. M. Kong Christian X.****Aarsleff, C., Prof., Billedhugger. København.****Abell, P. F., Adjunkt, København.****Abrahams, Nic., Inspektør ved Klasselotteriet, København.****Adler, B. D., Grosserer, København B. B.****Ahlefeldt-Laurvig, Greve C. W., til Eriksholm.**

*) B. B.: har ydet Bidrag for bestandlg, V. B.: er ved Bestyrelsen foreslaaet til Medlem. Alle øvrige Medlemmer yde aarligt Bidrag.

- Ahlefeldt-Laurvigen, A. T. E., Greve, Kjøbenhavn.
 Ahlén, A., fl. dr., Nordiska Museet, Stockholm.
 Almgren, Oscar, fl. dr., Professor ved Universitetet, Uppsala.
 Althin, Ernst, Kyrkoherde, Glemminge.
 Ambt, G. C. C., fh. Generaldirektør, Kjøbenhavn.
 Ammonsén, C., Inspektør, Kjøbenhavn.
 Ammundsen, Vald., Prof. theol., Kjøbenhavn.
 Andersen, Joh. O., Professor ved Universitetet, Kjøbenhavn.
 Andersen, P. O. A., Departementschef, Kjøbenhavn.
 Andersen, R. C., Villa Pax, Randers.
 Andrup, Otto, Mag. art., Inspektør v. Frederiksborg Museet.
 Andræ, V. N., Overretssagfører, Kjøbenhavn.
 Annerstedt, C., fh. Univ.-Bibliotekarie, fl. dr., Uppsala.
 Arne, T. J., fl. lic., Amanuens v. Statens hist. Museum, Stockholm.
 Arntz, S., Læge, Kjøbenhavn.
 Arup, Erik, Dr. phil., Professor ved Universitetet, Kjøbenhavn.
 Bagger, J. H., Høiesteretssagfører, Kjøbenhavn.
 Baller, V., Byfoged i Kolding.
 Bang, Thomas B., mag. art., Kjøbenhavn.
 Bardenfleth, V., Stiftamtmand, Veile B. B.
 Barfod, H. P., Dr. med., prakt. Læge, Kjøbenhavn.
 Bech, A., Godseler, til Krusesminde.
 Bech, C., Kmhr., Godseler, til Engelsholm.
 Becker, S. A., Lic. theol., Sognepræst, Snodstrup.
 Beckett, F., Direktør ved Kunstmuseet, Dr. phil., Kjøbenhavn.
 Behrens, Carl, Redaktør, Kjøbenhavn.
 Bendixen, B. E., fh. Rektor, Bergen.
 Berg, N. P. R., Kontorchef i Industriforeningen, Kjøbenhavn.
 Berlème-Nix, F. A., Professor, Dr. med., Kjøbenhavn.
 Berner, Ebbe, Holtenshus.
 Berner-Schilden-Holsten, Lehnsbaron A. C., Holstenshus.
 Bertelsen, Henrik, Rektor, Dr. phil., Roskilde.
 Bertram Larsen, Taarnurfabrikant, Kjøbenhavn.
 Beyer, Petrus, prakt. Læge, Kjøbenhavn.
 Bidstrup, Prof., Architekt, Rønne.
 Bille Gram, Professor v. pharm. Læreanstalt, Kjøbenhavn V. B.
 Billeskov Jansen, Overretssagfører, Thisted.
 Bing, Anton, Redaktør, Kjøbenhavn.
 Bing, H., Fabrikdirektør, Kjøbenhavn.
 Bjerger, Povl, Høi skoleforstander, Askov.
 Blinkenberg, Chr., Professor ved Universitetet, Dr. phil., Kjøbenhavn.
 Blom, G. W., Docent, Cand. polyt., Kjøbenhavn.
 Blöndal, Sigfus, Bibliothekar ved Kgl. Bibliothek, Kjøbenhavn.
 Bojsen, F. E., Høi skoleforstander, Rødkilde, Stege.

- Borch, Christen, Arkitekt, Kjøbenhavn.
 Borch, M., Kgl. Bygningsinspektør, Kjøbenhavn.
 Borg, Emil A., Konsul, Ystad.
 Bornholdt, P., Etatsraad, til Løvenholm B. B.
 Borries, C. A., Sygehuslæge, Kjøge.
 Brandorff, J. O., Kæmner, Kolding.
 Brate, Erik, Lektor, fil. dr., Stockholm.
 Broberg, Carl, Konsul, Kjøbenhavn.
 Brockenhuus-Schack, Hs. Exc. Greve F., Kgl. Theaters Chef.
 Brorson, Carl, Bankdirektør, Kjøbenhavn.
 Brummer, Carl, Architekt, Kjøbenhavn.
 Brusendorff, Aage, Cand. mag., Kjøbenhavn.
 Bruun, D., Kaptajn, Kjøbenhavn.
 Bruun, L. E., Grosserer, Kjøbenhavn.
 Brünnich Nielsen, K., Overlæge, Dr. phil., Kjøbenhavn.
 Brøgger, A. W., Professor ved Universitetet, Dr. phil., Kristiania.
 Bugge, Alexander, Prof., Dr. phil., Telemarken.
 Bundgaard, Anders, Billedhugger, Kjøbenhavn.
 Busck, August, Ingeniør, Cand. polyt., Kjøbenhavn.
 Busse, O. F. A., fh. Direktør ved Statsbanerne, Kjøbenhavn.
 Bühring, C., Professor, Kjøbenhavn.
 Bülow, W. F., Sparekassedirektør, Kjøge.
 Carøe, K. F., Kredslæge, Kjøbenhavn.
 Castenschjold, C. V. B., Kammerherre, til Borreby.
 Cederfeld de Simonsen, H. C. F. V., Hofjægermester, til Erholm.
 Cederschiöld, G., fh. Professor, fil. dr., Lund.
 Christensen, C. V., Dr. phil., Raadstuearkivar.
 Christensen, Chr., Cand. jur., Protokolf. i Kriminalretten, Kjøbenhavn.
 Christensen, Georg, Mag. art., Kjøbenhavn.
 Christensen, J. C., Folketingsmand, Kjøbenhavn B. B.
 Christensen, W., Arkivar i Rigsarkivet, Dr. phil., Kjøbenhavn.
 Christiansen, Carl S., Arkivsekretær i Rigsarkivet.
 Claudius, Carl, Generalkonsul, Kjøbenhavn.
 Clausen, H. V., Cand. mag., Kjøbenhavn.
 Clausen, Julius, Bibliothekar ved Kgl. Bibliothek, Kjøbenhavn.
 Clemensson, G., cand. phil., Amanuensis, Lund.
 Clément, Adolph, cand. polyt., Ingeniør, Kjøbenhavn B. B.
 Clemmensen, Mogens, Architekt, Kjøbenhavn.
 Cold, T. F., Kontorchef i Marineministeriet.
 Colding, T. A., Ingeniør, Cand. polyt., Kjøbenhavn.
 Collet, Holger, Hofjægermester til Lundbygaard.
 Dahl, Frantz, Departementschef i Udenrigsministeriet.
 Dahlerup, V., Professor v. Universitetet, Kjøbenhavn.
 Damkier, O., Departementschef i Kirkeministeriet.

- Dessau, B., Direktør, Hellerup B. B.
 Dessau, Martin, Etatsraad, Direktør, København.
 Dirckinck-Holmfeld, E. F. Baron, København.
 Dreyer, W. J., Direktør for Zoologisk Have, København.
 Ekelund, S., Lektor, fl. dr., Ystad.
 Ekhoﬀ, E., fl. dr., f. d. Antikvarie v. Kungl. Vitterh. Acad., Stockholm.
 Elvius, S., Justitsraad, København B. B.
 Erichsen, B. V. A., Underbibliothekar v. Universitets-Bibliotheket, Kbh.
 Erslev, Kr., Dr. phil., Rigsarkivar.
 Euch, Joh. v., Biskop, Apost. Vikar f. Danmark.
 Fabricius, Knud, Dr. phil., Professor ved Universitetet, København.
 Feilberg, C. A., Professor, Overlæge, København.
 Fenger, H. M., Lic. theol., Provst, København.
 Ferslev, G. V., Borgmester, Kjøge.
 Fett, Harry, Riksantikvar, Dr. phil., Kristiania B. B.
 Fontenay, Fr. le Sage de, Arkivar i Udenrigsministeriet.
 Forsberg, Hilmer, Patron, Ljungbyhed.
 Foss, H., Prof., Landskabsmaler, København.
 Frandsen, C. S., Justitsraad. Godsforvalter, Egholm.
 Fries, G., Cand. phil., København.
 Friis, Aage, Professor ved Universitetet, Dr. phil., København.
 Friis, Carl, Cand. phil., København.
 Frijs, Greve F. Krag Juel Wind, til Lensbaroniet Juellinge.
 Frödin, Otto, Fil. lic., Amanuensis v. Statens hist. Museum, Stockholm.
 Fürst, Carl M., Prof. v. Universitetet, Lund.
 Gad, Oscar, Universitetsboghandler, Cand. phil., København.
 Gamst, Chr., Cand. jur., Direktør, København.
 Gandil, Vald., Borgmester, Saxkjøbing.
 De la Gardie, R., Greve, Landshövding, Malmø B. B.
 Gertz, M. C., Professor ved Universitetet, Dr. phil.
 Gjellerup, F. L., Distriktslæge, København.
 Gjessing, G. A., fh. Rektor, Lysaker ved Christiania B. B.
 Graae, Christian, Pastor, Karrebæk.
 Grandjean, P. B., Registrator i Rigsarkivet, København.
 Groes-Petersen, N. C., Grosserer, København.
 Groothoﬀ, A., Kammerherre, Sorø.
 Grüner, K., Overretssagfører, København.
 Grønbech, H. E., Adjunkt, Rønne.
 Grönwall, K. A., Dr. phil., Statsgeolog, Stockholm.
 Gudmundsson, V., Docent, Dr. phil., København.
 Guldal, Einer, Cand. phil., København.
 Guildal, Joh. G., Fabrikant, København.
 Haase, H., Cand. phil., Birkerød.
 Hagerup, Ejler H., Forlagsboghandler, København.

- Hallström, G., Amanuens v. Vitterhets Akademien, Stockholm.
Hammerich, Angul, Professor, Dr. phil., Kjøbenhavn.
Hammerich, K. A., Direktør, Kjøbenhavn.
Hammerich, Kai Fr., Birkefuldmægtig, Frederiksberg.
Hammershøi, Svend, Maler, Kjøbenhavn.
Hansen, Aksel, Billedhugger, Kjøbenhavn.
Hansen, Andreas N., Grosserer, Kjøbenhavn.
Hansen, C. M., Billedhugger, Kjøbenhavn.
Hansen, C. B. V., Etatsraad, fh. Borgmester, Kjøbenhavn.
Hansen, Fr. C. C., Prof. Anat., Dr. phil., Kjøbenhavn.
Hansen, H. H. E., Justitsraad, Apotheker, Hobro.
Hansen, H. J., Realskolelærer, Kjøge.
Hansen, H. N., Genremaler, Fredensborg.
Hansen, Hannibal C., Overretssagfører, Kjøbenhavn.
Hansen, Henning, Architekt, Kjøbenhavn.
Hansen, Henning, Architekt, Murmester, Kjøbenhavn.
Hansen, K., Bestyrer af Landbrugsmuseet, Lyngby.
Hansen, N. C. C., Cand. phil., Kommunalærer, Roskilde.
Hansen, Niels, Billedhugger, Kjøbenhavn.
Hansen, O., Dr. phil., Docent, Vedbæk.
Hansen, Søren, Politilæge, Kjøbenhavn.
Hartmann, Hjalmar, Grosserer, Kjøbenhavn.
Hartz, N., Dr. phil., Kjøbenhavn.
Haslund, Otto, Professor, Figurmaler, Kjøbenhavn.
Hassel, August, Billedhugger, Kjøbenhavn.
Hauberg, A., Skoleinspektør, Kjøbenhavn.
Hauberg, G., Kgl. Skovrider, Tokekøb.
Hauberg, P., Inspektør ved Nationalmuseet, Kjøbenhavn.
Haugsted, Ejler, Bibliothekar, Cand. mag., Aarhus.
Hecksher, Chr., Generalkonsul, Kjøbenhavn.
Hedemann, C. E., Oberst, Kjøbenhavn.
Heering, Chr., Cand. polit., Kjøbenhavn.
Heering, P. N., Grosserer, Kjøbenhavn.
Heise, Carl, Brygger, Helsingør.
Helper, V., Direktør v. Statsbanerne, Kjøbenhavn.
Helweg-Larsen, H. T., Overretssagfører, Kjøbenhavn.
Henning, Iver Persson, Direktør, Helsingborg.
Hennings, Poul, Overretssagfører, Kjøbenhavn.
Henrichsen, M., Dekorationsmaler, Kjøbenhavn.
Hermansen, C., Kaptain, Architekt, Kjøbenhavn.
Hertel, H., Cand. polyt., Sekr. i D. Kgl. d. Landhusholdningsselsk., Kbhvn.
Hetsch, Stefan, Overretssagfører, Kjøbenhavn.
Hjelmqvist, Theodor, Professor ved Universitetet, fl. dr., Lund.
Hindenburg, Th., fh. Assessor i Lands-Overretten, Kjøbenhavn.

- Hintze, V., Inspektør v. Mineral. Museum, Kjøbenhavn.
 Hjort, N. B., Afdelingschef, Kjøbenhavn.
 Hjärne, H. G., Professor, fl. & jur. dr., Uppsala.
 Hoff-Hansen, H. P., fh. Rektor, Kjøbenhavn.
 Hofman-Bang, N. E., Hofjægermester, til Hofmansgave.
 Holck, A., Amtsforvalter, Maribo.
 Holck, Lensbaron C. E., til Holckenhavn.
 Hollnagel Jensen, Postinspektør, Kjøbenhavn.
 Holm, Chr., Etatsraad, Kjøbenhavn.
 Holm, G. F., Kommandør, Lødsdirektør, Kjøbenhavn.
 Holm, P., Kgl. Translatør og Tolk, Aarhus.
 Holm, V. Eilschou, Kommunelæge, Kjøbenhavn.
 Holm. Vilgo, Kantor, Kjøbenhavn.
 Holmdal, C., Kontorchef i Finansministeriet, Kjøbenhavn.
 Holstein, C. F. F. v., Expeditionsskr. i Skattedirektoratet, Kjøbenhavn.
 Holstein-Rathlou, C. F. E. v., Hofjægermester, til Rathlousdal.
 Hoppe, Joh., Kammerherre, fh. Amtmand, Kjøbenhavn.
 Hornemann, G. M., Landsarkivar, Kjøbenhavn.
 Hvass, H. H., Herredsfoged, Faaborg.
 Høffding, Hans, Mag. scient., Kjøbenhavn.
 Ilsted, P., Figurmaler, Kjøbenhavn.
 Ingemann, B. S., Architekt, Bolbrohøj, Rungsted.
 Jacobsen, Albert, Ingeniør, Cand. polyt., Kjøbenhavn.
 Jakobsen, Jakob, Dr. phil., Kjøbenhavn.
 Janse, Otto, Fil. lic., Amanuens v. Statens hist. Museum, Stockholm.
 Jensen, A. M., fh. Pastor, Kjøbenhavn.
 Jensen, Chr. A., Mag. art., Underinspektør ved Nationalmuseet.
 Jensen, Chr. A., Grosserer, Kjøbenhavn.
 Jensen, Holger, Direktør, Ramløse.
 Jensen, Theodor, Grosserer, Kjøbenhavn.
 Jernell, M., Rektor, Lidköping.
 Jessen, A., Cand. polyt., Statsgeolog.
 Johansen, K. Frils, Underinspektør v. Nationalmuseet, Cand. mag.
 Johansson, E. A., Fil. kand., Läroverksadjunkt, Växjö.
 Johnsson, J. W. S., prakt. Læge, Kjøbenhavn.
 Jónsson, F., Professor ved Universitetet, Dr. phil., Kjøbenhavn.
 Jungersen, H. F. E., Professor ved Universitetet, Dr. phil., Kjøbenhavn.
 Jünger, Otto, Ingeniør, Vedbæk.
 Jürgensen, Chr., Professor, Dr. med., Kjøbenhavn.
 Jørgensen, Chr., Bankbestyrer, Aalborg.
 Jørgensen, P. J., Prof. v. Universitetet, Kjøbenhavn.
 Jørgensen, O. Kaalund, Cand. mag., Kjøbenhavn.
 Kaalund, Kr., Dr. phil., Bibliothekar, Kjøbenhavn.
 Kall, Rolf, Oberstlieutenant i Artilleriet, Kjøbenhavn.

Kampmann, Hack, Prof. v. Kunstakademiet, København.
Kemner, G. Sturo, Disponent, Ystad.
Kjellmark, Knut, Fil. dr., Folkskoleinspektør, Råppe.
Kier, Chr., Overretssagfører, Aarhus.
Kinzi, E. F., Inspektør ved Rosenborg.
Kjær, H. A., Cand. mag., Inspektør v. Nationalmuseet.
Klercker, John af, Dr. phil., København.
Knudsen, Joh., Cand. mag., København.
Knudsen, K. A., Gymnastikinspektør, Cand. theol., København.
Knudsen, Ludvig, Professor, Architect, København.
Knudsen, M., Overlæge, København.
Knuth, Kammerherre, Greve H. M., København.
Kock, A., fh. Professor, fil. dr., Lund.
Kongstad, Kristian, Kunstmaler, Fredensborg.
Konow, H. H. J. H., Kammerjunker, Klampenborg.
Koren, Kr., Rigsarkivar, Kristiania.
Krag, R., Kammerherre, København.
Krak, Ove, Læge, Udgiver af Veiviseren, København.
Krarup, Alfred, Bibliothekar, København.
Kretz, Fr., Bureauchef v. Rigsdagen, København.
Kristensen, Frode, Lærer, Tørring.
Kristensen, Martin, fh. Seminarieforsender, Gjedved.
Købke, P., fh. Kontorchef i Magistraten.
La Cour, L. F. B., Cand. mag., Høiskoleforstander, Hindholm.
La Cour, Vilh. Barfod, Cand. mag., Lyngby.
Lagerqvist, G. R., Grosshandlare, Stockholm.
Langballe, P., Cand. mag., Skoleinspektør, Charlottenlund.
Lange, H. O., Overbibliothekar ved Kgl. Bibl., København.
Larsen, Alfred, Kunstmaler, København.
Larsen, H. Chr., Vice-Skoleinspektør, Cand. phil., København.
Larsen, Knud, Architect, Slagelse.
Larsen, Knud, Maler, København.
Larsen, S., Dr. phil., Overbibliothekar ved Universitetsbibliotheket.
Larsen, Svend, Postmester, Taastrup.
Larsson, H. E., fil. cand., Malmø.
Larsson, L., Lektor, fil. dr., Växjö.
Lassen, L., Lieutenant, København.
Lassen, J. M., Oberst, København.
Lassen, Otto V., fh. Overlæge, København.
Lauridsen, P., Skoleinspektør, København.
Laursen, L., Arkivar i Rigsarkivet.
Leffland, A. O., Architect, København.
Leth, Stensen de, C. L. A., Hofjægermester, til Høirlis.
Levy, Fred. L., Architect, København.

- Lilsberg, H. C. Bering, Inspektør ved Rosenborg.
 Lindbæk, Joh., Dr. phil., København.
 Lohmann, C. F., Kontorchef, København.
 Lorenzen, Hiort, Etatsraad, Roskilde.
 Lorenzen, M., Mag. art., Ny Holte.
 Lorenzen, V., Cand. mag., København.
 Lund, C. C., Theatermaler, København.
 Lund, J. C., Oberstlieutenant, København.
 Lund, M., Cand. phil., Assistent, København.
 Lund, O., Kjøbmand, Kallundborg.
 Lundbye, C. P. C., Skoleinspektør, Mag. art., København.
 Lundbye, J. Th., Professor ved polyteknisk Læreanstalt, Kbh. B. B.
 Lunn, Sigismund, Godseier, Knabstrup.
 Lybecker, J. L., Forlagsboghandler, København.
 Lynge, Herman, Boghandler, København.
 Löffler, L. Fr., fh. Professor, fil. dr., Djursholm, Stockholm.
 Lønberg, J., Ingeniør, Cand. polyt., København.
 Löwener, Aage, Ingeniør, København.
 Maar, Vilh., Professor ved Universitetet, København.
 Mackeprang, Dr. phil., Direktør ved Nationalmuseet.
 Madsen, H., Politl.-Inspektør, København.
 Madsen, V., Dr. phil., Direktør ved Geolog. Rigsinstitut.
 Madsen, V., Underbibliothekar v. Kgl. Bibliothek, København.
 Magdahl-Nielsen, Kgl. Bygningsinspektør, København.
 Malmstrøm, Oscar, fil. dr., Helsingborg.
 Mathiesen, Aage, Architekt, København.
 Matthiessen, Hugo, Underinspektør v. Nationalmuseet, Mag. art.
 Meldahl, K. G., Skibsbygnings-Direktør, Fredrikstad B. B.
 Melsted, Bogi Th., Mag. art., København.
 Meyer, R., Mag. art., Bibliothekar, København.
 Meyer, S. O. R., Oberst i Artilleriet, København.
 Michelsen, C., Kgl. Hofjuveler, København.
 Mikkelsen, Apotheker, Odense.
 Milthers, V., Cand. polyt., Statsgeolog, København.
 Moltesen, L., Dr. phil., Folketingsmand, Charlottenlund.
 Moltke, Eiler, Greve, til Basnæs, Skjelskør.
 Montelius, O., Professor, Dr. phil., Stockholm.
 Moresco, Carl, Grosserer, København.
 Mortensen, C., Kommuelærer, København.
 Mourier, Alfred, Forpagter, Teglværksgaard.
 Munthe af Morgenstjerne, B. v., Prof., Dr. jur., Christiania.
 Munthe af Morgenstjerne, O. v., Kmjk., Fuldm. i Hypothekbanken.
 Müller, P. E., Fuldmægtig i Magistraten, København.
 Müller, P. E., Kmhr., fh. Overførster, Dr. phil., København.

- Müller, Sophus, Dr. phil., Direktør ved Nationalmuseet.
 Müller, Sven, Cand. med., København.
 Møller, Erik, Cand. mag., København.
 Møller, Helge B., Architekt, København.
 Møller, J. S., Kredslæge, Kalundborg.
 Møllmann, C. C., Malermester, København.
 Mørch, J. W., Konferensraad, København.
 Nannestad, Godsforvalter, Lindholm.
 Neergaard, Carl, Inspektør ved Nationalmuseet.
 Neergaard, F., Cand. jur., Gunderslevholm.
 Neergaard, P. J. de, Apotheker, Odense.
 Neergaard, V. de, Godseier, til Fuglsang.
 Nielsen, H. A., Professor, Dr. med., København.
 Nielsen, N. Th., Direktør, Hjørring..... B. B.
 Nordin, P. F. S., Rektor, Venersborg.
 Nordman, C. A., fl. mag., Underinspektør ved Nationalmuseet . B. B.
 Nordmann, V., Statsgeolog, Dr. phil., København.
 Noreen, A. G., Professor, fl. dr., Uppsala.
 Norgaard, A. H. V., Kaptajn, Landinspektør, København.
 Nyrop, C., Professor, København.
 Nyrop, Kr., Professor ved Universitetet, Dr. phil., København.
 Nyrop, M., Architekt, Professor ved Kunstakademiet.
 Nøkkentved, Overretssagfører, Frederikssund.
 Nørlund, P., Mag. art., København.
 Oksen, E., Provst, Herfølge.
 Olesen, A., Sagfører, Nørre Sundby.
 Ollendorff, F. C. V., Konsul, Aarhus.
 Olrik, A., Professor ved Universitetet, Dr. phil., København.
 Olrik, H., Professor, Dr. phil., København.
 Olrik, J., Inspektør ved Dansk Folkemuseum, København.
 Olsen, B. M., Professor, Dr. phil., Reykjavik.
 Olsen, F. J. J., Overpostkontrolør, København.
 Olsen, Magnus, Prof. v. Universitetet, Kristiania.
 Olsen, O., Kredslæge, Maribo.
 Oppermann, Th., fh. Inspektør ved Ny Carlsberg Glyptothek.
 Ostfeld, N. H., Akademiforvalter, Sorø.
 Oxholm, W. H. Th., Stiftamtmand, Nykjøbing F.
 Pedersen, Thorvald, Fabrikant, København.
 Petersen, Albert, Maskinkonstruktør, Tegner ved Statsbanerne, Københ.
 Petersen, Axel, Overretsassessor, København.
 Petersen, C. G. J., Dr. phil., Forstander for Biologisk Station.
 Petersen, Carl Sophus, Bibliothekar ved Kgl. Bibliothek, København.
 Petersen, H. C., Billedhugger, København.
 Petersen, Knud, Arkitekt, København.

- Petersen, Magnus, Professor, Kjøbenhavn.
- Petersen, Sigwart, Amanuensis v. Universitetsbiblioth., Kristiania.
- Petersen, Vilh., Kgl. Bygningsinspektør, Odense.
- Petersens, C. af, Univ.-Bibliothekarie, fl. dr., Lund.
- Phillipsen, G., Raadsformand, Cand. jur., Kjøbenhavn.
- Poulsen, Sven, Redaktør, Cand. jur., Kjøbenhavn.
- Poulsen, V. B., Møntmester, Kjøbenhavn.
- Prytz, E., Oberst, Kjøbenhavn.
- Pürschel, Vilhelm, Overretssagfører, Kjøbenhavn.
- Qvennerstedt, A., Prof. zool., Lund B. B.
- Qvist-Pedersen, A., Sagfører, Kjøbenhavn.
- Raben, Th. A., Direktør ved Statsbanerne.
- Raben-Levetzau, Lehns greve F. C. O., til Christiansholm.
- Rafn, C. H., Rektor, Kjøbenhavn V. B.
- Rasmussen, H., Lieutenant, Skolebestyrer, Odense.
- Ravn, Edv., Overlæge, Dr. med., Kjøbenhavn.
- Reedtz-Thott, Baron K. T. T. O., Geh. Konferentsraad, til Gaunø.
- Reimer, Viggo, Bankdirektør, Nakskov.
- Repsdorph, H., Overretssagfører, Kjøbenhavn.
- Reventlow, C. E., Lehns greve, til Christianssæde og Brahetrolleborg. B. B.
- Ricard, Chr., Herredsfoged, Roskilde.
- Ridiger, Parmo, fh. Kontorchef i Marineministeriet.
- Riis, H. Chr., Lærer ved Kjøbmandsskolen, Kjøbenhavn.
- Riise, Fred., Cand. phil., Kjøbenhavn.
- Rosenberg, G., Konservator v. Nationalmuseet, Kjøbenhavn.
- Rosenkrantz, F. J. V. C., Hofjægermester, Baron, til Liselund.
- Rosenkrantz, Lensbaron H. C. O., til Rosenholm.
- Rothe, E., Figurmaler, Kjøbenhavn.
- Rydbeck, O., fl. dr., Docent, Lund.
- Røepstorff, A. S., Herredsfoged, Odense.
- Rørdam, Erling, Cand. mag., Kjøbenhavn.
- Rørdam, Kr., Prof., Dr. phil., Kjøbenhavn.
- Salin, Bernhard, Riksantikvarie, fl. dr., Stockholm.
- Salomonsen, C. J., Prof. v. Universitetet, Dr. med.
- Sarauw, G., fl. llc., Intendent ved Museet i Göteborg.
- Saxild, P. C., Amtmand, Holbæk.
- Schetelig, Haakon, Prof., Dr., Bergen.
- Schirmer, H. M., Architekt, Christiania. B. B.
- Schiøtt, Fr., Cand. polit. Arkitekturhistoriker, Kjøbenhavn.
- Schmidt, Vald., Prof., Dr. phil., Kjøbenhavn.
- Schmidth, Chr., Kriminalretsassessor, Kjøbenhavn.
- Schnittger, Bror, Amanuensis v. Statens hist Museum. Stockholm.
- Schou, H. H., Direktør, Frederiksberg. B. B.
- Schou, V., Ingeniør, Antvorskov. B. B.

- Schultz, J., Billedhugger, Professor ved Kunstakademiet.
 Secher, J. L., Tandlæge, København.
 Secher, V. A., Dr. jur., fh. Rigsarkivar, Hellerup.
 Seemann, C. J., Murmester, København.
 Sehested, Hannibal, Kammerherre, til Broholm.
 Seldelin, Andr., Direktør ved Rigshospitalet.
 Seligmann, J. E. V., Civilingeniør, Horsens.
 Sibbernson, A. E., Apotheker, Vester Skjerninge.
 Simmelkjær, W., Fabrikant, København.
 Smidt, C. M., Architekt, Cand. phil., København.
 Smith, G. V. I., Oberstlieutenant, Klostermosegaard, Helsingør.
 Smith, Otto, Premierlieutenant, Holbæk.
 Snorrason, Egil, Cand. jur., København.
 Sommer, F. C. V., Kontorschef, København.
 Sponneck, Greve G. L., Kaptajn, København.
 Sprinchorn, Karl, Rector scholæ, Dr. phil., Malmø.
 Steensby, H. P., Prof. v. Universitetet, Dr. phil., København . . . B. B.
 Steenstrup, J., Professor ved Universitetet, Dr. jur. & phil.
 Stemann, v., Kammerherre, Stiftamtmand, Ribe.
 Stephensen, K., Museumsassistent, Cand. mag., København.
 Stephensen, M., fhv. Landshøvding over Island, Reykjavik.
 Storck, H. B., Etatsraad, Architekt, København.
 Strøm, R., Etatsraad, fh. Nationalbankdirektør, København.
 Sydow, C. W. v., Docent, fil. dr., Lund.
 Söderwall, K. F., fh. Professor, fil. dr., Lund.
 Sørensen, Alfred, Etatsraad, København B. B.
 Tegner, G. E., Underarkivar ved Landsarkivet, Viborg.
 Termansen, C. N., fh. Kjøbmand, Ribe.
 Thejll, Knud, Skolebestyrer, København.
 Thierry, Aug., fh. Distriktslæge, Gilleleie.
 Thiset, A., fh. Arkivar i Rigsarkivet, København.
 Thomsen, Thomas, Underinspektør ved Nationalmuseet.
 Thomsen, V., Hs. Exc., fh. Professor v. Universitetet, Dr. phil., Kbhn.
 Thomsen, Vilhelm, Kontorchef, København.
 Thorup, Viggo, Kriminalretsassessor, København.
 Tolstrup, F. L., Palaisforvalter, København.
 Troedsson, A. T. H., Kgl. Translatør, København.
 Troels-Lund, Professor, Dr. phil., Ordenshistoriograph, København.
 Tulinius, E. T., Læge, Snertinge.
 Tuxen, S. L., Prof., Dr. phil., København.
 Tynell, Pastor ved Domkirken i Lund.
 Uldall, F., Architekt, Randers.
 Ulfers, E., Ingeniør, Helsingborg.
 Ulrik, Axel, Stadslæge, København.

Varming, C. N., Architekt, København.
 Vedel, A., Kammerherre, Amtmand, Næstved.
 Vedel, H., fh. Underdirektør ved Orlogsværftet, Charlottenlund.
 Vermehren, Fr., Overlæge, Dr. med., København.
 Vibæk, M. Sørensen, Overlærer, Cand. mag., København.
 Vold, L., Grosserer, København.
 Volqvartz, I. C., Grosserer, København..... B. B.
 Wåhlén, T., Domkyrksarkitekt, Lund.
 Wad, G. L., Cand. polit., Landsarkivar, Odense.
 Wahlfisk, Joh., Kyrkoherde, Nerikes-Kil.
 Wallem, Fr. B., Dr. phil., Amanuensis, Kristiania.
 Wandel, C. F., Viceadmiral i Søetaten, København.
 Wandel, Ejnar, Grosserer, København.
 Wandel, Oscar, Grosserer, København B. B.
 Wandel, Sigurd, Maler, København.
 Weberg, Oscar, Cand. polyt., Ingeniør, København..... B. B.
 Weibull, Lauritz, Arkivar v. Landsarkivet, Lund.
 Weltemeyer, Carl, Direktør, København.
 Weltemeyer, H. S. L., Professor, København.
 Wenck, H., Prof., Architekt, København.
 Westergaard, P. B. G., Cand. theol., København.
 Wibling, Karl, Lektor, fil. dr., Ystad.
 Widner, Nils, Pastor, Saltsjöbaden, Stockholm.
 Wimmer, L. F. A., Professor, Dr. phil. & litt., København.
 Winge, Herluf, Vice-Inspector ved Zoologisk Museum, Hellerup. V. B.
 Winther, J., Købmand, Rudkjøbing.
 With, J., Kontorchef ved Københavns Havneforvaltning.
 Worsaae, G., Kammerjunker, Oberstlieutenant, København.
 Wrangel, E., Professor, Dr. phil., Lund.
 Zeltner, C. F. T., Palaisforvalter, Architekt, København.
 Zerlang, Johan, Sognepræst, Gram.
 Zetterholm, Carl, Stationsinspektør, Förslöf.
 Østergaard, S., Urmager, Nykjøbing M.

*B. Medlemmer udenfor Norden.**

H. K. H. Ernst August, Hertug af Cumberland B. B.
 H. H. Prinds Roland Bonaparte, Paris B. B.
 Abbott, C. C. M., Dr., Trenton, New Jersey V. B.
 Adam, Lucien, anc. Président de chambre à la Cour d'appel, Rennes V. B.
 Anderson, J., LL. D., Museumsdirektør, Edinburgh V. B.

*) V. B.: er ved Bestyrelsen foreslaaet til Medlem. B. B.: har ydet Medlemsbidrag for bestandig.

Anderson, R. B., Prof., Madison, Visc.....	B. B.
Anucin, Dmitrij Nikolajevič, Professor ved Universitetet i Moskau	V. B.
Appelgren-Kivalo, H., fl.dr., Direkt. v. Nationalmus., Helsingfors	V. B.
Auden, George A., MA.MD., Birmingham	B. B.
Baye, Baron J. de, Paris	B. B.
Bellucci, G., Professor, Perugia	V. B.
Beltz, Dr., Kustos ved Grossherzogl. Museum, Schwerin.....	V. B.
Bezenberger, A., Geh. Reg.-Rat, Prof., Dr., Königsberg.....	V. B.
Bobrinski, A., Comte, Præs. Kais. arch. Komm., St. Petersburg	V. B.
Boer, R. C., Prof. i Germansk Philologi og Sanskrit, Amsterdam	V. B.
Boule, M., Professor ved «Muséum d'hist. natur.», Paris	V. B.
Brabrook, Edward, Sir, Bart., Pres. S. A., London.....	B. B.
Breuil, H., Abbé, Prof. à l'Université de Fribourg	V. B.
Capellini, G., Professor, Senatore del Regno, Bologna	V. B.
Capitan, Professor ved Ecole d'Anthropologie, Paris	V. B.
Cartailhac, E., Museumsdirektør, Toulouse	V. B.
Chantre, E., Direktør ved Museet i Lyon.....	V. B.
Chlingensperg-Berg, M. v., München.....	B. B.
Colini, G. A., Direktør v. Museo preistorico Romano.....	V. B.
Curle, James, Bibliothekar ved Soc. Antiqu. Scotl., Melrose....	B. B.
Dragendorff, H., Prof., Dir. for «Römisch-germanische Komm.»	V. B.
Dupont, E., Dr., Direktør for det naturhist. Mus., Bruxelles	V. B.
Evans, Arthur, J., Keeper of the Ashmolean Museum, Oxford..	V. B.
Fondouce, P. Cazalis de, Licencié és-Sc. nat., Montpellier	V. B.
Garstang, J., Prof. i Ægyptologi ved Universitetet i Liverpool	V. B.
Gering, H., Geh. Regier.-Rat, Professor i tysk Philologi, Kiel..	V. B.
Gosselin, Hellier R. H., T. P. for HerFs., Benges Hall, Hertford	B. B.
Guimet, E., Musée Guimet, Paris.	V. B.
Götze, A., Prof., Dr. phil., Königl. Museum f. Völkerkunde, Berlin	V. B.
Heger, Frantz, Direktør v. K. K. anthropol.-ethnogr. Museum, Wien	V. B.
Heusler, Andreas, Prof. i tysk Philologi v. Berlins Universitet	V. B.
Hoernes, M., Professor, Dr., K. K. Naturhistor. Hofmuseum, Wien	V. B.
Huchet, Léon, Advocat, Vannes	B. B.
Johnston, A. W., Architekt, F. S. A. Scot., London	B. B.
Knorr, Fr., Dr., Direktør ved Museum vaterl. Altertümer, Kiel..	V. B.
Kossinna, Gustaf, Prof., Dr., Berlin	V. B.
Luschan, von, Geh. Regier.-Rat, Professor, Dr., Berlin	V. B.
Meissner, Rudolf, Prof. i tysk Sprog og Literatur, Bonn.....	V. B.
Mogk, Eugen, Prof. i Nordgermanske Sprog og Literaturer, Leipzig	V. B.
Morgan, J. de, Directeur gén. de l'Exploration archéol. de la Perse	V. B.
Mortillet, Adrien de, Prof. à l'École d'Anthropologie, Paris ...	V. B.
Munro, Robert, MA., MD., LLD., Elmbank, Scotland	V. B.
Olshausen, Otto, Dr. phil., Berlin.....	V. B.
Orsi, Paolo, Direktør ved Museo Nazionale, Siracusa	V. B.

Petrie, W. M. Flinders, Professor of Egyptology, London	V. B.
Phillpotts, Bertha S., M.A., Tunbridge Wells, England	B. B.
Pigorini, L., Direktør ved Museo preistorico Romano	V. B.
Poor, Henry W., New York	B. B.
Read, Charles H., Keeper of brit. antiquities, Brit. Museum	V. B.
Reinach, S., Direktør ved Musée de Saint-Germain	V. B.
Rivett-Carnac, J. H., Colonel, F.S.A., Schloss Wildeck, Schweiz . . .	V. B.
Schrader, Otto, Prof. i sammenlignende Sprogforskning, Breslau . . .	V. B.
Schuchhardt, C., Prof., Dr., Direktør Mus. f. Völkerkunde, Berlin . . .	V. B.
Seeger, Hans, Direktør ved Schlesisches Museum, Breslau	V. B.
Sievers, E., Geh.-Rat. Prof. i tysk Sprog og Literatur, Leipzig	V. B.
Siret, Louis, Ingénieur, Anvers	V. B.
Stais, V., Direktør ved Nationalmuseet i Athen	V. B.
Symons, B., Professor i tysk Sprog og Literatur, Groningen	V. B.
Szombathy, Josef, Direktør ved K. K. Hofmuseum, Wien	V. B.
Truhelka, Ciro, Dr., Kustos v. Bosn.-Herceg. Landes-Mus., Sarajevo . . .	V. B.
Tsountas, Ch., Direktør ved Nationalmuseet i Athen	V. B.
Tylor, Sir E. B., Professor ved University of Oxford	V. B.
Verneau, René, Prof. ved Museum d'hist. nat., Paris	V. B.
Woolsey, T. S., Prof. ved Yale University, New Haven, Connect. . . .	B. B.

INDHOLD AF AARGANGEN

1915.

	Side
Sofus Larsen: Kvindeligt Haandarbejde i Middelalderen med særligt Hensyn til Folkeviserne	1
Chr. Axel Jensen: En Bispefigur fra Valdemar Atterdags Gravmæle	90
Chr. Blinkenberg, K. Friis Johansen, Hans Kjær, Sophus Müller, Carl Neergaard, C. A. Nordman, Thomas Thomsen: Forhistoriske Foredrag, fra det kgl. nord. Oldskriftselskabs Møder	99
Finnur Jónsson: Opdagelsen af og Rejserne til Vinland	205
Søren Hansen: Englands forhistoriske Antropologi. Kritiske Bemærkninger	222
H. A. Nielsen: Fortsatte Bidrag til vort Oldtidsfolks Anthropologi. De sidste 6—7 Aars Skeletfund fra Stenaldersgrave og særligt de sidste 10—12 Aars Skeletfund fra Jernaldersgrave	275

I Teksten findes indsat følgende Afbildninger:

- S. 33, 64 fig., 76: Redskaber til Spinding og Traadtrækning, efter gamle Værker.
- S. 92 fig.: Bispefigur fra Valdemar Atterdags Gravmæle.
- S. 100—110: Danske Stenalders Lerkar.
- S. 112 og 115: Grundplaner af Jættestuer.
- S. 117—121: Lerkar fra Jættestuer.
- S. 124—130: Sager i Bronzealders-Fundet fra Thorup.
- S. 135—141: Sager i Bronzealders-Fund fra Bornholm og Fyen.
- S. 152—163: Gravpladsen ved Ryomgaard, Grave og Lerkar.
- S. 176, 178 fig., 189: Brakteater og Ringe i Guldfund fra efterromersk Tid.
- S. 250: Kystlinien ved Tiden for de britiske Øers Landforbindelse med Kontinentet.

Samtlige Figurer ere zinkætsede ved Pacht & Crone. Tegningerne efter Oldsager ere udførte af B. Müller.

KVINDELIGT HAANDARBEJDE I MIDDEL- ALDEREN MED SÆRLIGT HENSYN TIL FOLKEVISERNE.

AF

SOFUS LARSEN.

I.

Undervisningen. — Arven fra den klassiske Kultur.

Fruer og Møer spiller i Folkevisen mindst en ligesaa stor, maaske endda en større Rolle end Mændene, og mange baade yndefulde og imponerende Kvindeskikkelser træder os i Møde gennem dens Skildringer af middelalderligt Liv; men intetsteds erindrer jeg at have truffet en finere Karakteristik af den ædelbaarne nordiske Jomfru end den, der af en Visedigter er givet i disse Linier¹:

Hvid som en Lilje med fagergult Haar:
Konningens Døtre hun overgaar.

Hvid som en Lilje og smal som et Rør:
Et Spejl er hun for andre Møer.

Der hørte dengang ikke saa ganske lidt til baade af moralske Fortrin og personlig Dygtighed for at fortjene denne Ros, og et af de Omraader, hvor Dygtigheden især spillede en Rolle, var Fremstillingen af de kostelige Luksusarbejder, paa hvilke fornemme Kvinder dengang anvendte en meget stor Del af deres Tid.

Den, der nutildags læser om alle disse pragtfulde Haand-

¹ D. g. F. 4, 267, 13—14.

Aarb. f. nord. Oldk. og Hist. 1915.

arbejder, vil uvilkaarligt spørge: Hvor lærte den fornemme kvindelige Ungdom disse Ting?

Egentlige Skoler eksisterede jo ikke dengang, men hvor der paa en Egn fandtes et Jomfrukloster, virkede Nonnerne gerne som Læremestre for Omegnens adelige Møer. Ialfald omtales det af og til i Folkeviserne — dog kun i Viser, der maa antages at skrive sig fra en forholdsvis sen Tid — at Adelsmøer i en ung Alder sendes til Kloster for at lære. Saaledes hedder det i Visen om stolt Else¹:

De Klosterjomfruer lærte mig at sy.
Med Vælde blev jeg ført bort af By.

Og om Valborg Immersdatter berettes², at hun

sattes i Kloster ind,
som hun skulde Sømmen lære.

De lærte hende Slynge og Søm,
De lærte hende læse i Bog.
Saa ædelig hendes Sæder var,
hun var i Sind saa klog.

Disse Folkevisens Vidnesbyrd angaar som sagt kun den senere Middelalder, men det hjemlige Kvindearbejde i Guld og Silke gaar langt længere tilbage i Tiden, og man griber næppe fejl i den Antagelse, at Klostre og andre gejstlige Stiftelser — jeg tænker nærmest her paa Domkapitlerne — ogsaa i den tidlige Middelalder var et af de væsentligste Mellemled for Udbredelsen af Kendskab til udenlandske Varer samt ny Mønstre og Methoder paa Haandarbejdets Omraade. Paa saadanne Steder raadede man jo ogsaa over Forbindelser, som ikke stod aabne for Private. Rimeligvis spillede Jomfruklostrene paa dette Omraade en førende Rolle; men der kan næppe være Tvivl om, at ogsaa andre gejstlige Stiftelser indenfor deres Omraade benyttede det hjemlige kvin-

¹ D. g. F. 4, 273, 97. ² D. g. F. 8, 139, 11—12. — Smlgn. ogsaa D. g. F. 4, 148, 2; 5, 39, 3.

delige Haandarbejde til kirkelige Formaal. For Udlandets Vedkommende foreligger bestemte Vidnesbyrd om, at man baade i Nonne- og Munkeklostre lagde ivrig Vind paa Broderi med Silke og Guld, utvivlsomt fordi Kirketjenesten efter gammel Tradition krævede mange pragtfuldt smykkede Stoffer baade til Rummets Dekoration ved festlige Lejligheder og til Brug for de fungerende Gejstlige. Orientalske og byzantinske Varer af denne Art kostede enorme Summer¹ og var overhovedet ikke lette at faa fat i; derfor faldt det naturligt, at man hjalp sig med hjemligt Arbejde. Saaledes omtaler den anonyme italienske *Chronicon Farfense*², som gaar fra 681 til 1104, en Gaard i Silvaplana tilhørende St. Benedikts Kloster, hvor fra gammel Tid de Tjenestekvinder levede sammen, som havde det Hværv at smykke Klosters Klæder med Guldbroderier (*opere plumario*).

Noget lignende har aabenbart fundet Sted i Frankrig; thi vi hører³, at den hellige Cæsarius, Biskop i Arles 502—542, forbød Nonnerne i sit Dioces at brodere kostbart smykkede Klæder. Anderledes saa den hellige Eustadiola, der i det syvende Aarhundrede var Abbedisse i Bourges, paa disse Sysler. Lediggang, mente hun, var Roden til alt ondt, navnlig for Klosterfolk, og derfor var hun ivrig for at beskæftige baade sig selv og sine Nonner med at forfærdige pragtfulde gejstlige Dragter, smykke Altrene med kostbare Forhæng og Murene med skønne Tiald⁴.

¹ De to Stykker Silketøj, som den angelsaksiske Konge Aldfrid købte af Abbed Benedikt i Wearmouth kostede tre Familiers Jord. Jvnfr. *Acta sanctorum ordinis Benedicti* Sæc. II p. 1007 (*Vita Benedicti* lib. 1 Nr. 9); smlg. ogsaa Abbeden Ingulfs Beretning om de kostbare Klæder, Knud den store fik forærende under sit Ophold i Rom, i hans *Historia Abbatiae Croylandensis* (*Rerum Angl. scriptores veteres* ed. Gale T. I p. 60 L. 4—5).

² Muratori, *Scriptores rerum Italicarum* II, 469 A.

³ *Regula monasterii Cæsarii virginum* § 8 i *Acta sanctorum* Jan. T. 1. p. 734 Col. I: »*Plumaria et acupictura et omne polymitum nunquam in monasterio fiant*«.

⁴ *Acta sanct.* Jun. T. II p. 133 Col. II (de Eustadiola Nr. 3).

Englands kvindelige Befolkning var jo fra gammel Tid og hele Middelalderen igennem berømt for stor Dygtighed i kunstfærdig Vævning og Guldbroderi¹; og det er derfor kun hvad man kunde vente, naar der ogsaa herfra berettes om saadan til Klostre knyttet Virksomhed. Den Munk, som har skrevet Elys Historie, fortæller² saaledes, at da en fornem angelsachsisk Dame havde erklæret at ville tage Bo i Klostret for sin Levetid (altsaa som en Slags soror eller familiaris), anviste man hende en Gaard i Nærheden, hvor hun sammen med en Del Ungmøer — selvfølgelig til Bedste for Klosteret — kunde lægge Vind paa Broderi og Vævekunst, hvori hun besad fremragende Dygtighed.

For Danmarks Vedkommende foreligger der, saavidt jeg véd, ingen direkte Vidnesbyrd angaaende denne Sag, men nogle faa bevarede testamentariske Bestemmelser³, som fastsætter visse Beløb til Reparation af kostbare Kirkeklæder, et Arbejde der selvfølgelig blev udført her i Landet og sandsynligvis i Nærheden af vedkommende Kirke, lader dog formode, at man raadede over den fornødne tekniske Hjælp til den Slags Ting. Et enkelt Sted i Absalons Testamente⁴ tales

¹ Acta sanct. Mai. T. VI p. 380 Col. 1 Nr. 2 (Vita s. Augustini episcopi Cantuar. cap. 1). Acta sanct. ord. Benedicti Sæc. II p. 743 (Vita Ethelridi cap. 9 Nr. 22).

Leo Marsicanus, Chronicon Casinense Lib. II cap. 33 (i Muratoris Rerum Italic. scriptores T. IV p. 260 Col. 2. C.).

Gesta Guillelmi ducis apud Duchesne Hist. Norm. script. antiq. p. 211 B. Reginaldi Dunelmensis, Lib. de admiratione s. Cuthberti c. 24.

Matthæus Parisiensis Hist. major ed. 1641 p. 705.

The Archæol. Journal IV, 292 ff.

² Historia Eliensis Lib. II cap. 30 i Hist. Britt. Sax. Angl. Dan. scriptores XV ed. Gale T. I p. 508.

³ Erslev, Testamenter S. 24 St. 4—5 (fra 1283); S. 92 St. 6 (fra 1346).

⁴ Erslev, Testamenter S. 4 St. 7: Quod vero his prædictis de ciffis argenteis et scutellis superfuerit, ad perficiendas coronas in templo reservari præcepit. Dominus Alexander habuit octo marcas auri et dimidiam ad opus casulæ et coronarum, ex quo auro magnam partem casulæ iam apponi feci. Eschillus presbiter habet annulos aureos ad opus eorundem reservandos.

der flygtigt om en efter Prisen at dømme guldbroderet Casula, til hvilken Ærkebiskoppen allerede havde anvendt Størsteparten af $8\frac{1}{2}$ Mark Guld, som hans Brodersøn Hr. Alexander havde faaet i Forvaring for at betale dette Arbejde samt nogle Lysekroner til Domkirken. Dengang Testamentet affattedes, var Kaaben, som Sammenhængen viser, endnu ikke færdig, og en Del af Summen var tilovers. Den er altsaa blevet betalt, efterhaanden som Arbejdet skred frem, og et saadant Arrangement kan vanskeligt tænkes, undtagen naar den udførtes her hjemme — formodentlig under Kontrol af Hr. Alexander.

Det vilde jo ogsaa være mærkeligt, om de danske Gejstlige ikke til deres Formaal havde forstaaet at benytte den Færdighed i kostbare Haandarbejder, som Landets Døtre efter Folkevisen at dømme i saa rigt Maal raadede over, tilmed da adskillige Kvinder baade af fornem og ringe Stand som sorores, familiares, conversæ eller paa anden Vis var knyttede til mange Stiftelser. Hertil kommer saa, at der i den tidligere Middelalder næppe i Købstæderne eksisterede et hjemligt Haandværk i Broderi og finere Vævning¹. De udførlige Toldbestemmelser, som er opbevarede sammen med de ældre slesvigske Stadsretter², har ialfald ingen særlige Satser hverken for Silke, Silketøjer eller Guldtraad, og det

¹ Heller ikke i Tyskland dyrkedes Broderikunsten af fagmæssig uddannede Haandværkere før efter 1300. Smlgn. J. Braun, Die Paramente S. 25: . . . »die Stickerei, die bis ins dreizehnte Jahrhundert vor allem in Klöstern und auf den Schlössern Pflege gefunden hatte, wurde damals ein zünftiges Gewerbe.«

² P. G. Thorsen, De med jyske Lov beslægtede Stadsretter. 1855. S. 94—96.

Anderledes stiller Forholdene sig, naar vi kommer ned i det 16. Aarh. I Chr. III's Vedtægt om Lavene i Kbhvn. af $23\frac{1}{2}$ 1549 hedder det (Kjøbenhavns Diplomatarium II, 278): »Kremerne mwe bruge alle disse ephærskrefne slags kram oc all anden slag . . . item all silke kram, gyldenstycke oc blianth . . . Item perler indzeguldt (o: indført fabrikmæssig fremstillet Guldtraad bestaaende af forgyldt Sølv snoet om rød eller gul Silke)«.

maatte man jo vente, hvis Købstædernes næringsdrivende Haandværkere havde brugt større Mængder af disse Varer til deres Forretning.

Ved Siden af Klostrene betragtedes i Datiden ogsaa ,Koningens Gaard' som en Art Højskole og Opdragelsesanstalt for Møer af Adelsstanden; men den var næppe tilgængelig for videre Krese. Kun nogle faa Jomfruer af fornem Æt, Døtre af Mænd, der havde gode Forbindelser ved Hove, optugtedes der og lærte — tidt under Dronningens eget Tilsyn — alt det fine Haandarbejde, en ædelbaaren Mø skulde være kyndig i, saaledes som det antydes i følgende Strofe:

Dronningen stander saa aarlig op
og lærer hun sine Møer:
Somme kender hun Guld at spinde
og somme at væve [i] Rør¹.

og i disse Linier af Valborgvisen:

Dronningen vækker op sine Møer,
hun beder dem virke Guld².

Tugten ved Hove var rimeligvis, ligesom overalt i Datiden, meget striks. Ialfald klager Jomfru Westerland i Møens Morgendrømme over den haarde Behandling, der bliver hende til Del fra Dronningens Side:

Hendes andre Jomfruer hun vækker med Pris,
men mig hun vækker med skarpen Ris³.

Tilfældet har næppe været enestaaende: Ris og Svøbe var yndede Tugtemidler ogsaa i langt senere Tider. Men man lærte adskilligt mere end Disciplin og Lydighed paa disse høje Steder. Den, der havde gaaet denne strenge Skole igennem, forstod sine Ting — det var der ikke Tvivl om⁴, og for et moderløst Barn som den stakkels Søborg maatte det sikkert i alle Henseender betragtes som en sjælden Lykke

¹ D. g. F. 5, 354, 1; smlgn. 4, 400, 3. ² D. g. F. 8, 146, 145.

³ D. g. F. 4, 432, 4. ⁴ Smlgn. D. g. F. 1, 362, 32—34; 7, 341, 33.

at den højsindede Dronning, der ved Kirkegangen hørte om Barnets kranke Skæbne, bød, at hun skulde opfores hos hende:

I fanger det Barn min Tærne!
Jeg lader det fostre saa gerne¹.

Forøvrigt giver Folkeviserne om alle herhen hørende Forhold kun meget knappe Antydninger, for det meste endda i staaende Vendinger. En Undtagelse danner dog Hagbarthvisens ret udførlige og stemningsrige, men slet overleverede Skildringer af Møernes Liv i Prinsessens Bur. Forklædt som Jomfru (ɔ: højbaaren Mø) skaffer Hagbarth sig Adgang til Buret under det Foregivende, at han ønsker at lære Slyngning (ɔ: Broderi), en Kunst som kun faa i Hjemlandet forstod. Vi ser Signes Møer ved Sømmearbejdet: Stille og beskedent sidder de og slider med det, Herskerinden har paalagt dem at udføre, alene den fremmede Gæst vover at overskride den usynlige Grænse, der skiller Fyrstedatteren fra de andre. De Strofer, der gengiver denne Situation, har, saavidt jeg kan se, oprindelig lydt saaledes:

Thær sathæ allæ mør qwær.
Hwær sømmæth, som hun kundæ,
forutæn Hagbarth kongesøn,
mæth nalæn leghæ mundæ².

Thær sømmæth allæ mør lin
oc mæltæ æi et orth,
forutæn Hagbarth kongesøn,
mæth nal skref³ diur pa borth.

Han skref mæth nalæn wildæ diur,
som the pa skoghæn rinnær:
En ra som thæn for rakkæn flyr,
en hiort mæth sinæ hinnær.

¹ D. g. F. 5, 139, 6. ² Med Undtagelse af Prins Hagbarth, som legede med Naalen. ³ ɔ: tegnede, ridsede.

Han liliær oc rosæn skref
 oc wildæn fughl pa qwistæ.
 Stolt Signe æftær hanum sogh¹
 oc sømmæth oftæ mistæ².

Endvidere skildres Maaltidet ved det fælles Bord, under hvilket den forklædte Kongesøn vækker Ternens Mistanke ved sin ubeherskede Optræden:

Thæt mæltæ tha thæn tærnæ, som
 i buræt gek for borthæ³:
 Æn aldregh iegh en iomfrw sogh
 mæth hændær twa swa harthæ⁴!

Æn aldregh sogh iegh slik en mø!
 Som iærn ær hennæ hændær,
 oc hwæriæ skal, iegh hennæ far⁵,
 hun drikkær af i sændær⁶.

Æn aldregh sogh iegh slik en mø
 mæth øghæn twa swa diærwæ:
 I hennæ howæth ut oc in
 the moth stolt Signes hwærwæ⁷.

Omsider hælder Dagen; den fremmede Mø ønsker at gaa til Ro. Kongedatteren, som sover for sig selv i et Kammer i Højeloftet, har givet hende Lov til at hvile ved hendes Side. Derhen følges de saa ad fra den fælles Arbejds- og Spisesal i Jomfruburets nederste Stokværk, som det fortælles i disse Strofer:

Swa sathæ the thæn langæ dagh
 til dog fjal ywær spangæ⁸;
 up standær Hagbarth kongesøn,
 han wil at sowæ gangæ.

¹ ɔ: saa. ² ɔ: gjorde ofte et Fejlsting. ³ ɔ: vartede op. ⁴ udtalt hordæ. ⁵ ɔ: hver Skaal jeg rækker hende. ⁶ ɔ: drikker hun ud med det samme. ⁷ ɔ: vende sig mod. ⁸ ɔ: til Duggen faldt over Brofjæle.

Thæn tærnæ tændtæ waxlius up
 — the stoth i gyltæ klowæ¹ —
 oc fuldæ the twa kongebørn
 i høghæloft at sowæ.

For gangær iomfru Signe siælf
 — hun røth skarlaghæn drogh² —
 gar æftær Hagbarth kongesøn
 up ywær høghælofts bro³.

Resten af det tragiske Elskovsdrama foregaar ganske vist for en Del i Signes Bur, men giver ikke Anledning til Skildringer af Livet indenfor dets Døre.

Udenfor disse mere officielle Hjemsteder for kvindelig Kunstfærdighed sad der ogsaa rundt omkring i Landet Adelsfruer, bekendte i vide Krese for deres Dygtighed, der virkede som Opdragerinder og Læremestre for fornemme Ungmøer, rimeligvis ikke helt gratis⁴. Om dem er det den Samtale drejer sig blandt Ridderne i Kongens Gaard, som skildres i følgende Vers⁵:

De talte ikke om Kirker,
 de talte ikke om Kloster:
 de talte mest om de Fruer,
 som Døtter havde i Foster.

¹ ɔ: Klemmer paa Fod til at fastholde Lys. ² ɔ: bar rød Skarlagen.

³ ɔ: den udenpaa Bygningen anbragte Trappe, som førte op til øverste Stokværk.

⁴ Til Sammenligning anføres for Englands Vedkommende følgende Efterretning i Domesday Book Vol. 1 (Ed. 1783 fol. 149 recto col. II in fine): De his (ɔ: Ejendomme i Ashley i Grevskabet Buckingham) habuit Aluuld puella II hidas . . . et de dominica firma regis Edwardis (sc. confessoris) habuit ipsa dimidiam hidam, quam Godoricus vicecomes ei concessit, quamdiu viceromes erat, ut illa doceret filiam eius aurifrisium operari. — Smlgn. ogsaa følgende Passus fra Dronning Mathildes Testamente (11. Aarh.) i Archæol. Journal IV, 292: ›Ego Mathildis Regina do Sanctæ Trinitati Cadomi (ɔ. i Caen) casulam, quam apud Wintoniam (Winchester) operatur uxor Aldereti cet«. ⁵ D. g. F. 4, 347, 2.

Selv om nu en Frue ikke var landskendt for sin Dygtighed, var der dog altid god Brug for den Færdighed, hun raadede over. Hendes Opgave var det nemlig i hvert Fald at oplære sine egne Døtre og Møer¹ i at spinde Guld, brodere, skære, sy og væve. I ethvert nogenlunde velstaaende Adels-hjem krævede Udgifterne til Husets Udsmykning med Tjald samt kostbare Klæder forholdsvis betydelige Summer. Tiden var pragtelskende og havde Smag for det repræsentative; men dyrt var det sikkert baade for Mænd og for Kvinder af Adel at gaa klædt efter deres Stand. Adskillige Fædre kunde vistnok sande Hr. Torloffs Ord², naar han om sin Søster siger:

Vel lider kære Søster min;
hun slider de Klæder bolde.
Der vil saa meget røde Guld til
de gode Mænds Børn at holde.

Denne økonomiske Side af Sagen var sandsynligvis den væsentligste Grund til, at Hjemmearbejdet i kostbare Stoffer Middelalderen igennem blomstrede i saa høj Grad paa Adelsens Gaarde. Materialets Pris var høj og kunde ikke bringes ned. Vilde man spare og dog baade have sin Bolig skønt smykket og selv være velklædt, var Hjemmearbejde den eneste mulige Udvej til at forskaffe det fornødne. Hermed var ogsaa den store Fordel forbundet, at det gav de bedre stillede Kvinder en efter Datidens Begreber værdig og interessant Sysselsættelse i deres ret monotone og undertiden ensomme Tilværelse. Derfor finder vi ogsaa, naar Viserne giver os Lejlighed til at kaste et Blik ind i Fruerstuen — og det sker ret hyppigt — gerne Husfruen, Jomfruen eller Møerne beskæftigede med at spinde Guld, sy med Guldtraad, slaa

¹ D. g. F. 3, 183, 4—11. Saaledes vedblev Forholdet at være i fornemme Huse helt ned i det 16. Aarh. I Kristoffer Gøyes og Birgitte Bøllers Breve støder man idelig paa Hilsner fra de adelige Brevskrivere eller Brevskriverinder til Husets Jomfruer (Se S. 14; 51; 53; 57; 59; 64; 69; 81; 147; 157; 164; 184 og oftere i Bangs Udg.). ² D. g. F. 7, 519, 4.

Væven eller lignende Arbejder. Da den onde Fru Magnhild træder ind i Fruerstuen for at overtale sine Møer til at hjælpe med at rydde hendes Husbond af Vejen, indleder hun sin Tiltale¹ med disse Ord:

Her sidder i alle mine Møer
og syer det røde Guld.

Peder Skammelsen træffer stolt Adels i Færd med at sy Bryllupsklæder til hendes Fæstemand²; da Hr. Esben træder ind i Højeloftet for at bede sin Hustru om Orlov til en Pillegrimsfærd, er hun beskæftiget med at spinde Guld³; og da German Gladensvend⁴ blodig og forhugget af den vilde Valravneraar til sin Fæstemøes Bur, kaster hun i sin Forfærdelse baade Saks og Søm.

Den kunstneriske Teknik, der øvedes i Klostrene, og den man kunde lære i Kongens Gaard og Adelsens Hjem, var i alt væsentligt den samme, derom kan der ikke være Tvivl. Før den naaede herop, havde den en lang Fortid at se til bage paa: Sydens og Britanniens Klostre sad inde med den næsten umiddelbart efter det vestromerske Riges Fald. Men ad hvilke Veje var Kendskabet til den kommet til dem? Fabriksmæssigt fremstilledes disse Varer kun i Østrigets Provinser, Syrien og Ægypten. Derfra udførte ganske vist i den tidligste Middelalder, endnu inden Arabernes Erobringer havde gjort Skaar i det byzantiske Riges Magtomraade, driftige syriske Købmænd store Mængder af kostbare Stoffer til det frankiske Riges Middelhavshavne, særlig Marseille⁵; men Kendskab til Tekniken sælges jo ikke sammen med Varerne. Den spredes hyppigt ad ganske andre Baner end

¹ D. g. F. 6, 188, 14. ² D. g. F. 6, 223, 4. ³ D. g. F. 4, 517, 4—5. ⁴ D. g. F. 2, 6, 26.

⁵ W. Heyd, *Histoire du commerce du Levant au Moyen-âge* I (1885) p. 22—24.

de Alfarveje, Handelen følger, og saaledes er det vistnok ogsaa gaaet i det foreliggende Tilfælde.

Produktionsforholdene i det vestromerske Kejserrige var egenartede. Ikke blot optraadte Staten paa flere Omraader (Grubedrift, Vaabenfabrikker) som en mægtig Konkurrent til privat Foretagsomhed; men de rige Stormænd baade i Italien og Provinserne søgte desuden med afgjort Held at gøre sig uafhængige af den ved paa deres vidtstrakte Godser at lade forfærdige, hvad de selv og deres Slaveflokke havde Behov ligefra de simpleste til de fineste Brugsgenstande¹. Overfor disse Konkurrenter trak Industrien paa de allerfleste Omraader det korteste Straa og førte en hensygnende Tilværelse.

I saadanne fornemme og rige Huse forfærdigedes ogsaa under Husfruens eget Tilsyn ofte de kostbare Klæder, Familien selv brugte. Vi har fra Tiden omkring 400 efter Chr. et uforkasteligt Vidnesbyrd i et Digt af Claudian, et Festkvad i Anledning af Brødrene Sextus Anicius Probinus og Sextus Hermogenianus Olybrius Konsulat V. 177—182². Da deres Moder Proba erfarer Udnævnelsen, væver hun selv de

¹ Smlgn. Joachim Marquardt, *Das Privatleben der Römer*. Leipzig 1879. Th. I, 135—151 og L. Friedländer, *Darstellungen aus der Sittengeschichte Roms*. 5. Afl. 1881. I, 264: »Exporthandel hatte Rom zwar so gut wie gar nicht und Fabrikation sehr wenig . . . Dagegen war der Einfuhr kolossal«.

Ialfald i den sene Kejsertid (omkring 400 e. Chr.) havde Staten ogsaa egne Værksteder til Fremstilling af guldbroderede Klæder. De var rimeligvis oprettede væsentlig for at forsyne de talrige Embedsmænd med hvad de skulde bruge af denne Art til billige Priser. Jvnfr. *Notitia dignitatum Occ.* ed. Seeck. Berlin 1876. p. 148, 150, 151, 152.

² Cl. Claudiani Opera. Amstelaedami 1760. 4to T. I p. 17:

»Laetatur veneranda parens & pollice docto
Jam parat auratas trabeas cinctusque micantes,
Stamine, quod molli tondent de stipite Seres,
Frondea lanigeræ carpentes vellera silvæ:
Et longum tenues tractus producit in aurum
Filaque concreto cogit squalere metallo.«

kostelige Klæder, i hvilke Sønnerne skal tiltræde deres Værdighed, og den Skildring, Digteren giver os af hendes Arbejde, er i højeste Grad interessant, fordi det af den med Sikkerhed fremgaar, at hun egenhændig spinder den Guldtraad, som skal benyttes dertil. Helt ned i Romertiden kan vi altsaa forfølge Guldtraadsspindingen og Vævningen af kostbare Klæder i fornemme Privathuse. Men ogsaa i andre Henseender er dette Sted vigtigt. Det forekommer mig nemlig, at det indeholder et tydeligt Vink om, fra hvilken Kilde de franske, italienske og rimeligvis ogsaa de engelske Klosters Kendskab til disse Færdigheder stammer. Forøvrigt synes det, som om Fyrstinderne i de germanske Riger, der rejste sig paa Romervældens Ruiner, tidligt og med Held var ivrige for at lære Klostrene Kunsten af¹.

Den gyldenbrogede Sommerfuglepragt, som Middelalderens gejstlige og verdslige Magnater bar til Skue i deres Festdragter, hvilede altsaa paa Tilegnelsen af klassisk Teknik, og Kendskabet til denne maa vi fra først af tænke os udgaaet fra de romerske Stormandshjem rundt omkring i Vestens Provinser.

Især gennem Vikingetogene mod Syd og Vest fik ogsaa Norden sin Del af Kulturarven efter Romerriget. Baade Sydens pragtfulde Vaaben og dens kostbare Klæder var højt skattede af disse vilde Krigsmænd. Vaabenfabrikationens tekniske Hemmeligheder formaaede de aldrig at trænge ind i. Det var og blev en Gaade for dem, at saadanne Klenodier kunde gøres af Menneskehænder. Derfor kresede ogsaa deres Fantasi om disse Mesterværker af Sydens Smedekunst og slyngede Sagnets Ranker om dem. Derimod lærte deres Kvinder tidligt at smykke Væven med billedlige Fremstillinger og baldyre med Guldtraad. Men almindelig udbredte har disse Færdigheder næppe været; de enkeltstaaende Vid-

¹ Francisque Michel, *Recherches sur les étoffes de soie d'or et d'argent pendant le moyen âge*. T. II p. 336 ff. Paris. 1854.

nesbyrd, som direkte eller indirekte beretter om nordiske Kvinders Syslen med saadanne Arbejder, tyder ialfald ikke derpaa. Det er kun de højeststillede i det daværende Samfund — et enkelt Sted endda Gudinder — der sigtes til.

Saaledes skildres i Helgakviða Hundingsbana I V. 3, hvorledes Nornerne knytter Skæbnevævens Guldtraade fast i Maanesalen. I Helgakviða Hundingsbana II V. 18 (23) retter Gudmund Granmars Søn det Spørgsmaal til Sinfjötli:

Hvem er den Skjoldung,
for Skibene styrer;
Guldstukket Banner
i Stavn lader vaje?

Det første Sted tænker Digteren sig Guldtraaden anvendt i et Vævearbejde, i det andet er der rimeligvis Tale om et guldbroderet Banner. Men i begge Tilfælde er det sikkert Hjemmets Verden, ikke fremmede Forhold, der danner Skildringens Baggrund; thi allerede dengang stod danske Kvinder i Ry for deres Kunstfærdighed i Guldbroderi og Billedvævning, saaledes som følgende Strofer af Guðrunarkviða II viser¹:

Fra Fjældlandet for jeg
fem Døgn's Rejse,
til Halfs høje
Haller jeg øjned.
I syv Halvaar
sad jeg hos Thora,
Hakons Datter,
i Daners Rige.

Mig til Gammen
med Guld hun sømmed
Sydens Sale
og danske Svaner.
Vov vi i Vægtjald
Valens Kæmper:

Sigar og Siggeir
sønden paa Fyn.

I Dræt baldyret
saas daadrig Gerning,
Fyrstens Kæmper
paa Vævens Flade:
Raske Hunner,
røde Skjolde,
Hærmand, Hjælmdrot
Herskerens Følge.

Sigmunds Skibe
skride fra Landet:
Snækker med Stavne
af gyldent Snitværk.

¹ V. 12—15.

Det er ikke blot Eddaens Digtere, vi her kan anføre som Vidner; ogsaa en engelsk Krønikeskriver Asserius (el. Johannes Asserius), der døde 909, bekræfter de nordiske Hjemmelsmænds Udsagn. I sine *Annales*¹ fortæller han under Aar 878, at Angelsakserne efter en Sejr over Yngvars og Halfdans Broder tog et rigt Bytte, deriblandt ogsaa den Fane, hvis Navn var Reafun (ᵛ: Rafn), som tre Døtre af Regnar Lodbrog havde vævet. Efter Asserius' Beretning at dømme hørte Fanen til Lodbrogslægtens Klenodier, og Vikingerne tillagde dens Ravnebillede vidunderlige Varselsævner. Vi kan roligt gaa ud fra, at dette berømte Kongebanner ikke har været et almindeligt Stykke Uldtøj eller Linned, men var vævet med Kunst af kostbare Stoffer, Guldtraad og Silke, ligesom det, der vajede i Stavnen af Helge Hundingsbanes Skib, eller det, der bredtes over den faldne Angelsakserkonge Oswalds Grav².

Ermoldus Nigellus fortæller³, at Harald Klaks Dronning ved Daaben i Ingelheim 826 fik til Faddergave af Kejserinde Judith en kostbar Klædning smykket med Guldbroderier. Efter det, som ovenfor er anført, er det ingenlunde usandsynligt, at den nydøbte Dronning selv kunde have præsteret et lignende pragtfuldt Arbejde. Saameget er ialfald vist, at nordiske Kvinder allerede i hine fjærne Tider med fremragende Dygtighed dyrkede denne vælske Kunst, og at dens Vugge for Nordens Vedkommende stod i Vikingetidens Fyrste- og Stormandshjem.

¹ Joan. Asserii *Annales*. Hist. Britt. Saxon. Anglo-Danicae scriptores XV ex vetustis codicibus editi opera Th. Gale. Oxoniae 1691. Fol. T. I p. 167.

² Han blev dræbt 642; jvnfr. Beda, Hist. eccl. gent. Angl. III c. XI.

³ Ermoldus Nigellus, *Carmen elegiacum in honorem Hludowici* lib. IV v. 385—388 (I *Monumenta Germaniae hist. Poetae Latini ævi Carolini* ed. E. Dümmler Berol. 1884. 4to):

›Munera præterea matronae regia Judith
congrua namque dedit gratificumque decus,
scilicet ex auro tunicam gemmisque rigentem
conficit ast qualem arte Minerva sua.«

Fra en noget senere Tid end den, de ovenfor citerede Eddadigte tilhører, møder vi Vidnesbyrd om, at Kvinder af de samme højtstaaende Samfundslag stadig lagde Vind paa at baldyre med Guld og Sølv. Af de Kvad, Saxo og Forfatterne af de nordiske Fornaldarsøgur har bygget deres Fortælling over, er jo større og mindre Rester bevarede og indflettede i den prosaiske Fremstilling.

Til hvilken Tid og i hvilke nordiske Lande disse Digte blev til, derom har Videnskaben næppe sagt sit sidste Ord. Nogle er sikkert danske, andre rimeligvis svenske eller norske. At de alle — formodentlig ogsaa de, Saxo har gengivet paa Latin — er komne til os gennem vestnordisk Tradition, kan maaske hist og her have paavirket dem i formel Henseende, men afgiver intet Bevis for, hvor de hører hjemme. For en stor Del af dem falder Tilblivelsestiden efter al Sandsynlighed før Aar 1000; som Vidnesbyrd om kulturhistoriske Forhold i bestemte Tidsrum inden for den angivne Grænse lader de sig altsaa ikke bruge. Derfor har jeg heller ikke lagt Vind paa at samle alle de Steder, hvor Syning med Guld og Sølv omtales i saadanne Kvad eller de paa dem byggede Sagaer. Til en almindelig Karakteristik af nordiske Kvinders Syslen med den Slags Arbejder i Tiden omkring Aar 1000 vil det formentligt være tilstrækkeligt at henvise til følgende:

Vølsunga saga Kap. 25¹: »Hun (∴ Brynhild) sømmede sit Tæppe med Guldtraad og baldyrede deri de vidunderlige Bedrifter, som Sigurd havde udført: Ormens Drab, hvorledes han bemægtigede sig Skatten samt Regins Død.« Ragnars saga loðbrókar Kap. 2: »Hans (∴ Herraud Jarls) Datter (∴ Thora) var den skønneste af alle Kvinder og forfaren i al Slags Haandgærning . . .« Hvilken Slags Arbejder der sigtes til med disse Ord, fremgaar af samme Saga Kap. 6: Da kaldte Ragnar paa sin Skatmester og bød ham bringe sig den Særk,

¹ Dette samt de to følgende Citater er tagne fra Vølsunga saga & Ragnars saga loðbrókar ved Magnus Olsen. Kbhvn. 1906—1908.

som Thora havde ejt, og som var helt baldyret med Guld. Den tilbød han Kraka med disse Ord¹:

Denne Særk Du tage,
som Thora Hjort har draget!
Sølv i Sømmen ligger,
Smukt den vil dig klæde.
Hendes hvide Hænder
har med Flid den virket.
Hun for Kæmpers Konning
kær var indtil Døden.

Om Guldsmeden, der frækt optræder som Frier til Kongedatteren Helga, hedder det i Saxos Gengivelse af Starkads Nidvise² (J. Olriks Oversættelse I, 312):

Kostelig klædt gik han frem, med Bæverskind Kappen var
bræmmet,
stukne med Perler hans Sko, med Guld hans Kjortel var
virket.

Hos samme Forfatter berettes³ (J. Olriks Oversættelse I, 315), at Helge den Norskes Snække var »udstyret saa prægtigt, at Sejlene var syede med Guld og fæstede til de for-

¹ Villtu þenna þiggja,
er þora hiortr atte,
serkr vid silfr merktan.
sama allvel þer klede.
foru hender hvitar
hennar vm þessa giorfar.
sv var budlunge bragna
blidum þeck til davda.

² Saxonis Hist. Danica ed. Müller 1, 1, 287:

Castoreo cul tegmen erat chlamys obsita limbo,
Instratæ gemmis crepidæ, toga cultior auro.

³ Ibid. 1, 1, 291:

»Cæterum navigationem tanto instruxerat luxu, ut excultorum auro velorum apparatu uteretur, quæ etiam inauratis malis subnixa purpureis restibus tenebantur.«

Aarb. f. nord. Oldk. og Hist. 1915.

gyldte Ræer med Skarlagensreb,« og om Ingelds Dronning fortællles (sammesteds I, 333), »at hun rev af sit Hoved et Lad, som hun paa Kvinders Vis bar flettet i sit Haar, og rakte det til den vrede Gubbe for at styre hans Sind med Skænk og Gave.« At det var vævet af eller broderet med Guldtraad, fremgaar af den forbitrede Kæmpes Ord i den umiddelbart derefter følgende Vise¹:

»Bort med Brudestads! Tag din Skænk tilbage!
Bind dit gyldne Baand om din egen Isse!«

Hvilken Betydning man nu vil tillægge disse Vidnesbyrd om Sagntiden, maa enhver afgøre med sig selv. I mine Øjne er de med den angivne Begrænsning gode nok, og kommer vi ned til det 11. Aarhundrede, afløses de af sikre historiske Efterretninger hos Saxo og Snorre. Den første beretter saaledes², at Svend Estridsøns fraskilte Hustru Gutha »ikke drev Tiden hen i sløv Lediggang, men daglig beskæftigede sig med at brodere udmærkede Prydelser til Kirkerne og stadig holdt sine Møer til at lægge Vind paa saadan Gærning. Blandt disse Arbejder var ogsaa en Kappe til kirkelig Brug smykket med runde Medaljoner i Baldyring, udført i kostelige Stoffer og med vidunderlig Kunstfærdighed, som hun havde skænket til Kirken i Roskilde. Ogsaa flere

¹ Saxonis Hist. Dan. ed. Müller 1, 1, 306—307:

Amove, quæso, mullebre donum,
Et tuo mitram capiti repone;
Infulas nemo Venerem decentes
Fortis adoptat.
Absonum namque est, ut in arma promptis
Nexili crinis religetur auro.

² Ibid. 1, 2, 559:

»Sed nec inertio otio tempus, effluere passa, quotidiana consuetudine exquisita sacrariorum ornamenta fingebat, inque eandem operam continuam ancillarum curam cogebat. Inter quæ chlamydem sacerdotalem sutilibus sigillis excultam preciosæque materiæ impensa ac mirifici operis arte elaboratam Roskildensi sacrario doni nomine largita est. Alia quoque complura divini cultus insignia sacrorum usibus operata est.«

andre fortrinlige Prydelser til kirkelig Brug skyldtes hendes Arbejde.«

Der kan efter dette næppe være Tvivl om, at Dronning Guthas Kappe endnu eksisterede i Roskilde Kirke paa Saxos Tid. Ogsaa af anden Grund har denne Meddelelse fremragende Betydning. Den giver os nemlig Sikkerhed for, at det kvindelige Haandarbejde paa Svend Estridsøns Tid i de fornemme Huse gik for sig ganske paa samme Vis som langt ned i den senere Middelalder: Husfruen udførte det i Forbindelse med sine Møer, saaledes som vi kender det fra Folkevisens Skildring¹.

Gennem Snorre faar vi at vide, at ogsaa den middelalderlige Skik, at Bruden skænkede sin udvalgte Brudgom guldsmykkede Klæder i Fæstensgave, var meget gammel². I Anledning af den svenske Prinsesse Ingigerds Trolovelse med Olaf den hellige siger han nemlig³: »Men da Jarlen for hjem, traf han sammen med Ingigerd Kongedatter, og de talede indbyrdes om denne Sag. Hun sendte Kong Olaf en sid Kappe af Peld overbaldyret med Guld samt Silkebaand.«

Jeg er derfor tilbøjelig til at tro, at den Stilling, Kongens

¹ Smlgn. ogsaa Saxos Skildring af Kong Niels's Dronning Margrethes Virksomhed paa dette Omraade (ed. Müller et Velschow. P. I. Vol. II p. 618): »At Margareta non solum divinarum ædium opes latifundiis auxit, sed et totis viribus ad augendum earum splendorem incubuit, sacerdotalisque cultus inopiam exquisito ornamentorum genere permutavit. Enimvero, quo rem divinam ornatiorem efficeret, pallas laticlavias cæteraque sacerdotii insignia condere atque sacrorum usibus erogare curæ habuit.«

² Med Urette undrer Hildebrandt sig over, at Daljunkerens Fæstemø, saaledes som det oplyses i Gustav I'stes Registratur V, 266, skænkede sin Fæstemand en Skjorte. Han kan ikke have kendt den gamle Skik, naar han (Sveriges medeltid II, 273) bemærker: »Det synes vara en ganska egendomlig fæstmøpresent.«

³ Heimskringla ved F. Jónsson II, 145: »En er jarl fór heim, þa hittusk þau Ingigerdr konungsdottir ok tóluðu sin i milli um þetta mál. Hon sendi Óláfi konungi slæður af pelli ok gullsaumaðar mjök ok silkiræmur.«

Gaard indtager i Folkeviserne som Sæde for kvindelig Kunst og Snille, var en Arv fra længstforsvundne Dage, der holdtes i Hævd Middelalderen igennem. I meget gammel Tradition bunder sikkert ogsaa den aristokratiske Værdsættelse af Kvindegærning, der møder os overalt i disse Viser. Ikke blot spiller Haandarbejdet i kostbare Stoffer i Skildringer af Livet inden Døre en aldeles dominerende Rolle; men al anden huslig Virksomhed omtales — naar den overhovedet nævnes — med en vis Foragt, som noget, der udførtes af en underordnet Kaste. For en Adelsdame var det at spinde Guld og sy med Silke aabenbart den eneste fuldt ud værdige Sysselsættelse, og naar Digteren lader Hr. Marsk Stigs Døtre svare paa Kongens Forespørgsel, om de kan brygge og bage, med disse Linier ¹:

Vi kan ej brygge, vi kan ej bage:
En Væv af Silke kan vi vel mage,

tolker han kun sin Samtids Opfattelse af, hvad en Dame af Stand burde forstaa sig paa.

II.

At spinde Guld.

Under det Tidsrum, Folkevisen omfatter, fandtes der i Sydeuropa (det sydlige Spanien, Sicilien, og en Del italienske Stæder som Lucca, Venedig og Genua) en betydelig Silkeproduktion, og man kan vist rolig gaa ud fra, at Størstedelen af Nordens Forbrug dækkedes derfra; noget indførtes vel ogsaa fra Kina og Persien til Novgorod og naaede i det omhandlede Tidsrum til Norden gennem Hansestæderne ².

¹ D. g. F. 3, 392 ff.

² Smlgn. Michel, *Recherches sur le commerce & la fabrication des étoffes de soie etc.* 1852. I, 313—314. Den slaviske Silke, som omtales paa de dér anførte Steder, var næppe, som den lærde Forf. antager, kinesiske, men snarere persiske Stoffer. — Fra et langt tidligere Tidspunkt foreligger der direkte og indirekte Vidnesbyrd om persiske Varers Indvandring til Norden. Rimeligvis har Novgorodmarkedet gennem Chazarer-

Da den Silke, som forarbejdedes her i Landet, mest anvendtes til Guldtraadsspinding, Vævning af Smykke- og Pande-
baand (Lad), forskelligartet Silkebroderi eller til at flette i
Haaret¹, er det rimeligt, at den har været indført som Flok-
silke, ikke som spunden Silketraad. Floksilken havde jo
ogsaa den Fordel, at man let kunde tvinde fastere Traad
deraf, hvis det gjordes Behov. Med denne Formodning
stemmer det ogsaa, at Spinding af Silke af og til omtales,
saaledes i Hagbarths Vise²:

Hil sidde I stolten Signe!

I spinder det Silketvinde.

Guldtraaden, hvoraf der her i Landet forbrugtes betyde-
lige Mængder³, var, ogsaa hvad Metalbelægningen angaar,
en i Udlandet fremstillet Vare. I Folkeviserne benævnes
den altid Guld eller spundet Guld⁴, medens en bestemt Sort

og Bulgarerlandet fra gammel Tid haft Forbindelse med Perserriket. Om
Danmarks og Sverigs Handel i ældre Tid med Rusland og derigennem
med Grækenland og Asien, navnlig Persien, se Adam af Bremen, *Gesta
Hamb. eccl. rec.* Lappenberg IV, 1; 11; 15—16. Saxo beretter om en dansk
Koloni i Samland (Østpreussen) grundet ved Erobringstog under Harald
Blaatand og Knud den store (Saxo, *Hist. Dan. ed. Müller* I, 1, 485 & 508—509),
og hans Efterretninger kaster Lys over den i *Knytlinga saga* c. 87—88
omtalte hedenske Storkøbmand fra Samland med det nordiske Navn
Viðgautr, som paa Knud Lavards Tid drev udstrakt Handel paa Rusland
og tvungen af Omstændighederne søgte Tilflugt i Hedeby.

Fortællingen om, at en russisk Købmand i Novgorod falbød en kost-
bar guldbroderet Kappe, som baade Harald Haarfagers og den svenske
Kong Eriks Udsending vilde købe og kom i Strid om (*Fornm. søg.* X, 198—
199. *Þáttr Hauks Hábrokar* c. 1.), tyder paa, at guldbroderede Klæder —
rimeligvis persiske Fabrikata; thi de finere byzantinske Ting kom ikke i
Handelen — ad denne Vej tidligt naaede til Norden.

De arkæologiske Fund, som bekræfter Eksistensen af denne gamle
Handelsforbindelse mellem Østen og de nordiske Lande, er behandlede
af T. J. Arne i *Fornvånnen* 1911 S. 1—66; 1912 S. 64; i *Orientalisches Ar-
chiv* II, 122; III, 128 og i *Archives d'études orientales* Vol. 8 (1914).

¹ D. g. F. 2, 320, 31; 2, 199, 14; 3, 406, 17; 6, 78, 10; 6, 81, 35; 7, 506, 6.

² D. g. F. 1, 282, 13. ³ Se nedenfor S. 25—26.

⁴ Se eksempelvis D. g. F. 2, 18, 70; 2, 320, 31; 4, 246, 24; 7, 493, 4.

i senere, skriftlig overleverede Kilder baade her i Landet og i Sverig almindeligvis betegnes som Inseguld.

Man har — dog med nogen Tvivl — formodet, at Inse i denne Forbindelse skulde være en forvansket Udtale af latinsk uncia¹. Herom kan der formentlig næppe være Tale; men at de to Ord ikke destomindre, hvad Betydning og Etymologi angaar, falder sammen, er sikkert nok; thi i danske Kilder fra Renaissancetiden kaldes spunden Guldtraad snart Inseguld snart Unzeguld. Den første Betegnelse skriver sig rimeligvis fra en Tid, da Varen indførtes til Norden over England — Unze hedder nemlig paa Angelsachsisk Yntse (Yndse) — medens Formen Unzeguld først kom i Brug, da Indførslen gik over Tyskland².

At Ordene Inse og Unze er enstydige, fremgaar ogsaa af den interessante Redegørelse for Renaissancetidens Guldtraadssorter, der er ført i Pennen af den svenske Biskop Hans Brasks Sekretær. Som Hjemmelsmand for de givne Oplysninger nævnes lige til Slutningen en vis Hr. Lambertus, aabenbart en meget sagkyndig Mand. Antagelig var han Perlestikker (o: Kunstbroderer) af Profession, ikke Guldsmed, som Hildebrand formoder³; thi Guldsmedene benyttede aldrig den Slags Traad til deres Arbejde.

Dette vigtige Aktstykke er offentliggjort af Hildebrand i Sveriges Medeltid⁴; paa Grund af de betydningsfulde Oplysninger, det indeholder, og da jeg flere Gange vil faa Lejlighed til at anføre det, aftrykkes det her i sin Helhed:

»Inseguld är det bästa bland annat spunnet guld och är det bästa som är på rödt silke, ty det håller färgen, gäller vanligen 2¹/₂ mark örturgar insen eller 2¹/₂ mark åtminstone.

¹ H. Hildebrand, Sveriges medeltid I, 570 Anmk.

² Smlgn. de nedenfor S. 55—56 fremsatte Bemærkninger om den oprindelige Betydning af Ordet Inseguld.

³ Hildebrand, Sveriges medeltid I, 563 Anmk. 1. ⁴ Sammesteds I, 563

En inse bör väga 2 kölnska lod. Det som är vindadt på rör väger så mycket mindre som röret väger. Det som är lagdt på gult silke mister gerna färgen. Inseguld på vippor väger mera.

Inse silfvertråd gäller lika mycket som guld¹. Cypriskt guld är lagd på koppar och lägges alltid på rör, både på gult och rött silke, insen för $\frac{1}{2}$ mark örtugar och säljes ofta för inseguld. Det profvas, om man löser upp ändan och ser, om guldets är som guld under som ofvan, då är det cypriskt guld. Är det under som silfver, då är det inseguld.

Allt guld, som ligger å rör, plägar vara gröfre under än ofvan². Ju grannare [finare] guld, ju mera och bättre.

Kölnskt guld är ej lagdt på silke, utan på annan tråd och tål icke vatten. Det köpes vid dussin. Dussinet håller tolf inser. Det lägges aldrig på rör, utan i långa vippor vid ett kvarter. Kölnskt guld har under en hvit hinna af skinn.

Inse perlor bör väga 2 lod kölnskt och gäller efter deras storlek mera och mindre. Den inse, som håller sexton alnar, köpes för 12 mark örtugar. Den inse, som håller tolf alnar, köpes för 16 mark örtugar åt mesta. Inse om 10 alnar gäller vid 24 mark, inse om åtta alnar 30 mark örtugar, inse om fyra alnar 60 mark örtugar³. — Herr Lambertus.◀

Gennem dette Aktstykke faar vi altsaa at vide, at »en inse bör väga två kölnska lod«, hvoraf kan ses, at spunden Guldtraad ligesom ædle Metaller dengang beregnedes efter kølnsk Vægt. Paa en kølnsk Mark gik der nemlig 8 Unser à 2 Lod.

¹ Aarsagen til denne tilsyneladende mærkværdige Ligestilling i Værd er oplyst nedenfor S. 54.

² Inseguldet fremstilledes i de italienske og franske Fabrikker i forskellige Kvaliteter. Ved det, som solgtes »på rør« benyttede man sig af det Fif at bruge en smallere klippet Lamel til de øverste Lag end til de underste, hvorved disse sidste kom til at indeholde mindre Metal end de første. Dette var i Virkeligheden Bedrageri. Derimod var der intet at sige til, at man i Fabrikkerne gjorde Forgylningen af Sølvlamellen stærkere eller svagere. I sidste Tilfælde mistede den hurtigt Farven; men Prisen var ogsaa lavere. ³ Smlgn. Sveriges medeltid I, 570.

Navnet Inseguld skyldes altsaa den Vægtenhed, hvorefter Guldtraaden forhandlede. At man i ældre Tider solgte den ganske paa samme Vis som i Renaissancetiden, fremgaar af et paveligt Inventar fra 1295, udgivet af E. Molinier i Bibliothèque de l'École des chartes 1886. Her opregnes (S. 657) efter Mark og Unze under Nr. 1367—1370 de i Skatkammeret beroende Forraad af forskellige Slags Guldtraad, der utvivlsomt var indkøbte til Brug ved Reparationer. Ikke desto mindre bliver det dog usikkert, hvormeget en Unze Traad nøjagtigt vejede; thi Vægten af en kølnsk Mark varierer noget i forskellige Lande (mellem c. 231 og c. 234 Gr.). Ligeledes er det værd at lægge Mærke til, at Salgsmaaden »på rör« og »på vippor« (i Dukker eller i Bundter) for denne fabriksmæssigt fremstillede Vare gaar langt tilbage i Tiden. Et af de ældste Centrere for Fremstillingen af Inseguld var Staden Lucca, og et fransk Hofregnskab fra 1342¹ oplyser os om, at Luccakøbmanden Edouart Tadelin for 6 »botes d'or de Lucques« fik 100 Sous samt »pour deus bastons d'or de Lucques« 20 Sous. Ja endogsaa fra det 13. Aarh. har vi Vidnesbyrd om or de Lucques paa bastons².

Hvad Sorterne angaar, fremgaar det af Redegørelsen, at der i Norden dengang var tre Slags Guldtraad i Handelen: en flad paa Ydersiden forgyldt Sølvlamel, snoet om gul eller rød Silke (det egentlige Inseguld); en paa begge Sider forgyldt Kobberlamel, snoet om rød eller gul Silke (kyprisk Guld); endelig Guldtraad, der til Underlag havde en hvid Skindhinde og var snoet om en Sjæl af Linned (kølnsk Guld).

De anførte Arter er alle identiske med Sorter, som i Mid-

¹ Nouveau recueil de comptes de l'argenterie des rois de France. Publié par L. Douët-D'Arcq 1874. p. 29 & 35.

² Réglemens sur les arts et métiers de Paris redigés au XIII siècle. Publiés pour la première fois en entier par G. B. Depping. Paris. 1837. i Collection de documents inédits sur l'histoire de France 1. Série. Hist. politique. p. 381.

delalderen anvendtes til Kunstbroderi eller indvævedes i kostbare Tøjer; men Listen er ingenlunde fuldstændig. Der mangler tre, som formodentlig i Renaissancetiden ikke fandtes paa det tyske Marked.

Det maa udtrykkelig betones, men følger forøvrigt af dette Aktstykkets Karakter som praktisk Vejledning fra en Haandværker af Faget, at dets Angivelser om Varernes Kvalitet kun kan have Gyldighed for et bestemt Marked og indenfor et ret begrænset Tidsrum, samt at man ikke uden videre kan bygge paa dets Oplysninger om Sorternes Produktionssted: Det kypriske Guld, som her beskrives, var absolut en langt ringere Vare end det, der hyppigt omtales i ældre franske Kilder, og blev muligvis allerede dengang fremstillet i Italien. Kølnsk Guldtraad produceredes, som vi nedenfor skal se, lige saa lidt i Köln, som den Tobak, hvorefter hollandske Cigarer rulles, avles i Holland.

I Renaissancetiden indførtes altsaa Guldtraaden til Norden som fuldfærdig Fabriksvare i spunden Tilstand: snoet om en Sjæl af Silke eller Linned¹. De betydeligste Konsumenter var dengang Haandværkerne i Købstæderne, som arbejdede for Kirken eller senere mest for verdslige Stormænd, og det Arbejde, den brugtes til, var i Norden vistnok udelukkende Broderi paa kostbare indførte Stoffer, det saakaldte Perlestikkeri.

Gaar vi tilbage til Middelalderen, som den skildres i de danske Folkeviser, er Forholdet imidlertid et helt andet. Til Haandværksarbejde paa dette Omraade (Broderi, finere Vævning og Syning) kender Folkevisen intet; rimeligvis fordi der dengang slet ikke eksisterede noget saadant². Det, vi

¹ Smlgn. ogsaa Kbhvns. Diplomatarium II, 278.

² Ogsaa for Udlandets Vedkommende gælder det, at Silke- og Guldbroderiet først sent (i Slutningen af det 13. Aarh.) blev et zünftigt Haandværksfag (smlgn. Pater J. Braun, Die Paramente 1912. S. 25). Tidligere dyrkedes det kun i Klostrene og paa Adelens Borge. Herhjemme er sikkert Overgangen til haandværksmæssig Udøvelse af den Slags Arbejde foregaaet langt senere og fra først af vel gennem indvandrede Kunstnere.

der finder beskrevet, er dels Klosterarbejde dels Adelsfruens og hendes Møers kunstfærdige Hjemmearbejde — navnlig det sidste. Hertil benyttedes ikke færdig spunden Guldtraad: de spandt den selv, og dette var et af de vigtigste Arbejder i et fornemt Hus.

Hvor udbredt denne Beskæftigelse var blandt Adels Damer, viser et Vers som dette¹:

Nu er min Sorrig saa mangefold,
som Jomfruer spinder Guld.

Om en Adelsdame, som under Dansen ved Ridderens Uforsigtighed har faaet sin Haand lemlæstet af hans Sværd, hedder det ogsaa karakteristisk nok²:

Hun skar sig i sine Finger fem:
ret aldrig gør hun Guld med dem.

Det samme fremgaar tilfulde af de mange forskellige Benævnelser, hvormed dette Arbejde betegnes. Det kaldes at gøre Guld, sno Guld, spinde Guld (den hyppigst forekommende Betegnelse), tvinde Guld, vinde Guld, virke Guld³, og et enkelt Sted faar vi Besked om Redskabet, man herved betjente sig af. I den smukke Vise om Esbern og Cecíl⁴ indleder nemlig Manden, der ønsker sin Hustrus Samtykke til at drage ud paa en Pilgrimsfærd, han tidligere har lovet, sin Tiltale med disse Ord:

Hil sidde I stolte Fru Cecíl!
I spinder Guld paa Ten.

¹ D. g. F. 5, 382, 13. ² D. g. F. 4, 476, 5.

³ Gøre Guld D. g. F. 4, 274, 104; 439, 3; 476, 5; 5, 313, 2. Ivan Løveridder I 4592. — Sno Guld D. g. F. 3, 392, 13—14. — Spinde Guld D. g. F. 2, 128, 8; 129, 37; 592, 13; 5, 384, 24; 6, 175, 8; 188, 15; 7, 134, 8. Ivan Løveridder I 4540. — Tvinde Guld D. g. F. 4, 435, 2. — Vinde Guld D. g. F. 4, 432, 7. — Virke Guld D. g. F. 5, 9, 1; 5, 12, 1; 8, 146, 145.

⁴ D. g. F. 4, 516, 5.

Man spandt altsaa Guldtraaden ved Hjælp af en Ten. Et andet Sted¹ berettes, at Guldtraaden i en Hue

var vunden paa Silketvinde

d. v. s. at den Sjæl, hvorum Metalbelægningen var snoet, bestod af Silke. Men om Arbejdets Enkeltheder nytter det ikke at søge Oplysning i Folkeviserne, der om samtidige Kulturforhold altid indskrænker sig til meget korte Antydninger. Vil vi have nærmere Besked, maa vi derfor søge den i andre Kilder. At der ad denne Vej kan naas et Resultat, har sin Grund deri, at den nordiske Middelalders Teknik paa dette Omraade hviler paa et Aarhundreder gammelt Laan gennem Mellemlid fra Romerkulturen, der igen for sit Vedkommende havde gaaet i Orientens Skole, og at de Methoder, man anvendte ved Spindingen, holdt sig uforandrede eller dog saa godt som uforandrede Tiderne igennem selv ved den fabriksmæssige Fremstilling af Varen, lige indtil man i Frankrig kort efter Aar 1700 opfandt en Maskine, der kunde spinde Guldtraaden hurtigere og billigere end det ved den gamle gennem et Par Aartusind fulgte Fremgangsmaade havde været muligt².

¹ D. g. F. 7, 329, 8.

² En Beskrivelse af denne Maskine findes i Johan Samuel Hallens *Werkstätte der heutigen Künste oder die neue Kunsthistorie. Mit Kupfern und Vignetten. Brandenburg & Leipzig 1761. 4to. 1. Bd. S. 158—159.* Beskrivelsen indledes med disse Ord:

»Etwa vor funfzig Jaren wuste man von den Spinnmülen nichts. Man spann den Lahn und Seidenfaden mit der Spindel aus freier Hand zusammen. Man erfand endlich diese französische Spinnmülen, welche anjetzt 16 bis 20 Fäden auf einmal ohne alle Unbequemlichkeiten (?) spinnen, indem eine einzige Person dabei nichts weiter thut, als dasz sie die Kurbel (Drehgrif) der Spinnmühle umdreht und gelassen siehet, wie sich der Lahn über die Seide herumflieht.«

Trods den store Arbejdslettelse, Maskinen bragte, varede det dog længe, inden den trængte igennem. I et Værk, der bærer Titlen: »Vollkommener und gründlicher Bericht von Gold- und Silber-Draht-Ziehen, Vergulden, Platten und Spinnen etc. . . von Lejisugo. Mit Kupfern. Lübeck. 1744. 8vo hedder det S. 220 ved Omtalen af denne Maskine: »Diese

Der er altsaa et vidtstrakt Felt baade i Tid og Rum, hvor man kunde vente at finde oplysende Analogier til Folkevissens Beretninger om de fornemme Damers Spinding af Guldtraaden. Men min Søgen i vesterlandske Kilder har kun bragt en ringe Høst. Selv i franske middelalderlige Digte, der ellers indeholder saamange kulturhistoriske Oplysninger, finder man, saavidt jeg kan se, intetsteds angivet, at Damerne selv spandt deres Guldtraad; derimod omtales det ikke saa sjældent, at de benyttede Guldtraad til deres Arbejder (Broderi)¹.

Heller ikke blandt de mange middelalderlige Billeder af Gold- und Silber-Spinnerey wird an vielen Orten durch dazu abgerichtete Weibespersonen verfertigt (altsaa efter den gamle Methode), auf welche der Meister Achtung haben, ihnen alles angeben und anordnen musz etc. « Detaillerede Tegninger af et saadant Apparat vil man finde i »Recueil de Planches de l'Encyclopédie par ordre de matières. Paris et Lièges 1784. T. IV. Tireurs et fileurs d'or. Pl. 5—6.

En nødvendig Forudsætning for Maskinens Anvendelse var den trukne fladvalsede Metallamel; thi blandt de europæiske Sorter bestod kun denne af saa lange Stykker, at de kunde vindes paa Spoler.

¹ *Kristian von Troyes Yvain* herausgegeben von Wendelin Foerster 1891 (= Romanische Bibliothek. V) V. 5195—96:

... Qui diverses œvres feisoient.
De fil d'or et de soie ouvroient
Chascune au miaux qu'ele sovoit.

Smlgn. 5230, hvor det om disse Kvinders Arbejde hedder:
Qui dras de soie et orfrois tissent.

Li romans de Berte aux grands piés ed. Paulin Paris p. 79:
Bien surent les deux filles d'or et de soie ouvrer.

Romances et Pastourelles franç. des XII & XIII S. par K. Bartsch, 1870. p. 9.:

Bele Yolanz en chambre koie
sor ses genouz pailles desploie:
C'ost un fil d'or, l'autre de soie.

Girbert de Montreuil, Roman de la Violette p. 113. V. 2292 ff.
Partonopeus de Blois par G. A. Crapelet. 1834. T. II. V. 10655—58:

En bende fut lor trecheure
A envoisie freteure;
De trechéors fais soutillement
De fil d'or et de fil d'argent.

det daglige Liv, som er blevet fremdragede i nyere Tid, findes der noget, som kan antages at give en Fremstilling af dette Arbejde. Grunden er rimeligvis den, at Sydeuropas Damer allerede i det 12. Aarhundrede, da billedlige Fremstillinger bliver mere almindelige i Haandskrifterne, og Literaturen begynder at beskæftige sig med det daglige Livs Foreteelser, ikke spandt deres Guldtraad selv, men købte den færdig. Spindingen foregik altsaa der i Værkstederne, ikke som hos os i Hjemmene¹, og denne Omstændighed forklarer tilfulde Kildernes Taushed om dette Æmne; thi at Fabrikanter og Haandværkere ikke ønsker at give nærmere Oplysninger eller blot udtale sig om de Methoder, de anvender ved Fremstillingen af deres Varer, kan ikke undre nogen².

Derfor finder jeg heller ikke noget mærkeligt i, at vi først sent faar ordentlig Besked om denne Industri. 1540 — Aaret efter Forfatterens Død — udkom i Venedig Sieneseren Vannoccio Biringuccios *Pirotechnia* (væsentlig en Metalurgie), hvori ogsaa Fabrikationen af trukket og hamret Guldtraad behandles (Lib. IX. c. 8—9). Værket vandt med Rette stor Berømmelse i Datiden og optryktes flere Gange paany i Løbet af det 16. Aarh. (2. Gang Venedig 1550. 3. og 4. Gang sammesteds 1559); alle disse Udgaver er nu store literære Sjældenheder.

Ligeledes i Venedig udkom 1585 Tomaso Garzoni da

¹ Fra det 13. Aarh. har vi et direkte Vidnesbyrd desangaaende i det interessante »Inventaire du Trésor du Saint Siège«, som E. Molinier har udgivet i flere Aargange af *Bibliothèque de l'École des chartes*. Under Nr. 1369 (Bibl. T. 47.—1886) opføres: »Item XV marchas auri cyprensis filati« og under Nr. 1370: »Item VIII uncias argenti filati«. Paverne anskaffede altsaa den Guld- og Sølvtraad, de skulde bruge — navnlig til Reparationer — i spunden Tilstand.

² Smlgn. det nedenfor citerede Værk af Binet p. 225: »A vray dire, ce secret (c: l'or battu en feuilles) ne se sçait bien que de ceux du mestier, qui ne le découurent pas volontiers.« Endnu paa den Tid (c. 1600) fik enhver, der vilde sætte sig ind i tekniske Enkeltheder, tidt at mærke, hvor skinsygt Haandværksmestrene vaagede over Fagets Hemmeligheder.

Bagnocauuallos Encyclopædi »La piazza universale di tutte le professioni del monde (senere oplagt flere Gange), som for Guldtraadsfabrikationens Vedkommende væsentlig kun refererer Biringuccios Skildring.

Om Metalbelægningens Tilberedning og Fremstilling giver disse Værker god Besked, men med Hensyn til Traadens Spinding indeholder de kun korte og vage Antydninger. Den første nogenlunde fyldige Redegørelse for hele den gammeldags europæiske Guldtraadsfabrikation skriver sig fra en Forfatter, som staar udenfor Fagmændenes Kreds, nemlig Jesuiterpateren Étienne Binet, som under Pseudonymet René François 1629 i Rouen offentliggjorde et Værk med Titlen: *Essay des Merveilles de Nature et des plus nobles Artifices. Piece tres-necessaire à tous ceux, qui font Profession d'Eloquence*¹.

Binet, hvis Arbejde er en Slags naturhistorisk-teknologisk Encyklopædi til Brug for Talere, indsamlede ligesom tidligere Biringuccio selv Stoffet dertil hos Datidens Kunstnere og Fabrikanter. Han var en Mand med alsidig Interesse, udpræget Intelligens og klar Forstaaelse ogsaa af den rent haandværksmæssige Side ved de mangfoldige Fag, hans Arbejde bragte ham i Berøring med. Men netop hans egen grundige Indsigt i Datidens Teknologi i Forening med det ret snævre Formaal, hans Bog havde, bevirker, at han hist og her forudsætter en for den fulde Forstaaelse nødvendig Viden, som Nutidslæsere næppe kan antages at være i Besiddelse af².

¹ Jeg har hennyttet den XI. Udg. af Bogen, som udkom i Paris 1639 i 8vo; Originaludgaven er i 4to.

² Smlgn. det forudskikkede »*Épître necessaire au Lecteur Judicieux*«, hvor han afviser kritiske Indvendinger af denne Art med disse Ord: »Ils diront que ie ne dis pas tout, aussi n'est ce pas mon dessein, et ce seroit chose inutile.«

Sammesteds udtaler han sig saaledes om sine praktiske Forarbejder »Or mon grand amy, i 'ay prins ceste peine - là pour vous deliurer de la peine; i'ay vogue sur mer pour apprendre le pilotage, i'ay tourné la

Dengang dreves der i Paris en ret betydelig Guldtraadsfabrikation, som dog væsentlig holdt sig til en enkelt Slags, man havde lært at fremstille af en i Begyndelsen af det 16. Aarh. fra Milano indvandret Haandværker ved Navn Turato¹. Det er Fabrikationen af denne gammeldags slagne paa Ydersiden forgyldte Sølvtraad, Binets Skildring har for Øje — altsaa den samme Sort, som i Hr. Lambertus ovenfor aftrykte Redegørelse benævnes Inseguld. Den trukne Traad, man netop paa den Tid begyndte at fremstille i Seinstaden, omtaler han derimod kun ganske flygtigt².

Den parisiske Traad regnedes vel for god, men kunde dog ikke i Arbejdets Nøjagtighed maale sig med sit Forbillede den milanesiske. »L'or de France,« siger han³, »monstre trop sa soye, il s'ouure en le retordant, celui de Milan est plus couuert & ne s'entr'ouure pas si aisément, monstrant la soye par la fente.«

Af Binets Redegørelse, til hvis øvrige Enkeltheder jeg senere hen kommer tilbage, gengives her i Oversættelse Kap. XIII, det Afsnit der omhandler Traadens Spinding⁴.

»Det endelige Formaål med hele dette store og kunstfærdige Arbejde (∴ Fremstillingen af den forgyldte Sølvlamel, hvormed Silken bevikledes), er det fine og artige Blændværk at fremstille en Guldtraad, der dækker 200 Gange saameget Sølv og Silke, som den selv vejer og dog tilsyneladende er helt af Guld. Hvad nu Resten angaar, anbringer man i Arbejdsrummet gul Silke paa Spolebrædter, og En-

rouë pour espier les secrets de l'affinage des Pierreries, i'ay visité les boutiques & disputé avec de fort bons maistres pour apprendre quelque chose que vous pouissiez apprendre apres moy.«

¹ Fr. Michel, Recherches sur les étoffes de soie d'or et d'argent pendant le moyen âge. II, 189 N. 2.

² Se S. 217: »L'Or de la ruë S. Denis, ou sans cesse on va passant & repassant cét argent doré par des pertuis grands et petits, jusques au dernier qui rend le fil d'Or & d'argent, comme vne soye de cheual, et vn cheueux de femme.«

³ S. 339. ⁴ Essay S. 217.

derne af alle disse Traade befinder sig i Hænderne paa Spindersker, der paa venstre Haands Pegefinger bærer en Slags Fingerbøl, hvori der er flere smaa rundtløbende Riller. Deri tager de (3: Spinderskerne) Guldtraaden, lægger Enden af Sølvside paa, og idet de med højre Haand sætter Tenen i snurrende og drejende Bevægelse, dækker de i et Nu al denne Silke med Guldtraad, uden at noget af Sølvtraaden eller den dækkede Silke kommer til Syne. Og alt dette er forbundet til en Enhed saa fast og saa tynd, at man skulde sværge paa, at det kun var Guldtraad, skøndt dog Silketraaden alene for sig var sværere, end efter at den er blevet dækket med denne Guldtraad, som snævrer den ind og trykker den sammen ved Hjælp af Tenen og Fingerbøllet.

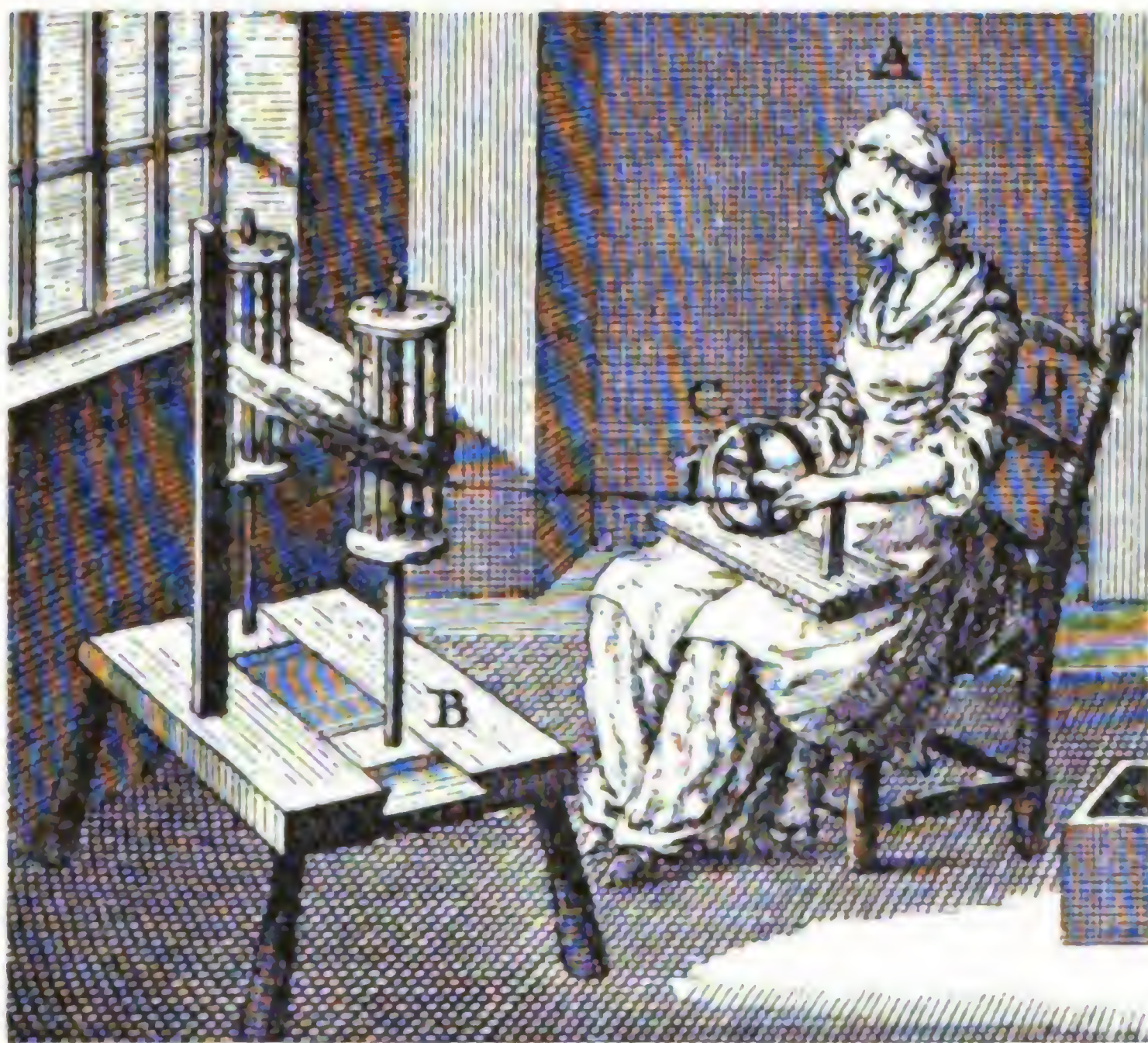
Enhver der læser denne Beskrivelse, vil være klar over, at den er givet af en Mand, som med egne Øjne har set, hvorledes Arbejdet gik for sig. Men man vil ogsaa være paa det Rene med, at forskellige Enkeltheder, der for os er uundværlige til den fulde Forstaaelse, men som rimeligvis forekom den sagkyndige Forfatter saa selvfølgelige og trivielle, at de ikke behøvede at omtales, er udeladte. Det vil derfor være nødvendigt at føje et Par supplerende Bemærkninger til den gamle Paters Fremstilling.

Silken, som dannede Guldtraadens Sjæl, var ikke spunden Traad, men farvet Floksilke, der, samtidig med at den bevikledes med Guldlamellen, blev let tvundet. Den Proces, den havde gennemgaaet, før den bragtes paa Spolerne, beskrives i Halles Werkstätte der heutigen Künste oder die neue Kunstgeschichte¹ saaledes:

»Naar den raa Silke er vundet af Silkeormenes Kokoner, overgives den i sammenflettede Fed til Silkeberederne. Disse løser Fedene op, spænder det ene efter det andet paa to lodretstaaende Træstykker. Man opsøger Traadens Ende, stikker den gennem en Metaltraadsøsken, der er befæstet til

¹ II, 82.

et Stykke Træ, som holdes nede af nogle Vægte, og derpaa vinder en Arbejderske denne Traad omkring Spolen paa et Vindehjul af Jærn, idet hun sætter Hjulet i let drejende Bevægelse ved at stryge hen over den tomme Del af Aksen med Haandens Inderflade. Saaledes vikles Traaden fra Fedet op paa Hjulets Spole. Vindehjulet hænger i sin Akse mellem to Jærnstandere, der er fastgjorte til et Brædt, og da hele Redskabet kun er c. én Fod langt, anbringer Arbejdersken det foran sig paa Skødet, og paa denne Maade vikler hun Fedet op paa sin Spole. Hjulet benævnes *escaladoux*¹.

Sammedes S. 32—33 beskrives de Spolebrædter eller Dublérmaskiner, Binet omtaler i sin Fremstilling, saaledes: »Naar Silken i Fedene ved Hjælp af det ovenfor omtalte Viklebrædt og Vindehjulet af Jærn er blevet opviklet paa Spoler, giver man sig, forsaavidt der skal fabrikeres Silkestrømper, til at samle til én Traadene fra to, fire ja indtil 10 saadanne Spoler, men ellers kun fra to. Det hertil tjenende Spolebrædt bestaar af en lille Kasse med to Træstandere. Paa Maskinens lille Bord anbringes et Par fulde Spoler, og Traadene føres op igennem et Par Metaltraadsøskner.«

¹ Afbildning baade af *escaladoux* og Spolebrædt hos Halle II Tabl. 1 Fig. 6. — Ovenstaaende Afbildning er taget fra *Descriptions des arts et métiers. Le fabricant des étoffes de soie par M. Paulet 1773. Pl. 3.* Den forestiller en Spinderske med Hjulet paa Skødet.

Det var altsaa Enderne af saadanne to Spoletraade samlede ved at løbe gennem en Øsken eller over et lille, paa Enden af en Stander anbragt Hjul, og knyttede til en Ten, som hver Spinderske efter Binets Beretning havde mellem Hænderne. Den forgyldte Søvlamel, der under Arbejdet gled gennem en af Fingerbøllets Kanaler, bestod af mange ligestore Stykker. Hvert af disse kan, som vi senere skal se, ikke have været stort længere end 30 Centimeter, og det den enkelte Spinderske tildelte Antal maa tænkes ophængt over en Stang eller Snor til Venstre for hende, omhyggeligt ordnet det ene ved Siden af det andet; thi ellers vilde det ikke være muligt, naar en Lamel var opspundet, hurtigt at anbringe den næste i Rillen og fortsætte med Beviklingen netop paa det Sted af Silketraaden, hvor den forrige slap op. Fingerbøllets Kanaler var sikkert smaa rundtløbende paralelle Riller, indskaarede tæt ved Siden af hverandre. Der var flere af dem, for at Spindersken hurtigt kunde finde Leje for Lamellen og ikke skulde standses i Arbejdet ved at søge efter en enkelt lille, nødvendigvis meget smal Fordybning. Instrumentet var anbragt paa venstre Haands Pegefinger, og hvergang en ny Lamel toges i Rillen, lagdes formodentlig samme Haands Langfinger over den for at fastholde den i Lejet, i det mindste saalænge indtil den havde begyndt at sno sig om Sjælen, muligvis ogsaa under hele Snoningen.

Det rillede Fingerbøls tekniske Betydning var vistnok den, at det hindrede den tynde, uendelig smalle Metalstrimmel i at dreje sig om sin Akse, medens Silketraaden bevikledes, hvad der let kunde ske, naar den gled hen over Ryggen af Haandens Pegefinger, alene holdt i Stilling af den overliggende Langfinger. Med denne sidste simple Manipulation har man formodentlig hjulpet sig i ældre Tider, da Øvelse og Fingerfærdighed maatte bøde paa Manglen af tekniske Hjælpemidler.

Tenens Snurring bevirkede to Ting: dels at de samlede Traade blev let tvundne, hvad der gjorde Sjælen stærkere,

dels at den forgyldte Søvlamel lagde sig fast om Silken og pressede den sammen. Under Arbejdet holdt Spindersken sin venstre Haand med Ryggen opad og Tømmelfingeren udspilet. Silketraaden passerede paa højre Side af Pegefingeren og ned over den udspilede Tømmelfinger, som holdt den i Stilling ved Hjælp af den hængende Ten, der sattes i Bevægelse af højre Haand. Denne havde tillige den Opgave at vikle det færdige Spind om Tenens ene Ende.

Det kan jo godt være, at en og anden Enkelthed i den af Binet skildrede Fremgangsmaade er af forholdsvis ny Dato. Jeg tænker herved, som ovenfor antydet, nærmest paa det med Riller forsynede Fingerbøl, der muligvis først er kommet i Brug, dengang Guldtraaden fremstilledes fabriksmæssigt, og endda ikke anvendtes alle Steder¹.

Men bortset fra saadanne Biting er Spindemaaden sikkert ældgammel og i alt væsentligt den samme, som anvendtes af Folkevisens Adelsfruer og deres Møer, naar de spandt Guld paa Ten. En Del af de for dette Arbejde brugte Betegnelser (sno Guld, spinde Guld, tvinde Guld, vinde Guld) antyder netop en saadan Fremgangsmaade.

Bekræftelse paa Rigtigheden af denne Formodning kan hentes fra Nutidens Kina og Japan, hvor Spindingen af den der brugte Guldtraad paa Papirsunderlag endnu foregaar i Hjemmene paa middelalderlig Vis efter en Methode, der rimeligvis ikke er oprindelig i disse Lande, men — uvist

¹ *Biringuccio*, *Pirotechnia* (Udg. 1559 p. 293 r.) meddeler intet om et saadant Redskab. Heller ikke *Garzoni* synes at kende det. I *Piazza universale* (Udg. Venezia 1617, 4to) p. 390 r. siger han om Spindingen: »et poi si rauoglie con vn fuso, o à ruotella, o ad altro modo, sopra il filo, o di lino. o di seta, coprendo bene il detto filo.« P. 390 v. udtaler han sig saaledes om Spinderskens Redskaber: »e appresso al Filaoro stà la sua forbice lunga, il rocchello, il fusello, il fuso, il fusaruolo.« Herefter synes det, som om Spindersken foruden Tenen raadede over adskillige andre Hjælpe-midler. At karakterisere dem nærmere vilde vistnok paa Grund af Fremstillingens Korthed være ganske frugtesløst. Saameget er dog klart, at noget Fingerbøl findes ikke deriblandt, og at Saksen, som nævnes, sikkert ikke har været brugt ved Spindingen, men ved Traadklippingen.

hvornaar — indført over Tarimbækkenet fra Persien. I anden Del af sin berømte Bog om Japan giver Professor Rein en anskuelig Skildring baade af den østasiatiske Guldtraadsfabrikation og af den dermed sammenhørende Spindeteknik. Til den første kommer jeg senere tilbage; angaaende den sidste, som særlig interesserer os her, beretter han¹, at Sjælen, som enten er af Bomuld eller Silke, anbringes paa en lille Garnvinde og løber herfra vandret over et Træstativ til en paa den anden Side hængende Ten, der holder den udspændt. De forgyldte Papirsstrimler, som har en Længde af 24 Centimeter, holdes med Papirssiden nedad mod Traaden og lægger sig under Spindingen fast om den uden noget Binde-middel. Hvergang én Guldstrimmel paa denne Maade er snoet op, fortsættes der med en ny paa det Sted, hvor den forrige slap op og saaledes fremdeles.

Den østasiatiske Teknik falder jo ikke i alle Enkeltheder sammen med den vesteuropæiske. Hver har sin i Tidens Løb udtænkte lille Finesse til Lettelse af Spinderskens stærkt optagede venstre Haand. Den ene naar Maalet ved Hjælp af et rillet Fingerbøl, den anden ved at lade Traaden løbe over et Træstativ; men begge er tydeligt nok kun Varianter af en og samme Spindemethode, der, som vi senere skal se, rimeligvis er opfundet i Babylonien og fra dette ældgamle Kulturcentrum til meget forskellige Tider langsomt har bredt sig baade mod Øst og mod Vest, baaret frem af den for alle primitive Folkeslag ejendommelige Glæde ved »bolde Klæder«.

III.

Guldtraadssorter.

Gennem den af Biskop Jens Brasks Sekretær — eller vel snarere hans Hjemmelsmand Hr. Lambertus — givne Redegørelse lærer vi de Guldtraadssorter at kende, som i Renais-

¹ J. J. Rein, Japan. Leipzig 1886. II. S. 461.

sancetidens Begyndelse indførtes til Norden, og faar at vide, at Hovedmarkedspladsen for Forsyningen dengang var Köln; men om Varens Art og Beskaffenhed i de Tider, Folkevisens Skildringer havde for Øje, oplyser den naturligvis intet.

Hvis der forelaa et nogenlunde righoldigt Materiale af hjemmevævede og broderede Stoffer fra Datiden, vilde en Undersøgelse af disse jo hurtigt skaffe Klarhed paa dette Punkt. Men desværre er nordiske Guldbroderier fra dette Tidsrum overordentlig store Sjældenheder; Reformations-tiden ryddede grundigt op blandt den katholske Kirkes Efterladenskaber, og i private Hjem gemmes gamle Klæder sjældent ret længe.

Heller ikke de literære Kilder nytter det at spørge til Raads; de indeholder om disse Ting saa godt som intet. Derimod er Kildematerialet for Udlandets Vedkommende ret righoldigt, og da Spørgsmaalet kun angaar en indført Vare, vil det kunne besvares ved at sammenholde det, der ad denne Vej kan oplyses om de forskellige Sorter, med Folkevisernes tilsyneladende vage, men i Virkeligheden ganske træffende Betegnelser.

Den ældste Slags Traadbevikling, man kender, bestaar af knap en Millimeter brede Lameller af overordentlig tyndt udhamret Guld. I Broderiarbejder er de gjerne snoede om en Sjæl¹), i vævede og knyttede Stoffer anvendtes de under-

¹ Saaledes i Guldbroderier fra det 6. Aarh. fundne i Ravenna; fra det 8. Aarh. paaviste i en Helgengrav i Stiftskirken Masejk ved Maestricht; fra det 9. Aarh. i Traadresten fra Kejser Karls Relikvieskrin i Aachen (Fr. Bock i »Kunst und Gewerbe« XVIII, 65—66); endelig i den pragtfulde broderede Kaabe, som den ungarske Konge Stephan og hans Dronning Gisela i Henhold til en paa selve Kaaben anbragt Indskrift (smlgn. Fr. Bock, Liturg. Gewänder I, 157 & Kunst und Gewerbe 1884. S. 71) i Aaret 1031 skænkede til Mariakirken in civitate Alba (det nuværende Stuhlweissenburg). At Dronningen personlig har syet den, fremgaar ikke, som man har troet, af Indskriftens Ord. Om den til Broderiarbejdet anvendte Guldtraad ytrer Bock (ibid. 161) sig saaledes: »Es scheint uns, dass ein halbgedrehter seidener Faden, in dunkeler Purpurfarbe, als Grundlage

tiden uden Underlag. Denne Sort er konstateret allerede i Fund fra den klassiske Oldtid, den omtales af og til hos Kejsertidens Skribenter og spillede Hovedrollen i Vesteuropas Forbrug omtrent til Slutningen af det 13. Aarh. Endnu langt ind i det 15. Aarh. forekommer den i Nordeuropa, men fortrænges saa af andre Sorter.

Angaaende adskillige ældre Fund fra Oldtiden og den tidlige Middelalder, som rimeligvis alle angaar denne Art, men for det meste er beskrevne i saa vage Udtryk, at der lævnes nogen Usikkerhed, vil det være tilstrækkeligt at henvise til en Afhandling af den bekendte Arkæolog Raoul Rochette i *Mémoires de l'Académie des Inscriptions et belles lettres* T. XIII p. 644 & 727, Winckelmanns *Werke* V (1812) p. 10—11 og J. Cochet, *Le Tombeau de Childéric I.* Paris 1859¹. For de nedenfor anførte Beretningers Vedkommende kan der derimod slet ikke være Tvivl om, hvilken Sort der menes. I en Grav ved Cerveteri, som aabnedes i Begyndelsen af forrige Aarhundrede, og om hvilken Dr. E. Braun har afgivet Beretning², fandtes et Lig dækket med en Klædning, som var vævet af Guldlameller af en overordentlig Finhed³;

hierbei gedient hat, um welchen ein Goldlamen von dünner aber solider Prägung gedreht worden ist.«

Ganske samme Karakter har Guldtraaden i de tre pragtfulde Gevandter i Domkirken i Bamberg, som Kejser Henrik II skænkede dertil (jvnfr. Fr. Bock *ibid.* 164 ff. og 170): »es ist nämlich über einen Seidenfaden ein dünnes Goldlamen gesponnen.«

¹ Blandt de ældre Fundberetninger danner dog én en Undtagelse fra den ovenfor givne Karakteristik, nemlig I. I. Chiflets Beskrivelse af de i Frankerkongen Childeriks Grav i Mængde fundne senere desværre forsvundne Guldtraade. De Udtryk, Forf. bruger om dem (I. I. Chifletius, *Anastasis Childerici I. Francorum regis.* Antverpiae 1655. 4to p. 47—48): »*filamentis (aureis) Paludamenti Regij vndequaque collucentibus*« viser tydeligt nok, at de var dannede af slaget Guld; thi trukket Traad er mat, medens der i den slagne er høj Glans og stærkt Spil.

² *Bulletino dell' Istituto di corrispondenza archeologica.* Roma 1836 (*Sepolcri di Cere nuovamente scoperti* p. 56 ff.).

³ L. l. p. 60 N. 2 tales om: ... »la finezza immensa di quelle la minette che albiano composte un vestito tutto d'oro.«

og i en merovingisk Grav i Nærheden af Evermeu fandt Arkæologen Abbed J. Cochet Sept. 1855 Skelettet af en ung Kvinde, paa hvis Hoved der laa et Næt af Guldtraad — aabenbart Rester af et vævet Pandebaand — som beskrives saaledes¹: »Ces fils, aussi brillants et aussi frais que s'ils sortaient de la main de l'ouvrier, n'étaient ni étirés ni cordés. Ils étaient plats et se composaient tout simplement de petites lanières d'or d'un millimètre de largeur, coupées à même une feuille d'or épaisse de moins d'un dixième de millimètre. La longueur totale de quelques-uns atteignait parfois jusqu'à quinze ou dix-huit centimètres. Tous étaient recourbés en plusieurs plis et imitaient les méandres du serpent, trace évidente de leur emploi sur une étoffe.»

Ganske lignende Guldtraade blev fundne 1855 af Arkæologen G. Hillier² i en gammel angelsachsisk Begravelsesplads ved Chessel Down paa Øen Wight, og at saadanne endnu i det 10. Aarh. i England anvendtes til vævede Stoffer, viser en Stola fra denne Tid i Durham, som er beskrevet af Arkæologen James Raine³. Sammesteds findes Fragmentet af en Stola fra 12. Aarh. med lignende Traad. Til et vævet Arbejde af denne Art sigtes der aabenbart ogsaa i den engelske Dronning Mathildes Testamente⁴.

¹ J. Cochet l. l. p. 175.

² Roach Smith i Gentlemans Magazine Dec. 1855. Citatet er taget fra Cochets ovenanførte Værk P. 176. Sammesteds P. 175—176 findes forstørrede Gengivelser af de i Evermeu og Chessel Down fundne Traade; jvnfr. nedenfor S. 41 Anmk. 1.

³ James Raine, St. Cuthbert. Durham. 1828. 4to. S. 202 (smlgn. S. 209). Mr. Raines Beskrivelse af Traaden lyder saaledes: »In the first place the ground-work of the whole is woven exclusively with thread of gold. I do not mean by thread of gold, the silvergilt wire frequently used in such matters, but real gold thread, if I may so term it, not round but flat.»

⁴ Hun var gift med Vilhelm Erobreren og døde 3/11 1083. Testamentets Tekst er aftrykt i The Archæol. Journal IV, 292, og det paagældende Afsnit lyder: »Ego Mathildis regina do Sanctæ Trinitati Cadomi (c):

Disse Fundberetninger og Meddelelser viser uimodsigteligt, at samme Slags Guldtraad fremstillet af rent udhamret Guld har været i Brug baade i det klassiske Italien, i det merovingiske Frankrig og hos Angelsachserne, og der kan næppe være Tvivl om, at det er den samme Sort, som efter forskellige Vidnesbyrd i den romerske Kejsertids Literatur fandt Anvendelse til særlig kostbare Pragtgevandter. Om Caligula beretter saaledes Sueton, at han under Passagen frem og tilbage over den af ham anlagte Bro fra Bajæ til Puteoli bar en aurea chlamys¹. Plinius fortæller², at han selv, dengang Claudius som Skuespil gav en Søtræfning, har set hans Gemalinde Agrippina sidde ved hans Side iført en af rent Guld vævet Overklædning (paludamentum), og lidt ovenfor omtaler han Guldets Egenskab »ligesom Uld og uden Uld at lade sig spinde og væve«. Ogsaa i den senere Kejsertid møder vi disse vestes aureæ i Literaturen, saaledes omtaler Lampridius³, at Heliogabal bar en tunica aurea.

Paa de anførte Steder er Talen om et teknisk Produkt, der som vævet Stof har vakt en vis Opsigt hos Samtiden, været noget sjældent og meget kostbart; men selve den dertil anvendte Traadsort var ingeniunde noget nyt. Som de fleste Opfindelser af denne Art skriver den sig fra Asien; thi i Exodus cap. 39,⁸ tales der allerede om Guld »som de hamrede i Plader og skare ud i Traade til at væve det ind imellem Purpuret og imellem Skarlaget og imellem det hvide Linned med kunstig Gerning.«

Ogsaa i Landene, som hørte til det græske Kulturomraade, har denne Sort tidligt været kendt. Den forekommer i spundet Tilstand i et uldent, vævet Stof fundet i en Grav

i Caen) casulam, quam apud Wintoriam (=: Winchester) operatur uxor Aldereti, et clamidem operatam ex auro, quæ est in camera mea, ad cappam faciendam.«

¹ Suetons Caligula cap. XIX. ² Plinius, Hist. naturalis XXXIII, 19, Sl.

³ Heliogabal c. XXIII.

paa Krim, som efter Arkæologen L. Stephanis Bestemmelse skriver sig fra det 3. Aarh. før Christus¹.

At Kendskabet til Fremstillingen af denne Sort Traad i Vesteuropa maa have overlevet Kejserrigets Undergang, er jo sikkert nok og behøver intet yderligere Bevis. Til Overflod foreligger der imidlertid desangaaende et højst mærkeligt Vidnesbyrd, som tillige giver interessante Oplysninger om den tekniske Fremgangsmaade, man i den tidlige Middelalder fulgte ved Fabrikationen. L. A. Muratori har i sine *Antiquitates Italiæ mediæ ævi*² offentliggjort en Del tekniske Recepter, han fandt i et gammelt Hdskr. i Lucca³. Muratori, og Mabillon før ham, sætter Manuskriptet til det 8. Aarh.⁴; ogsaa dets barbariske Latin vidner om, at det maa være ført i Pennen omtrent paa Longobarderherredømmets Tid — ialfald før den karolingiske Renaissance. Af disse Recepter, der utvivlsomt afspejler den romerske Oldtids Kunnen og Viden paa vedkommende tekniske Omraade, bærer én den betegnende Overskrift »De fila aurea facere«. Da Forstaaelsen paa sine Steder volder store Vanskeligheder, gengives her Muratoris Tekst af det paagældende Stykke i Oversættelse⁵:

¹ Se *Compte-Rendu de la Commission Imp. Archéologique pour 1878* —79. Supplément S. 135—136 med Tavle V, 4. Heri hedder det: »Uebrigens sind auch diese Gold-Fäden, wie alle übrigen, bisher im südlichen Russland gefundenen, fein gedreht und lassen daher keinen Zweifel daran übrig, dass sie ursprünglich in Verbindung mit einem zweiten Faden von einem leichter vergänglichen Stoff . . . zusammen gesponnen waren.« Smlgn. S. 39 Anmk. 2.

² *Mediolani* 1739. Fol. II. p. 400 ff.

³ I *Bibliotheca capituli canonicorum Lucensium*. Arm. I Col. L. Se Muratori l. l. p. 374. (364).

⁴ L. l. II, 365 og 388 nederst.

⁵ Paa Grund af Tekstens slette Beskaffenhed og barbariske Sprog kan der hist og her være Tvivl om den rette Forstaaelse. I saa Tilfælde har jeg antydnet Gengivelsens Usikkerhed ved et eftersat Spørgsmaalstegn. Rund Parenthes betegner Tilføjelser, som skulle lette Forstaaelsen, firkantet Parenthes Supplerer af Lakuner, flere Spørgsmaalstegn efter hinanden Ord, hvis Betydning det ikke har været mig muligt med nogenlunde Sandsynlighed at fastslaa.

»Hvorledes¹ man tildanner et (Guld)blad, som, hvad Guldets Beskaffenhed angaar, er godt til at lave Guldtraad af, samt Maalet derpaa.

Bank en lang og tynd (Guld)plade, og naar du har banket den paa langs, fold den da sammen, saa den ene Del kommer til at ligge over den anden, og bank den saaledes; men det Sted, hvor den er foldet sammen, skal du ikke banke. Aabn dernæst Guldet paa Midten og lad begge de to Yderstykker, som ikke blev slagne, komme i Midten, og bank det saa og inddel det med en Alen. Jævn det dernæst med en Træhammer og dan af det, som kun var et Blad, tre. Tag saa en god, meget fin, lang og tynd Saks og giv det (3: dem) en passende Beskæring. Læg derpaa det ene Blad ovenpaa det andet og stræk dem med en Jærnhammer(?), og saaledes skal alle Bladene blive af samme Størrelse. Tag saa smaa Trækul, anbring dem i en Ovn, læg alle Bladene derind en passende Tid og ??? saaledes at det hele bliver ophedet. Hav saa Vand parat og held det derover, for at Bladene af sig selv kan faa Glans (?). Tag dernæst rent Dragant, stød det

¹ *Latinsk Tekst:*

Quomodo petalum fiet ad fila aurea auro bonum, sicut metrum. Batte lamina longa et gracile; quando per longum battis, plica eum in unum super unum et sic eas battis: sed plectaturas non battis. Et postea aperis aurum per medium et (*fortasse*: ut) amba capita non battuta in medio veniant; et batte et cum ala cum divide. Et post debeas adplanare cum matiola (3: martiola) lignea, et de solum unum debeas facere tres petalas. Et post tolles forfices bonas subtilissimas longas et graciles et circina illum usque ad sanum et plica unum cata unum petalum et continua illa cum contenta afferrea. Et tota sic similiter fieri debet. Et tolle carbones minutos. adprehende illos in focario, et debeas mittere tota petala intro modico et sabata et quale ut tota scaldata fiat. Et habeas aquam paratam. et bersa super, ut adluminentur se ipse petala. Et post tolle dragantum mundum et diligenter pista illud in mortario et sal equis ponderibus. Et frica eum cum aceto extemperasce, induc per petala de ambis partibus equaliter cum pinna et in focarium scalda per modicos: sic coloratur aurum. Et cum aquam munda laba; et divide eum et adsucca. Et post capela pila ... XII tremisses pensent ad ... et ad aurum textum gracile, ut XV tremisses pensent. Et ipsa fila longa palmi tres et petala sic esse debent.

omhyggeligt i en Morter med lige Vægtdele Salt. Gnid saa (Bladene) rask (?) med Eddike, bring med en Fjer dette ind imellem dem ligeligt fra begge Sider og giv det en jævn Opvarmning i Ovnen. Saaledes farves Guldets. Vask det saa af med rent Vand, skil Bladene ad og lad dem tørre. [Gnid dem] dernæst efter med Gedehaar [og klip dem i Traade], saaledes at 12 saadanne [til Broderitraad] vejer $\frac{1}{8}$ byzantinsk Solidus, og til fint Væveguld 15 vejer $\frac{1}{8}$ byzantinsk Solidus. Længden af selve Traadene skal være tre Haandsbreder, og Bladene bør have samme¹ Længde.

I den tidlige Middelalder, især efter at Handelsforbindelsen med Østen ved Folkevandringens Storme og Arabernes Erobring af Syrien og Nordafrika havde faaet et føleligt Knæk, spillede rimeligvis denne Slags Guldtraad en ikke helt ringe Rolle som Udførselsgenstand fra Italien. Som Handelsvare bestemt til videre Forarbejdelse enten i vævede Stoffer eller i Broderier kendte man i Vesteuropa udenfor Sicilien indtil Midten af det 12. Aarhundrede næppe nogen anden.

De ovenfor anførte Eksempler viser, at man i vævede Stoffer brugte den tyndt udhamrede, meget smalle Guldlamel uden først at sno den om en Sjæl²; i spunden Tilstand fandt den Anvendelse til det dengang i de fleste europæiske Lande florerende Guldbroderi, og den holdt sig meget længe. Pater Joseph Braun oplyser³, at den benyttedes »mit Vorliebe« indtil hen i det 13. Aarh. især dog i Guldborter og Broderiarbejder, men endnu i langt senere Tid, helt ned i det 15. Aarh. kan den eftervises⁴. Det er utvivlsomt ogsaa den

¹ c. 24 Centimeter.

² Det er rimeligvis denne uspundne flade Traad af ægte Guld, der i det pavelige Inventar fra 1295 (se nedenfor S. 44 Anmk. 1.) under Nr. 1005 betegnes som aurum platum.

³ Handbuch der Paramantik. Freiburg i. B. 1912 S. 12. — Fischbach, Ornamente der Gewebe Nr. 96 ab.

⁴ I Inventaire des tapisseries du roi Charles VI vendues par les Anglais 1422. (Udg. af Jules Guiffrey i Bibliothèque de l'École des Chartes

samme Sort, som det ældste bevarede pavelige Inventar fra 1295 i spunden Tilstand benævner *aurum filatum*¹, et Udtryk der paa det nøjeste svarer til Folkevisens spundne Guld. I middelalderlige franske Kilder omtales den meget hyppigt under Betegnelsen *or battu*², en ligefrem Gengivelse af det latinske *aurum verberatum*.

Ret tidligt maa Kendskabet til Fabrikationen fra Italien have bredt sig til Vesteuropas store Kulturlande; thi da de parisiske Haandværkslav under Ludvig den hellige første Gang organiseres fra oven gennem reglementariske Bestemmelser af Byens indsigtsfulde Prévôt Étienne Boileau, træffer vi blandt dem ogsaa *Batteurs d'or et d'argent à filer*³. Naar disse allerede dengang optoges mellem de anerkendte Lav,

1887) opføres S. 433 »ung grant tappiz de fille d'or d'Arras«. Efter alt hvad man véd om Guldtraadsfabrikationen paa den Tid, kan der næppe dengang have været produceret nogen anden Art Guldtraad i Arras end denne. — Hampe anfører den i sit Katalog under Nr. 547 fra et Stykke hvidt Silkedamask, som han henfører til det 15. Aarh. — Smlgn. ogsaa Louis de Farcy, *La Broderie*. 1890—1900. Fol. p. 6: »Le riche antependium de l'ancienne collection Onghena de Ganz, aujourd'hui au Musée de Cluny grâce à la générosité de M. de Rothschild en est un excellent spécimen. Il est parlé de cet *aurum verberatum* dans l'Inventaire de la cathédrale de Châlons en 1410.

¹ Inventaire du Trésor du Saint-Siège sous Boniface VIII. (1295) par É. Molinier. 1888. (Ogsaa i *Bibliothèque de l'École des Chartes* 1882, 1884—1886, 1888) Nr. 813, 815, 831, 833, 863, 880, 881, 891, 944, 965, 1032. For det meste i Forbindelse med *Broderier de opere Anglicano*.

² Se: Francisque Michel, *Recherches etc.* T. I, 330; 371; II, 16. — *Comptes de l'argenterie des rois de France au XIV siècle*. Par L. Douët-D'Arcq. 1852. p. 327: *cendal azuré battu à fleurs de liz d'or*.

Nouveau recueil de comptes de l'argenterie des rois de France. Par L. Douët-D'Arcq. 1874 p. 107: (Regnskab fra 1328): 1 frontal et dorsal [d'autel] de cendal noir, de fleurs de liz battus d'or.

Joinville, *Hist. de St. Louis* par de Wailly. Paris 1874. § 158: un pennoncel de ses armes battu à or. Benævnelsen har i nyere Tid givet Anledning til de mærkeligste Hypoteser om Fremstillingsmaaden smlgn. Michel l. l. II, 389. N. 4 & E. Boutarde i *Bibliothèque de l'École des Chartes* III Sér. T. 4, 24 (1853). [Det her udgivede Regnskab er fra 1241].

³ *Règlements sur les arts et métiers de Paris* redigés au XIII siècle. Publiés pour la première fois en entier par G. B. Depping. Paris 1837. 4to.

maa Haandværket som saadant sikkert have haft fast Fod i Byen længe forinden. Gennem disse reglementariske Bestemmelser faar vi den interessante Oplysning, at alene denne Slags Guld af de daværende parisiske Myndigheder og Haandværkslav anerkendtes som ægte og hæderlig Vare, medens det under Straf af Arbejdets Kassation blev forbudt at anvende den sølvforgyldte italienske Traad (or de Lucques), som paa denne Tid begyndte sin Sejersgang gennem de europæiske Markeder. Endnu dengang betragtedes altsaa »Inseguldet« som ren og skær Forfalskning¹, medens det i Hr. Lambertus' ovenfor gengivne Redegørelse betegnes som den bedste af alle Sorter spundet Guld. Saadan skifter Tiderne.

Gaar vi til det allerfjærneste Østen, træffer vi ogsaa dér paa et temmelig sent Tidspunkt endnu den ægte slagne Traad i Brug. Marco Polo beretter² nemlig, at Grant Kanen Kublai og hans Baroner paa Herskerens Fødselsdag, den 28. September, alle klædte sig i kostbare Silkedragter broderede med or battu.

Der kan næppe være Tvivl om, at det er denne Traadsort, som allerede i Vikingetiden i uspundet Tilstand har

(Optaget i Collections de documents inédits sur l'histoire de France. 1. Sér. Histoire politique) S. 74—76. Titre XXXI.

¹ Ibid. p. 193: Nus ne nulle puet border d'or de Luque texus ne chapiaus ne ataches ne trécons à boines pelles, fors de boin or ou de fine soie. Smlgn. p. 381.

Ligeledes p. 385: Item que nulles mestresses ne ouvrières d'ou dit mestier (c: faiseuses d'aumonières sarrazinoises) ne pueent ne ne doyvent faire euvre de bonne soye fillée ou retorsse, ou il ait or de Luques, fors que fin or; car l'euvre en est fausse et doit estre arsse se elle estoit trouvée. Se ogsaa: Documents relatifs à l'histoire de l'industrie et du commerce en France par G. Fagniez T. II (1900) p. 62.

² Le Livre de Marco Polo par Pauthier Paris 1865 I, 284: »or sachiez que le jour de sa nativité le grant Kaan se vest de ses meilleurs draps à or battu. Et bien douze mille barons et chevaliers se vestent ce meismes jour de celle meismes couleurs et tout d'une manière semblable à celle du grant sire.«

fundet Vej til Norden rimeligvis over England. Det var nemlig den eneste Slags, man i den ældste Middelalder forstod at fremstille i Vesteuropa. Antagelig var det ogsaa den samme, som Folkevisens Jomfruer og Møer spandt paa Ten: de staaende Betegnelser, Digterne anvender — Guld eller spundet Guld — passer nemlig alene paa den og er i al deres Jævnhed særdeles træffende, saasom denne Traadbelægning kun bestod af det fineste Guld, man dengang formaaede at fremstille.

At den i hvert Fald har været i Brug i Norden, viser idetmindste ét bevaret Arbejde, nemlig de broderede Medaljoner fra Biskopskulla Kirke i Upland. Alt taler for, at det Antependium, hvorpaa de engang var anbragte, er syet af en fornem svensk Dame og tilhører en Tid, fra hvilken ellers intet nordisk Værk af denne Art er os lævnet (12. eller snarere Sl. af 11. Aarh.). Jeg kommer senere tilbage til dette Arbejde, fordi selve Broderiets Teknik er højst ejendommelig og hidtil næppe helt rigtig forklaret; her skal jeg kun gøre opmærksom paa, at den anvendte Guld- og Sølvtraad efter Hildebrands Opgivelse er »bildad af fina metall-lameller spiralvirade om silke.«

For Danmarks Vedkommende kan denne Sort næppe paavises i bevarede Arbejder; derimod foreligger Vidnesbyrd om dens Anvendelse i et historisk Dokument², Ridder Anders Nilssøns Testamente fra 1447.

Blandt de Genstande, Testator skænker bort efter sin Død, anføres haade een guldbordhe beslaghen og een beslaghen silke boordh. Til saadanne vævede Borter, som almindeligvis benævnedes lath, anvendtes fortrinsvis denne Slags Traad³, og det kan ikke godt tænkes, at de

¹ Se: H. Hildebrand, Sveriges medeltid I, 575. Sammesteds findes en Afbildning af Medaljonerne.

² Testamenter fra Danmarks Middelalder indtil 1450, udgivne af Kr. Erslev. S. 211, 5—6.

³ J. Braun, Die Paramente S. 12.

overhovedet indeholdt noget andet Stof, om hvilket Udtrykket »beslag hen« kunde bruges, end netop Guld- eller Sølvtraad.

Sandsynligheden taler altsaa for, at Folkevisernes »spundne Guld« kan betragtes som identisk med denne fra ældgammel Tid kendte Sort. I saa Fald maa jo Spørgsmaalet om, hvorledes det nævnte Udtryk skal forstaas, i alt væsentligt betragtes som løst, og det tror jeg ogsaa det er. Én Vanskelighed bliver der dog tilbage, som muligvis kunde vække Tvivl om Resultatets Rigtighed, hvis Undersøgelsen afsluttedes allerede paa dette Punkt. Ogsaa for Guldtraadens Vedkommende gælder det nemlig, at man maa være paa sin Post overfor Navnets Magt. Allerede tidligere har jeg gjort opmærksom paa, at de Sortbetegnelser, der bruges i Hr. Lambertus' Redegørelse, kun havde en meget begrænset Gyldighed, og jo dybere man trænger ind i Æmnet, des klarere viser det sig, at Artsbetegnelserne gennemgaaende er flydende. Samme Sort bærer til forskellige Tider vidtforskellige Navne, og samme Navn overføres i Tidens Løb fra én Vare til en ganske anden. Saadan kunde det jo ogsaa være gaaet med Digternes spundne Guld. Paa Forhaand kan denne Indvending ialfald ikke afvises som ubegrundet, saameget mindre som den faar en vis Vægt ved det Faktum, at de Sorter, der i Renaissancetiden var gængse i Norden, ikke bestod af rent Guld.

Det Spørgsmaal rejser sig da ganske naturligt: Hvornaar kan det antages, at Forandringen indtraadte? Skete det paa et saa tidligt Tidspunkt, at der er Grund til at tvivle om Ægtheden af Folkevisens Guld? Sagen kan kun afgøres ved at undersøge, hvornaar de forskellige Sorter først fremtraadte, hvorfra de stammer, og hvilken Udbredelse de har haft paa de europæiske Markeder. Det er det jeg nu skal forsøge at gøre.

Vi begynder med Inseguldet. Dets Belægning bestod

ifølge Hr. Lambertus' Opgivelse af en paa Ydersiden forgyldt Søvlamel¹. Denne Slags Traad er et specifikt vesteuropæisk Produkt og forekommer aldrig i Stoffer af sikker orientalsk Oprindelse². At den heller ikke har været kendt og anvendt i det byzantinske Rige, kan med temmelig stor Sikkerhed sluttes af Bonifacius den 8des Inventar, den vigtigste Kilde til Kundskaben om det 12. og 13. Aarhundredes vævede Pragtstoffer og Broderier samt de dertil benyttede Metaltraadssorter.

De gejstlige Klædebon eller Dele af saadanne, som opregnes og beskrives her, tilhører alle det nævnte Tidsrum, og Størsteparten af dem var, allerede dengang Fortegnelsen affattedes, gammeldags og derfor ikke længer i Brug³. Blandt dem fandtes adskillige af sikker byzantinsk Oprindelse, og da det træffer sig saa heldigt, at den særdeles kyndige og omhyggelige Registrator hyppigt angiver, hvilken Traadsort der var anvendt i vedkommende Arbejde, er det ikke vanskeligt at konstatere, at Inseguld overhovedet ikke forekommer i noget af dem og heller ikke fandtes i den Beholdning af forskellige Arter Guld- og Sølvtraad, som det pavelige Magasin til Brug ved Reparationer laa inde med⁴.

¹ »Det profvas om man löser upp ånden . . . Är det under som silfver, då är det inseguld.«

² J. Karabacek, Die persische Nadelmalerei Susandschird. 1881. S. 18: »Die zweite Art (vergoldete Silberlamellen mittelst welchen Wollen- und Seidenfäden übersponnen wurden) habe ich zwar an sichern sarazenischen Geweben bisher nicht wahrgenommen, wohl aber an imitirten Brokatestoffen der mittel- und norditalienischen Seidenmanufacturen zu beobachten Gelegenheit gehabt.« Som Eksempel paa et saadant eftergjort Arbejde anfører Forf. (Anmk. 15) et Stof, der tilhører det k. k. österr. Museum für Kunst og Industrie, og som er afbildet i Fischbachs Ornamente der Gewebe. T. 29. Fischbach selv anser vistnok med Rette Stoffet for et siciliansk Fabrikat fra det 12. Aarh.

³ Smlgn. Moliniers Bemærkninger i Bibliothèque de l'École des Chartes 1882. p. 278.

⁴ De Sorter, der nævnes i denne Fortegnelse er: aurum et argentum filatum (hamret og spundet Guld- og Sølvtraad); aurum platum (uspundet hamret Guldtraad); aurum et argentum tractitium (draget Guld- og Sølvtraad); argentum tractitium deauratum (forgylt draget Sølvtraad); au-

I det Hele taget er Inseguldet, saavidt jeg har kunnet konstatere, ikke paavist i noget vævet Stof eller Broderi før Slutningen af det 12. Aarh. og forekommer tidligst i Tøjer, som ud fra ganske andre Synspunkter med Sandsynlighed er bestemte som sicilianske¹. Disse Omstændigheder — især Tidspunktet for Sortens Fremkomst — tyder paa, at den først blev fremstillet paa Sicilien til Brug for de berømte maurisk-normanniske Væverier i det kongelige Tiraz ved Palermo². Herfra forplantedes, som bekendt, i Tiden omkring 1200 Kunsten at væve Silke- og Guldbrokader til flere af de norditalienske Stæder. Sædet for denne indbringende Industri var først Venedig og Lucca³. I denne sidste Stad fabrikeredes ogsaa i betydelig Mængde den paa Sicilien opfundne Guldtraad, som tidligt eksporteredes til de vesteuropæiske Lande, hvor forhen den gammeldags slagne Traad havde været ene om Markedet. Ganske vist fandt den god Afsætning, vel nærmest fordi den var forholdsvis billig, men blev, som ovenfor berørt, ingenlunde overalt modtaget med Velvilje. De parisiske Haandværkere saa skævt til den ny Konkurrent og betragtede or de Lucques nærmest som en moderne Forfalskning⁴. Indre Uroligheder foranledigede i Begyndelsen af det 14. Aarh. en stor Del luccensiske Silkearbejdere til andetsteds at søge sig et roligere Hjem for deres

rum Cyprense (trukket forgyldt Sølvtraad, som bagefter blev valset flad og spundet). — Smlgn. særlig Nr. 1366—1370 (Bibl. de l'École des Ch. 1886. p. 657).

¹ F. Bock, Die liturgischen Gewänder des Mittelalters 1, 175—176 med Tavle V. (Bock sætter vistnok det paagældende Stykke noget for langt tilbage i Tiden). — Fischbach, Ornamente der Gewebe T. 22; 29; 35; 131 b; smlgn. Th. Hampe, Katalog der Gewebesammlung des germ. Nationalmuseums I Nr 462; 483.

² En interessant Beskrivelse af disse Væverier fra Aar 1189 haves i Hugonis Falcandi Hist. Sicil. Præf., aftrykt i Muratoris Rer. Ital. script. T. VII Col. 256 B. Smlgn. ogsaa Ottonis Frising. episc., De gestis Friderici regis Lib. 1 cap. 33 (Muratori l. l. T. VI Col. 668 C).

³ Se Francisque Michel, Recherches etc. I, 87—88.

⁴ Se ovenfor S. 45 med Anmk. 1.

Virksomhed. De udvandrede i Aaret 1314 og slog sig ned i Venedig, Firenze, Genova, Bologna og Milano¹. Med dem maa rimeligvis en Del af de Haandværkere, som fremstillede den ny Art Guldtraad være fulgt; thi fra den Tid af kan Inseguldet paavises i norditalienske Fabrikata². Fra Midten af det 14. Aarh. var det væsentlig den milanesiske Traad, der beherskede det europæiske Marked, endog i den Grad, at den i Frankrig gav Varen nyt Navn. Den i franske Kilder tidligere brugte Betegnelse *or de Lucques*³ forekommer ikke efter 1350. I den følgende Tid møder vi Sorten som *or de Milan*⁴, og dette Navn beholdt den, lige til Fabrikationen i det 18. Aarh. langsomt sygnede hen, og Varen forsvandt fra Markedet. Fra Begyndelsen af det 16. Aarh. faar milanesisk Traad Konkurrenter i de franske (*or de France*, *or de*

¹ Michel l. l. For Venedigs Vedkommende kan denne Indvandring næppe have spillet nogen væsentlig Rolle; thi Stadens Silkemanufaktur gaar lige saa langt tilbage i Tiden som Luccas (smlgn. P. Daru, *Hist. de Venise* 1821. T. III, 147—154). Begge Steder er vistnok den ny Industri grundlagt af græske Arbejdere. Til Venedig maa de være komne direkte fra det byzantinske Rige, til Lucca rimeligvis som Udvandrere eller Flygtninge fra Sicilien. Normannerfyrsten Roger I havde nemlig ved Midten af det 12. Aarh. bortført en Masse græske Silkearbejdere og bosat dem i sit Rige (smlgn. Nicetae Choniatae de Manuele Comneno Lib. II cap. 1. ed. Bekker p. 99. og Lib. II cap. 8. ed. Bekker p. 129).

Vi har i Bonifacius den 8des Inventar en Række Beskrivelser af byzantinske, luccensiske og venetianske Pragtstoffer, alle fra det 13. Aarh., enkelte maaske endda noget ældre (Nr. 1181—1202; 1216—1229; endvidere 855, 930, 937, 975, 990, 1334, 1438 og flere). Indbyrdes viser de en slaaende Overensstemmelse i Mønstervalg og Stil; om saracensk Indflydelse, saaledes som den tydeligt fremtræder i mange sicilianske Arbejder, kan der slet ikke være Tale.

² Smlgn. eksempelvis Hampes Katalog Nr. 542, 543, 544, 554.

³ Jvnfr. *Règlement sur les arts et métiers de Paris rédigés au XIIIe siècle*. Par G. B. Depping 1837. p. 193 & 385.

Comptes de l'argenterie des rois de France au XIVe siècle. Par L. Douët-D'Arcq. 1852 p. 295.

Nouveau recueil de comptes de l'argenterie des rois de France. Par L. Douët-D'Arcq. 1874. p. 2; 5; 29; 35.

⁴ Se de af Michel, *Recherches* II, 368 anførte Steder.

Paris, or de Lyon)¹; men disse sidste naaede i teknisk Fuldkommenhed aldrig op paa Højde med deres Forbillede² og spillede næppe nogen væsentlig Rolle udenfor Landets egne Grænser. Faren kom fra en anden Side: det der slog den milanesiske Produktion ihjel, var ikke en bedre Vare af samme Slags, men en helt ny Fabrikationsmethode, som Venetianerne antagelig har lært paa Øen Kypros, og som sandsynligvis først naaede til Paris langt hen i det 17. Aarh.³.

Den trukne sølvforgyldte Traad, man allerede tidligt forstod at fremstille i det byzantinske Rige, spillede i Middelalderen ikke nogen fremtrædende Rolle i Vesteuropas Forbrug, baade fordi den var ret dyr, og fordi den manglede den flade hamrede Traads Glans og Spil. Først da man paa Kypros i Slutningen af det 12. eller Begyndelsen af det 13. Aarh. opfandt en Maskine, der var i Stand til at valse denne matte trukne Traad i alle Finheder, saaledes at den baade fik en spillende Glans og lod sig spinde om en Sjæl ligesaa let som den italienske, blev den i teknisk Henseende konkurrencedygtig og fortrængte omsider Inseguldet helt fra det europæiske Marked.

Flere Aarhundreder varede dog Kampen, væsentlig fordi Kyprierne forstod at bevare Fabrikationshemmeligheden, og fordi deres faktiske Monopol fordyrede Varen uforholdsmæssigt.

Endnu i det store Værk *Descriptions des arts et métiers* omtaler St. Aubin, Dessinateur du Roi⁴, ogsaa or de Milan, men bemærker tillige⁵ om den: »L'or de Milan n'a sa lame

¹ Se Michel, *Recherches* II, 189. N. 2. ² Binet, *Essay* 339.

³ Binet, *Essay* 217 omtaler den franske Fabrikation af trukket Traad, men berører ikke med et eneste Ord Valsningen. Dette er efter min Formening et sikkert Bevis for, at kyprisk Guld i Begyndelsen af det 17. Aarh. endnu ikke fremstilledes i Paris.

⁴ *L'Art du Brodeur*. Par M. de Saint-Aubin, Dessinateur du Roi, 1770 p. 38. (*Descriptions des arts et métiers faites ou approuvées par Messieurs de l'Académie Royale des Sciences* I). ⁵ Ibid.

dorée que du côté apparent, ce qui le rend plus pâle¹, og af den Fortegnelse, Forf. sammesteds giver over Prisen paa forskellig Slags Traad i Aaret 1769, ser vi, at de franske Sorter, som dengang alle valesedes af trukket forgyldt Sølvtraad, svinger mellem 96 og 72 Livr. pr. Mark, medens den milanesiske kun staar i 68 Livr. pr. Mark ; dvs. Inseguldet regnedes dengang i Frankrig ikke længer for en første Klasses Vare.

Udenfor Frankrig og Italien er milanesisk Traad ved Midten af det 18. Aarh. næsten en Saga blot. Man har en dunkel Kundskab om, at et saadant Fabrikat endnu fremstilles nede i Milano²; men det er en Kunst, som ikke kendes noget andet Sted, en døende Industri, som næsten blot har Kuriositetens Interesse og ikke længer ejer nogen virkelig merkantil Betydning.

Fra noget efter 1200 til langt ind i det 16. Aarh., godt og vel i 300 Aar, forsynede altsaa de italienske Stæder, især Lucca og Milano, baade deres egne Silkemanufakturer og en stor Del af Vesteuropa med denne efterspurgte Vare uden i nogen væsentlig Grad at generes af Østens Konkurrence³.

¹ Dette er næppe helt korrekt. Den italienske Guldtraads blegere Farve skyldtes ikke ensidig Belægning; den var frembragt med Vilje, fordi man fandt den smuk. Smlgn. Vanoccio Biringuccio, *Pirotechnia* p. 293 v.: »dappoi il battiloro che attende à fare, che nel battere tale oro mantenga il colore, si che l'habbi un bel giallo e lucente« og Garzoni, *Piazza universale* p. 390: »attendendo il Battiloro a batterlo in modo, che egli (il filo) mantenga & conservi un bel colore giallo & lucente piu che possibil sia«.

² Vilhelm Lewis, *Historie des Goldes*. Aus dem Englischen übersetzt von Johann Heinrich Ziegler. Zürich 1764 8vo (Oversættelse af anden Afdeling af et stort engelsk Værk: *Commercium Philosophico-Technicum*) S. 45: »In Mayland soll eine Sorte von Goldlahn verfertigt werden, welcher nur auf einer Seite vergöldet ist, und auf Seidenfäden aufgesponnen wird, so dasz sich nur die vergöldete Seite zeigt; die Bereitung dieses Lahns soll geheimgehalten werden, und an anderen Orten sollen Versuche hierüber ohne guten Erfolg gemacht worden seyn.«

³ For Frankrigs Vedkommende kan jeg henvise til de i det foregaaende fremsatte Oplysninger, for Tysklands til Paul von Stetten, *Kunst-Gewerbe- und Handwerks-geschichte der Reichsstadt Augsburg* (1779) I, 223:

Det var for dem sikkert en enestaaende Rigdomskilde. At den vedblev at rinde saa længe, skyldtes ikke blot de italienske Fabrikanters og Købmænds Dygtighed, men beroede tillige derpaa, at denne Slags Traad med de tekniske Hjælpe-midler, Datiden raadede over, var særdeles vanskelig at fremstille. Den krævede navnlig en fingernem og omhyggelig uddannet Arbejderbefolkning; men en saadan fandtes næppe dengang noget andet Sted i Vesteuropa end i Granada, hvis Handelssamkvem med de kristne Stater hæmmedes af Rigets religiøse Særstilling.

Hvormeget den rent fabriksmæssige Uddannelse betød, fremgaar for Spindingens Vedkommende af den ovenfor givne Redegørelse. Hovedvanskeligheden laa dog i Tilberedelsen af selve Metaltraaden¹: Baade Guldet og Sølvnet maatte først være rensat til den yderste Finhed for at sikre Traadens Glans. Den smalle støbte Sølvbarre, paa hvis ene Side Guldblade anbragtes, skulde dernæst ligesom Bladguldet renses og præpareres omhyggeligt paa en ganske bestemt Maade for at sikre Forgyldningens Holdbarhed. Naar saa Sammenbrændingen af Metallerne lykkeligt var tilendebragt, stod det besværligste og vanskeligste Arbejde, Udhamringen, tilbage. Barren anbragtes paa Amboltene i forskelligt formede Trærammer, eftersom den skulde strækkes paa langs eller paa tværs. Hyppigt skulde den ophedes, og naar

»in der Reichspolizeyordnung vom Jahr 1548 im 9. Tit. wurde das Unzen-Gold (den tyske Betegnelse for Inseguldet) unter diejenigen Waaren gerechnet, für welche grosse Summen aus Deutschland gegangen.«

Denne Sort synes overhovedet aldrig at have været fabrikeret i Tyskland.

¹ Til Grund for den følgende Fremstilling er lagt Étienne Binets Skildring af Fremgangsmaaden i *Essay des Merveilles de Nature* XI éd. Paris 1639 p. 213—217. Biringuccios (*Pirotechnia* 1559 Lib. IX cap. 9. p. 292—293) og Garzonis (*Piazza universale*. 1617. p. 390—391) Beskrivelse af Metaltraadens Tilberedning stemmer fuldstændig med Binets, men er ikke saa detailleret.

En Afbildning, som fremstiller Udhamringen af den forgyldte Sølvbarre, findes i Biringuccios Værk p. 293 v.

Pladen saaledes var reduceret til en bestemt Tykkelse, bearbejdedes den videre i sammenfoldet Stand, indtil Delingen foretoges; men aldrig maatte Slagene rettes mod den forgyldte Flade, som under Udhamringen beskyttedes ved et Underlag af Papir eller fint Tøj.

Midt under Arbejdet kunde det vise sig, at Guldets trods al Omhu ved Hamringen paa Grund af en eller anden lille Fejl vedblev at være mat; saa var al Umage spildt, det hele maatte kasseres.

Havde man endelig hamret Barren ud til den rette Finhed og forvandlet den til ganske tynde forgyldte Sølvblade, af fuldkommen ensartet Størrelse, overgaves disse til øvede Arbejdersker, som udførte Klipningen ved Hjælp af ejendommeligt formede Sakse og i kort Tid omdannede dem til talrige, knapt millimeterbrede Traade, der saa blev spundne om Silke paa den ovenfor beskrevne Maade. Silkens Farve var i de italienske og franske Sorter almindeligvis gul, for at Sjælen ikke, hvis Metalbelægningen ved et Uheld spaltedes under Syningen, paa en grel Maade skulde stikke af mod Guldets¹.

Hr. Lambertus' Angivelse, at Insesølv stod i samme Pris som Inseguld, bekræftes af Binet, der ogsaa giver os Forklaringen paa denne tilsyneladende mærkelige Prisansættelse. Guldets, som anvendtes til Belægning, udgjorde nemlig kun $\frac{1}{200}$ Del af Sølvets og Silkens forenede Vægt, og denne ubetydelige Metalmængde spillede i Forhold til de Summer, Arbejdet slugte, en forsvindende Rolle. Den lille Difference, der alligevel var, udjævnedes naturligvis paa den Maade, at Prisen for den forgyldte Traad kom til at gælde ogsaa for

¹ Smlgn. É. Binet, Essay p. 217 (cap. XIII). — I Hr. Lambertus' Beretning hedder det: »Inseguld är det bästa bland annat spunnat guld och är det bästa som är på rött t silke ty det håller färgen Det som är lagd på gult silke mister gerna färgen.« Inseguld paa rød Silke har jeg ikke set omtalt andet Steds; men Garzoni, Piazza universale S. 390 bemærker dog om Traadens Sjæl, at den er »o tinto in color giallo, o ranzato o in altro modo«.

Sølvtraaden: det omvendte vilde være i Strid med al fornuftig Handelskutyme.

Det er værd at lægge Mærke til, at denne Sort altid er blevet fremstillet ad fabriksmæssig Vej, aldrig delvis gennem Hjemmeindustri. Følgen deraf var, at den kun kunde faas i fuld færdig Tilstand som spundet Traad, uspundet solgtes den ikke. Efter Produktionsstedet fik den, som ovenfor udviklet, i Tidens Løb mange forskellige Navne: or de Lucques, or de Milan, or de Paris, or de Lyon, og da den i Frankrig helt havde fortrængt sin gamle Konkurrent, den ægte hamrede Guldtraad, overtog den ikke blot dens Kundekreds, men arvede ogsaa dens Hæderstitel: or battu¹.

Paa lignende Vis har den formodentlig i de nordiske Lande arvet Betegnelsen Inseguld (ɔ: Guld, som sælges Unzevis) efter sin Forgænger. Som Handelsvare — altsaa udenfor vævede Tøjer — faar den italienske Traad først Indpas i Norden sammen med de sydfra indvandrede professionelle Haandværkere i Broderekunsten (Perlestikkere), tidligst i sidste Halvdel af det 15. Aarhundrede; thi da den som sagt kun kunde faas til Købs færdigspunden, kan den ikke have fundet Anvendelse i de nordiske Landes Hjemmeindustri, hvor man langt ned i det 15. Aarh. vedblev selv at spinde Guldet. Endnu i Valborg Visen, som tidligst kan sættes til sidste Halvdel af 15. Aarh., hedder det jo²:

Dronningen vækker op sine Møer
og beder dem virke Guld.

Selve Navnet Inseguld turde dog være langt ældre³. Efter sin Etymologi stammer det fra Angelsachsisk og giver os

¹ Overskriften over det XXV. Kapitel i Binets Essay, der skildrer Fabrikationen af sølvforgylt italiensk Traad, lyder: L'Or battu filé et mis en clinquant. ² D. g. F. 8, 146, 145.

³ For Danmarks og vistnok ogsaa for Sverigs Vedkommende findes Ordet Inse tidligst i Kilder fra det 16. Aarh. og for det meste kun i Sammensætningerne Inseguld og Inseperler. Til de af Kalkar i hans

formentlig et Vink om, hvor nordiske Købmænd i ældre Tider hentede den Guld belægning, Adelsfruernes Mør benyttede til deres Spindearbejde. Til den passer det ogsaa — og kun til den; thi for ingen anden Sort gælder det, at Metalbelægningen solgtes særskilt.

For Folkevisernes Vedkommende kan vi altsaa helt se bort fra denne sølvforgyldte Traad. Kun indvævet i kostelige italienske Pragtstoffer fandt den en sjælden Gang Vej herop. Det interessanteste Mindesmærke af denne Art — rimeligvis ogsaa det eneste, der er bevaret til vor Tid — er Dronning Margrethes Gyldenstykkets Processionsdragt, som bortførtes fra Roskilde Domkirke paa Foranledning af Karl Gustavs Dronning Hedvig og nu opbevares i Domkirken i Upsala¹. Den er beskrevet og afbildet — man kunde godt sige fundet paany — af Fru Agnes Branting², som anser Stoffet for venetiansk og henfører det til Midten af det 14. Aarh.³. I hvert Fald skriver det sig ganske sikkert fra Norditalien.

Over den trukne Traads ældste Historie hviler der et tæt Mørke, gennem hvilket man kun kan famle sig frem i Lyset af nogle faa sikre Efterretninger. Grækerne og Romerne kendte den ikke: ingen Efterretning i Literaturen hentyder til en saadan Opfindelse, og den er aldrig konsta-

Ordbog samlede Eksempler kan endnu føjes: Breve til og fra Kristoffer Gøje og Birgitte Bølle ved G. Bang. 1898—99 S. 435 »2 ynserperler, som er dy alersttørste, yeg hauer.« Kort ovenfor er der Tale om XXII Perler, som vejer et Lod. Efter de brugte Udtryk kan der vist heller ikke paa dette Sted være Tale om andet end Inseperler. (Jvnfr. Hr. Lambertus' Redegørelse ovenfor S. 22—23).

¹ Se: Museumsassistent C. A. Jensens Afhandling i »Fra Arkiv og Museum« III (1905—8) S. 406—7.

² Das goldene Gewand der Königin Margareta in der Domkirche zu Uppsala von Agnes Branting. Stockholm (1911). S. 12: »Der Goldfaden läuft von Kante zu Kante hauptsächlich auf der rechten Seite und besteht aus vergoldetem Silber um gelbliche Seide gesponnen.«

³ L. I. S. 26.

teret i noget Fund fra den klassiske Oldtid¹. Vi maa temmelig langt op i Middelalderen, før vi træffer sikre Vidnesbyrd om dens Eksistens. Arkæologen C. Hostmann² sætter Opfindelsen i det tidligste til det 8. Aarh. efter Chr. Jeg vil dog snarere tro, at den er godt og vel et Aarhundrede ældre.

Den bekendte engelske Arkæolog James Raine oplyser i sit store Værk om St. Cuthbert³, at han ved Undersøgelsen af Helgenens Kiste fandt »diverse fragments of the finest and most pliant gold wire,« som var brugte »to bind fast the coif, in which the head of the skeleton had been clad.« Dette er det ældste sikkert konstaterede Fund af trukket Guldtraad, jeg har set omtalt i Literaturen. St. Cuthbert var den sjette Biskop i Lindisfarne i Northumberland. Han døde 688 efter Chr. og blev begravet i Klosteret. Hvis Guldtraaden allerede dengang er blevet anbragt der, hvor Mr. Raine fandt den, maa Kunsten at trække ægte Metaltraad i hvert Fald sættes adskilligt længer tilbage i Tiden end til det 8. Aarh. Men desværre er Fundet ikke helt afgørende; visse Omstændigheder kunde tyde paa, at dette Guld senere er blevet anbragt i Helgenens Skrin.

Under de fortvivlede Forhold, som danske Vikingers Plyndringstog skabte i Northumberland, maatte Munkene i største Hast forlade Lindisfarne. De samlede Klosterets Klenodier, tog Helgenens Kiste med sig og flakkede i en Aarrække omkring med den uden at finde blivende Sted. Først 999 fik den sin endelige Plads dér, hvor senere Kathedralen i Durham blev opført. Den ældste udførlige Beretning om de Klæder, Helgenen var iført ved Bisættelsen 688⁴, nævner ikke den af Mr. Raine fundne Guldtraad. Der hentydes først til den i en senere Beretning af en vis Reginald⁵

¹ Joh. Beckmann, *Beyträge zur Gesch. der Erfindungen* III (1792). S. 60 ff.

² *Archiv f. Anthropologie* XII, 442.

³ James Raine, *Saint Cuthbert*. Durham. 1828 4, S. 212.

⁴ J. Raine, *St. Cuthbert* S. 33—34. ⁵ J. Raine *St. Cuthbert* S. 58—59.

ved Omtalen af Begivenheder, der falder c. 1022 og angaar en smart Kannik, Elfred Westoue, som paa Grund af de rige Gaver, han forstod at skaffe Kirken, havde Tilladelse til, naar han ønskede, at aabne Skrinet. Sin betroede Stilling benyttede han til at fingere et særlig fortroligt Forhold mellem sin egen Person og den berømte Helgen. Saaledes klippede han Ligets Negle og havde for Vane at udtage Stykker af den omtalte Guldtraad, som han udgav for St. Cuthberts Haar, af Kisten og med en Sølvtang, lavet til dette Brug, holde dem i en Flamme for at vise den undrende Mængde det Mirakel, at Helgenens Haar ikke kunde fortæres af Ilden.

Det er jo ikke udelukket, at denne Elfred Westoue netop med sine Mirakeleksperimenter for Øje selv har anbragt Guldtraaden i Skrinet. I saa Tilfælde er der intet til Hinder for, at den kan være endogsaa meget yngre end det 8. Aarhundrede. Den kunde næsten være samtidig med den Kappe vævet af trukket Guld, som Vilhelm Erobreren bar ved sit Bryllup, og som senere opbevaredes i Notre-Dame Kirken i Bayeux¹.

Dette Pragtstykke, der i Datiden var noget ret enestaaende i sin Art, kan ikke være forfærdiget i Vesteuropa. Hvis man i de romanske Lande, særlig Italien og Frankrig, allerede paa Vilhelm Erobrerens Tid havde kendt den Traadteknik, Kappen forudsætter, vilde denne Kundskab efter al Sandsynlighed endnu have været tilstede i det 13. og 14. Aarhundrede. Ved 1270 vilde der i Paris uden Tvivl have eksisteret et Haandværkslav ikke blot af Batteurs d'or et d'argent à filer², men ogsaa af Tireurs d'or et d'argent, og gaar man ud fra, at Tekniken var særlig italiensk, vilde det franske Hof næppe i det 14. Aarh. have indført store Mæng-

¹ Se: Francisque Michel, *Recherches* II, 357—358.

² *Règlement sur les arts et métiers de Paris rédigés au XIII siècle*. Par G. P. Depping. 1837. S. 74 ff. Titre XXXI.

der af trukket forgyldt Sølvtraad fra Damascus¹. I saa Tilfælde vilde det jo have været baade lettere og billigere at benytte den i Italien producerede Vare.

At paavise Hjemstavnen og Udgangspunktet for denne Industri lod sig næppe gøre uden Bonifacius den 8.des Inventar. I dette spiller den trukne Guld- og Sølvtraad en overordentlig stor Rolle, større end i nogen anden mig bekendt Kilde. Den omtales der som anvendt i en hel Række Arbejder, der med stor Sandsynlighed², og i enkelte, som med absolut Vished kan bestemmes som byzantinske Fabrikata.

Eksempelvis skal jeg anføre det pragtfulde Alterklæde (dorsale)³, hvis Broderier var udførte i trukket forgyldt Sølvtraad og for visse Partiers Vedkommende i trukket Sølvtraad, som ikke var forgyldt.

Efter Beskrivelsen at dømme var det en Gave fra Kejser Michael Palaeologus til Gregor X (1271—1276) i Anledning af Forsoningen mellem den græske og latinske Kirke. Endvidere det under Nr. 819⁴ opførte dorsale broderet paa rødt Samit ,ad aurum et argentum tractitium', smykket med Perlesnore og i Omkredsen med armeniske Bogstaver.

¹ Nouveau recueil de comptes de l'argenterie des rois de France au XIV siècle. Par L. Douët D'Arcq. 1874. p. 201. & 268 (2 marci 2 oncie 10 esterlini argenti deaurati tracti de Damasco).

² Aurum & argentum tractitium (draget uspundet Guld- og Sølvtraad) forekommer i Nr. 810, 812, 819, 830, 862, 883, 898, 944, 945, 979, 1003, 1004, 1009, 1025, 1028, 1029, 1031, 1045, 1288, 1324, 1342, 1346, 1347, 1348, 1350, 1365; argentum tractitium deauratum (trukket forgyldt Sølvtraad) eller argentum deauratum, der betegner det samme, omtales ved Nr. 811, 830, 837, 844, 861, 885, 889, 924, 967, 997, 1002, 1092, 1307, 1328. Se Bibliothèque de l'École des Chartes 1885. S. 16 ff.; 1886 S. 646 ff.

³ Se: Bibl. de l'École des Chartes 1885 p. 18 (Nr. 811). Ogsaa til Broderierne paa den i Rom opbevarede og i Byzans udførte Dalmatika fra det 12. Aarh., som bares af de romerske Kejsere ved Kroningshøjtideligheden er der benyttet ægte trukket Guldtraad. Se: Fr. Bocks Redegørelse for dette ejendommelige Kunstværk i »Kunst und Gewerbe« XVIII (1884) S. 134. ⁴ Ibidem p. 19.

Det er sandsynligt, at denne Slags Traad tidligt har været produceret i flere af Kejserrigets Provinser. Selv om ogsaa armeniske Klostre muligvis kan have forsynet sig med den fra Konstantinopel, maa der paa Øen Kypros allerede inden Adskillelsen fra Kejserriget have været selvstændige Fabriker; thi den Traadsort, der senere hen gjorde Øen berømt (or de Chippre), og som vi første Gang finder omtalt i Bonifacius den 8des Inventar¹, var ikke andet end fladvalset trukket Traad, spundet om en Sjæl. Forudsætningen for den kypriiske Opfindelse, som gjorde Epoke i Broderekunsten, er altsaa Kendskabet til den ældre byzantinske Teknik.

Noget lignende gælder vistnok ogsaa for Syriens Vedkommende. Gennem franske Kilder fra det 14de og 16de Aarhundrede faar vi at vide, at en stor Del af den kostbare trukne Traad, som brugtes til Arbejder for Hoffet og rige Stormænd, indførtes til Paris fra Damascus². Syrien var jo

¹ Aurum Cyprense filatum. Bibliothèque de l'École des Chartes 1886 Nr. 1289, 1369, 1535, 1888.

² Denne Traadsort kaldes i Almindelighed blot fil d'or de Damas el. or de Damasque (Comptes de l'argenteries des rois de France 1852. p. 103. 120, 121, 326), undertiden fil d'or trait de Damas (Nouv. recueil de comptes de l'argenterie. 1874 p. 193, 194, 196); men et Par Steder i et Hofregnskab fra det 14. Aarh. gives udtømmende Besked om Arten, det var: argentum deauratum tractum de Damasco (ibid. p. 201 & 268).

I fransk Haandværkersprog fra det 16. Aarh. og senere er Navnet i Almindelighed forvansket til or de masse, saaledes i Pariser Broderekunsternes Lavsvedtægter fra 1551 (V. Gay, Glossaire d'archéologie 1, 227 & Laborde, Glossaire français du moyen âge p. 410) og i et Inventar fra 1531 over hellige Kar og Kirkeklæder tilhørende Kathedralen i Auxerre (Michel, Recherches sur le commerce etc. II, 189 N. 2).

Ved Siden af or de masse omtales — men først i det 16. Aarh. — undertiden en anden ligeledes fra Orienten indført Art or de bassin (smlgn. de hos Laborde og Michel l. l. anførte Steder). Sorten var i alt væsentligt identisk med or de masse, kun noget sværere (›il avait plus de corps‹). Hvilken Lokalitet der gemmer sig under denne Betegnelse, har man hidtil ikke været i Stand til at fastslaa. Gaaden lader sig, saavidt jeg kan se, løse ved Hjælp af et Sted hos den arabiske Geograf Edrisi, som her gives i fransk Oversættelse efter et Citat hos V. Gay, Glossaire archéologique T. 1. 125: ›Basinna ville peu considerable mais populeuse, distante

før Arabernes Erobring Hovedsædet for Silkemanufakturerne og Broderekunsten i det byzantinske Rige. Naar man dér ogsaa efter Adskillelsen forstod at fremstille ganske samme Sort som i Byzans, tyder denne Omstændighed paa, at Opfindelsen allerede var kendt i Kejserrigets vigtigste Fabrikksland inden Midten af det 7de Aarhundrede.

Hvis den var gjort efter den Tid, vilde Grækerne, som indtil Slutningen af det 15de Aarhundrede forstod at vogte deres tekniske Hemmelighed overfor de paagaaende Itali-

d'une journée de Sous (و: Toster, det nuværende Schuster i Chuzistan). On y travaille de riches étoffes ainsi que des voiles de femmes, qui sont connu partout. Le nom de Basinna est brodé en toutes lettres sur les lisières de ces tissus. (Géogr. d'Edrisi T. 1 p. 384). Jeg nærer ikke mindste Tvivl om, at or de bassin kom fra denne Stad. Omegnen af Toster med sine gennem hele Middelalderen verdensberømte Silkemanufakturer var et af Hovedsæderne for den persiske Guldtraadsindustri, der i den mohamedanske Verden spillede en dominerende Rolle. Et andet berømt Fabrikationssted for Guldtraad, der omtales oftere hos arabiske Forfattere, var den lille Stad Behbahan, som ligeledes laa i umiddelbar Nærhed af Toster (se J. Karabacek, Die persische Nadelmalerei Susandschird S. 16—17). Behbahantraaden var dog af en ganske anden Slags end den fra Basinna, der vistnok kun kan betragtes som en meget sen Efterligning af den trukne syriske Traad.

Forøvrigt var or de Damas langt fra det eneste kunstindustrielle Produkt, som i det 14. Aarh. fandt Vej fra Damascus til Frankrig. Carl den 5tes Inventar (Inventaire du mobilier de Charles V roi de France. Publié par Jules Labarte 1879. 4to) viser, at ogsaa syriske Broderier (euvres de Damas), vævede Stoffer, Guldsmedearbejder, slebne Ædelstene o. l. i ikke ringe Mængde solgtes i Paris. Eksempelvis kan anføres Inventarets Nr. 2574, 2707, 2801, 2866, 2950, 3072.

Ogsaa med det byzantinske Rige var der i Datiden livlig Handelsforbindelse formodentlig over de italienske Stæder. De paagældende Varer var ganske af samme Art (jvnfr. eksempelvis Nr. 1105, 1110, 1112, 1116), og den Sort Traad, der uden Angivelse af Proveniensstedet simpelthen benævnes or el. argent trait, kom rimeligvis derfra i det 14. og Størstedelen af det 15. Aarh. (jvnfr. Comptes d'argenterie 1852 p. 139 & 145. — Nouv. recueil des comptes 1874. p. 47 & 193; Inventaire du mobilier de Charles V. Nr. 88, 1035, 1046, 1047, 1059, 3284, 3443). I hvert Fald var der jo ikke nogen Grund til udelukkende at betegne den trukne forgyldte Sølvtraad som or de Damas, hvis ogsaa de andre Sorter skrev sig fra denne Stad.

enere, sikkert i lige saa høj Grad have været paa deres Post overfor Kalifatets Undersaatter.

Sorten fremstilledes enten af rent Guld og Sølv eller af forgyldt Sølv. Vi finder den anvendt i sicilianske Broderier fra Midten af det 12. Aarh.¹, og i Bonifacius den 8des Inventar beskrives, som ovenfor angivet, mer eller mindre udførligt en stor Mængde Arbejder, hvori den ligeledes forekommer. En ikke ringe Del af disse var sikkert byzantinske Fabrikata.

Til Frankrig blev den indført fra Begyndelsen af det 14de Aarh.; men for Vesteuropas Forbrug har den aldrig spillet nogen Hovedrolle. Der klæbede nemlig adskillige Mangler ved den: Prisen var høj, den egnede sig ikke til at spindes om Silke², bristede let³ og kunde i Glans og Spil hverken maale sig med den hamrede eller med den valsede Traad.

Naar man ikke desto mindre i Italien og Frankrig ivrigt bestræbte sig for at komme under Vejr ogsaa med denne Teknik, laa Grunden sandsynligvis deri, at Guldbroderiets stærke Udvikling i det 14. og 15. Aarh. nødvendiggjorde mange forskellige Virkemidler, der tildels kun kunde opnaas ved Hjælp af trukket Traad f. Eks. Cantillerne med alle deres Afarter⁴.

Et interessant Vidnesbyrd om disse Bestræbelser er be-

¹ F. Bock, *Gesch. d. liturg. Gewänder* I, 198. og i »Kunst und Gewerbe« XVIII (1884) S. 133—134.

² Valset og hamret Traad dækkede mere end tre Gange saameget Silke som trukket (*Lejisugo, Vollkommener und gründlicher Bericht von Gold- und Silber-Draht-Ziehen. Lübeck 1744. S. 199*). Derfor brugte man den heller ikke til Spinding (smlgn. *Biringuccio, Pirotechnia 1559. p. 290 v.*: »in particolare, di quello che si fa dell' oro, e dell' argento, qual è di sorte longo, e sottile tanto, che non altrimenti ch'il lino, ò lana si tesse in tele pervestire).

³ St. Aubin i *Descriptions des arts & métiers. Brodeur. p. 38* (Paris 1769 Fol.): »L'or trait est un trait fin d'argent doré, qui n'est filé sur aucune soie: il casse aisément.

⁴ Se S. 67 med Anmk. 2.

varet i Kong Ludvig XI's Forordning af 1480, hvori omtales hans — forøvrigt mislykkede — Forsøg paa at ophjælpe den franske Silkeindustri ved Indkaldelse af fremmede Arbejdere, som fik anvist Bolig i Staden Tours¹. Det drejede sig ikke om ret mange; Flertallet var Italienere, nogle faa Grækere. Blandt disse Haandværkere i de forskellige til Brokadevævningen hørende Specialiteter nævnes ogsaa en tireur d'or, og man fejler næppe ved at antage denne sidste for en Græker. I Italien var Kunsten at trække Guld- og Sølvtraad i alle Finheder velkendt før Midten af det 16. Aarh., saaledes som det fremgaar af Vanoccio Biringuccios ovenfor citerede berømte Værk, der udkom første Gang i Venedig 1540².

Fra tidligere Tid foreligger der, saavidt jeg ved, intet direkte Vidnesbyrd desangaaende; men Ludvig XI's Forordning af 1480 viser jo, at græske Haandværkere i dette Fag nogen Tid før Konstantinopels Fald maa have forladt deres dødsdømte Fædreland og nedsat sig i Norditaliens Stæder.

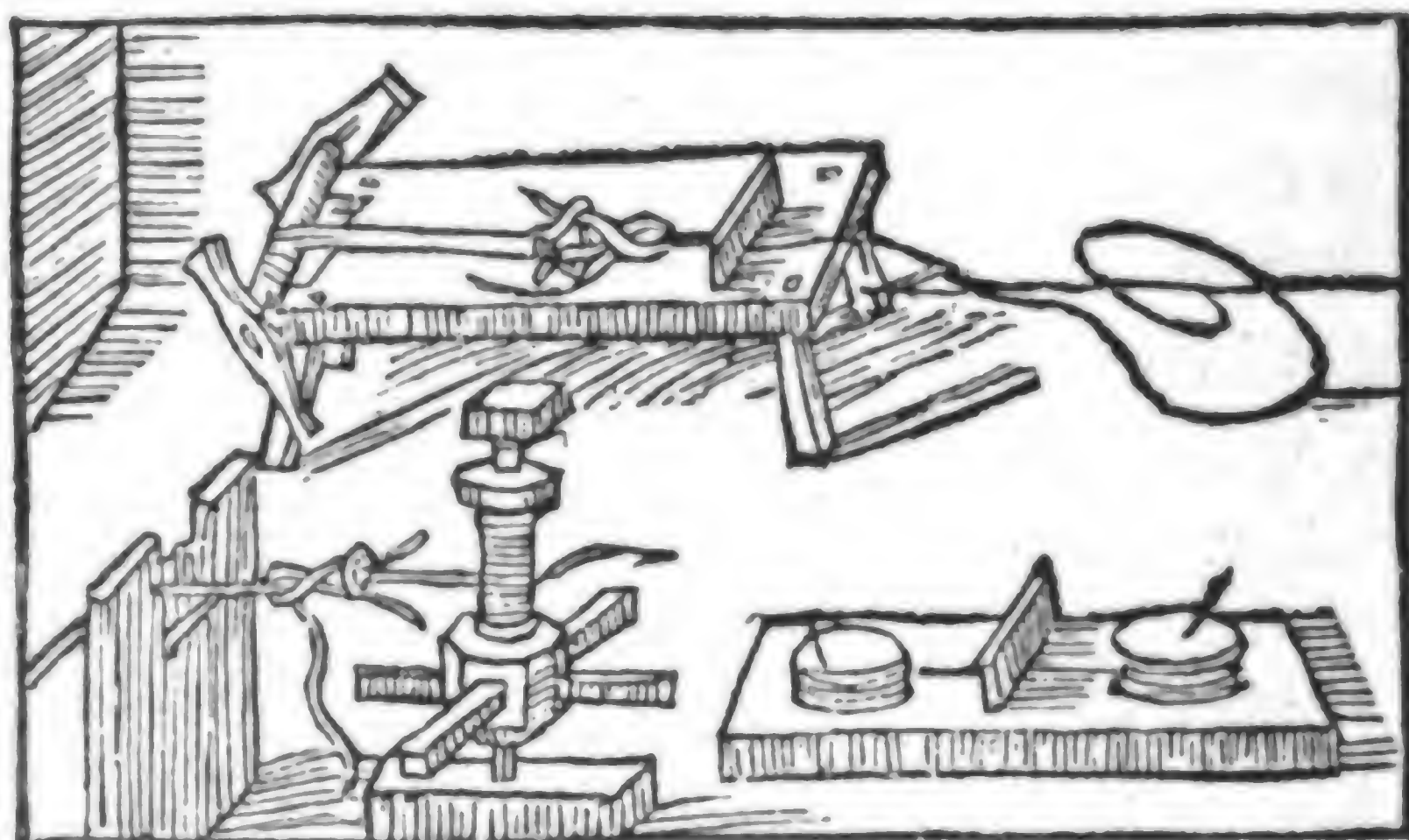
At det er Udvandrere, som har forplantet Kunsten til Italien, kan der ikke være Tvivl om. Fremstillingen af en blot nogenlunde brugelig Vare forudsætter saa mange tekniske Erfaringer baade i Henseende til de benyttede Redskaber f. Eks. Trækpladens ejendommelige Legering³ og rent haandværksmæssige Greb, at den i saa kort et Tidsrum, som her er Tale om, kun kunde tilegnes derved, at praktisk uddannede Arbejdere lærte Kunsten fra sig. Biringuccios og Garzonis Skildringer af Methoden er begge temmelig kort-

¹ Comptes de l'argenterie des rois de France 1852 p. XXX og Francisque Michel, Recherches II, 278 ff.

² Se: Joh. Beckmann, Beyträge zur Gesch. der Erfindungen I, 133 (St. XIII: Nachricht von dem seltenen Buche des Vanuccio Biringuccio Pirotechnia).

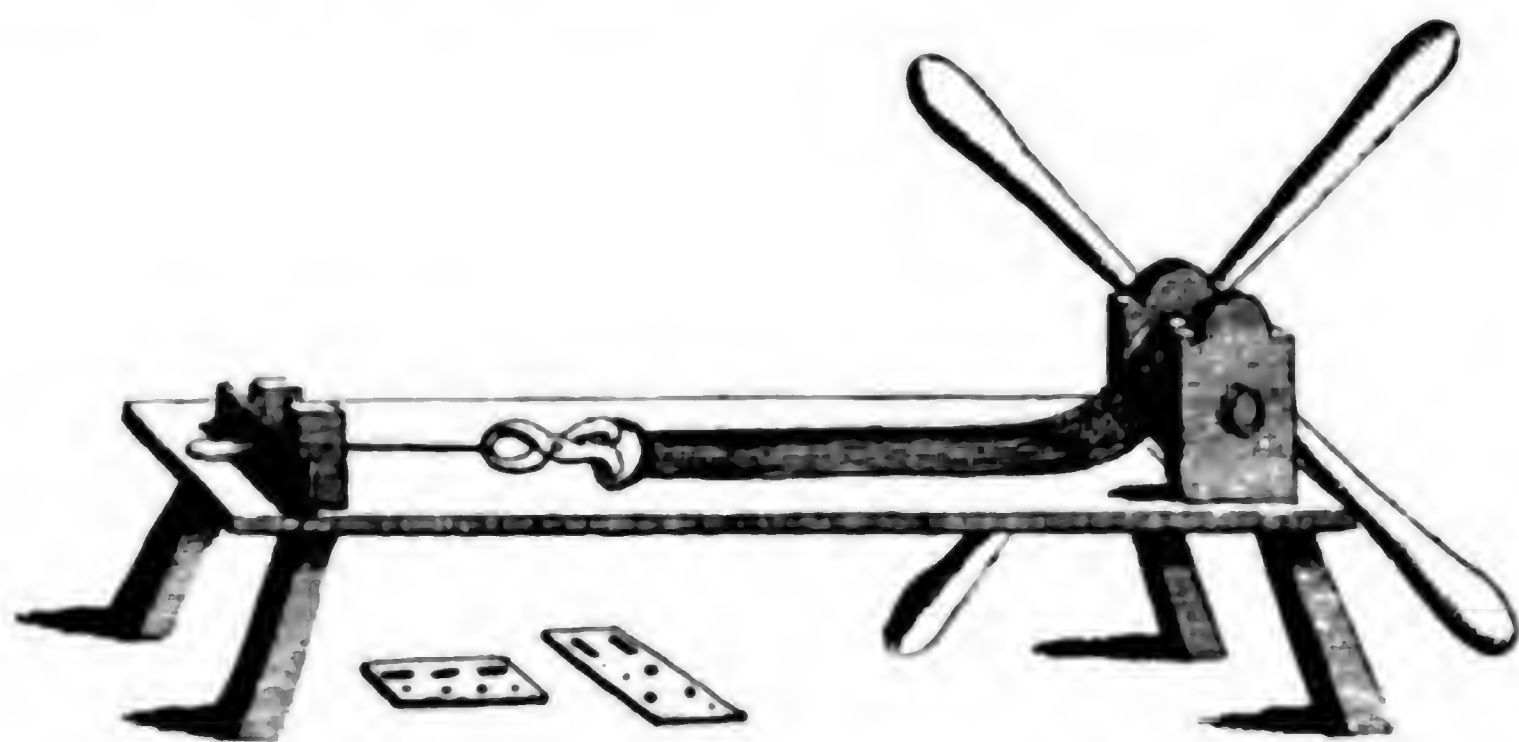
³ Lejisugo, Vollkommener und gründlicher Bericht von Gold- und Silber-Draht-Ziehen. 1744. S. 167—168.

fattede¹; gennemførte og meget detaillerede Anvisninger findes hos tekniske Skribenter fra det 18. Aarh.

Ligesom ved den hamrede Traad galdt det ogsaa her at have ikke blot rene, men smidige Metaller at arbejde med. Den mindste Fejl, der blev begaaet ved Rensningen og Smeltningen, kunde blive skæbnesvanger og bevirke, at hele Partiet maatte kasseres og smeltes om.

Den egentlige Traadtrækning faldt i tre Afdelinger, som hver krævede særegne Redskaber. Første Del af Arbejdet udførtes paa den grove Trækkemaskine, der gav den støbte og ved Hamring afrundede Metalstang en nøjagtig Cylinderform og reducerede Tværmaalet fra c. to Tommer til om-

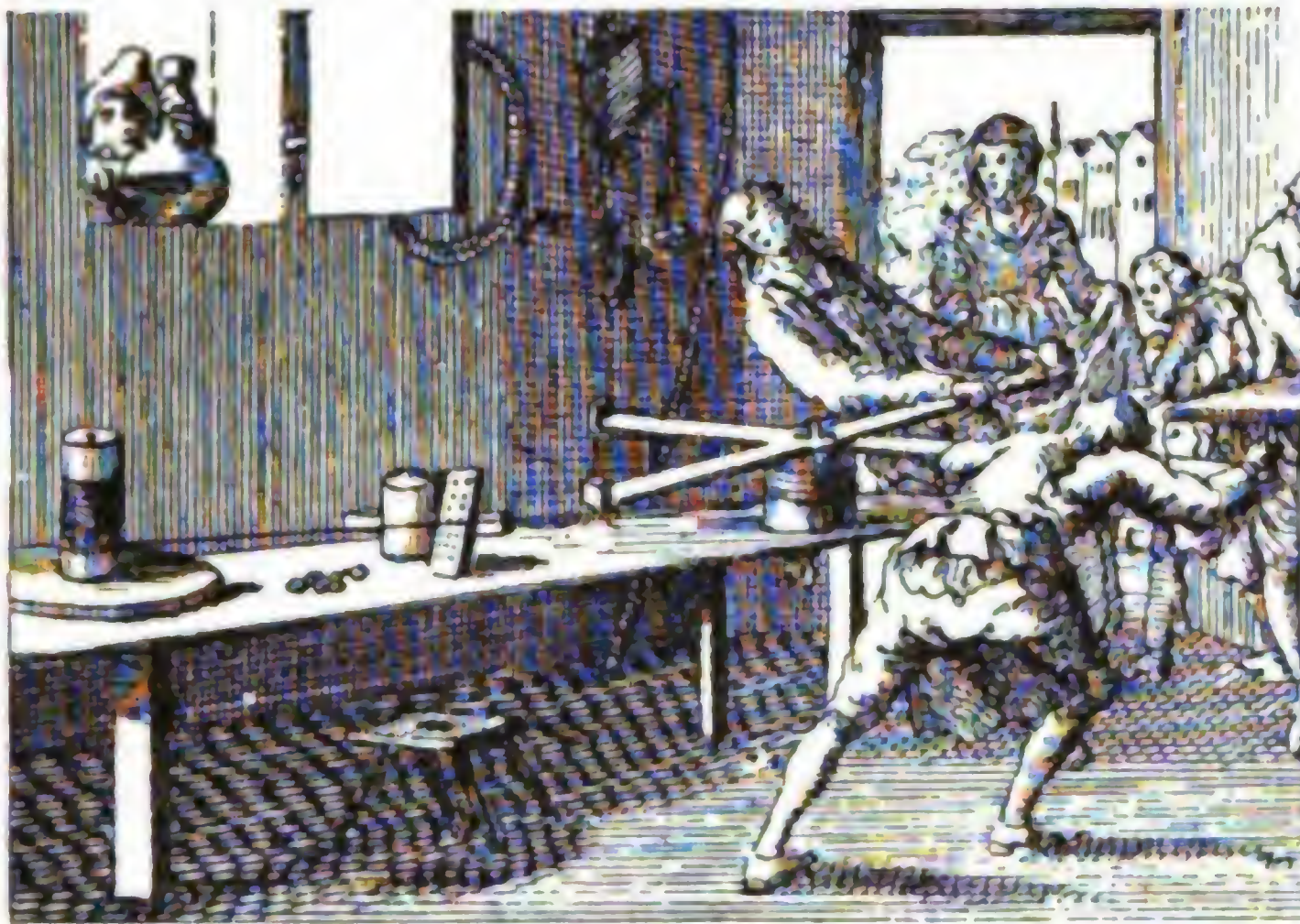

trent en Lillefingers Tykkelse. Dernæst overførtes Stangen til Trækkebordet, hvor den forarbejdedes til en Traad af en Strik-

kepinds Tykkelse; endelig til Drejeskiverne, paa hvilke det finere Arbejde udførtes i mange forskellige Numre lige til

¹ Garzoni har i det væsentlige kun refereret sin Forgængers Redegørelse; men han nævner ogsaa sin Kilde og tilføjer forøvrigt selv Enkeltheder, som ikke findes hos denne.

Traad, der ikke var tykkere end et Kvindehaar. Til de forskellige Trækkemaskiner hørte Trækkeplader af særlig Kon-

struktion. Navnlig de, der anvendtes ved den fine Traadtrækning, maatte under Arbejdet stadig efterses og rettes, fordi det stærke Slid hurtigt ændrede Hullernes Størrelse.

Naturligvis kan der i Smaating paavises konstruktiv Forskel mellem de Redskaber, man brugte i det 16. Aarh., og dem, det 18. Aarhundredes Haandværkere benyttede. I alt væsentligt var det dog de samme, saaledes som hosstaaende Afbildninger viser.

Den første er taget fra Biringuccios *Pirotechnia* (Udg. 1559) p. 291 r. og giver et Billede af den grove Trækkemaskine (forneden til Venstre), Trækkebordet (øverst) og Drejeskiverne (forneden til Højre); de andre er tagne fra J. S. Halles *Afhandling, Der Golddratzieher* fra 1761¹ og Lejisugos

¹ Joh. Samuel Hallens *Werkstäte der heutigen Künste I* (1761) S. 135.

Vollkommener Bericht (1744) S. 124: Den første forestiller den grove Trækkemaskine, den næste Trækkebordet, den tredie Bænken med Drejeskiverne til Trækning af fin Traad.

Fabrikationen af trukket Guld- og Sølvtraad er altsaa ikke undergaaet nævneværdige Ændringer fra sidste Halvdel af det 15. Aarh.¹, da Hemmeligheden gennem græske Haandværkere blev bekendt i Norditalien, indtil Midten af det 18de. Den tekniske Udformning af Methoden er sikkert foregaaet i Byzans og var rimeligvis afsluttet før Midten af det 7de Aarh. Tyske Forfattere hævder undertiden, at Traadtrækningen er opfundet i Nürnberg ved Midten af det 14. Aarh. Om der virkelig her kan være Tale om en selvstændig Opfindelse og ikke snarere om en Tilegnelse, hvis Spor og Veje for os ligger gemt i Mørket, skal jeg lade være usagt.

Ved sikre Dokumenter kan det bevises, at man paa det nævnte Tidspunkt i Nürnberg og rimeligvis ogsaa i Augsburg forstod at trække grov Messing-, Kobber- og Jærntraad². Men det fremgaar tydeligt af de samme Kilder og kan forresten ogsaa ad anden Vej bevises³, at Dragning af fin Guld- og Sølvtraad, som forudsætter baade andre Redskaber og en

¹ Ogsaa forgyldt Traad forstod Italienerne tidligt at drage baade med Sølv og med Kobber som Underlag. Biringuccio omtaler Fremgangsmaaden Lib. 9 cap. 8 og betegner den træffende som «modo di far l'oro ò l'argento filato con risparmio».

² Chr. Gottlieb von Murr, Journal zur Kunstgeschichte und zur allgemeinen Litteratur. V, 81 ff. samt Paul von Stetten, Kunst-Gewerbe- und Handwerks Geschichte der Reichs-Stadt Augsburg. Augsburg 1779. I, 223.

³ Joh. Beckmann, Beyträge zur Gesch. der Erfindungen III (1792) S. 78—79 oplyser, at denne Industri først i Aaret 1592 organiseredes i Nürnberg. Allerede 1545 havde Andreas Schulz forsøgt at oprette en Fabrik for draget Guld- og Sølvtraad i Augsburg; men han gik efter kort Tids Forløb Fallit. Et lignende Forsøg blev i 1575 gjort i Nürnberg af en Franskmand ved Navn Fournier; men ogsaa det mislykkedes. Til England naaede Kunsten først langt senere over Holland. Jvnfr. v. Stetten og Beckmann l. l.

helt forskellig Haandværkeruddannelse, endnu dengang var ukendt i Tyskland.

I de nordiske Lande har trukket Traad i Middelalderen ingen Rolle spillet. Man spandt selv sin Traad, og denne Sort egnede sig ikke til at vikles om en Sjæl. I Hr. Lambertus' Beretning forbigaas den i Taushed, næppe fordi han var ukendt med den, men fordi han kun vil give Oplysning om de forskellige Arter spundet Guld og Sølv, og til dem hørte denne Sort ikke. Det er meget muligt, at byzantinske Stoffer eller Broderier med draget Traad i Folkevisetiden kan være blevet indførte til Norden over Novgorod; i danske Kilder omtales denne Sort, saavidt jeg kan se, første Gang henimod Slutningen af det 16. Aarh. i et Brev fra Fru Kirstine Bølle, dateret 1576¹. Deri hedder det: »Som du skryuer, om Yøren gulsmed drager smok krused ttrod, da hauer hart vell ffør draged den ffør meg, mens han vor ecke smok.«

At drage kruset Traad er en Umulighed, og det er næppe heller det, Brevskriverinden mener. Hun sigter formodentlig til de i Datidens Guldbroderier meget anvendte Cantiller², fine tætsnoede Spiraler, der formedes ved at vikle trukket — senere hen ogsaa valset — Traad om en meget lang Naal. De lavedes af Guldsmedene og solgtes i Spiraler paa c. 12 Tommer, som klippedes i Smaastykker paa 2 à 3 Liniers Længde og syedes paa Broderiet med et enkelt Sting gennem Hulheden. Den Traad, Jørgen Guldsmed benyttede til sit mislykkede Arbejde for Fru Kirstine, var næppe draget af ham selv eller overhovedet fremstillet her i Landet, thi netop ved dette Tidspunkt gjorde man i den store tyske Industristad Nürnberg det første mislykkede Forsøg paa at grunde en Fabrik for trukket Guld- og Sølvtraad.

¹ Kr. Gøjes og Birgitte Bølles Breve ved G. Bang S. 264.

² Se: St. Aubin, L'Art du brodeur p. 32, 33, 36 under Ordene bouillon, canetille og frisure.

Allerede i Oldtiden kunde Kypros i Væve- og Broderikunst maale sig med selve Alexandria¹. Sin Førerstilling paa dette Omraade bevarede Øen under byzantinsk Herredømme og senere som selvstændigt græsk Rige. Kypriske Guldbroderier var saaledes en efterspurgt Vare, som i det 10. Aarh. fandt Afsætning endogsaa i Bagdad², og i italienske Kilder fra det 13. Aarh. omtales den fra Øen stammende ejendommelige Broderiteknik, *opus Cyprense*, der synes at have været næsten ligesaa skattet som den i Datiden verdensberømte engelske (*opus Anglicum* el. *Anglicanum*)³.

Paa Hjemvejen fra det andet Korslog erobrede Richard Løvehjærte i Løbet af 25 Dage Kypros fra Kejser Isak⁴ og solgte den til Tempelherrerne for 30,000 Mark Sølv; men Handelen gik tilbage, og Øen blev 1193 givet i Forlening til Guido af Lusignan, den tidligere Konge af Jerusalem, hvis Slægt bevarede Herredømmet over den i næsten 300 Aar. Under dette dygtige Dynasti tog Handel og Industri stort Opsving⁵. Befolkningen var intelligent og arbejdsom, og

¹ Joachim Marquardt, *Das Privatleben d. Römer II* (1879), 576 & Note 3.

² Jos. Karabacek, *Die persische Nadelmalerei Susandschird* (1881). S. 71.

³ Fr. Bock, *Gesch. d. liturg. Gewänder I*, 208—210. — Joh. Rubeus, *Vita Bonifacii papæ VIII.* (1651) p. 345: »*Quinque aurifrigia, quorum tria sunt de opere Cyprensi et unum est de opere Anglicano et unum est ad smaltos cet.* — Muratori, *Rerum Italic. scriptores III*, 1, 662 N. 25. (*Caelestini papæ vita*): »*In pluviali papæ erant imagines sanctorum patrum de serico et auro laboratæ seu operis Cyprensis seu Anglicani* (dels af kyprisk dels af engelsk Arbejde). — I Bonifacius den 8des Inventar opregnes en stor Mængde Paramenter smykkede med Broderier de opere Cyprensi, jvnfr. *Bibl. de l'École des Chartes* 1885 p. 16 ff. & 1886 p. 646 ff.

⁴ Han bemægtigede sig ved denne Lejlighed Kejser Isaks Skatte, deriblandt store Mængder af kostbare Silketøjer og Broderier, jvnfr. Twysden, *Hist. Angl. script.* X. T. 1 col. 1198 lin. 53.

⁵ Fr. Michel, *Recherches I*, 306—307. — De politiske og kommercielle Forhold, der danner Baggrunden for denne Opgangsperiode, har Heyd skildret i *Histoire du commerce du Levant*. Leipzig I, 359 ff. Smlgn. ogsaa L. de Mas Latrie, *Des relations politiques et commerciales de l'Asie*

Øen blev et Hovedmarked for vævede og broderede Stoffer. Men af alle Varer i disse Brancher, som under Middelalderen produceredes her, har næppe nogen vundet videre Udbredelse og større Ry end kyprisk Guldtraad (aurum Cyprense, or de Chippre). Den omtales overordentlig hyppigt, navnlig i franske Inventarer fra det 14. Aarh. og senere; men det er hidtil ikke lykkedes at fastslaa, hvad der var Særkendet for den. Fr. Bock antog¹, at det kypriske Guld var identisk med den Sort, hvis Forgyldning hviler paa en meget tynd animalsk Hinde, og til ham sluttede sig ansete Forskere som Heyd, Fischbach og andre². Nu er denne Hypothese vistnok opgivet af de fleste — og med Rette³. Heller ikke den Formodning, Douët-D'Arcq opstillede⁴ »C'était tout simplement de la soie recouverte d'un fil d'or« løser Gaaden. Det, det kommer an paa, er jo netop Guldbelægningens Art. Et sikkert Grundlag for Bestemmelsen faas kun gennem en tilforladelig Beskrivelse af Sorten fra selve den Tid, da aurum Cyprense endnu var en kurant Vare. En saadan findes til alt Held i den Fortegnelse, Hr. Lambertus gav Biskop Brasks Sekretær over de ham bekendte Arter af spundet Guld. At den er ufuldstændig, kan næppe lægges Hr. Lambertus til Last og spiller heller ikke nogen væsentlig Rolle: dens Betydning ligger i, at den med Sikkerhed fører ind paa

Mineure avec l'île de Chypre sous le règne des princes de la maison de Lusignan (Bibliothèque de l'École des Chartes II Sér. T. 1 (1844) p. 301 ff. & 485 ff. T. 2 p. 121 ff.

¹ Fr. Bock, *Gesch. d. liturg. Gewänder* I, 50 Anmk. 1 & S. 197. — Ejusd. *Zur Gesch. des Goldfadens in alter & neuer Zeit* (Kunst und Gewerbe. Jahrg. XVIII (1884) S. 34 & 98 ff.). Samme Forf. har desuden behandlet dette Æmne i Artikler i den tyske Dagspresse.

² Fischbach, *Gesch. der Textilkunst*. S. 78. Ejusd. *Ornamente der Gewebe* under Nr. 12; 30; 47 ab; 67 abcd; 86 ab.

W. Heyd, *Histoire du commerce du Levant* II (1886), 677.

³ Hampe, *Katalog der Gewebesammlung des germanischen Nationalmuseums* I (1896), S. 64. — J. Braun, *Handbuch der Paramantik* (1912) S. 12.

⁴ *Comptes de l'argenterie des rois de France*. 1852 p. XXXII.

det rigtige Spor. Som Grundlag for den følgende Undersøgelse gentages her de paagældende Linier af Beretningen: »Cypriskt guld är lagdt på koppar och lägges alltid på rör, både på gult och rødt silke, insen för $\frac{1}{2}$ mark örtugar och säljes ofta för inseguld. Det profvas, om man löser upp ändan och ser om guldet är som guld under som ofvan, då är det cypriskt guld. Är det under som silfver, då är det inseguld.«

Heraf ser vi for det første, at kyprisk Guld hørte til de spundne Sorter; det forgyldte Lag var altsaa fladt. Rigtigheden af denne lagttagelse bekræftes af Bonifacius den VIII's Inventar, i hvilket der under Nr. 1369 opføres *XV marchae auri cyprensis filati*¹. Den vigtigste Oplysning, som ikke findes i andre Kilder, er dog den, at Beviklings-traaden var forgyldt paa begge Sider (som guld under som ofvan).

Hermed er i Virkeligheden Gaaden løst; thi det er teknisk umuligt at fremstille en saadan Traad af udhamrede Blade, uden at Forgyldningen ødelægges paa den ene Side, og en saadan Fremgangsmaade vilde desuden være et meningsløst Spild af Arbejde og Penge, da kun Oversiden var synlig paa den færdige Traad. Derfor kan vi ganske roligt gaa ud fra, at kyprisk Guld ikke var klippet af hamrede Blade, men først trukket og dernæst fladtrykt mellem to Valser, en Opfindelse som med Datidens Hjælpemidler for Øje sikkert maa regnes for en teknisk Bedrift af Rang.

Kunsten at drage ægte Traad havde Kyprierne, som vi ovenfor saa, lært allerede under byzantinsk Herredømme; før Aar 1200 er den ny Methode, der baade gav Traaden straalende Glans og gjorde det muligt at spinde den med Fordel, rimeligvis ikke blevet bragt til Anvendelse. Den ældste Kilde, der omtaler kyprisk Guldtraad, er Bonifacius den VIII's Inventar fra 1295; men medens saavel aurum filatum som aurum et argentum tractitium forekommer i en

¹ Bibliothèque de l'École des Chartes 1886 p. 657.

stor Mængde af Inventarets Numre, nævnes aurum Cyprense ialt kun tre Gange¹, og af disse gælder den ene endda Magasinets Beholdning. Dette Forhold viser tydeligt nok, at Sorten idetmindste udenfor Øens Omraade endnu var ret ualmindelig i det 13. Aarh., altsaa rimeligvis en temmelig ny Opfindelse. Allerede i det 14. Aarhundrede ændres dette Forhold dog hurtigt; det pavelige Inventar, vi har fra denne Periode², er desværre overordentlig kortfattet i sine Beskrivelser og giver saa godt som ingen Oplysninger om Materiale og Teknik, men baade de franske Hofregnskaber³ og noget senere Carl den femtes Inventar viser, at denne Sort i dette Aarhundrede ret hurtigt vandt Indgang i Frankrig.

Det, der hæmmede dens Udbredelse og Konkurrence-dygtighed, var vistnok udelukkende Prisen: I 1352 kostede saaledes i Paris 12 Unzer or de Chippre ikke mindre end 14 escus d'or (1 escu = 16 Parisersous)⁴, medens man sammesteds 1342 kunde faa to bastons (= 2 Unzer) or de Lucques for 20 Parisersous⁵; det var en Prisdifference, som kunde forslaa noget (mellem 8 og 9 Sous pr. Unze), tilmed da den saagodt som udelukkende havde sin Grund i Kypriernes

¹ Bibliothèque de l'École des Chartes 1886 p. 654 Nr. 1289; p. 657 Nr. 1369.—1888 p. 226. Nr. 1535.

² Udgivet af Fr. Ehrle i Archiv f. Litteratur & Kirchengesch. des Mittelalters I (1885) S. 324 ff.

³ Comptes de l'argenterie des rois de France 1852. p. 35, 92, 109, 110, 116, 132, 133, 140, 146, 147, 148, 158, 187, 298.

Nouveau recueil des comptes de l'argenterie 1874. p. 25, 78, 146, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 206, 207, 208, 209, 210.

Dictionnaire de tapisserie par Deville p. 267 (fra 1852).

Inventaire du mobilier de Charles V roi de France, publié par Jules Labarte. Paris. 1879. Nr. 1082, 1094, 1167, 3986.

Smlgn. ogsaa Fr. Michel, Recherches II. 189 N. 2; 463, 467, 471, 480 (Inventar fra 1480).

⁴ Comptes de l'argenterie p. 92.

⁵ Nouv. rec. des comptes de l'argenterie p. 35. Om Værdien af escus d'or i Forhold til livres d'or og Parisersous se Comptes de l'argenterie p. 121: 150 escus à 16 s p. l'escu = 120 l. p.

faktiske Monopol paa den ny glansfulde Vare; thi Metalværdien kan i det anførte Tilfælde ikke have været synderlig forskellig.

Man forstaar derfor godt, at Italienerne var ivrige efter at komme under Vejr med Hemmeligheden; men det ny »mysterium auri filati»¹ trodsede foreløbig alle Anstrengelser.

I én Henseende bestod der jo en iøjnefaldende Forskel mellem det kypriske Guld, som Hr. Lambertus kendte fra sin Praksis, og det, der saa hyppigt omtales i franske Kilder: Kvaliteten var betydelig ringere, og Prisen som Følge deraf ogsaa langt lavere. At fastslaa nøjagtige Værdibestemmelser for hine Tider lader sig paa Grund af de efter moderne Begreber fortvivlede Møntforhold slet ikke gøre, og det har i dette Tilfælde heller ingen Betydning. Alene den Omstændighed, at franske Kilder ansætter Inseguldet langt lavere end or de Chippre, medens Hr. Lambertus sætter det betydelig højere, viser klart, at det ikke kan være samme Slags Vare, der tales om. Med andre Ord, kyprisk Traad kunde faas til Købs i flere Kvaliteter, antagelig fire. Den, Hr. Lambertus kendte, og som i Begyndelsen af det 16. Aarh. fandt Afsætning hos Perlestikkere i Tyskland og i Norden, bestod af forgyldt trukket og valset Kobber². Den, der sigtes til i Bonifacius den VIII's Inventar samt i franske Kilder fra det 14. Aarh. og senere, var enten forgyldt trukket og valset Sølvtraad, eller trukket og valset Traad af rent Sølv eller rent Guld. At dette er den rette Forklaring, ses

¹ Se: W. Heyd l. l. p. 677 med N. 3.

² I øvrigt omtales kyprisk Guld paa Kobber, skøndt det vistnok i Renæssancetiden var en ret gængse Handelsvare, meget sjældent i Datidens Inventarer. Det eneste Eksempel, jeg er stødt paa, er fremdraget af Dan. Rock, Textile Fabrics. London 1870. Introduction p. XXXII:

»Silken textures ornamented with designs in copper gilt thread, were brought into market and honestly sold for what they really were (?): of such inferior wares we find mention in the inventory of vestments at Winchester Cathedral, drawn up by order of Henry VIII. where we read of »twentyeight copys of white bawdkyne, wovwen with copper gold.«

tydeligt af franske Hofregnskaber fra Midten af det 14. Aarhundrede. Under Aar 1352 forekommer saaledes denne Post: »pour 2 livres¹ d'or de Chippre et 2 livres d'argent 16 escus² pour livre« betalt til »Édouart Thadelin, marchand de Lucques et bourgeois de Paris.« Det siger sig selv, at naar der gives samme Pris for en livre d'or de Chippre og en livre d'argent de Chippre, saa er det, fordi Guldtraaden i dette Tilfælde kun bestod af forgyldt Sølv³. Naar derimod samme Édouart Thadelin i et Regnskab fra 1342⁴ »pour once et demie d'or de Chippre à faire un ruban« beregner sig 60 Sous dvs. 40 Parisersous eller 2 livres d'or for Unzen, saa kan der kun være Tale om or de Chippre fremstillet af rent Guld. Det er sikkert ogsaa denne sidste Sort, der hyppigt i de nævnte Regnskaber betegnes som fin or de Chippre⁵ i Mod sætning til den almindelige forgyldte Traad.

Det er mærkeligt at se, hvor længe det varer, inden Fabrikationen af kyprisk Traad finder Vej til Italien. Noget direkte Vidnesbyrd desangaaende foreligger mig bekendt ikke; men da der aldeles intet findes om denne Industri i Biringuccios Pirotechnia, som første Gang udkom 1540, kan man deraf med temmelig stor Sandsynlighed slutte, at den før dette Tidspunkt var ukendt eller lidet kendt i hans Hjemland. At Italienerne skulde være komne under Vejr med den, saalænge Kypros udgjorde et selvstændigt Rige, er næppe rimeligt⁶. Men 1489 overgav Catherina Cornaro,

¹ à 14 Unzer. ² à 16 Parisersous.

³ Comptes de l'argenterie 1852. p. 109; smlgn. ovenfor S. 71. Anmk. 5. og om den ensartede Pris for ren Sølvtraad og forgyldt Sølvtraad S. 54—55.

⁴ Nouv. rec. des comptes. 1874 p. 25.

⁵ Nouv. rec. des comptes 1874 p. 193, 206, 207, 208, 210, 211 (bis) omtales fin or et argent de Chippre. Se ogsaa L. Farcy, La broderie p. 27 (i et Regnskab fra 14. Aarh.'s Begyndelse).

⁶ Douët-D'Arcq bemærker ganske vist i Fortalen til sin Udgave af Comptes de l'argenterie 1852 p. XXXII: »Au reste, cette industrie avait passé en Italie, et y avait même si bien réussi, qu'au commencement du

Enke efter Kong Jakob II., Øen til sin Fædrenestad Venedig, og Venetianerne hævdede Herredømmet over den indtil 1570, da deres Feltherre Marco Antonio Bragacino efter et glimrende ført Forsvar maatte overgive Famagusta til Tyrkerne. I Løbet af de sidste 30 Aar af deres Styrelse, altsaa mellem 1540 og 1570, har sandsynligvis baade Haandværkere, der var oplærte i den hjemlige kypriske Industri, og Metalarbejdere, som forstod sig paa Fremstillingen af den Maskine, der var en nødvendig Betingelse for den, bosat sig i Venedig.

Adskillige Aar varede det, inden Fabrikationsmetoden — formodentlig med Lagunestaden som Udgangspunkt — blev bekendt og udnyttet i Vesteuropas Kulturlande. Til Frankrig kan den først være overført efter 1629; thi Binet omtaler den ikke. I Tyskland lærte man Kunsten direkte af Italienerne: den rige Købmandsslægt Hopfer i Augsburg indkaldte nemlig, rimeligvis i Begyndelsen af det 17. Aarh., Gabriel Marteningi og hans Søn Vincenz fra Venedig. Hos dem lærte Georg Geyer, der grundlagde det første tyske Traadvalseri¹. Men endnu langt ind i det 18. Aarh. forskrev man Valserne i dyre Domme fra Italien².

I det 18. Aarhundredes Broderekunst spiller kyprisk Guld — dengang kun forgyldt Sølv³ — en dominerende

XV siècle l'or de Chippre se faisait à Gênes. < Denne Paastand er ganske usandsynlig, og Forf. anfører heller ikke et eneste Bevissted til Støtte for den.

¹ Se P. von Stetten l. l. I, 224. Aaret for Indkaldelsen angiver Forf. ikke; men af hans øvrige Oplysninger kan man slutte sig til, at Indkaldelsen af de to Venetianere faldt indenfor det angivne Tidsrum. Gabriel Marteningi og hans Søn kan næppe betragtes som simple Haandværkere. Navnet viser, at de tilhørte en bekendt Adelsslægt fra Brescia. Havde de levet i vor Tid, vilde man vist nærmest have betegnet dem som Civilingeniører.

² Lejisugo, Vollkommener Bericht etc. S. 205 (smlgn. 168) & Halles Werkstäte S. 152.

³ St. Aubin, L'Art du Brodeur (l. l.) p. 38: »Tout l'or qu'on emploie en Broderie n'étant que de l'argent doré il y a beaucoup de degrés de dorure, qui augmentent ou diminuent le prix et la solidité.

Rolle; ingen af de andre Sorter kommer op imod det. Men Navnet forsvinder allerede i det 16. Aarh. Sidste Gang jeg har set det brugt, er i et Inventar fra 1531¹. Grunden hertil maa vel søges i, at den tyrkiske Erobring lamslog al fabriksmæssig drevet Industri paa Øen. Norditalien, specielt Venedig, blev foreløbig eneste Producent af denne Vare, og dér havde man jo ikke nogen særlig Interesse i at holde Hævd over dens gamle Navn.

Alt hvad der angaar Konstruktionen af den Maskine, der var en nødvendig Betingelse for Fremstillingen af kyprisk Guld, betragtedes naturligvis, saalænge det Standpunkt lod sig opretholde, af de indviede som en værdifuld Forretningshemmelighed, hvorover der skulde vaages. I Løbet af mer end 500 Aar, efter at Opfindelsen var gjort (c. 1200), beskrives Apparatet aldrig. Det omtales overhovedet ikke før henimod Midten af det 18. Aarh., da Kunsten at valse Traad var blevet et i Italien, Frankrig og Tyskland ret almindeligt Haandværk, som intet Menneske længer formaaede at bevare for en snæver Kreds. Den ældste mig bekendte Skildring af Maskinen og Fabrikationsmetoden er Lejisugo's fra 1744², den næste Halles fra 1761³.

Apparatet bestod af en solid firkantet Træramme, hvis Sidestolper bar to bevægelige Staalvalser, som hang i runde Jærnakser. Den nederste kunde drejes rundt ved Hjælp af et Sving; den øverste var lidt mindre og kunde forskydes i vertikal Retning. Ovenover dem var der til Rammen fastgjort en ligeledes forskydelig Tværstang af Jærn, som ved lodrette Jærnstænger stod i Forbindelse med den øverste Valses Akse: et Tryk paa Tværstangen kunde altsaa presse denne Valse fast mod den underliggende. Trykket frembragtes enten fra oven ved Hjælp af Spiralfjedre, forbundne

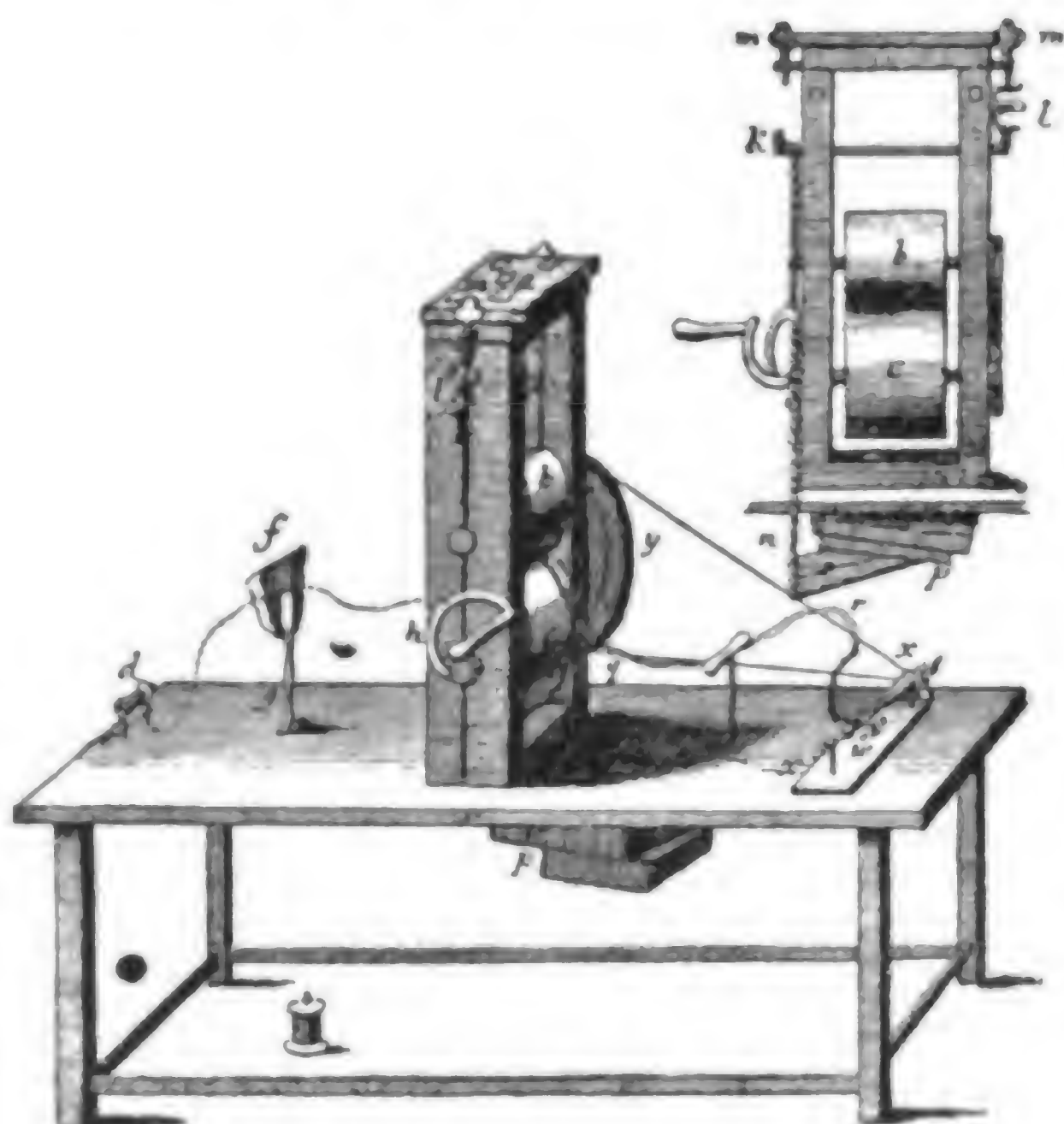
¹ Fr. Michel, *Recherches* II, 189 N. 2.

² Lejisugo, *Vollkommener und gründlicher Bericht etc.* 1744. III Th. 199 ff.

³ J. S. Halles *Werkstätte der heutigen Künste.* 1761. I, 152 ff.

med Stilleskruer, der gik gennem Trærammens øverste Tværstykke, eller ved en Belastning, anbragt paa en Træplade under det Bord, som bar Maskinen. Denne Træplade var ved Hjælp af en stærk Strikke bragt i Forbindelse med Tværstangens ene Ende.

Naar nu Svinget drejedes rundt, gled den trukne Traad

fra en Spole over en Staal-fjeder, som holdt den i Stilling, ind mellem Valserne og kom fladtrykt og glansfuld ud paa den modsatte Side, hvor den efterhaanden rullede op paa en anden Spole ved Hjælp af et paa den ene Sideramme befæstet Drivhjul, fra hvilket en Drivrem løb over Spolens Akse. De nærmere Enkeltheder vil kunne ses

af hosstaaende Atbildning, som er taget fra Halles Werkstäte der heutigen Künste.

Det hele ser paa Papiret uhyre simpelt ud; men i Virkeligheden var det at valse smuk og glansfuld Traad et Arbejde, der krævede minutøs Omhyggelighed fra Valserens Side.

Cylindrenes Flader maatte nemlig altid før Arbejdet smergles nøjagtig jævne og dernæst pudses spejlblanke med Jærnglans eller, hvis man skulde valse Sølvtraad, med Tin- aske. Dette var et særdeles besværligt Arbejde, som godt kunde tage flere Dage, fordi man øjeblikkelig maatte holde inde med Smerglingen, saasnart Valsen begyndte at løbe varm. Endvidere kunde kun et meget begrænset Kvantum Traad vales ad Gangen; saa maatte Behandlingen gentages paany. Selv om nu Valseren havde gjort sin Pligt til det

yderste, hændte det dog ikke sjældent, enten at Traaden var slet trukket, eller Metallet daarligt rensat. Saadanne Fejl spolerede altid Arbejdet, undertiden ogsaa Valserne, som var meget kostbare, da Sammensætningen af den Staallegering, der dannede Cylindrenes Yderflade, var en Forretningshemmelighed.

Til Norden er kyprisk Guld som selvstændig Handelsvare ikke kommet i Middelalderen; det solgtes nemlig i sin Egenskab af Fabriksvare altid færdigspundet. Først i Renaissancetiden naaede det herop i Følge med de fagmæssigt uddannede Perlestikkere, men efter Kilderne at dømme foreløbig kun i den ringeste Kvalitet.

Betegnelsen kølnsk Guld forekommer overhovedet kun i den ovenfor gengivne og oftere citerede Redegørelse af Hr. Lambertus, Hjemmelsmanden for Biskop Brasks Sekretær. Man kan roligt sige, at havde han ikke tilføjet den træffende Karakteristik, at det »har under en hvid hinna af skinn«, vilde man sandsynligvis den Dag i Dag ikke have vidst, hvad derved skulde forstås. Nu er det tydeligt nok, at Vedkommende med dette Navn sigter til en Guldtraadssort, som i forrige Aarhundrede gav Forskerne nok at grunde over, og hvis mange Gaader endnu kun delvis er løste. Man stødte paa den i Rester af vævede Pragtstoffer fra en meget tidlig Tid og beundrede dens varme milde Glans, men var i Begyndelsen ude af Stand til at konstatere, hvad Underlaget bestod af. Fr. Bock opstillede i første Del af sin *Geschichte der liturgischen Gewänder* S. 42—43 den Formodning, at det var en Komposition af Plantestoffer, og tilbød dem, der vilde undersøge Sagen nøjere, tilstrækkeligt Materiale. Semper antog¹, at det var en Slags Kautschuk; men i Længden

¹ G. Semper, *Der Stil*. (1878) I, S. 152. Semper kendte ikke Brückes Afhandling.

kunde den gamle tekniske Hemmelighed dog ikke holde Stand lige overfor den moderne Forsknings Hjælpemidler. Den berømte Fysiolog Prof. Brücke mente i 1866 at kunne fastslaa, at det omspurgte Underlag var præpareret af Slagtekvægets Bughinde (Peritoneum)¹. Resultatet blev prøvet af Kemikeren Prof. K. B. Hofmann² og befundet rigtigt.

Senere hen har imidlertid to andre Forskere, Dr. W. von Miller og Prof. Dr. C. O. Hartz i München³ paany taget Spørgsmaalet op til Behandling og er (1882) efter meget omfattende Undersøgelser af det Materiale, Dr. Bock stillede til deres Raadighed, kommet til den Anskuelse, at Underlaget er præpareret ikke af Slagtekvægets Bughinde, men af en Tarmhinde, den saakaldte Submucosa. Forgylningen viste sig at være en Bladforgylning, hvis øverste Halvdel dannedes af fint Guld, den nederste af Sølv. Sjælen, om hvilken Lammellen var spundet, bestod for det meste enten af Linned eller Hamptraad.

De to Herrer nøjedes ikke med at foretage en grundig Undersøgelse af det gamle Kunstprodukt; det lykkedes dem ogsaa gennem omfattende praktiske Forsøg at fremstille det paany i dets forskellige Farvenuancer. Hensigten hermed var at skabe en Mulighed for at afløse Nutidens slette, tunge og i sin Virkning uskønne Guldtraad med et Materiale, der i ingen Henseende — heller ikke i Prisbillighed — stod tilbage for det, Middelalderens Perlestikkere raadede over. Forsøget synes, idetmindste hvad Varens Kvalitet angaar, efter Dr. Bocks Beretning at være lykkedes over al Forventning. Om Foretagendet rent merkantilt har vist sig gennemførligt, er et andet Spørgsmaal. Nærmere Oplysninger desangaaende foreligger, saavidt min Viden strækker sig, ikke.

Hermed synes jo de tekniske Gaader, der knyttede sig

¹ Mittheilungen d. k. k. oester. Museums für Kunst und Industrie I, 69.

² J. Karabacek, Die persische Nadelmalerei Susandschird, 1881, S. 19.

Smlgn. med Hensyn til disse Forsøg Fr. Bocks udførlige Redegørelse i »Kunst und Gewerbe« XVIII (1884) S. 195—199.

til det gamle Industriprodukt, at være løste paa en tilfredsstillende Maade, og omtrent samtidig er der ogsaa kastet noget Lys over Problemets historiske Side. Sorten, hvis Sjæl i Modsætning til de vesterlandske Varer, som ovenfor berørt, almindeligvis bestaar af en linned Traad¹, forekommer meget hyppigt i ældre asiatiske Fabrikata². En Autoritet paa dette Omraade, Prof. J. Karabacek, der har haft Lejlighed til at undersøge overordentlig mange vævede og broderede Arbejder fra Middelalderen, hævder, at han i orientalske Stoffer overhovedet kun har fundet anvendt to Slags Guldtraad: den ovenfor nævnte samt en, der til Underlag har meget smalle og tyndt udskaarne Læderlameller³. Begge disse Sorter skriver sig altsaa utvivlsomt fra Orienten og er sikkert identiske med dem, arabiske Forfattere hyppigt berømmer som iransk og ægyptisk Guld⁴. Karabacek antager de to Navne for enstyldige, mener altsaa, at man ikke har skelnet imellem disse Arter. Dette

¹ Fr. Bock *Gesch. d. lit. Gew.* I, 42—43; jvnfr. S. 48—49. Med Bocks lagttagelse stemmer ogsaa Hr. Lambertus' Beskrivelse: »Kölnskt guld är ej lagdt på silke, utan på annan tråd«. I »Kunst und Gewerbe« Jahrg. XVIII. hævder Bock, at denne Guldtraad undertiden ogsaa er spundet om gul Silke (S. 35 & 98); et bestemt Eksempel fra 12. Aarh. omtales sammesteds S. 136.

² Fr. Bock *Gesch. d. lit. Gew.* I, 50: »So viel steht fest, dass dieser Goldfaden am häufigsten bei Webereien in Anwendung kömmt, die entschieden orientalischen Charakter an sich tragen, und deren Anfertigung mit Bestimmtheit der Zeit angehört, wo die Seidenindustrie noch nicht nach Sicilien übertragen war.«

³ J. Karabacek l. l. S. 19, Note 20. & *ibid.* S. 16: »wenn man von der Teppichweberei und der Bestimmung ihrer Erzeugnisse für Beleg- oder Behangzwecke absieht, wird man kaum an altmohammedanischen Textilfabrikaten, und wäre es selbst der köstlichste sultanische Brokat, Metall-Lamellen, auch nicht in vergoldetem Silber, begegnen«.

⁴ Karabacek l. l. S. 20. — I middelalderlige franske Kilder tales ofte om or Arabiant. Fr. Michel og efter ham andre Forff. (Fischbach, Farcy) antog, at dermed betegnedes en Slags Guldtraad. Dette er ganske sikkert urigtigt. De Steder, Michel beraaber sig paa, viser, at dermed kun antydes den Rigdom, Orientens Fyrster raadede over. Jvnfr. Fr. Michel, *Recherches* I, 271 N. og II, 29.

forekommer mig dog ikke rigtig sandsynligt. Lad være, at begge var lige fortræffelige. Fremstillingsmaaden kan dog efter Materialets Art at dømme ikke have været den samme, og det er vel netop den, de arabiske Forfattere har for Øje, naar de betegner Sorterne efter to forskellige Fabrikationssteder.

Jeg slutter mig derfor, hvad dette Punkt angaar, ganske til Fr. Bock, som paa Grundlag af gode og sikre Eksempler hævder, at Guldtraaden paa Læderunderlag bør betragtes som et ægyptisk Fabrikat¹ — hele Middelalderen igennem var dette Land, særlig Alexandria, næsten lige saa berømt for sin Kunstindustri og sine Silkemanufakturer som i Oldtiden² — Traaden paa animalsk Hinde derimod som iransk. Denne sidste kan nemlig med Sikkerhed eftervises idetmindste i en af de faa fra Sassanidetiden bevarede Tøjrester. Stykket, jeg sigter til, har i sin Tid tilhørt den bekendte Bock'ske Samling og opbevares nu i Germanisches Museum i Nürnberg³. Med Hensyn til Traadens Art bemærker Dr. Hampe⁴ i sin Beskrivelse: »Das Gold ist heute überall verschwunden, und nur die Leinenfäden, teilweise noch mit der umgebenden feinen tierischen Membran, die

¹ Kunst und Gewerbe XVIII. (1884), S. 102—103, 129, 130, 131, 132.

² Fr. Michel, Recherches I, 277 ff. — Twysden, Hist. Angl. script. X T. 1 col. 1245 lin. 52 (handler om Plyndring af en ægyptisk Karavane med kostbare Tøjer fra Alexandria). — Karabacek, Ueber einige Benennungen mittelalterlicher Gewebe I (1882) S. 32. — Joach. Marquardt, Das Privatleben d. Römer S. 515—516 med N. 1 (1879). — En Stofrest med denne temmelig sjældne Guldtraad paa tynde Læderstrimler afbildes og beskrives hos Fischbach, Ornamente d. Gewebe Nr. 75a; en anden opføres hos Hampe, Katalog d. Gewebesamml. des germ. Nationalmuseums (1896) S. 70 under Nr. 405. Smlgn. ogsaa de af Bock anførte Eksempler (Anmk. 1).

³ Koloreret Afbildning hos Fr. Bock, Gesch. d. lit. Gewänder 1. Lief. Taf. IV.

⁴ Th. Hampe, Katalog I S. 62 Nr. 37a. — Adskillige Vævsrester med denne Traad beskrives og afbildes i Fischbachs Ornamente der Gewebe (Nr. 12, 30, 86c). Han kalder den i Henhold til Bocks Hypothese kyprisk; om han har bestemt Stykkernes Proveniens rigtigt, tør jeg ikke afgøre.

dem Gold als Unterlage diene, sind erhalten geblieben«.

Fabrikationen af denne Sort var idetmindste i Kaliftiden og formodentlig allerede under Sassaniderne et Regale. Salgsretten bortforpagtedes til Generalforpagtere, der naturligvis pressede saa meget som muligt ud af dette indbringende Finansobjekt. En arabisk Forfatter, Ibn Alathir, beretter, at Kalifen af Bagdad Mostarschid-Billah, der døde 1135, af Hensyn til de store Brokadevæverier, som led meget under Generalforpagternes Chikanerier, ophævede det gamle Salgsystem¹. Hvorledes Afsætningen blev ordnet, efterat denne Foranstaltning var truffet, berettes ikke; men der er vist ingen Grund til at tvivle om, at Salget ogsaa efter den Tid ledte en Guldstrøm ind i Kalifernes Kasse.

I europæiske Kilder fra Middelalderen omtales denne Traadsort aldrig. Ikke destomindre var den indtil Renæssancetidens Begyndelse en ret almindelig Handelsvare ialfald i Italien og Tyskland. Den er nemlig ikke blot eftervist i sicilianske Stoffer², men forekommer ogsaa indtil Begyndelsen af det 16. Aarhundrede ikke sjældent i vævede Tøjer, der utvivlsomt skriver sig fra norditalienske Fabrikker. I det fjortende og femtende Aarhundrede fandt den udbredt Anvendelse blandt Perlestikkerne i Stæderne langs Rhinen, især Köln, saaledes som det kan ses af de der bevarede Kirkeklæder og broderede Vaabenskjolde³. Det er derfor ganske naturligt, at Hr. Lambertus betegner den som »kølnskt guld«.

Hvorfra de tyske Stæder fik Varen, véd vi ikke. Rime- ligst er det vel, at den er kommet over Italien; men den Mulighed er jo ikke udelukket, at den ogsaa blev indført til

¹ Fr. Michel, *Recherches* I, 234 N. (Efter Meddelelse af Defrémery).

² To Stykker Silketøj fra Palermo (12. Aarh.) med indvævede Møn- stre af denne Traad er afbildede i *Kunst und Gewerbe* 1885 S. 64. & 224.

³ Jvnfr. Bocks *Fremstilling i »Kunst und Gewerbe«* Jahrg. XVIII (1884) S. 136—138.

dem gennem Hansestæderne over Rusland, som havde en livlig Handelsforbindelse med Egnene syd for det kaspiske Hav, der fra gammel Tid var et af Hovedsæderne for persiske Silkemanufakturer og Kunstindustri¹.

Hvorvidt denne Traadsort endnu fremstilles i Persien, eller Fabrikationen er lagt øde sammen med saa meget andet fra Irans politiske og industrielle Storhedstid, derom har jeg intetsteds kunnet finde nogen sikker Oplysning².

Jeg omtalte ovenfor under Spindemethoden flygtigt den endnu i Kina og Japan brugte Guldtraad paa Papirunderlag. Med den nordiske Middelalders hjemlige Kunstindustri har den ligesaalidt som den iranske eller ægyptiske nogen direkte Berøring; men for Fuldstændigheds Skyld og for om muligt at stille den paa sin rette Plads i Guldtraadsindustriens Historie, anser jeg det for rigtigst at tilføje nogle Ord om den.

¹ Om de Masser af kostbare Stoffer, Broderier, Sølv- og Guldarbejder, som i første Halvdel af det 16. Aarh. indførtes til Rusland, Polen og Østersølandene fra asiatiske Egne, se Michel, *Recherches* II, 324 ff. samt *Les six voyages de Jean Baptiste Tavernier*, Paris 1677. T. 1, 609: »Autrefois on transportait en Europe quantité de brocarts, de velours et de tafetas de Perse, et la plus grande partie des velours passoit dans la Moscovie et dans la Pologne.« Smlgn. ogsaa S. 84. Anmk. 5.

² Det synes at fremgaa af Antydninger i Chardins og Taverniers Rejseberetninger, at man i Persien endnu paa deres Tid benyttede en anden Slags Guldtraad end i Europa. Sandsynligvis sigtes der til den her omtalte paa animalsk Hinde, men med Sikkerhed lader det sig ikke afgøre, da ingen af de to Forff. giver bestemte Oplysninger om Traadens Art. Se: *Les six voyages de Jean Baptiste Tavernier*. Paris 1677. I, 606: »Il y a en Perse d'excellens Ouvriers pour les ouvrages d'or, d'argent & de soye, comme sont les riches tapis et ces beaux brocarts ou l'or et l'argent ne noircissent jamais et ne perdent rien de leur éclat par le temps. — Ogsaa Chardin, som rejste i Persien i Slutningen af det 17. Aarh., omtaler Persernes fortræffelige Guldbroderier paa Silke og priser dem, fordi Guldet »conserve toujours son éclat.« (Chevalier Chardin, *Voyages en Perse*. T. 3, 119 Amsterdam 1735. 4to).

Selve Fabrikationen, som den endnu foregaar i Kina og Japan, er bekendt fra Prof. Reins fortræffelige Skildring¹: Papiret, det saakaldte Kodzopapir, er gulligt, silkeglinsende, meget tyndt, let og stærkt. Det fremstilles i Ark paa 24 Centimeters Højde og 16¹/₂ Centimeters Bredde. Hundrede saadanne Blade vejer ikke mer end 45 Gram. Arket overstryges flere Gange med en Blanding af Raalak og Svovl og belægges med ægte Bladguld, som overstryges let med Bomulds-kugler for at gøre Belægningen jævn og faa den til at hænge fast. Ved Hjælp af en Maskine skæres saa Arket i meget smalle Strimler, og Guldtraaden (Kin-shi) er færdig til at spindes om Sjælen².

Kodzopapiret fabrikeres af Basten af Papirmorbærtræet (*Broussonnetia papyrifera*), hvis Hjem er de malayiske Øer, Bagindien og Kina³, hvorfra det senere er indført til det sydlige Japan. Alene ud fra Materialet, hvoraf denne Guldtraads Papirunderlag almindeligvis fremstilles, kan man altsaa slutte sig til, at den er en kinesisk Opfindelse; men et andet Spørgsmaal er det rigtignok, fra hvilken Tid denne Opfindelse skriver sig.

En Ting kan straks slaas fast: paa europæisk Omraade viser den sig først temmelig sent i Middelalderen, forholdsvis sjældent og altid indvævet i østasiatiske Stoffer. Henimod den nyere Tid bliver Kendskabet til den, ligesom til anden kinesisk Industri, mere udbredt. Franske Kilder fra det 17. Aarhundrede benævner den ganske træffende or *d'herbe*⁴; den skal være omtalt i Jesuiterpateren du Halde's store

¹ J. J. Rein, Japan. II. Th. Leipzig 1886. S. 460—461.

² Foruden Kodzopapir bruges nutildags i Japan ogsaa en anden, ganske lignende Papirsort, det saakaldte Gampipapir, som Underlag for Guld. Dette sidste fremstilles af Bastlaget af *Wickstroemia canescens*, der hører til samme Plantegruppe som Pebertræet (*Daphne Mezereum*) i vore Villahaver. (Rein, Japan. II, 472.).

³ Brandis, Indian Trees. London 1906. p. 613.

⁴ L. Farcy, La Broderie. Angers. 1890. p. 6.

Værk om Kina¹ fra Midten af det 18. Aarhundrede — Stedet har jeg trods megen Søgen ikke kunnet finde — ja, en vidt-befaren Englænder fra denne Tid anbefalede den endog indtrængende til sine Landsmænd². Men trods den Opmærksomhed, den ogsaa i det 19. Aarhundrede vakte i Europa, er den, saavidt jeg véd, ikke slaaet an udenfor sin asiatiske Hjemstavn³.

Dens sene og sparsomme Tilsynekomst⁴ i Europa er saa meget mere mærkelig, som der baade over Novgorod og Sortehavet i Middelalderen indførtes store Mængder af øst-asiatiske Stoffer⁵. En hel Række saadanne Tøjer beskrives allerede i Bonifacius den VIII's Inventar⁶, og mange af dem var smykkede med Guldbroderier eller indvævede med Guld; men Inventarets Forfatter, der ellers saa overordentlig hyppigt giver Besked om Arten af den i saadanne Arbejder anvendte Guld- og Sølvtraad, har aabenbart i denne Henseende ikke fundet noget særlig mærkværdigt ved de »tartariske« Silkestoffer. I modsat Fald vilde han rimeligvis have udtalt sig derom.

¹ J. B. du Halde. S. J., Description de la Chine. Nouv. édit. 1736. T. 1—4. A la Haye.

² W. Lewis, Historie des Goldes. Zürich 1764. S. 45—46.

³ J. J. Rein, Japan I. I.

⁴ Jeg har kun fundet opført to middelalderlige Vævsrester med denne Traad i de Fortegnelser, jeg har haft Lejlighed til at se, nemlig Nr. 491 og 492 i Hampes Katalog. Forf. sætter dem begge til det 15. (el. 16.?) Aarh. og antager dem for at være af asiatisk Oprindelse.

⁵ Michel, Recherches II, 167. — Se ogsaa Le Livre de Marco Polo par Pauthier I cap. XXIX p. 59—60: »Il est voirs que les hommes de Tavis vivent de marchandises et d'art; car ils labourent de toutes manières draps de soie et dorés, de plusieurs façons moult beaux et de grant vailance (v: valeur). La cité est si bien assise que d'Inde et de Baudas (v: Bagdad) et de Mausul et de Cremesor et de mainz autres lieux y viennent les marchandises. Si que, pour ce y viennent plusieurs marchans latins et proprement Genevois pour acheter et pour faire leur affaire.«

⁶ Bibliothèque de l'École des Chartes. 1885 p. 40: Nr. 1101; p. 41 Nr. 1109—10; p. 43—44 Nr. 1143—1172; 1886 p. 652—53 Nr. 1263—1280.

Efter min Formening er hans Taushed et Vidnesbyrd om, at man dengang til Udsmykning af kinesiske Tøjer endnu ikke anvendte Guld- eller Sølvtraad paa Papir.

En yderligere Støtte for denne Opfattelse finder jeg i Marco Polos Rejseberetning. Hver Side i den kloge Venetianers Fortælling om det langvarige Ophold i Storkanens Land vidner om, hvor godt han brugte sine Øjne. Desuden er der ikke ret meget, der i den Grad har fængslet hans Interesse som Østens Silkeindustri og Broderekunst. Gang paa Gang dvæler han ved de forskellige Egenes Produkter af denne Art¹, og selv har han som Storkanens betroede Embedsmand ved festlige Lejligheder baaret kinesiske Pragtstoffer². Men ikke med et eneste Ord berører han denne Guldtraad paa Papir, som sikkert for ham, der paa dette Omraade godt kan betragtes som Autoritet, vilde have været en stor Mærkværdighed. Tværtimod, det eneste Sted³ hvor han omtaler Arten af den anvendte Guldtraad, betegner han den uden videre som or battu. Alt dette tyder paa, at denne Guldtraad først blev opfundet eller fandt videre Udbredelse, efter at han havde forladt Kina.

Gaar vi nu fra Middelalderen tilbage til Oldtiden, viser det sig, at Kina paa Guldtraadsindustriens Omraade slet ikke har været Vestens Læremester: alle Spor peger mod Iran og Babylonien.

Først efter Aleksanders Erobring af Perserriget fik Grækerne gennem det umaadelige Bytte af guldbroderede og guldindvirkede Stoffer⁴ mere end et flygtigt Kendskab til denne iranske Luksusindustri, der ligesom Silkemanufakturerne fra gammel Tid synes, om ikke udelukkende saa

¹ Le Livre de Marco Polo par Pauthier I, p. 44—46; 48; 59—60; 70; 154—155; 192; 220.

² P. 284 (cap. 86) jvnfr. p. 297 (cap. 88). ³ P. 284 (cap. 86).

⁴ Smlgn. Q. Curtius, De rebus gestis Alexandri magni III, 13, 7 (Parmenions Erobring af Darius' Skatte i Damascus); Arrians Anabasis II, 15, 1 & Diodor XII, 70—71 (Persepolis' Plyndring); Athenæus, Deipnosophistæ XII, 538 D. (Aleksanders Bryllupsfest).

dog i meget stort Omfang, at have været knyttet som kongeligt Prærogativ til Selvherskerens Person og Hof.

Perserkongerne raadede herigennem over umaadelige Forraad af kostbare, purpurfarvede og guldbroderede Silkeklæder¹, som væsentligst fremstilledes til Brug for dem selv og deres Omgivelser. Desuden benyttedes de hyppigt som Naadegaver — i Lighed med Nutidens Ordner — til Stormænd, Gesandter eller overhovedet enhver, hvem Kongen vilde udmærke². Hele denne Ordning gik i Arv til Sassaniderne, hvem baade Kejserne i Byzans og de arabiske Kalifer paa dette Punkt efterlignede³ for det meste uden Spor af Hensyntagen til den private Industris Tarv.

Under Diadocherne lærte Syriens og Ægyptens dygtige Tekstilhaandværkere selv at fremstille disse kostbare Varer⁴, og allerede i den første Kejsertid udførtes guldindvirkede Klæder fra Romerrigets store Fabrikscentre til Østen⁵. Ikke destomindre vedblev dog Euphratlandene meget længe at indtage Førerstillingen paa dette Omraade: baade Byzantinerne og Kineserne efterlignede de pragtfulde sassanidiske Mønstre⁶.

¹ Grækerne benævner i Almindelighed den brogede, fodside og folderige persiske Hofdragt af guldbroderet Silke *στολή Μηδική* eller *ἑσθῆς Μηδική*; smlgn. Q. Curtius III, 3, 18 og Procopius Bel. P. I, 20 p. 168: »Dette er den Silke, af hvilken man plejer at forfærdige Stoffer, som Grækerne oprindelig kaldte mediske, men nu betegnes som seriske.«

² Herod. III, 20; 84; VII, 116; IX, 109; Thuk. I, 130; Athenæus I, 29 F; Ælian, *Varia historia*, 1, 22; Esthers Bog c. 6 & 8. smlgn. ogsaa Adam Olearius, *Orientalische Reise*. Schleswig 1647. Fol. S. 409—410 samt *Les six voyages de J. B. Tavernier*. 1677, IV. c. 19.

³ Athenæus V, 196 F; smlgn. Plutarchs *Demetrius* c. 41.

⁴ *Periplus maris Erythræi* ed. Fabricius § 24.

⁵ C. Djehl, *Manuel d'art Byzantin* (1910) p. 256—257. Gaston Migeon, *Les arts du tissu* (1909) p. 92. Efter min Formening er det tvivlsomt, om virkeligt byzantinske Fabrikker direkte har kopieret sassanidiske Mønstre. At de rent stilmæssigt paavirkedes stærkt af dem, er sikkert nok. Smlgn. ogsaa Marcel Dieulafoys indsigtsfulde Vurdering af den sassanidiske Kunsts og Kunstindustris Betydning baade for Europa og

Hvis guldindvirkede eller guldbroderede Stoffer fra Kina blot tilnærmelsesvis havde spillet en lignende Rolle i Oldtiden som de persiske, maatte det kunne eftervises gennem Literaturen; men saadanne omtales aldrig, og i den eneste virkelige Redegørelse, vi har, for Romerrigets Samkvem ad Søvejen med Østen nævnes som Udførselsgenstande fra Kina kun Skind, Raasilke, spundet Silke og Silketøj¹, hvortil efter andre Kilder kan føjes Jærn².

Ja, det synes endog, som om Kineserne i de første kristelige Aarhundreder overhovedet ikke har haft nogen Guldtraadsindustri: de berømte Han-Annaler og dermed beslægtede Værker, som indeholder de tidligste Beretninger om Rigets Forbindelser med Vesten i den romerske Kejsertid, nævner ganske vist guldindvævede Tæpper og guldbroderede Klæder, men kun som fremmede Luksusvarer, der ligesom de øvrige Kostbarheder, der opregnes, henhørte til de værdifulde Produkter og Fabrikata, man kendte som ejendommelige for Ta-ts'in 3: Befolkningen i Romerrigets syriske Provinser³.

Østasien i Oldtiden og den tidlige Middelalder (L'Espagne et Portugal. 1913 p. 1—26).

¹ Periplus maris Erythræi § 39: *Ἀντιφορτίζεται δὲ [ἐκ τοῦ Βαρβαρικοῦ] κόστος . . . Σηρικὰ δέρματα καὶ ὀθόνιον καὶ νῆμα Σηρικὸν καὶ Ἰνδικὸν μέλαν.*

Ibid. § 64: *κεῖται ἐν αὐτοῖς πόλιν μεσόγαιος μεγίστη, λεγομένη Θῖναι, ἀπὸ ἧς τό τ' ἔριον καὶ τὸ ὀθόνιον τὸ Σηρικὸν εἰς τὰ Βαρύγαζα διὰ Βάκτρων πέζην φέρεται καὶ εἰς τὴν Λιμυρικὴν πάλιν διὰ τοῦ Γάγγον ποταμοῦ.*

Ὀθόνιον er den af Forf. brugte Betegnelse for Silke, som ogsaa forekommer andetsteds; *μετάξα* findes først langt senere. — *Ἰνδικὸν μέλαν* er ikke, som hidtil antaget, Indigo, men en mørk endnu den Dag i Dag i Bengalen af en særlig Art Silkeorm avlet Silke, kaldet Tusseh-Silke (W. Roxburgh i Transactions of the Linnean Society T. VII. p. 33 ff.).

Βαρύγαζα nu Bharotsch (Broach); *Βαρβαρικόν*: Handelsplads ved en af Indusflodens Mundinger. Beliggenheden kan ikke med Sikkerhed fastslaaes. *Λιμυρικὴ* er den sydlige Del af Forindiens Vestkyst.

² Plinius, Hist. nat. XXXIV, 41. Plinius oplyser her, at det seriske (3: kinesiske) Jærn dengang betragtedes som den bedste af alle Sorter Jærn.

³ Smlgn. China and the Roman Orient by Fr. Hirth. Leipzig & München 1885. Af dette Værk skal her anføres:

Forholdet er da rimeligvis dette, at Prioriteten i Guldtraadsindustrien ikke tilkommer Kina, men Euphratlandene, og at Opfindelsen herfra gennem Efterligning har bredt sig først mod Vest og langt senere mod Øst. Ogsaa de nyeste Forskninger og Udgravninger i Tarimbækkenet taler for Rigtigheden af denne Opfattelse. Kulturresterne i dette Land, der dannede Forbindelsesledet mellem Kina og Vestens Verden, viser stærk Paavirkning fra Iran og Indien, ikke fra det himmelske Rige¹. I saa Fald maa naturligvis ogsaa den kinesiske og japanske Guldtraad paa Papir betragtes som et vellykket, men meget sent Forsøg paa at eftergøre den sassanidiske paa animalsk Hinde.

P. 41. Hou-han-shu, omfattende Perioden 25—220 efter Chr. Efter en længere Redegørelse for forskellige Indretninger i Ta-ts'ins Land opregnes dettes Produkter deriblandt: ›goldembroidered rugs and thin silk cloth of various colours‹. Fremdeles hedder det: ›They make gold-coloured cloth and asbestos cloth. They further have fine cloth also called Shui-yangtsui; it is made from the cocoons of wild silk worms.‹

P. 45. Chin-shu, omfattende Perioden 265—419 efter Chr. Hovedsagelig Gentagelse af Hou-han-shu. Heri hedder det om Ta-ts'in: ›They know how to embroider cloth with goldthread and weave goldembroidered rugs.‹

P. 73—74. Wei-liao, omfattende Perioden 220—264 efter Chr. Se Varefortegnelsen p. 73—74.

Det eneste Sted, hvor Guld i Forbindelse med Silkebroderi nævnes ved et kinesisk Arbejde (Hou-han-shu p. 37), er der aabenbart Tale om en helt anden Teknik, nemlig Emblemer af ganske tyndt udhamret Guld og Sølv, fastgjorte til et Baand og smykkede med broderede Silkebogstaver eller symbolske Tegn: ›When Yung-yu-tiao was invested as a Ta-tu-wei of the Han-Empire by being granted a seal and a ribbon with gold and silver silkembroidered emblems; every one of which had his own meaning.‹ Til Sammenligning kan maaske erindres om de i Bonifacius VIII's Inventar omtalte ›panni tartarici ad medalias aureas‹ (Nr. 1165 & 1172. Bibl. de l'École des Chartes 1885. p. 44).

¹ A. von Le Coq i Zeitschr. f. Ethnologie XXXIX S. 509—24 (1907). — Dr. Choros Zakurpanskij i Orientalisches Archiv III S. 116—127 (1912). — Chotscho . . . Facsimile-Wiedergabe der wichtigsten Funde der Expedition nach Turfan. Herausgegeben von A. von Le Coq. 1913. Fol.

Langt bort fra Norden og Danmark til Iran og det fjær-
neste Østen har denne Undersøgelse over en tilsyneladende
ubetydelig Enkelthed halvt mod min Vilje strakt sig. Men
det gælder jo for mange, maaske de fleste Omraader af vor
Middelalders Kultur, at jo mer man fordyber sig i Æinnet,
des klarere viser sig Sandheden af det gamle symbolske
Ord: „Ex oriente lux”.

EN BISPEFIGUR FRA VALDEMAR ATTERDAGS GRAVMÆLE.

AF

CHR. AXEL JENSEN.

1842 købtes til Oldnordisk Museum et »Basrelief af Marmor«, forestillende en Biskop. Den samtidige Museumsprotokol oplyser, at Figuren blev »senest bragt fra Fyen«, men mange År efter har Museumsdirektør Henry Petersen til denne Meddelelse føjet, at Stykket er købt ved A. Strunck af en Antikvitethandler Petersen og rimeligvis hidrører fra Udlandet.

Figurens Herkomst er altså noget dunkel, og da man ved de senere Åringers gennemgribende Omordninger af Nationalmuseets middelalderlige Samling har tilstræbt kun at udstille Sager, der enten bevislig er gjorte herhjemme eller siden gammel Tid har været i Norden, blev Relieffet tilbageholdt. Først nylig er det atter fremdraget af sin Ubemærkethed, fordi det er lykkedes at kaste nyt Lys over Spørgsmålet om dets Oprindelse.

Bispefiguren er i Virkeligheden af Alabast; Højden er 39 Cm., den største Bredde er 24 Cm. og Stenens Tykkelse 4 Cm. Bispen sidder, uden at man ser noget til hans Stol; i sin højre Hånd holder han et Skjold, hvis nedadvendte Spids støtter mod Jorden, men samtidig bøjer han Nakken, drejer Halsen og ser opad til højre, så at hans Ansigt tegner sig i Halvprofil, og Stillingen bliver endnu mere tvungen derved, at han løfter venstre Arm; Håndfladen vender mod venstre, og Fingrenes Ydersider berører Bispehuens Top.

Mitraen er ret lav; af Håret ses kun en Pandelok, der kryber frem ved Huens Forkant, samt bløde Tindingelokker, der skjuler Øret og falder ned mod Skulderen. Hænderne er nøgne. Kaselen, der falder vidt og rummeligt over Arinene, er smykket med et T-formet Pallium eller et Rationale af lignende Snit, og ved venstre Håndled hænger en båndformet Manipel. Dragtsens bedste Oplysning om Figurens Alder giver den opstående Halskrave, indenfor hvilken man skimter det sammenrullede Halstørklæde, Humerale eller Amictus, hvortil Kraven i Virkeligheden hører; det er et Snit på den gejstlige Dragt, der efter danske Monumenter særlig tilhørte 1300'erne og hurtig gik af Mode i Løbet af 1400'erne. Denne Tidsfæstelse modsiges ikke af noget andet; Skjoldet, der har Form som en regelmæssig, nedadvendt Spidsbue, er udpræget højgotisk, og hele Figurstilen kan meget vel tilhøre Slutningen af 1300'erne. Stenen er behandlet i et ejendommeligt, ganske lavt Relief; Overfladen er næsten plan, så at Reliefvirkningen bliver lidet fremtrædende, men Yderkanterne er dog rundede og svagt under-skårne; mellem Nakken og venstre Arm er der et Borehul. Ansigtet virker rundt og triveligt, med små Øjne, lille, lige Mund og blød Hage. Trods den tvungne Stilling falder det vide Klædebon i rolige, beherskede Folder; hele Figuren er præget af Højgotikkens S-svungne Linjeføring. Den gamle Museumsprotokol rammer Hovedet på Sømmet ved at sige, at »det hele er holdt meget blødt og har været anbragt på en nu tabt Baggrund«. Det myge og bløde er yderst betegnende for Figuren, og at den har været anbragt på en Baggrund, fremgår ikke blot af hele dens Karakter, men til Overflod også deraf, at Bagsiden er pikhugget; den har uden Brug af Nagler, kun ved Hjælp af Mørtel eller Beg været fæstet til en anden Stenplade.

Den Tanke, at Bispefigurens Baggrund netop har været Kong Valdemars Tumba, synes ikke at have været ganske fremmed for Henry Petersen; i al Fald har han i Protokol-

len foruden den nysnævnte Meddelelse kortelig tilføjet: »Cfr. Valdemar Atterdag i Sorø«, og for enhver, der kender både Figuren og det ofte reproducerede Billede af Gravmælet, ligger det da også snublende nær at sammenholde de

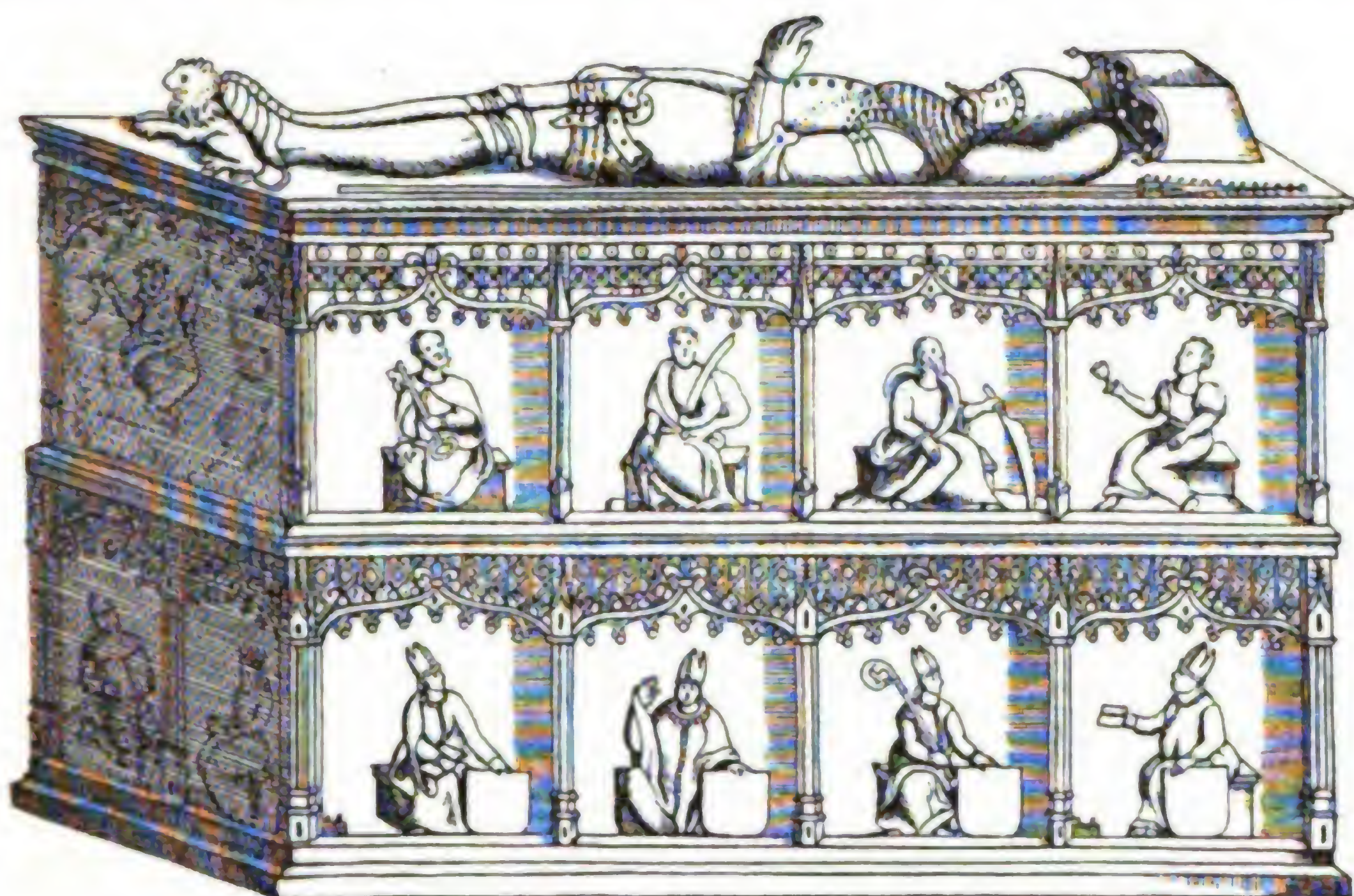
to Ting. Men et almindeligt Indtryk er ikke nok at bygge på, det må kontrolleres ved en Undersøgelse af selve Sorømonumentets Rester, og en sådan Prøve er der først for et Par Aar siden bleven Lejlighed til at foretage.

Den ydre Anledning til at tage Sagen op til fornyet Prøvelse skyldes Forf. Billedhugger Professor C. Årslefs fortjenstfulde Skrift, »Mindesmærket over Dronning Margrethe i Roskilde Domkirke« (København 1912), hvor Valdemar Atter-

dags Gravmæle omtales i Tillæget (S. V, Note 33). Professorens gør det gamle Kobberstik, som sikkert stammer fra 1600'erne, men hvis Oprindelse i øvrigt er dunkel, til Genstand for en meget hård Kritik; hans skarpe Blik for dets utvivlsomme Fejl og Latterligheder bevirker, at han knap tør fæste Lid til en eneste af dets Detaljer, og ud fra Monumentet selv slutter han, at dets Skulpturer har været af Bronze og ikke af Sten. Med Kendskab til Bispefiguren tror Forf. dog, at man nødvendigvis må komme til andre Result-

tater, og selv uden Hensyn til den kan jeg ikke helt slutte mig til Professorens Udtalelser.

Hvad Materialet angår, nævnes det klart og tydeligt i flere Kildeskrifter. Monumenta Sorana (Script. Rer. Dan.

IV, S. 542) bruger Udtrykket: »in sepulchro illo de alabastro«, og Morten Pedersen skriver i sin Bog om Absalons og Esbern Snares Herrekomst 1589 (Læg G, sidste Side) om Valdemars »sorte Marmorsteens og huide Alabasters Graff, som bleff meget i Greffuens Feide fordærffuet«.

For at bedømme Kobberstikkets Troværdighed er det nødvendigt at betragte selve Monumentet, som trods Løfflers og Langes Undersøgelser ikke nogensinde er gennemgået i alle Detaljer, men kun kortere beskrevet eller blot omtalt i Forbigående¹. Forståeligt nok, at Gravmælets nøgne, plyndrede Udseende ikke har fristet til videre indgående Forskning! Som det nu står i det sydøstre Hjørne

¹ Werlauff: De hellige Tre Kongers Kapel, 1849, S. 42, Note q. Danske Mindesmærker I, S. 64. Løffler: Gravmonumenterne i Sorø S. 29. sml. S. 33. Julius Lange: Årb. f. n. Oldk. 1893, S. 10. Beckett: Tidsskrift for Industri 1906, S. 28. Reinhardt: Valdemar Atterdag, S. 501.

af Sorø Kirkes Kor, dannes dets Tumba af tre Stenplader af sort, vel snarest belgisk Marmor. En 144 Cm. br., 289 lang Overligger med gotisk profileret Kant (Rundstav over Hulstav uden markeret Overgang) hviler på to Sideplader og en Endeplade; Sydenden er ikke bevaret, men erstattet med en kalket Murstensvæg, i hvis Puds der er ridset fire Årstal, 1375, 1655, 1756 og 1777, af hvilke det første hentyder til Kongens Dødsår, det andet til en Flytning af Monumentet (Werlauff S. 42), det tredje til en Undersøgelse af Kistens Indhold (Abildgårds Tegn. i Nationalmuseets Arkiv) og det sidste til Gravmælets endelige Flytning til dets nuværende Plads. Heller ikke Sidepladerne er fuldt bevarede; der mangler c. 24 Cm. af deres Sydender, ligeledes erstattet af sortkalket Murstensmur. Men som bekendt fortæller de bevarede Dele dog meget om den oprindelige Udsmykning; foruden Overpladens allerede nævnte Profilkant er der på alle tre Sideplader skråfaset Rammeværk hugget i eet med selve Pladerne, og desuden findes i Stenfladerne dels pikhuggede eller skraverede Partier, som viser Konturer af figurligt og ornamentalt Prydværk, dels ret talrige Taphuller.

Sammenstilles Kobberstikket nu med disse Spor af Monumentets Udsmykning, vil man finde slående Overensstemmelser. På Overliggeren er der kun få og usikre Antydninger af Kongens hvilende Figur, der må have været omtr. 175 Cm. høj, men tydelige, grovt pikhuggede Mærker efter to Par lange, Kongeskikkelsen flankerende Stave, der i Følge Tegningen kan forklares som gotiske Stræbepiller, samt svage Konturer efter de to spidse Hvælvbuer under Hovedbaldakinen. Påfaldende er blot to rundede, ret dybe, halvmåneformede Indsnit, som i en indbyrdes Afstand af 25—26 Cm. bryder den inderste Stav til venstre for Gravfigurens Hoved. Det ligger nær at forklare dem som Spor efter en Tøndehjælm af den Form, der var almindelig på Atterdags Tid og kendes f. Ex. fra Kristoffers Gravmæle og fra Kongebilledet i Nestveds Pederskirke, hvor den kroner

Rigsvåbnet, og hvor den malede Kongeskikkelse iøvrigt svarer godt til Gravmælets¹. Når Hjælmen mangler på Tegningen, kunde det formodes, at den er udeladt for ikke at skygge for Ansigtet, eller at den tidlig er forsvundet; den bedste Forklaring giver dog Stikkets Teknik (sml. S. 97).

På den bevarede Gavl, som også ses på Stikket, viser nedre Partis to Felter det sorte Rammeværk, hvis Profiler er helt afflisede, og skraverede Figurbaggrunde uden sikre Konturer. Klarere er derimod Gavlens øvre Del, hvis Midtparti må have været dækket af en siddende Figur på grovt-hugget Grund, omsluttet af en fint prikket Mandorla, til hvis nedre Buepartier der slutter sig to uregelmæssige, vandrette eller noget skrånende Flige, sikkert svævende, bærende Engle, der har løftet Mandorla'en. Både til Midtfigur og til Mandorla svarer Naglehuller, og i lignende synes engang de svævende Engle at have været fastholdt, men på de sidstnævnte Pladser stemmer de ikke overens med Pikhugningerne, idet der i den glatte Stenflade ved hver Side af Mandorlaens øvre Buepartier findes et Naglehul, og idet også de nedre Naglehuller falder i Kanten af eller helt uden for de ruhugne Partier. Det kunde se ud, som om der engang er bleven foretaget en Istandsættelse af Monumentet og en delvis Omgruppering af dets Skulpturer.

Denne Formodning bliver til Vished, når man betragter Langsidernes øvre Dele. Her viser de snart grovere, snart finere Pikhugninger nemlig på hver af Tumbaens Sider Spor efter fem, oprindelig sikkert sex stående, slanke, langstrakte Figurer, godt $1\frac{1}{2}$ Meter høje, adskilte ved lodrette Ramstykker i en indbyrdes Afstand af 40 Cm. og hver $6\frac{1}{2}$ Cm. brede². På den nuværende Østside er der over flere af Felterne bevaret Konturer af flade Bueslag, femdelt med nedhængende Stavværksnæser. Disse Buer lader sig forene med

¹ Kornerup i Årb. f. nord. Oldk. 1893, S. 191.

² På de bevarede Hjørner har Rammerne kun haft halv Bredde.

de oprindelige Figurers Højde, selvom de slutter påfaldende tæt om deres Hoveder, men desuden findes der flere Sæt Naglehuller (delvis fyldte med Træ eller Jern), som umuligt alene kan kombineres med Ruhugningerne. Det ene Sæt passer vel i Plads til de lange Figurers Hoveder (og et enkelt Sted til Hoftepartiet af en Figur), men desuden er der på Vestsiden et Sæt, som sidder i den glatte Flade udfor Figurerens Skuldre, mellem dem og Ramstykkerne, i lignende indbyrdes Afstand (45 Cm.), men forskubbet c. 12 Cm.; hertil svarer lodrette Naglehuller i Overkanten af det nedre Rammeværk. På den nuværende Østside findes tilsvarende lodrette Naglehuller og desuden endnu et Sæt midtvejs mellem dem, hvortil svarer højtsiddende Huller i Sidefladerne. Endelig er der på begge Sider i hvid Farve Spor efter en vandret Fodliste, som svarer til den gamle Fagdeling, men skærer sammen med de oprindelige, slanke Figurers Fodparti, og hertil kommer desuden, at der på Monumentets Østside, hvor Buerne tydeligst ses, omtrent midtvejs, på en af de slanke Figurers Plads, spores hvidfarvede Konturer af en siddende Figur.

Alle disse indviklede Spor af forskellige Fastgørelsesmetoder viser os, at Tumbaens Skulpturer flere Gange må være omgrupperede, at der i al Fald tilsidst har været siddende Figurer i øvre Afdeling, og at man da har forsøgt at restaurere med Maling. Heraf følger endvidere, at det gamle Stik ikke behøver at være helt misvisende, når det anbringer fire siddende Apostelfigurer i Stedet for de sex ældre stående Skikkelser, der sandsynligvis også har været Apostle. Måske kan også dets mærkelige Figurer på Sarkofagens Fodende, der kun giver en yderst mangelfuld Forestilling om en middelalderlig Himmelfartscene, finde sin rette Forklaring i en yngre Restaurering. Men store Fejl har det alligevel; når det ordner øvre og nedre Figurrække efter samme Højdeaxe, har dette næppe nogensinde været korrekt, thi ingen af øvre Rækkes forskellige Ordninger korresponderer med nedre

Rækkes fire, sikkert bevarede Felter, og når Stikket smykker ikke blot de øvre, men også de nedre Felters Rammeværk med gotiske Stræbepiller, må dette være urigtigt; selvom de for Monumentets Alder påfaldende flade, lavtspændte og sentgotisk virkende Kølbuer kunde tænkes fornyede ved en sentmiddelalderlig Istandsættelse, lader de sig ikke rime sammen med de nedre Figurkonturer og med de bevarede Stenrammer omkring dem. Thi i de nedre Felter viser Pikhugningerne (og supplerende Skraveringer) klart nok, at der her har været siddende Figurer, som har fyldt hele Feltet fra dets nederste til dets øverste Kant.

Det er i et af disse Felter, at Nationalmuseets Figur kan tænkes anbragt. Sammenligner man den påny med Stikket, peger man snart på den anden Bispefigur fra Fodenden som den, der mest ligner den bevarede; Skjoldformen er forkert på Billedet, men en lille Enkelthed som Rationalet er rigtigt gengivet¹; at der er vendt om på højre og venstre, må forklares derved, at Kobberstikkeren direkte har kalkeret en Tegning på Kobberpladen, så at Aftrykket er blevet et Spejlbillede, og så at ikke mindre end tre af Apostlene er kommet til at holde deres Tegn i venstre Hånd. Når den ungdommelige Johannes bærer Kalken i højre, stadfæster dette Iagttagelsen, thi i middelalderlig Ikonografi holder han regelmæssig det kalklignende Giftbæger i Kejten, da han velsigner det med højre. Sammenholder man Bispefiguren med selve Monumentet, bliver man tilbøjelig til at vælge den yderste Plads ved Vestsidens Fodende, et af de Felter, hvor Stenoverfladen tydeligst viser Figurkonturer. Over det nedre Ramstykkets lille Postamentfremspring, hvis Retkant bryder det andet Rammeværks Skråkanter, spores der et lille sær-

¹ Det kan her bemærkes, at Stikket viser alle fire Bisper med Rationale, der ellers synes ukendt i den danske Kirkeprovins, hvor Ærkebispemæssigt var nogenlunde ene om at bære det fornemme Pallium. Rationalet bæres derimod af en Række Bisper i Tyskland og Bøhmen samt Toul og Lüttich (J. Braun: Handbuch der Paramantik. Freiburg 1912, S. 173 f).

ligt Figurpostament på 5' Cm.'s Højde, og lægges Figuren på Fladen derover, stemmer Figur og Konturer ganske overens, både i Skjoldets Dimensioner, Bredden ved Skjold og ved Skuldre og Helhedshøjden. Også i det rent tekniske, Ruhugningen og Mangelen på Nagler, viser Figur og Monument Overensstemmelse. Figuren må ganske som Gravmælets Skulpturer have været fæstnet med Mørtel eller et lignende Bindemiddel, og netop dette Forhold giver os et levende Indblik i Monumentets Historie. Det er klart, at en så skrøbelig Teknik hverken har kunnet stå for Grevefejdens Tumulter eller for Tidens Tand. Lidt efter lidt er Figurerne faldne af, atter fæstnede og delvis omflyttede, men tilslut igen løsnede og slåede itu mod Kirkegulvet. Tegneren fra det 17de Årh. har set det i sådan halvt ødelagt, halvt restaureret Stand og har da forsøgt en Rekonstruktion, som på visse Punkter er mindre vellykket, på andre meget fornuftig og forståelig.

Står det fast, at Nationalmuseets Bispefigur virkelig stammer fra Kong Valdemars Gravmæle, er den nu den eneste tiloversblevne Rest af Monumentets fordums Skulptur og giver os således et lille Indblik i dets Kunst. Alt for lille til, at man skulde tænke på eller ønske en Istandsættelse, men stort nok til, at man i Fremtiden på et bedre Grundlag end hidtil kan opspore Valdemarsmonumentets kunstneriske Slægtninge i Udlandet.

AARBØGER

FOR

NORDISK OLDKYNDIGHED OG HISTORIE,

UDGIVNE AF

DET KONGELIGE

NORDISKE OLDSKRIFT-SELSKAB.

1915.

III. RÆKKE.

5. BIND, 2. HEFTE.

KJØBENHAVN.

I KOMMISSION I DEN GYLDENDALSKKE BOGHANDEL, NORDISK FORLAG.

H. H. THIRLES BOGTRYKKERI.

Af Oldskrift-Selskabets eller med dets Understøttelse udgivne Skrifter ere følgende i Commission hos den Gyldendalske Boghandel, medens Medlemmer af Selskabet kunne faa dem for $\frac{2}{3}$ af Bogladeprisen, naar de derom henvende sig til Selskabet, Prindsens Palais, Kbhvn. B, (hvor Formatet ikke angives, er dette 8vo):

Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie. 1866—1914.

Hvert Bind 4 Kr. (Fortsættes med et Bind aarlig.)

Annaler for nordisk Oldkyndighed og Historie. 1836—60, 20 Bind;

1861—63, 3 Bind; hvert Bind 4 Kr. 1864—65, Register til Aarg.

1836—63, 1 Bind, 2 Kr.

Antiquarisk Tidsskrift. 1—7. B. 1843—63. Hvert Bind 4 Kr.

Antiquités Americaines, publiées par C. C. Rafn. 1845. 4. 8 Kr.

Antiquités de l'Orient, par C. C. Rafn. 1ère livraison. 1856. 4 Kr.

Antiquités Russes (selon la rédaction de C. C. Rafn). T. I—II.

1850—52. 4. 30 Kr.

Atlas for nordisk Oldkyndighed (med 22 Plader). 1857. Fol. 20 Kr.

Egilsson, S., Lexicon poëticum antiquae linguae septentrionalis.

[1860. Udsolgt]. Ny Udg. ved Finnur Jónsson, 1. 1913. 4 Kr.; 2. 1914. 6 Kr.

Gröndal, B., Clavis poëtica ant. linguae septentr. 1864. 4 Kr.

Hauksbók udgiven efter de Arnamagnæanske håndskrifter no. 371, 544

og 675, 4to, samt forskellige papirhåndskrifter. 1—3. hæfte. 1892—

96. 12 Kr. (Hæfterne henholdsvis 5 Kr., 4 Kr. og 3 Kr.)

Jonsson, E., Oldnordisk Ordbog. 1863. 8 Kr.

Islendinga sögur. 3. B. Njála, 1ste Bind. 1875. 8 Kr.

— — 4. B. Njála, 2det Bind. 1889. 6 Kr.

Landnámabók I—III (Hauksbók, Sturlubók, Melabók). 1900. 6 Kr.

Leitfaden zur nordischen Alterthumskunde. 1837. 1 Kr.

Mémoires de la Société royale des Antiquaires du Nord. 1836—39,

1840—44, 1845—49, 1850—60, 4 Bind à 4 Kr. 1866—1913, hver

Aargang 1 Kr. Aarlig udkommer et Hefte; 6 Hefter udgjøre et Bind.

Njála. Textudgave. 1875. 3 Kr.

Nordiske Fortidsminder. 1. Bind. 1890—1903. 30 Kr. (6 Hefter à 6 Kr.).

2. Binds 1. Hefte. 1911. 6 Kr.

Nordisk Tidsskrift for Oldkyndighed. 1—3. B. 1832—36. 12 Kr.

•

FORHISTORISKE FOREDRAG, FRA DET KGL. NORD. OLDSKRIFTSELSKABS MØDER¹

VED

CHR. BLINKENBERG, K. FRIIS JOHANSEN, HANS KJÆR,
SOPHUS MÜLLER, CARL NEERGAARD, C. A. NORDMAN,
THOMAS THOMSEN.

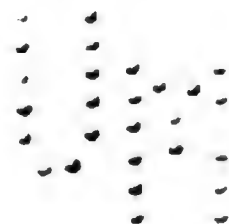
Stenalders Lerkar.

Høitærede Vice-Præsident og Selskab!

DER hænder bestandig meget i vor forhistoriske Archæologi, der søges og findes meget, og der arbeides meget med det fundne; men sædvanlig maa det vare længe, inden det nye fuldt afklaret og i større Sammenhæng kan naa frem til Literaturen. Saaledes have vi Kollegaer ved Nationalmuseet i tidligere Aar, og bede nu om atter at maatte gjøre det i dette og næste Møde, her i Selskabet nogenlunde hurtig forelagt, hvad der af det ny fremkomne just i Øieblikket interesserede os. Vore Meddelelser komme til at strække sig hen gjennem hele Oldtiden. Mig er det tilfaldet at begynde, idet mit Æmne naaer længst tilbage i Tiden. Det ligger mig nemlig nær at fremlægge noget fra de Studier af vor Stenalders Lerkar, som jeg i de senere Aar næsten uafbrudt har fortsat i Forbindelse med mine to Kollegaer, Konservator Rosenberg og Magister Nordman. Hertil kommer, at vor Jord, som til en Opmuntring for vor Flid, har skjænket os en Række Lerkar, der ere af en hidtil ganske ukjendt Størrelse og ved deres Form og Forarbeidning en sand Fryd for Museumsmanden, men tillige ere vel egnede til at an-

¹ Den 21. Marts og den 4. April 1916.

Aarb. f. nord. Oldk. og Hist. 1915.

spore Forskningen, idet de hidtil ikke ere omtalte og heller ikke sete her i Landet.

Vel kjendte ere derimod disse store, bombeformede Lerkar (afbildede i Fig. 1 og 2) fra Egne i Sachsen og Böhmen,

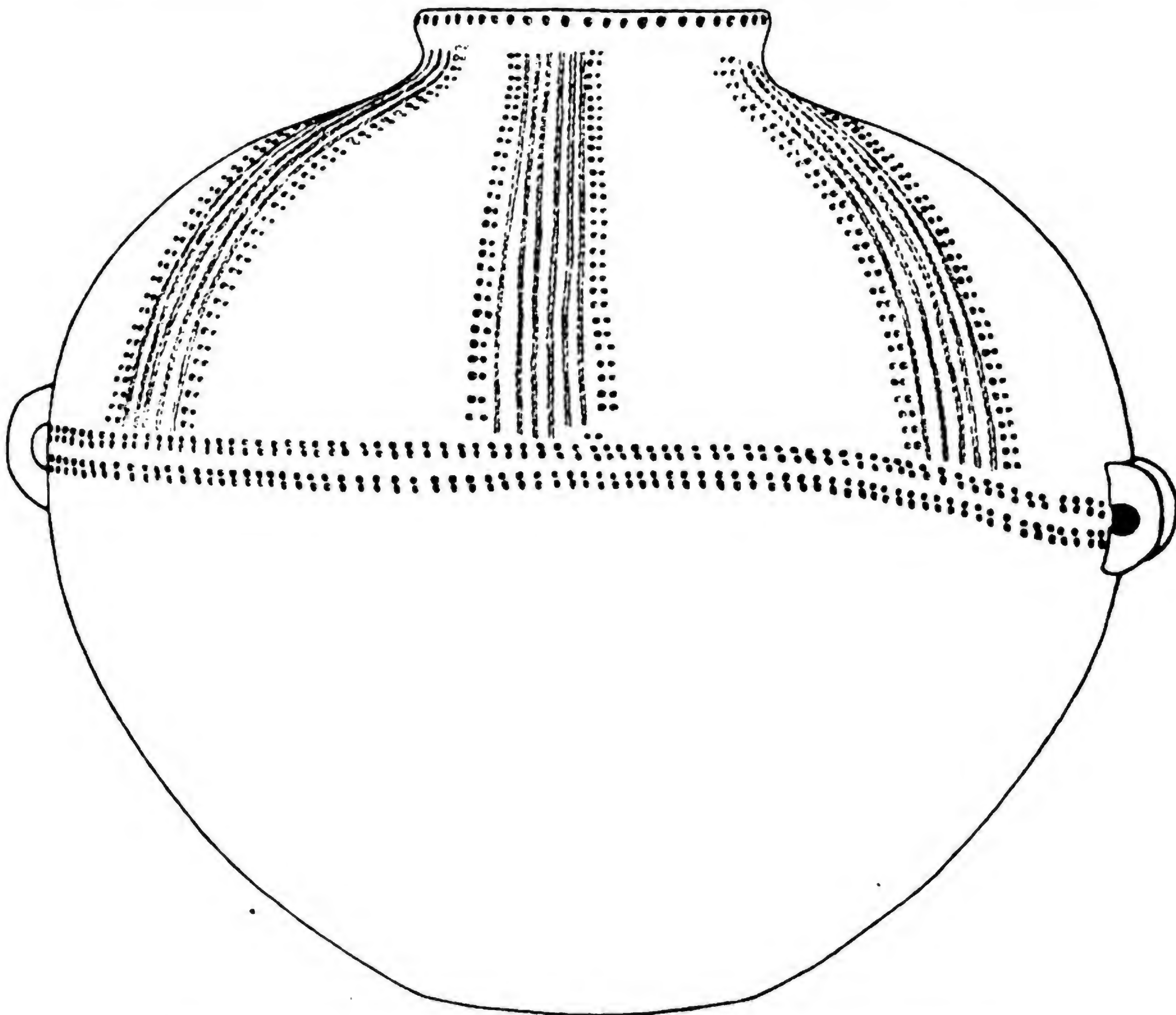
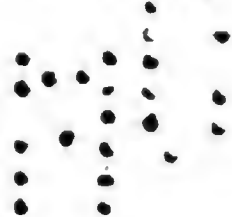

Fig. 1. Fra Tyregod, Nørvang Herred. Optegnet efter de foreliggende Brudstykker. $\frac{1}{5}$.

hvor de ere fremdragne ret talrig og i meget tilsvarende Exemplarer¹. Ikke blot Form og Størrelse ere overensstemmende — Bredden er ved begge vore Kar omtrent 50 Cm., og Høiden har været næsten ens, 40 Cm.; Bundene ligesom Dele af Siden mangle. Men ogsaa Enkelthederne, det rige,

¹ F. Ex. Vorgeschichtliche Alterthümer d. Provinz Sachsen; og Píč, Čechy předhistorické, 1, Praze 1899.

indstukne Ornament paa det ene (Fig. 2) og Ornamenteringen ved indtrykket, tosnoet Traad paa det andet Kar (Fig. 1), baade det lange, rørformede Øre (Fig. 1) og det stærkt fremtrædende og meget svære Øre (Fig. 2) kjendes fra de angivne

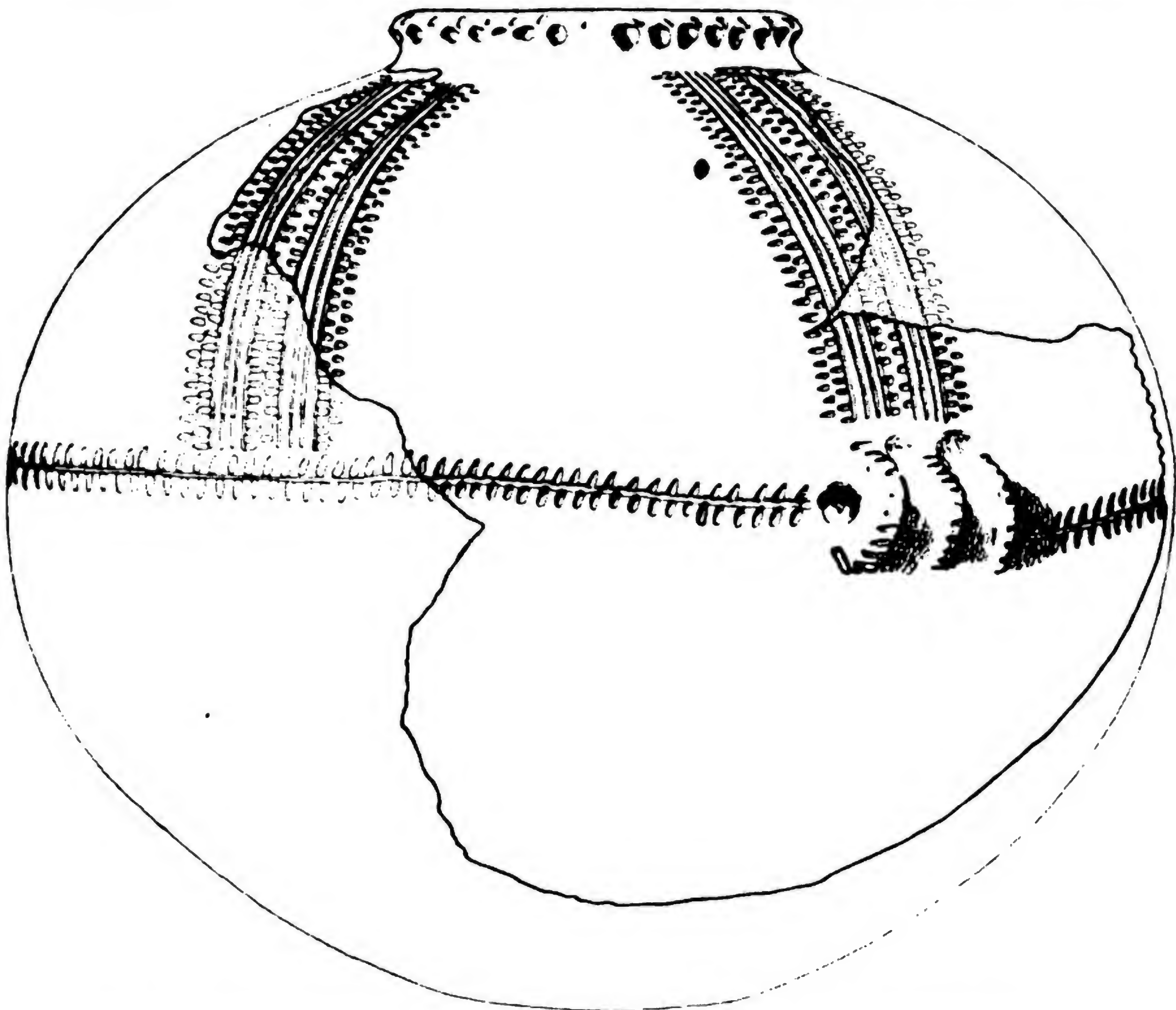

Fig. 2. Fra Jylland. De foreliggende Dele med nogle Tilføielser. $\frac{1}{5}$.

Egne sydpaa. Indførte hos os kunne disse Lerkar dog ikke være. Nogle Brudstykker af et lignende haves forud¹, og fra et andet Sted foreligger der et Miniaturkar af samme Form². Alt af denne Art er fra Jylland; af de to store Kar er det ene fra Tyregod, Nørvang Herred; om det andet vides intet — det er velvillig afgivet til Nationalmuseet af Vend-

¹ Fra Dollerup, Nørlyng Herred, A 19780.

² Fra Skads Sogn, Ribe Amt, afbildet i Aarbøger 1891, S. 312.

syssel Museum, som havde erhvervet det af en omreisende Opkøber i Midtjylland. Om de andre Kar af denne Art vides det, at de ere fra Høie, der have indeholdt de eiendommelige jyske Enkeltgrave med deres sædvanlige Indhold. De store, bombeformede Kar maa da, som det ogsaa kan sluttes af andre Forhold, høre hjemme i den jyske Enkeltgravs-Kultur, denne vor anden Stenalder, som vi for ikke ret mange Aar siden lærte at kjende, saa forskjellig fra Stengravenes Kultur. De føie et vigtigt Træk til, hvad vi vide om denne anden Stenalder, der ikke har havt sin Oprindelse i vort Land, et nyt Led til den Række af Forhold, som vise sydpaa. Sænderligt nyt kan der endnu ikke føies til, hvad der tidligere har været sagt¹ om det indbyrdes Forhold mellem de to Kulture, og sandsynligvis de to Folkeelementer. Ret iøinefaldende bliver det, hvor stor Forskjellen eller Modsætningen var, naar man ser disse Enkeltgravs-Folkets Lerkar ved Siden af de Kar fra Stengravene, som jeg nu skal forevise.

Dette eiendommelige Kar (afbildet i Fig. 3), omtrent ligesaa stort som de først omtalte, med dybt indborede Huller under Overkanten og indridsede Linier ned ad Siden, sammensat af mange smaa Skaar og kun delvis bevaret, er fundet i en Jættestue ved Birkelund i Randers Nørre Herred, sammen med større Dele af flere lignende. Saadanne Lerkar havde vi ikke set Mage til; men det mindedes, at der i forskjellige Fund havde været Smaastykker, som ikke havde kunnet samles. Dermed begyndte Undersøgelsen, som viste, at saadanne Kar foreligge fra Hesselø i Kattegat, fra Sølager i Nordsjælland, Gribskov, Møen og Bornholm, fra Lyø ved Fyen og Ryomgaard i Jylland. De findes altsaa hele Landet over og have været almindelige, efter Alt at dømme paa et meget tidligt Punkt af Stenalderen. Men til hvilken nærmere Tid? og hvorledes tilveiebringe Beviserne herfor?

Her hjælpe os Museets sidste Undersøgelser i den store Affaldsdyngge ved Sølager, hvori der allerede for mange Aar

¹ Aarbøger 1913.

siden blev gravet, men først i den senere Periode saaledes, at Fundet faaer rigtigt Værd: ethvert Stykke, som fremkommer, opbevares med nøiagtig Angivelse af dets Plads i Dyngen, saaledes at det indbyrdes Tidsforhold mellem Old-

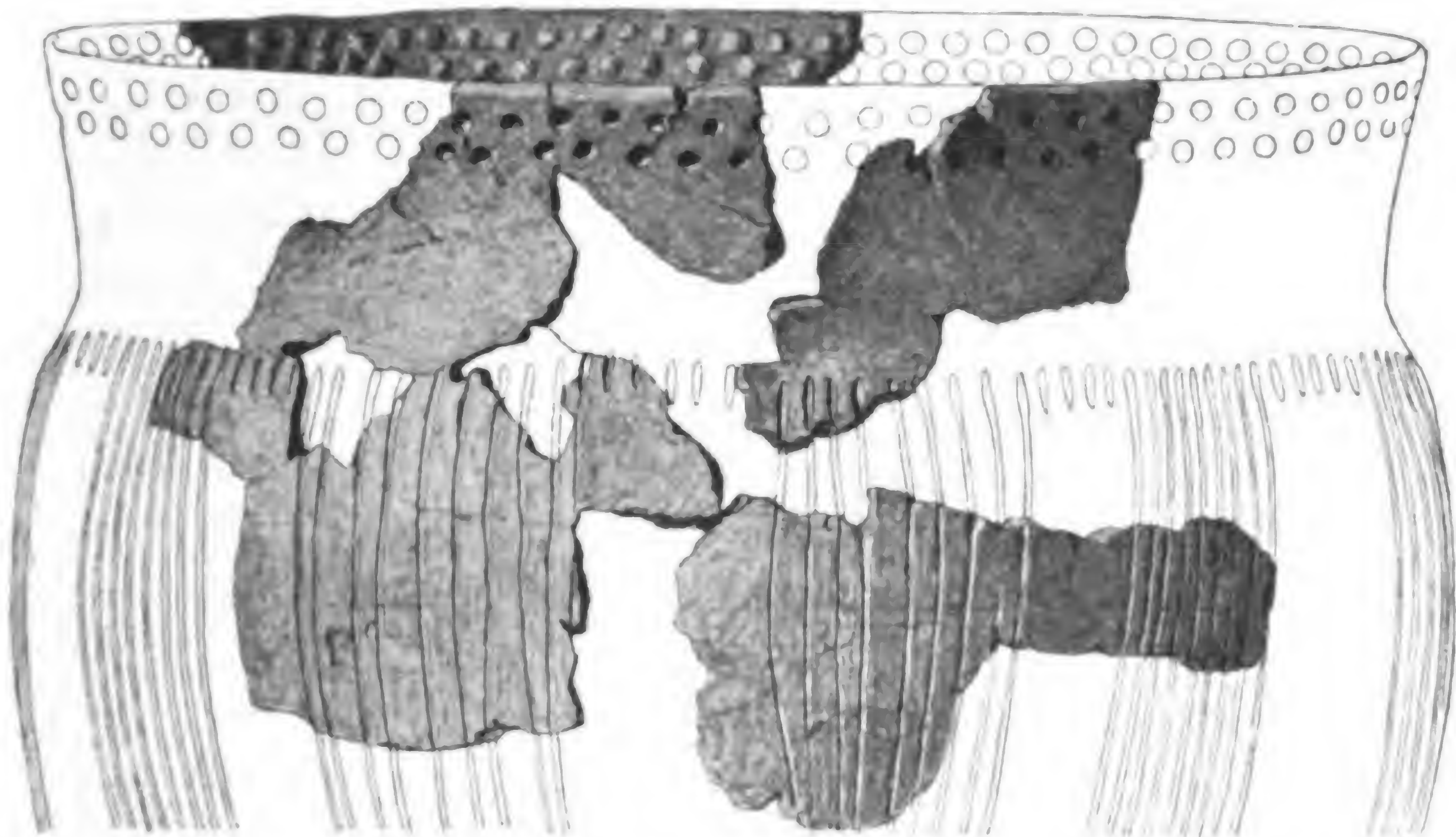

Fig. 3. Fra Birkelund, Randers Nørre Herred. De foreliggende Dele med nogle Tilføielser. $\frac{1}{4}$.

sagerne til enhver Tid kan fastsættes. Dette har Betydning, idet de gennem Tiderne over hinanden opdyngede Lag ere som et Værk med historiske Dokumenter, der ere ordnede i rette Tidsfølge. Og nu er det saa heldigt, at der i Sølagerfundet foreligger et lille, men fuldt karakteristisk Randskaar af et Kar netop af den her omhandlede Art. Det havde sin Plads foroven i Dyngen, 0,30 M. dybt, og $1\frac{1}{2}$ M. derfra, 0,20 M. dybere, laa en af de ældste slebne Flintøxer, »tyndnakket«. Dette er tilstrækkeligt; det giver det Bevis ved lagttagelse, der er den forhistoriske Archæologis Styrke. Disse eiendommelige Kar hidrøre altsaa fra Begyndelsen af den yngre Stenalder, dette Tidsafsnit, som vi have havt saa vanskeligt ved at faa Greb i.

Dette stemmer nu godt nok med, hvad vi ellers vide;

men modsat staaer det rigtignok med det nysnævnte Forhold, at disse Lerkar fandtes i en Jættestue. Skaarene laa dels over, dels under et Stenlag i Bunden af Stuen, der var af sædvanlig Form, med 12 Sidesten og 3 Dæksten. Disse Stuer antoges hidtil først at være reiste sent hen i Stenalderen, medens Lerkarrene nu angive, at de gaa tilbage til den yngre Stenalders Begyndelse. At bortforklare Iagttagelser skal man afholde sig fra. Desuden peger meget andet i samme Retning; ogsaa ere Skaar af et lignende Lerkar fremkomne i en anden Jættestue¹. Der maa da indføres en betydelig Retelse i de tidligere Anskuelser; men dette fører vidt og maa vente.

Efterat der i Sølager-Dyngen var skaffet Føling med den yngre Stenalders Begyndelse, laa det nær at søge dybere for ogsaa at opnaa Forbindelse med den ældre Stenalders Slutning og saaledes faa en sluttet Tidsrække. I en Dybde af 1,30 M. fandtes spredt over en Strækning af omtrent 2 □ M. en hel Del smaa Skaar, som det dog tidligere vilde have været haabløst at gaa i Lag med; men nogle af Museets Folk have opnaaet en forbavsende Færdighed i at sammensætte Lerkarskaar, idet Øiet efterhaanden er blevet fint skærpet for Opfattelsen af alle Smaatræk. Skaarene ere for største Delen blevne sammenføiede i to Kar, hvis Hovedform er kjendelig (det ene her fremstillet i Fig. 4), og denne Form er hidtil ukjendt. I Overkanten og i dobbelt Række derunder ses tætstillede Indtryk, og under den svagt indbuede Hals runder Siden ud efter en bestemt Linie.

Og nu var der det Held, at der dels mellem disse Skaar, dels lige over og under dem laa baade Ældre Stenalders Øxer, »Skivespaltere«, og de slebne Grønstens-Øxer, »butnakkede«, som ere betegnende for denne ældre Periodes Slutning. Fra denne Tid ere altsaa Lerkarrene. Men det skulde være endnu heldigere. Godt 1 Meter derfra og kun 20 Cm. høiere, altsaa i nær Forbindelse med de to omtalte Kar og, som det

¹ I Alstrup Sogn, Gislum Herred, Fund Nr. A 1779.

efter Forholdene maa antages, fra omtrent samme Tid, optoges en Mængde smaa Skaar, af hvilke der har kunnet opbygges et nogenlunde fuldstændigt Lerkar (her gjengivet i Fig. 5), atter ikke forud kjendt og af mærkelig Art. Formen er omtrent som ved de to andre; men her er Siden ornamenteret, og det paa ganske egen Maade: ned over Bugen hænger der, tre og tre sammen, med visse Mellemrum, tykke Snore, dybe og tydelige Aftryk af virkelige Snore indtrykkede i Leret.

Vi have saaledes faaet Karformerne frem fra Begyndelsen af den yngre Stenalder og fra Slutningen af den ældre. Et Skridt tilbage til de dybere og ældre Lag baade ved Sølager og i de mange andre Affaldsdynger, saa træffe vi de velbekjendte ældste Lerkar med den jævnt ind- og udbuede Side,

uden nogen bestemt Adskillelse mellem Hals og Bug, dette flade S-formede eller hornbøiede («corniceformede») Profil, der kan siges at være næsten naturmæssigt, idet det ved mere primitive Tilstande findes saa noget nær over hele Jorden. Derimod svinder det bort i egentlige Kunstperioder, f. Ex. vor Bronzealder, for dog bestandig at gjenoptages, naar man er kommen til Ydergrænsen i en kunstudviklet Profilering og, som i vor Tid, paany søger tilbage til den simple, men ufordærvede Naturgrund. Vore Lerkar fra Slutningen af den ældre Stenalder med deres Adskillelse mellem Hals og Bug

Fig. 4. Fra Affaldsdyngen ved Sølager. De foreliggende Dele med ubetydelige Tilføielser. $\frac{1}{3}$.

vise det allerførste Forsøg paa en kunstnerisk Formning. Samtidig kommer Ornamentet ved Mundingsranden, hvor Fingrene, som her nødvendigvis maatte flytte sig langsommere, trykkende og formende paa Leret, allerede i den ældre

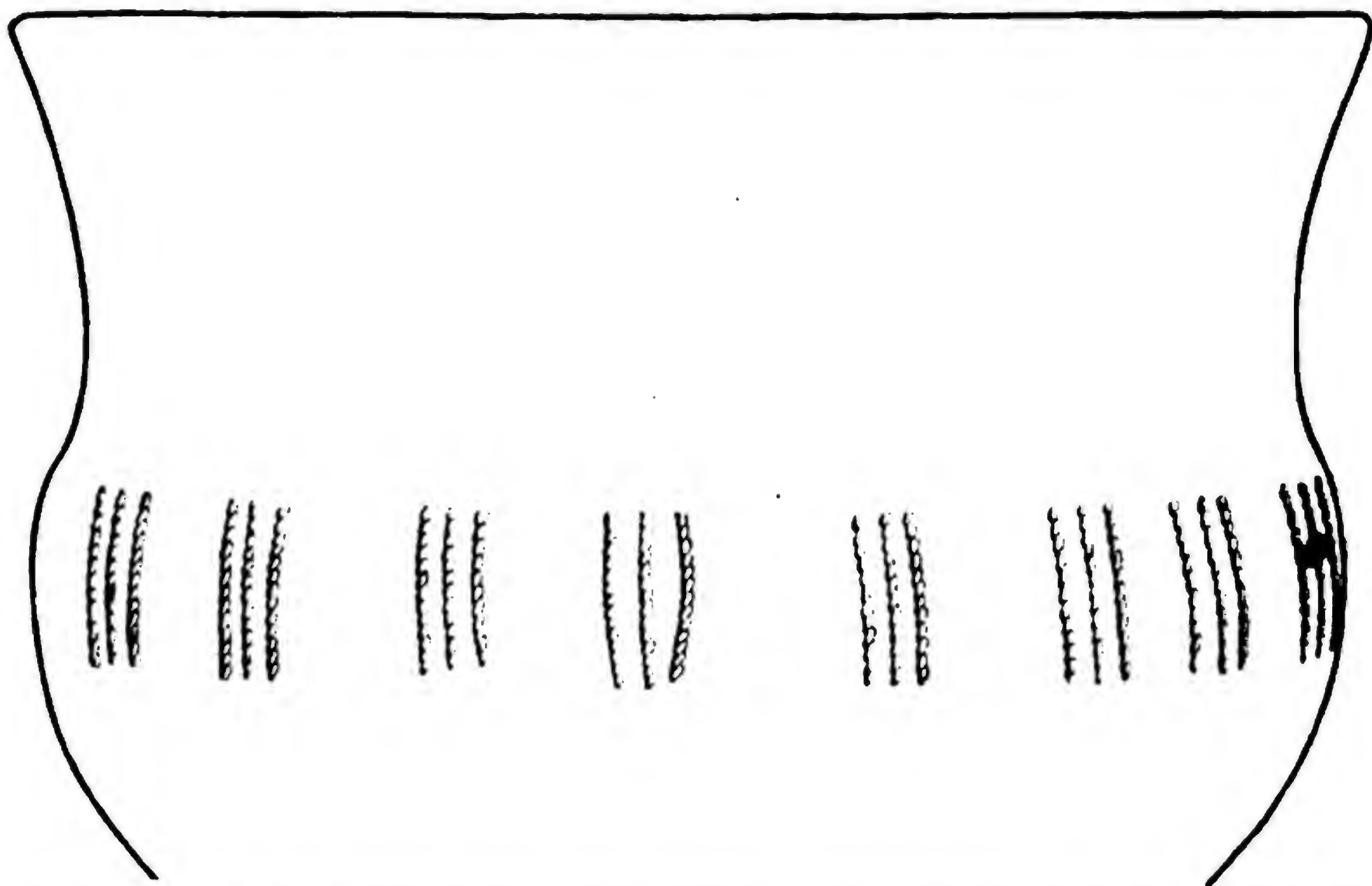

Fig. 5. Fra Affaldsdyngen ved Sølager. Bruddene ikke gjengivne og Ornamenterne noget udfyldte. $\frac{1}{8}$.

Stenalder havde afsat Rækker af Fingerindtryk. Nu bruges derimod en Modelerpind, og tillige viser sig det allerførste Ornament paa Karrets Bug, hvorved Snoren tjener som Redskab.

Dette giver en tilfredsstillende Bekræftelse paa, hvad der nylig er blevet udtalt¹, at den ældste Ornamentik er fremgaaet af Traadværk, at de samme Kvinder, som syslede med Traad og Naal, have gjort Lerkarrene og paa dem aftrykte det Materiale og de Mønstre, hvormed de ellers arbeidede; saaledes skabtes Grundlaget for den yngre Stenalders rige Ornamentik.

Dette skjønnes ogsaa ved at betragte de omtalte Lekar fra Begyndelsestiden. De let indridsede, tæt nedadløbende Streger, som almindelig ses paa Bugen, ere altid ved disse

¹ Sønderjyllands Stenalder, i Aarbøger for 1913.

ældste Kar ordnede i Rækker med Mellemrum (se Fig. 3); ikke blot minder dette om den Maade, hvorpaa de nedhængende Snore paa Karret fra den ældre Stenalders Slutning ere anbragte; men vi kjende det samme Ornament, de afsluttede Rækker af jævnsides tætstillede Streger udgaaende fra en Grundlinie, fra adskillige store Ravsmykker, der med god Grund ere henførte netop til den Tid¹. Disse Ornamenter ere tydede som Efterligninger af Fryndser; det er Fryndseaftryk, der pryde det ældste ornamenterede Lerkar, som kjendes; det er en Fryndsestil, som præger de nærmest følgende. Og som for at al Tvivl herom skulde bortfalde, har der nylig paa Ålandsøerne ladet sig finde et vel udført Lerbillede fra Stenalderen, en paaklædt Figur, hvis Dragt frembyder ganske det samme Ornament, afsluttede Rækker af nedhængende Fryndser².

Hvad der herved interesserer os er, at vi formaa at trænge helt tilbunds i den primitive Kunstfølelse og at paavise dens første Udtryksformer. Herom dreier det sig ogsaa ved de rækkevis ordnede store og dybe Huller langs Karrets Rand. Aldeles tilsvarende staa saadanne indborede Huller langs Yderkanten af mange omtrent samtidige, meget store Hængesmykker af Rav, der ved denne kunstneriske Behandlingskulde gjøres end mere tiltrækkende. Allerede tidligere er det blevet vist, at dette er udgaaet fra den eiendommelige Bore- eller Syornamentik, der naaer helt tilbage til den ældre Stenalder³.

Det næste store Kar, jeg har at forevise (opgravet ved Kjeldbylille paa Møen og gjengivet her i Fig. 6), det største af dem alle, med en Bredde i Munden af 55 Cm., ses strax at være fra den yngre Stenalder; men fra hvilken nærmere Tid indenfor denne lange Periode? — et Spørgsmaal, der ogsaa kan formes saaledes: paa hvilken Kunsttradition hviler dets sammensatte Ornamentik? Vi behøve ikke læn-

¹ Aarbøger, 1896, S. 393.

² Finska fornminnesföreningens tidskrift, 26, S. 307.

³ Aarbøger, 1896, S. 339.

gere at blive Svar skyldige, og det kan ogsaa ganske simpelt og uden Omsvøb angives, hvorledes dette findes.

Med det enkelte Stykke arbejder Archæologen ikke, naar det da kan undgaaes. Det er for snævert, giver for faa Træk

og stiller Sagen for individuelt, medens vi just maa have det almene og Reglen frem. Det enkelte Stykke maa sammenstilles med det væsentlig lige, indsættes i sin Tidsgruppe, saaledes at vi have hele Samtidens righoldige Stof for os.

Men hvor er det væsentlig lige? Her er det, at det gjælder: Ornamentikens Linier, Punkter, Baand og Trekanter findes alle- vegne; i Stenalderens uafbrudt fortsatte og vidt forgrenede Hjemmekunst frembyde Lighederne et uendeligt Vexelspil. Der maa derudaf fremfindes i det mindste et enkelt Kjendemærke, et Tidsmærke, der har

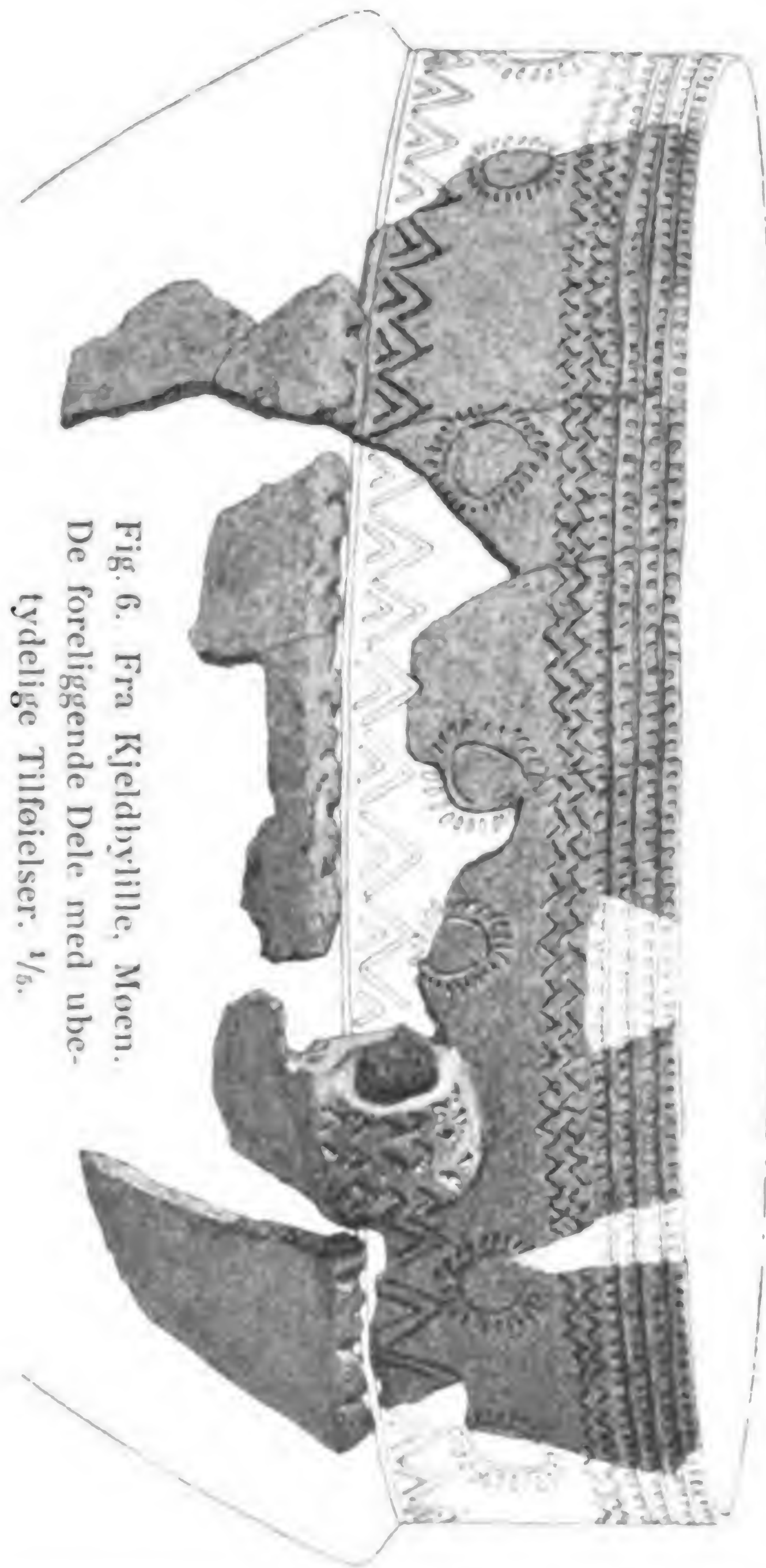

Fig. 6. Fra Kjeldbylille, Møen.
De foreliggende Dele med ubetydelige Tilføielser. $\frac{1}{6}$.

været anvendt hverken for længe eller for kort; i andet Fald er det ubrugeligt for Undersøgelsen. Dette Tidsmærke findes kun ved fortsat at søge og prøve sig frem, og saa at forstaa at gribe det rette. I det her foreliggende Tilfælde har

jeg fundet, at det store Kars Randornament, der er sammensat af Linier med Punkter eller Tværstik og derunder Vinkel-linier, er et brugeligt Kjendingstegn for en vis Tid. Der haves en Række Lerkar med dette Randornament, og paa den anden Side er det for sammensat til at have været længe bevaret. Det store Kar er fra den begrændsede Tidsdel, da dette Mønster blev anvendt.

Saa maa der ved et Gjennemsyn af samtlige Fund fremsøges og sammenstilles en anden Tidsgruppe, der frembyder væsentlige Ligheder med og Forskjelle fra den første, men vel at mærke af saadan Art, at de kunne tjene den videre Undersøgelse; her er det naturligvis atter det rette Greb, hvorpaa det kommer an. En saadan Gruppe er her fremstillet, dog kun Brudstykker; thi andet findes ikke bevaret af disse mærkelige Kar, men dertil nogle Optegninger (se Fig. 7 og 8), som vise, hvorledes de fuldstændige Kar have set ud — kun Ørerne have ikke kunnet tilføies, fordi intet af dem er fundet.

I disse to Grupper have vi brugelige Ligheder og Uligheder. Paa det store Kar fra Kjeldby og i den Tidsgruppe, hvortil det hører, er Linien foroven med Punkter og Tværstik, som dette vides¹, Efterligninger af Snore, men meget fjærne og næsten ukjendelige Efterligninger. Paa Karrene i den anden Tidsgruppe ses ogsaa Efterligninger af Snore, men langt tydeligere, stedse udførte med et eget lille, halvrundt Stempel, og undertiden tillige virkelige Snoreastryk. Altsaa slutter denne Gruppe sig nær til og følger efter den Tid, da den første rige Ornamentik skabtes ved Sammenstilling af Snoreastryk². Vi se da, at Karret fra Kjeldby har en lang Kunsttradition bag sig; det hidrører fra den tredie Stilperiode, som vi kunne erkjende i den yngre Stenalder, ret beset den første Dekadencetid, der indledte det Forfald, som ved Sten-

¹ Se herom »Sønderjyllands Stenalder« i Aarbøger f. 1913.

² Se sidst anførte Sted.

alderens Slutning førte til, at ethvert Ornament forsvandt fra Lerkarrenes Vægge.

Et Træk af Betydning ere de tre nedadløbende Linier paa Halsen af de to skjønne optegnede Lekar. Denne underlige

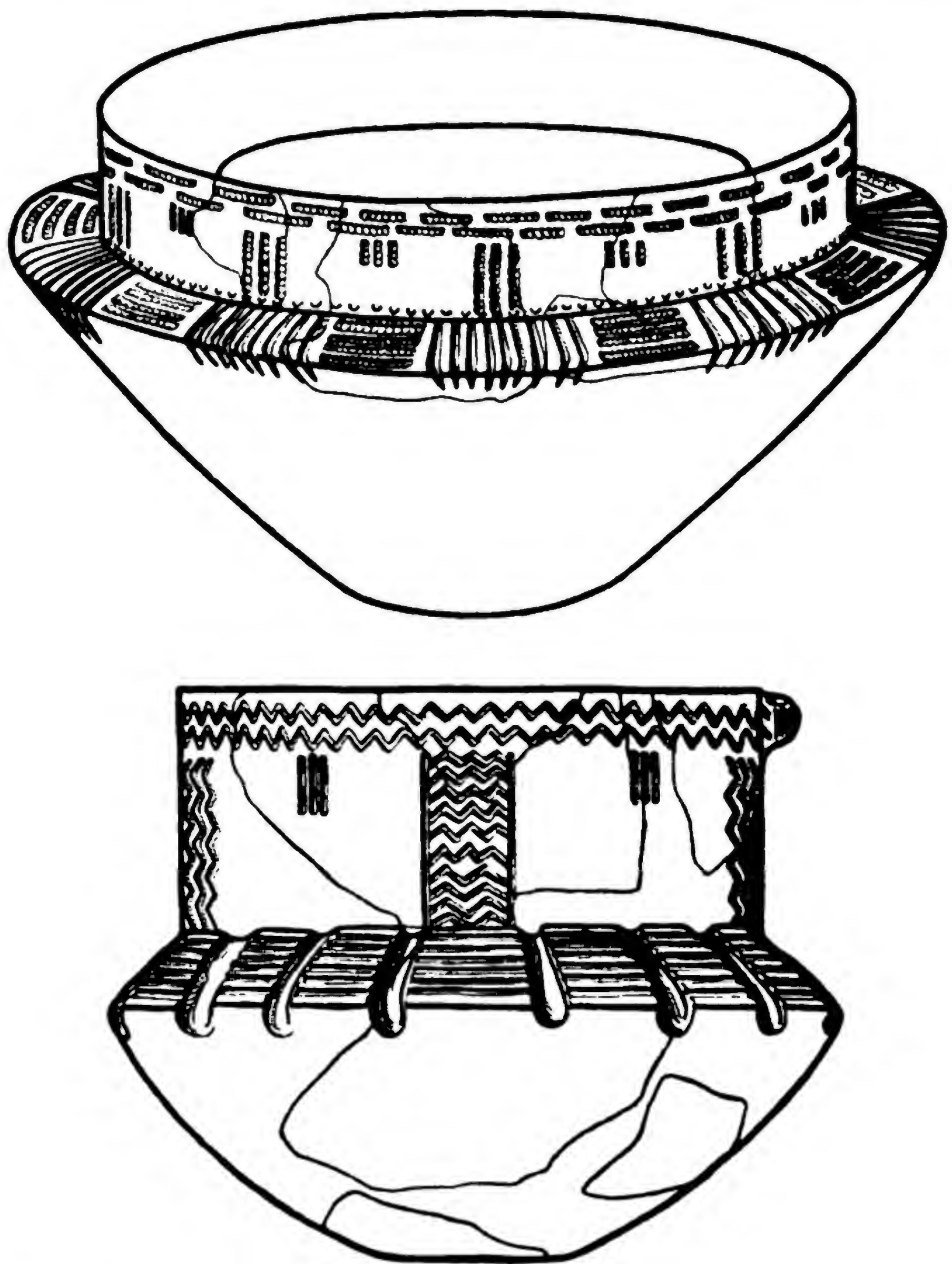

Fig. 7 og 8. Fra Jættestuer ved Aarby og Rørby, Holbæk Amt. Optegnede efter Brudstykker; Ørerne mangle. $\frac{1}{5}$ og $\frac{1}{4}$.

Enkelthed vender bestandig tilbage paa Karrene i denne Gruppe. Det maa være det samme som de tre Fryndser paa det ældste ornamenterede Kar fra Sølager, og paa lignende Maade ses 3--4 nedhængende Streger endnu paa to Lekar i den tredie Stilgruppe, hvortil Kjeldby-Karret hører; længere

nedad i Tiden træffes denne Enkelthed aldrig. Dette er ret et nydeligt Exempel paa den Tradition i Ornamentiken, som spores overalt gjennem Rækken af de nydannede Stilarter i Stenalderen.

Høidepunktet i det hele Forløb ligger tidlig, betegnet ved saadanne Frembringelser som de to optegnede Lerkar, hvis strenge, stærkt profilerede Form og rene, dybt indtrykkede Ornamente i den blank sorte Overflade vise en ædel og kraftig Stil. Saadanne Arbejder høre til det bedste, som overhovedet kjendes fra Europas Stenalder; de ere virkelig Kunst, af blivende Værd og tiltrækkende ogsaa for overciviliserede Øine. Men de haves kun i Brudstykker, vel tidligere fundne, men først nu opdagede og satte paa rette Plads. Til en af de Stenstuer, hvorfra de fremdrages, vil den følgende Taler føre os.

SOPHUS MÜLLER.

Gånggriften vid Alsbjerg.

Under senaste sommar har en ur flere synpunkter intressant gånggrift eller — för att nu använda det häfdvunna danska namnet — en Jättestue blifvit utgräfd af Nationalmuseet genom konservator Rosenberg. Jag har i afton den äran att redogöra för gånggriften och att anknyta några reflexioner till beskrifningen af stenbyggnad och fynd.

»Hvissehøj« kallas högen, och den ligger i Alsbjerg by, tätt norr om Limfjorden, i Torslev socken af Öster Han härad. Som vanligt vid gånggrifter har högen ursprungligen rest sig högt öfver stenbyggnadens tak. Den mäter ännu ca. 4 m i höjd, men i dess topp har en djup nedgräfningsföretagits, som blottat några af gånggriftens takstenar och ett par bärstenars öfversta kant. Den krets af större randstenar, som

engång funnits kring högen, är nu försvunnen på ett par stentar när, och i det hela taget har högfooten utjämnats af odling. I öster är dessutom en liten del bortskuren af en väg.

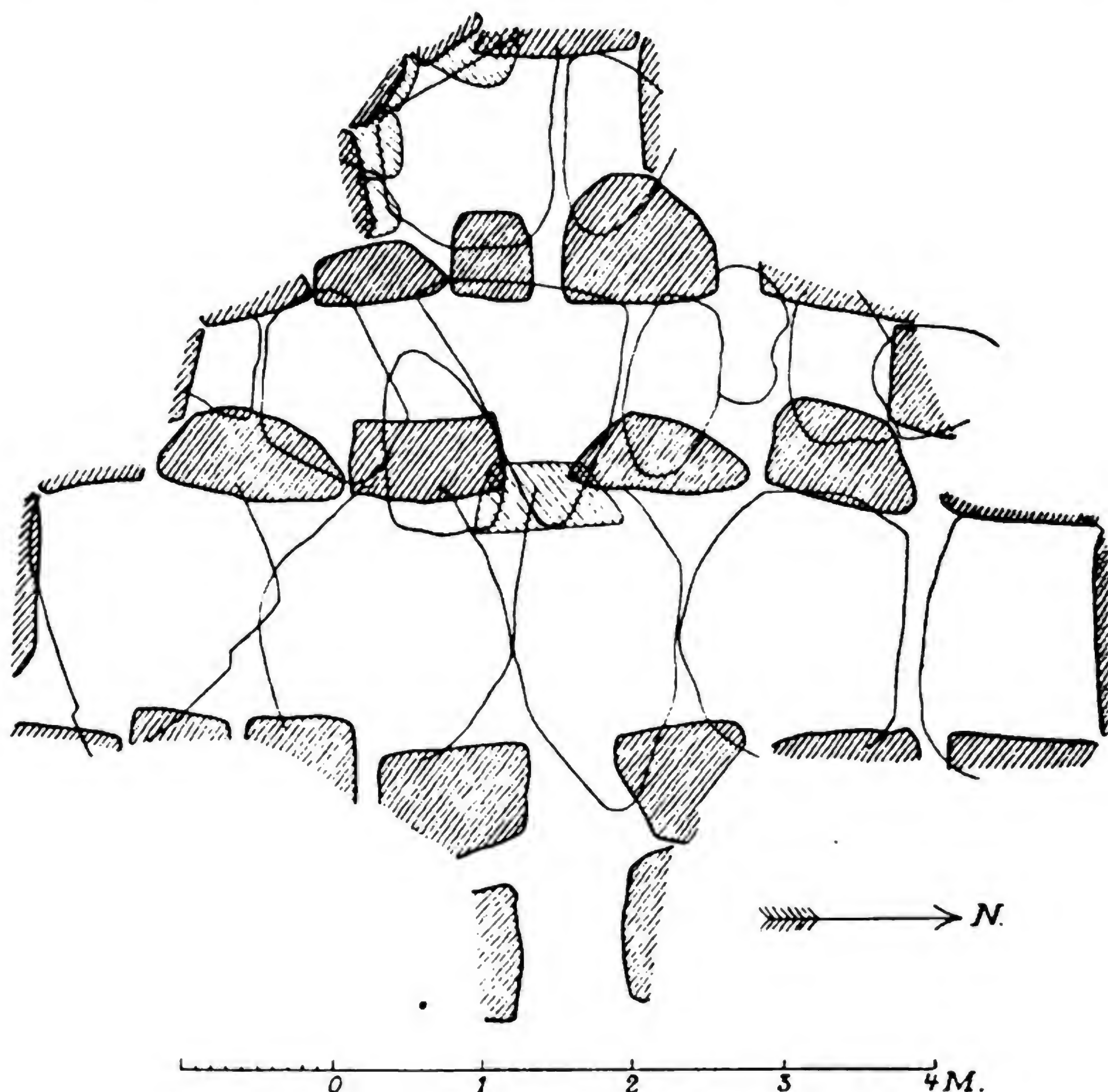

Fig. 1. Gånggriften i Hviðsehöj.

Härigenom ha dimensionerna blifvit mindre: diametern växlar nu mellan 19 och 22 m.

Vid undersökningen, som företogs med den största noggrannhet och omsorg, visade det sig, att gånggriftens plan och anläggning avvika från alla tidigare kända danska gånggrifternas (se planen fig. 1). Genom gången kommer man från öster in i en rätt stor, i norr till söder liggande kammare, genom hvars bakre vägg en öppning för till ett något kortare, parallellt med det förra liggande rum. Men också detta har en öppning i den västra väggen: man ser in i en liten

rundad kammare, men man måste krypa för att komma in i den.

Gånggriften är belägen i högens östra del, så att det innersta, rundade rummet ligger ungefär midt under högtoppen. Gången har således alltid varit relativt kort, ehuru visserligen längre än den för närvarande är: de yttersta stenparen ha nämligen för lång tid tillbaka släpats bort, blott det innersta paret står kvar, och ingen öfverliggare finnes i behåll. Dörren in till det östligaste rummet erbjuder för så vidt en liten egendomlighet, att den så vanliga tröskelsten saknas, liksom också de framspringande karmstenarna, hvilka ofta inrama dörröppningen. Här finnes ej heller den mindre öfverliggarsten, som plägar stöda kammarens taksten och fördela öfvertrycket; därför hvilar takstenen direkt på bärstenarna.

Den yttersta kammaren är — som teckningen visar — den största af de tre; dess dimensioner äro 8 m i längd och ca. 1,5 m i höjd och bredd. Bärstenarna vända alla — också de 4 i den bortre väggen, hvilka samtidigt bilda den mellersta kammarens östra vägg — flata sidor in mot den större kammaren. Rummen mellan dem, där de skilja sig från hvarandra, äro ställvis fyllda med utifrån lagdt murverk af flata flisor, ställvis med rullsten och jord. Öfverliggarna hvila i öster direkt på bärstenarna, men i väster, där dessa äro lägre, äro ett par stora på flatsidan liggande stenar inskjutna mellan tak och vägg.

Dörren in till mellankammaren är ca. 0,5 m bred och något mer än dubbelt så hög. Den är regelbundet byggd: öfveröppningen ligger en flat, klufven sten — en öfre dörrkarm om man så vill — och på denna hvilar takstenen. Kammaren är blott 4,5 m lång, ca. 70 cm bred på midten, och 1 m hög. Den ligger rakt bakom den större, yttre kammaren, så att denna sträcker sig längre både i norr och söder. Af bärstenarna vända de 4 i öster, som äro gemensamma för denna och ytterkammaren, oregelbundna, hvälfda sidor mot den

förre, de öfriga åter den planaste ytan. Några af öfverliggarna tjäna som reserv-bärstenar i den största kammarens inre vägg: de hvila på de stående sidostenarna och bilda underlag för östkammarens takstenar. Två af dem nå ej öfver hela den mellersta kammaren, utan hållas uppe af trycket från andra öfverliggare.

Så ha vi ännu det västligaste rummet. Af bärstenarna i mellankammarens inre vägg luta två mot hvarandra i en 50° vinkel, och den öppning i form af en likbent triangel, som sålunda bildas, utgör dörr till den lilla, rundade kammaren längst inne. Denna mäter något mindre än 2 m i norr-söder, drygt 1 m i öster-väster och har en höjd af 90 cm à 1 m. På grund af bärstenarnas olika tjocklek och östväggens hvälfda ytor är rummet rätt oregelbundet. Öfverliggarna hvila till en del direkt på bärstenarna, men ställvis äro på flatsidan ligande stenar inskjutna mellan dem och taket.

Vi ha sålunda genomgått gånggriften drag för drag. Men kastar man en blick på det samlade komplexet kan man öka iakttagelsernas antal med ännu ett par. För det första denna: hela stenbyggnaden tyckes vara anlagd på en gång, ej uppbyggd led för led under tidernas lopp. Bevisen härför ligga i fakta, som redan omnämnts: den yttersta kammarens takstenar hvila på den mellersta kammarens, men de för dessa rum gemensamma bärstenarna vända sina planaste ytor mot den yttre kammaren. Alltså ha först bärstenarna i detta rum ställts på sina platser, därpå ha mellankammarens fogats till dem, så har mellankammaren täckts, och slutligen har man lagt taket öfver den stora kammaren. Också den minsta kammaren har byggts samtidigt med de öfriga, ty de två vinkelställda bärstenarna, som bilda dess dörr, måste ha ställts i detta läge på samma gång som mellankammaren byggdes: rummet mellan dem är nämligen så smalt, att ingen bärsten, genom hvars borttagande öppningen kunde tänkas ha tillkommit, någonsin kan ha stått där. Så återstår den i sig orimliga tanken, att den minsta kammaren byggts tidi-

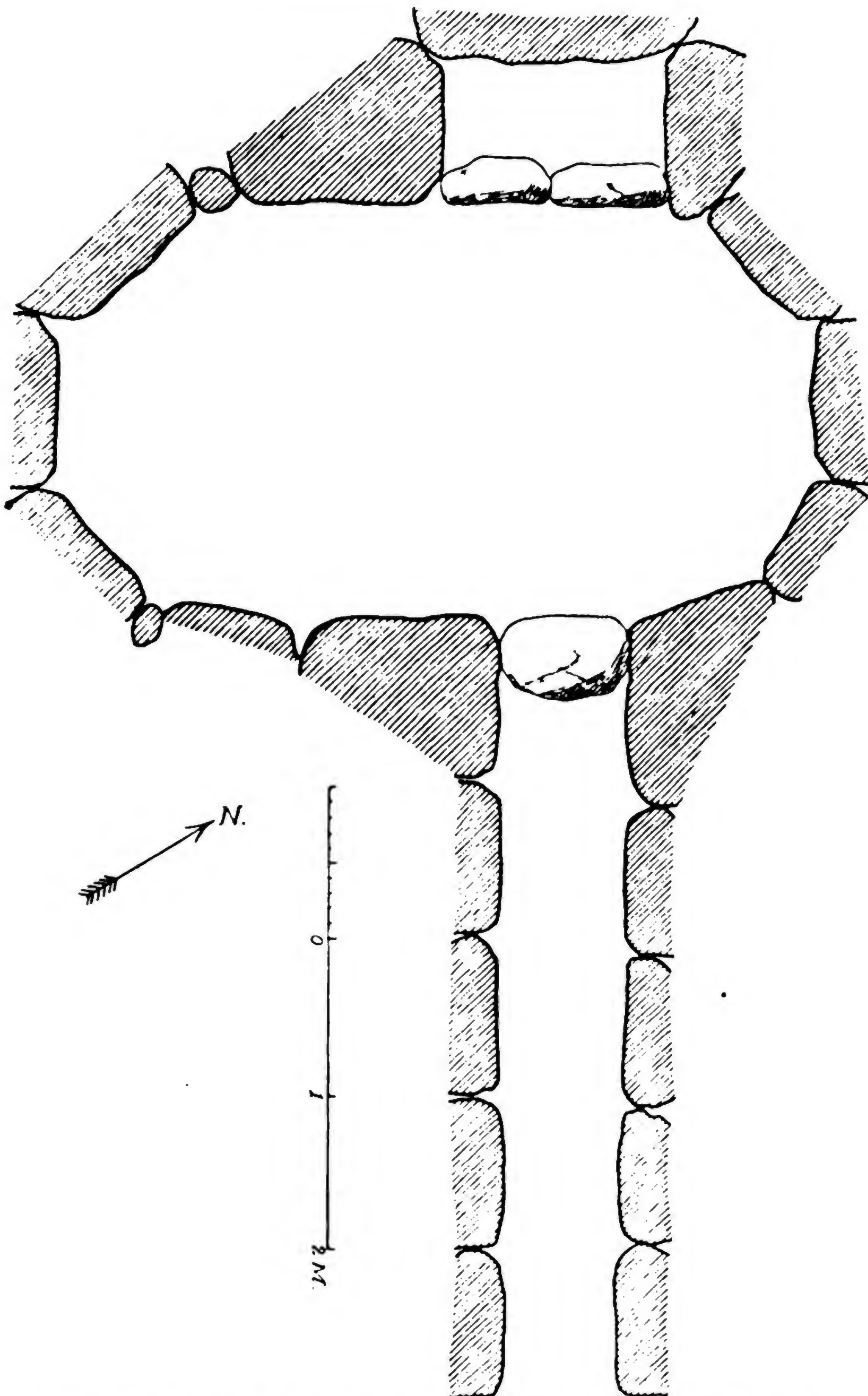

Fig. 2. Gånggrift i Alstrup by och socken, Gislum härad.

gare än de andra och att dessa först senare fogats till, men också denna motbevisas af bärstenarnas läge. Som enda

Aarb. f. nord. Oldk. og Hist. 1915.

möjliga resultat kvarstår således: hela gånggriften har byggts på en gång.

En annan iakttagelse af ett visst intresse kan man göra, om man drar sig till minnes de olika rummens höjd. Kamrarne bli lägre ju längre västerut man kommer: i den yttersta kan en kortväxt man stå nästan rak, i den mellersta får han böja ryggen, och i det innersta rummet måste han sitta hopkrupen. Detta drag: rummens från öster mot väster aftagande höjd är karaktäristiskt också för andra gånggrifter med bikammare och således utan tvifvel afsiktligt och eftersträfvadt i Alsbjergbyggnaden. För att nu på ett enkelt sätt nå sitt mål har man byggt östkammarens östra vägg af högre stenar än den västra, härigenom afvikande från den vanliga anordningen af de högsta stenarna midt emot gångmynningen. På detta sätt har den från öster mot väster fallande linjen ernåtts, hvilket ej varit så lätt, om den inre väggen i östkammaren gjorts högre än den yttre. Ett drag som detta tyckes mig vittna om en hög grad af arkitektonisk omtanke och planmässighet hos gånggriftens byggare.

Sådant hela komplexet nu är, visar det i plan och tvärsnitt en viss enkel och tilltalande enhetlighet.

*

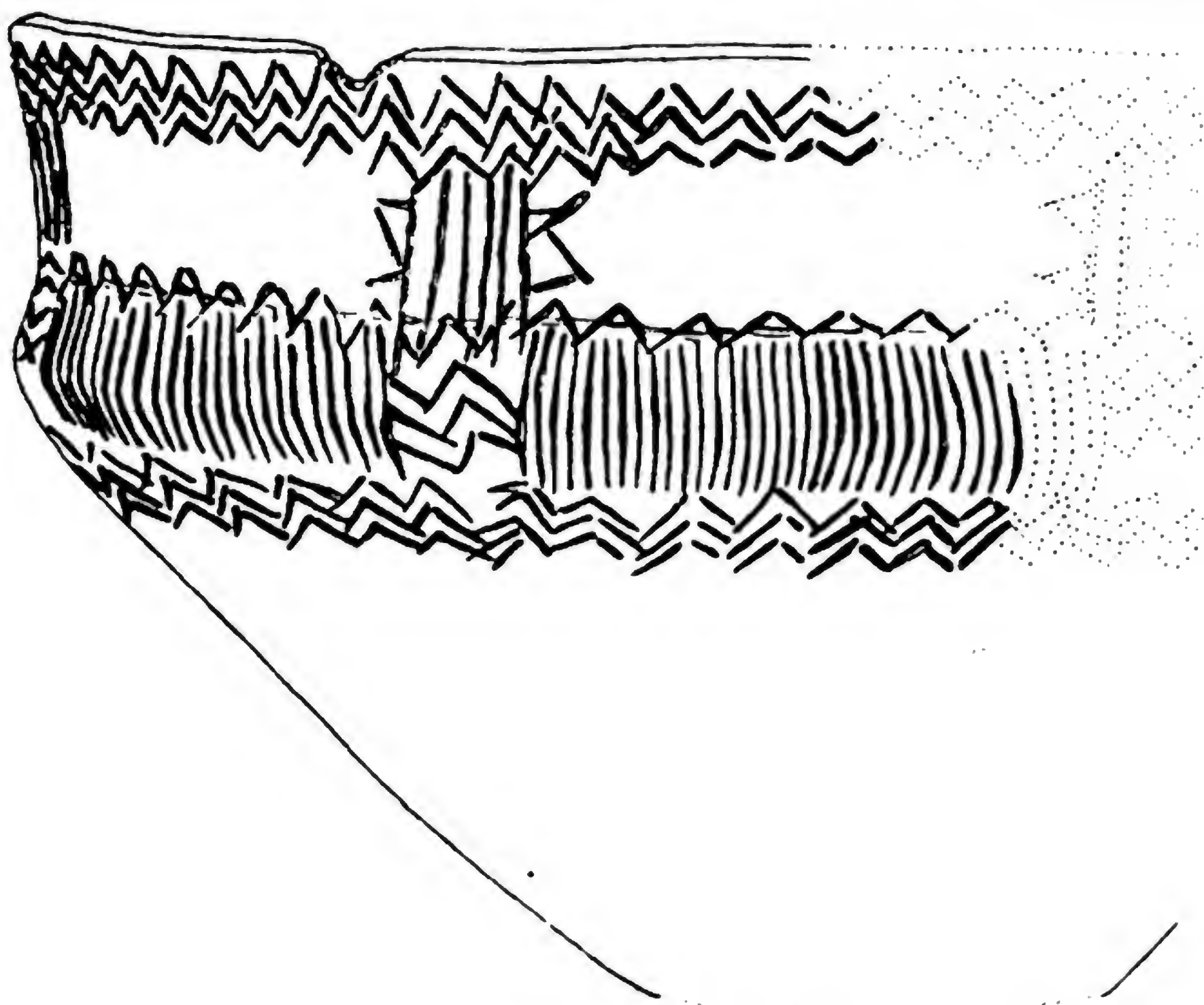
*

*

Denna märkliga gånggrift leder osökt tanken mot problem af större bärvidd än dem ett monument af liknande art i regeln innebär. Är denna stora anläggning med de tre kamrarna bakom hvarandra blott att betrakta som ett enstaka utslag af grafbyggarnas energi eller står den i samband med och anknyter den sig till kända megalitiska minnesmärken. I första hand tänker man då på den rätt stora gruppen af danska gånggrifter med bikammare. Så vidt jag vet, känner man, utom Alsbjerggånggriften, 14 stenbyggnader af detta slag¹. Af dem ligga 2 på Själland, 2 på Lolland och de öfriga

¹ De flesta beskrifna och afbildade af Henry Petersen, Om Stenalderens Gravformer (Aarb. 1881) och A. P. Madsen, Gravhøje og Gravfund fra Stenalderen.

i Jylland, alla norr om en linje dragen genom Viborg tvärs öfver halfön och flertalet af dem i närheten af, norr eller söder om Limfjorden eller dess förgreningar. Det är vanligen fråga om enkla gånggrifter med en rundad eller mera fyr-sidig bikammare, som ligger bakom d. v. s. på västsidan af huf-

Fig. 3. $\frac{1}{2}$.

vudkammaren¹. Undantag inom gruppen bilda de båda gånggrifterna på Gundestrupgaards mark inte så långt från Alsbjerg². Den ena af dem har en bikammare vid hufvudrummets nordända, den andra är som bekant dubbel och har två gångar och två bikammare. Om en gånggrift i Kvolsted, Fjends härad, uppges det, att den haft två bikammare, en i hvardera långsidan, men uppgiftens riktighet kan ej kontrolleras.

Utom den allmänna likheten med Alsbjerggånggriften visa dessa byggnader äfven i detaljer parallella drag: bikammaren är lägre än hufvudkammaren, och i de få fall, då iakttagelser härom föreligga, kan det påvisas, att hvarje anlägg-

¹ Se t. ex. ofvanstående plan af en gånggrift med bikammare (fig. 2).

² Se A. P. Madsen, Gravhøje og Gravfund fra Stenalderen i Danmark, II pl. XII fig. 20-21.

ning är byggd i ett och ej led för led; så äro t. ex. de stenar, som bilda vägg mellan den dubbla Gundestrupgaardgånggriftens båda södra kammare, tydligen valda så, att de äro lämpliga som väggstenar både i hufvudrum och bikammare, och deras läge är sådant, att båda kamrarna måste vara byggda samtidigt. — Stundom är öppningen mellan kam-

Fig. 4. $\frac{1}{2}$.

rarna triangulär och konstruerad på samma sätt som dörren till

Alsbjerggånggriftens västligaste rum, men kanske denna triangulära dörröppning blott är en lokal egendomlighet: de båda gånggrifterna vid Gundestrupgaard och Alsbjerggrafven ligga ju nära hvarandra, och

mig veterligen finnes en liknande dörrkonstruktion hvarken hos öfriga danska gånggrifter eller deras utländska motsvarigheter.

Så vidt föreliggande uppgifter besvara frågan, äro dessa gånggrifter alltid dolda af en rätt stor hög; då takstenarna eller större delar af byggnaden som t. ex. vid Gundestrupgaard numera äro synliga, vet man, att detta är ett sekundärt fenomen beroende på att högarna utgräfts. Vidare hade, som ju också flertalet andra gånggrifter, en randkrets af relativt stora stenar kring högens fot, och själfva stenbyggnaden ligger på ett par undantag när periferiskt i högens östra del, så att gången alltid blir relativt kort. Detta sista drag, som torde vara af en viss konstruktiv betydelse, förekommer sällan hos danska gånggrifter, men från Sveriges västkust känner man ett eller kanske två exempel på att gånggriften ej ligger alldeles centralt, men där upp-

träder detta drag i förening med att randstenskretsen vid gångmynningen svänger inåt och i en mjuk linje går öfver i gången¹.

Periferiskt läge och bikammare förekomma i Danmark främst i landets västra delar — i Jylland äro de afgjordt vanligast, fastän som nämnt enstaka exempel finnas på Lolland och Själland — och till den västliga danska gruppen ansluta sig utmärkt de två svenska gånggrifterna, båda i Bohuslän. Men dessa drag äro ej västliga blott i meningen västskandinaviska: ställer man färdan än längre i västerled skall man

Fig. 5. ¹/₂.

gång på gång finna dem, enstaka eller förenade, i de megalitiska byggnader, som resa sig i Storbritannien. De otaliga gånger afbildade monumenten vid New Grange och Dowth i Irland² uppvisa likheter med våra gånggrifter. Bikammare, periferiskt läge, insvängande randkrets och skyddande hög äro karaktäristiska äfven för dem, liksom också för några andra irländska stenbyggnader, för grafvar i England, Wales och Skottland, ända upp till Orkneyöarna. Och skulle man följa denna grafform vidare söderut, så förde vägen som bekant öfver Bretagne och södra Frankrike till Spanien och öfver hufvud till det västliga Medelhafsbäckenet, till Sardiniens grottgrafvar och längre i söder till de väldiga stenbyggnaderne på Malta och Gozo. Hvad särskildt Alsberggånggriften beträffar finner den sina närmaste motsvarig-

¹ G. Gustafson, En ny gånggrift i Bohuslän; O. Frödin, Tanums härads fasta fornlämningar från stenåldern.

² Se t. ex. G. Coffey, New Grange and other incised tumuli in Ireland.

heter i anläggning och plan här längst borta i söder. »Temp-
len« Mnaidra på Malta och Gigantia på Gozo¹ visa ända i
detalj en förbluffande likhet med Alsbjerggrafven: de tre
kamrarna med aftagande storlek bakom hvarandra återfin-
nas här nere på Medelhafsöarna.

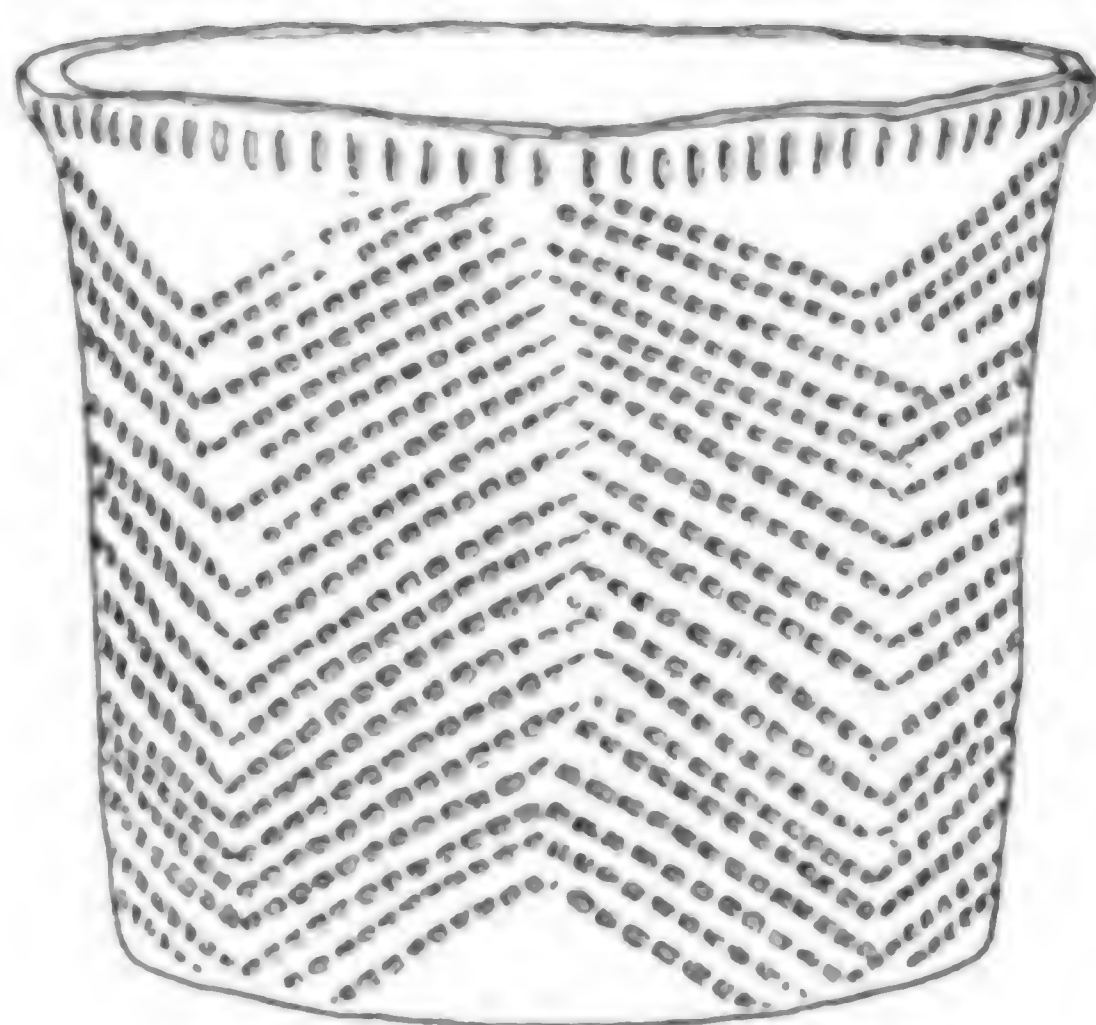

Fig. 6. ¹/₂.

Likheten mellan de danska gånggrifter, som omtalats här
ofvan, och de brittiska sten-
byggnaderna med bikamma-
re är för stor för at kunna
bero på en tillfällighet. På
samma sätt som de bekanta
svenska hällkistorna med gaf-
velhål måste dessa gånggrif-
ter antyda förbindelser vä-
sterut². Söderut saknas de
nämligen: hvarken i Slesvig,
i Holsten eller i de angrän-

sande tyska landskapen lika litet som i Holland kan man
finna denna form.

Går man ut från uppfattningen, att Norden fått sina gång-
grifter från väster och sydväst, följer däraf med logisk konse-
kvens, att man i de stenbyggnader, som klarast afspegla de
västliga förebildernas karaktär, ser de äldsta monumenten
af denna art; man kan således ej mera hylla åsikten, att de
gånggrifter, som mest likna dösarna, på grund af denna lik-
het vore de äldsta i sitt slag. Till de monument, som enligt
den reviderade åskådningen böra räknas till de äldsta, höra
också några af gånggrifterna med bikammare.

Vi äro i det lyckliga läget att kunna påvisa detta äfven
genom studiet af fynden.

I Alsbjerggånggriftens djupaste graflag lågo några ler-
kärlsbitar, som lämna ett af bevisen härför. De ha sådana

¹ Se t. ex. A. Mayr, Die vorgeschichtlichen Denkmäler von Malta och
Die Insel Malta im Altertum; T. E. Peet, Rough stone monuments and
their builders.

² Se Montelius, Orienten och Europa; Stjerna, Före hällkisttiden.

djupt och kraftigt inskurna ornament, om hvilka vi tack vare föregående talares ord veta, att de blott förekomma inom en tidig grupp af den rika gånggriftskeramiken. En likartad och samtida keramik finnes från åtminstone en annan gånggrift med bikammare¹, och dessa exempel visa, att ifrågavarande gånggrifter existerade redan på samma tid som denna gamla ornamentik. Dessutom ha ett par troligen mycket gamla lerkärlsskärfvor funnits i gånggriften vid Alstrup.

Fig. 7. ¹/₂.

Man har redan tidigare haft exempel på gånggrifter med bikammare, i hvilka funnits lerkärl af inbördes synnerligen olika karaktär. Ett af dessa heterogena fynd härstammar från grafven vid Kvolsted. Medan ett kärl — här afbildadt i fig. 3 —, hvilket liksom de följande funnits i denna gånggrift, alldeles afgjort tillhör den gamla öfver hela landet spridda stengrafskeramiken, ge några af de öfriga typiska prof på keramik ur en helt annan kulturkrets d. v. s. de jutska enmansgrafvarnas (se fig. 4—6). Äfven de återstående kärlen torde höra till samma kulturgrupp och liksom de senast nämnda till dess yngre yttringsformer, ehuru de typer de representera ej äro lika karaktäristiska för enmansgrafvarna². Nu ger Alsbjerggånggriften, liksom också en nyligen undersökt graf vid Hagebrogaard i Ginding härad, ett bevis för att kontrasten mellan formerna icke blott betecknar en kulturskillnad, men också en skill-

¹ Se A. P. Madsen, Afbildninger af danske Oldsager og Mindesmærker, Steenalderen, pl. 15, fig. 10.

² Ett af dessa kärl afbildadt i fig. 7.

nad i tid. Ty medan de få skärfvorna af gammal megalitkaraktär lågo djupast på den stora kammarens botten, fann man i det öfre och således yngre graflaget ett lerkärl, som af formen att döma afgjort tillhör enmansgrafvarnas kulturkrets och då närmast ett sent stadium af denna kultur.

Jag har hittills blott talat om de få lerkärnen och sökt visa kontrasten mellan gammalt och ungt, sådan den ses i keramiken i vårt fynd. Men också de andra fornsakerna visa oss ett motsatsförhållande. I den stora kammarens bottenlager funnos talrika bärnstenspärlor, och alla, hvilkas form kan bestämmas, tillhöra den gamla gånggriftstiden. Också de båda tjocknackiga flintyxorna äro gamla, jämförda med det öfre grafskiktets talrika flintdolkar och ena polersten af skiffer. Högt uppe låg också en egendomlig triangulär bärnstenspärla med V-formigt hål, som påminner om vissa pärlor från den äldsta bronsåldern. De öfriga sakerna: flintspån, eldstenar, oformliga pärlor etc. ägna sig ej för tidsbestämningen, men *en* yngre form fanns likväl i bottenlaget: en stridsyxa af rätt sen karaktär, ehuru äldre än dolkarna, och typisk för unga enmansgrafvar. Men den låg midt i gånggriften, och det är naturligt, att just midten, där gången mynnar ut, skall tagas senare i anspråk för grafläggningen än kammarens norra och södra delar.

Så återstår blott at nämna ett par af föremålen i denna gånggrift. För det första: en starkt skadad bronsdolk med rätt kort, snabbt smalnande klinga, som tunna nitar med lösa, ringformiga hufvud hållit fäst till skaftet. Denna form är karaktäristisk för den danska bronsålderns första period¹, och dess förekomst här har intresse, i det den visar kontinuiteten i sten- och bronsålderns grafläggningar. Märkligare är det onekligen, att man i den stora kammarens nordända fann en knif från bronsålderns midt. Den låg vid brända ben på ett stenlag, som tydligen bildat denna grafs botten,

¹ Sophus Müller, *Bronzealderens Begyndelse og ældre Udvikling i Danmark* (Aarb. 1909).

och dess läge uteslöt möjligheten af att den skulle blifvit förd in genom gånggriftens väggar eller tak. Ännu så långt ned i tiden har man således använt en grafbyggnad från en förgången period och fört resterna från likbålet in genom grafvens gång.

Man kunde måhända med skenbar rätt förebrå mig, att jag inte talat närmare om grafläggningen, om likens läge och antal o.s.v. Men det har sin enkla orsak i det faktum, att jorden förstört alla skelettdelar till den grad, att inga iakttagelser härom kunde göras. Och de oregelbundna stenläggningarna, som i rätt stor mängd funnos i gånggriften, kunde ej med säkerhet ställas i samband med bestämda bisättningar. Om grafläggningen kunna vi m. a. o. ej lära annat af denna gånggrift än det, som fornsakerna själfva säga oss. Och de visa huru denna stenbyggnad, som rests under ett tidigt skede af gånggriftstiden, tagits i bruk af efterföljande generationer ända ned till bronsålderns början och sedan ännu en gång senare, då likbränning redan vunnit insteg i Danmark. Tack vare konservator Rosenbergs utomordentliga undersökning ha vi i Alsbjerggånggriften fått ett af de bästa bevisen för att de stora stenbyggnaderna tjänat många släktled som grafplats också länge efter den egentliga gånggriftstidens slut.

C. A. NORDMAN.

Bronzealdersfund fra Thorup.

Paa et begrænset Omraade indenfor Skads Herred, hovedsagelig i Guldager og Brøndum Sogne, er der i Tidens Løb, dels for Nationalmuseet, dels for den antikvariske Samling i Ribe, undersøgt c. 120 Gravhøje. Paa een Undtagelse nær var de alle opførte i Stenalderen, i Enkeltgravenes Tid; det var just en af de Egne, der skabte Betingelser for Forstaaelsen af denne Gravform¹. Om den ene Høj, der i Tid

¹ Jfr. A. P. Madsen: Undersøgelser i Ribe Amt (Aarb. f. n. Oldk. 1891).

adskiller sig fra de øvrige, skal her fremsættes nogle Bemærkninger.

Højen laa paa en Lod, Matr. Nr. 2 a af Thorup, Alslev Sogn, der tilhørte Sognets Fattiggaard. Den laa ind mellem

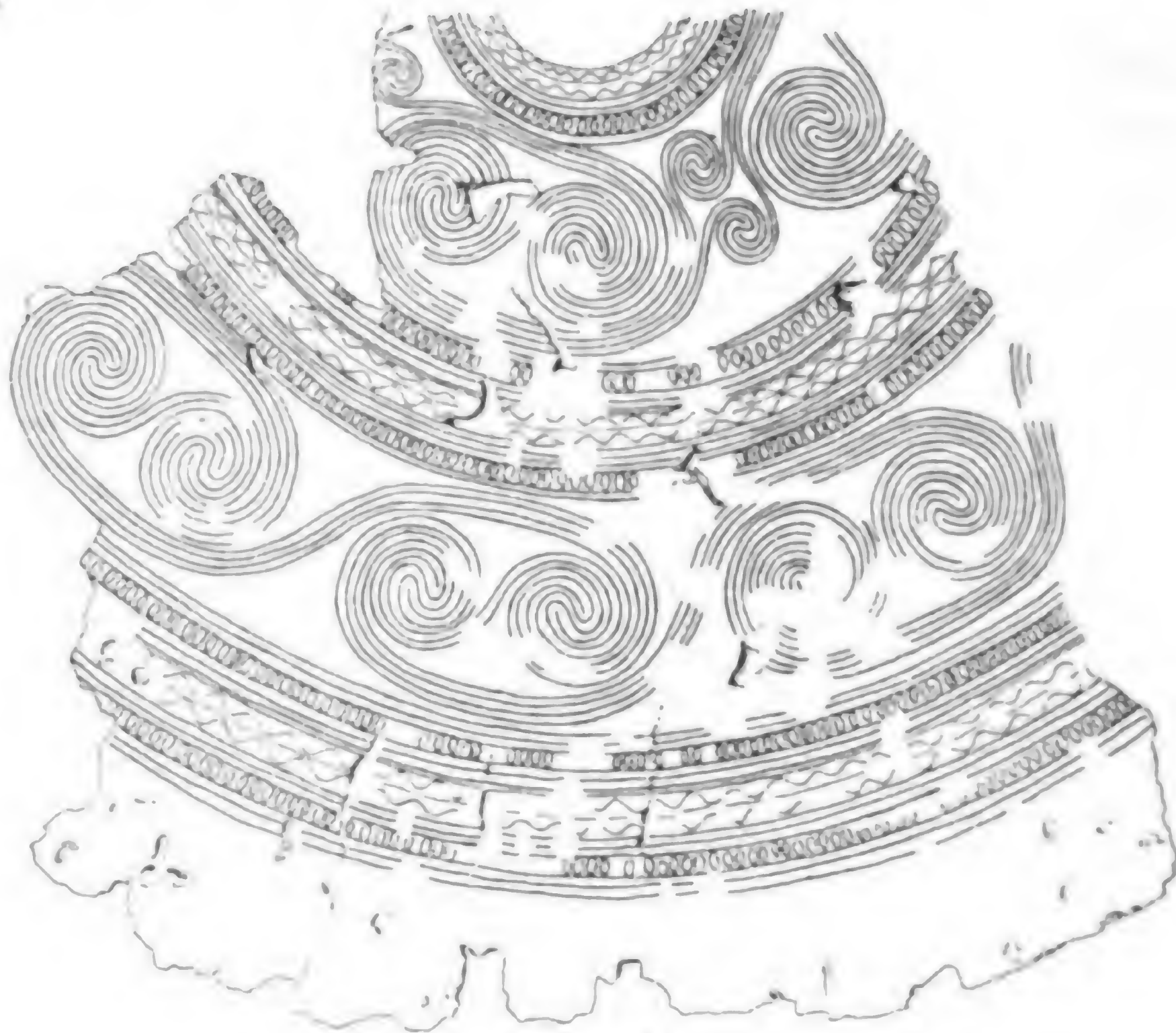

Fig. 1. $\frac{3}{4}$.

Stenalderens Høje uden i sit Ydre at skille sig fra dem; som Nabohøjene var den gentagne Gange blevet overpløjet og dyrket og var ved Undersøgelsens Begyndelse kun $\frac{3}{4}$ —1 M. høj.

Knap en halv Meter over Markfladen viste der sig i Højens østlige Del en Grav, der dog havde lidt betydelig ved sin overfladiske Beliggenhed. Den var ikke omsat med Sten, og den kunde saaledes udelukkende erkendes gennem de sparsomme Rester af Trækisten; foruden en Stribe mod Vest var kun bevaret et 30—35 Cm. stort Trælag, der var blevet imprægneret af Bronzeoxyd fra Gravgodset, medens den øvrige Del af Kisten var gaaet fuldstændig til Grunde. Det Træ, der afdækkedes, hidrørte fra Kistelaaget, som ved Jordtrykket var presset saa fast ned over de underliggende Kvindesmykker, at deres Form tegnede sig igennem det. Det var

2 Bæltesmykker, nemlig den store Bælteplade og en lille Smykkeplade af lignende Form, begge stærkt medtagne. Under dem saas et andet Trælag, Kistebunden.

Bæltepladen, Fig. 1, der har haft et Tværmaal af c. 18 Cm., frembyder en særlig Interesse ved den ejendommelige Udvikling, Spiralornamentiken her har undergaaet, idet Kunstneren ved det indre af de 2 concentriske Spiralbaand har rullet Forbindelsestraadene mellem de enkelte Spiraler op til Smaaspiraler, der udfylder Mellemrummene. Noget tilsvarende kendes kun fra eet tidligere Fund, en Bælteplade fra Vestrup, Vonsild S, Aalborg Amt¹. Pladen fra Thorup er finere og omhyggeligere udført; men Ligheden i Behandlingsmaaden er iøvrigt saa stor, at man skulde fristes til at tro, at de hidrørte fra samme Haand, om ikke den ene var fundet Syd for Varde og den anden midtvejs mellem Løgstør og Hobro, en Afstand af henved 140 Kilometer.

Efter sit Indhold maa Kvindegraven antages at være fra den ældre Bronzealders 4de Tidsgruppe, den bredhovedede Bøjlenaals Tid².

Ved fortsat Gravning traf man en Snes Cm. over Markfladen en c. 3 M. lang, smal Dyngge af lyst Undergrundssand, der strakte sig i øst-vestlig Retning, det sikre Tegn paa, at der maatte findes en Grav nedgravet i den faste Bund. Det viste sig da ogsaa, at Dyngen skyldtes Fyld, der var kastet nordud af Graven, og at lignende Fyldbunker fandtes mod Syd og Øst. Mod Vest har Forholdet sikkert været det samme; men her blottedes Fylddyngen ikke, da Graven laa saa langt sydvestligt i Højen, at dens Vestende naaede udenfor det oprindelig ansatte Udgravningsfelt.

Gravens Retning var Ø—V, dens Længde godt 2¹/₂ og Bredden indtil 1¹/₄ M.; den var kun gravet ganske lidt ned i Undergrunden. Kisten har naaet helt ud til Gravens Ender;

¹ Afb. i Sophus Müller: Bronzealderens Begyndelse og ældre Udvikling i Danmark (Aarb. f. nord. Oldk. 1909) S. 86, Fig. 89.

² l. c. S. 60 ff.

Bredden af Trælaget var derimod kun 80—90 Cm. Det Trælag, der blottedes, repræsenterede her som ved den omtalte Kvindegrav det nedpressede Kistelaag, og Gravgodset laa indeklemmt mellem dette og den underliggende Bund af Kisten. Det er ikke at undres over, at Kisterne i disse 2 Grave ikke har kunnet modstaa Jordtrykket, fuldstændig ubeskyttede som de har været nedsatte i Graven, uden det Stenleje, i hvilket de almindelig er anbragte.

Det traf sig saa heldigt, at Konservator Rosenberg samtidig udgravede en af Nabohøjene og saaledes kunde komme til Stede og behandle Fundet paa den for dets senere Skæbne bedste Maade. Paa dette Tidspunkt havde interesserede Tilskuere staaet en halv Dags Tid og med Taalmodighed ventet paa Resultatet; de havde set de lyse Fyldbunker dukke frem omkring Graven, set Kistens Trælaag blottes og kunde nu skimte Gravgodset som ophøjede Partier; et og andet Sted skinnede lidt grønt Bronzeoxyd frem. Spændingen var stor, og det er kun naturligt, at Humøret sank betydelig, da de opdagede, at de overhovedet ikke vilde faa Fundet at se, idet det optoges liggende mellem det dækkende og det underliggende Trælag for først i Museet at præpareres ud. Men gjorde denne Fremgangsmaade ikke Museet populært paa Egnen, har det til Gengæld gavnet Sagerne, der i høj Grad trængte til den forsigtigste Behandling, og den har givet Betingelser for en Del Iagttagelser, der i andet Fald vilde være gaaede tabt.

Af Skelettet var der end ikke de svageste Spor tilbage; men af Gravgodsets Art og Beliggenhed i Graven kan det slutes, at den har tilhørt en Mand, der har ligget udstrakt med Hovedet mod Vest. Han har haft sit Sværd liggende i Højde med Brystet; dets Knap har antagelig hvilet ved højre Skulder. Sværdet har ved Nedlæggelsen været stukket i Skeden, en Træskede med en indvendig Skindbeklædning til Beskyttelse for Klingen, og det har været fæstet til den Rem, i hvilken det har været baaret; den Dobbeltknap af Bronze,

der har tjent til Lukke for Remmen, laa nær ved Fæstet, lidt tilvenstre for det.

Sværdet er allerede i anden Forbindelse behandlet og afbildet¹. Det er 68 Cm. langt. Et tykkere, hvælvet Parti løber langs Klingens Midtlinie, og Grebtungen har ophøjede Sidekanter, mellem hvilke Fæstets Hornbeklædning, der fortil er fastholdt af 6 Bronzenagler, endnu delvis ses bevaret. Det er bestemt som et fra Sydeuropa indført Stykke, hjemmehørende i Bronzealderens 3die Tidsgruppe; men Fæstet har båret en Knap af nordisk Arbejde fra det følgende Tidsafsnit. Da det fremmede Sværd nedlagdes i Graven, har det altsaa været i Brug i længere Tid og har undergaaet en Reparation herhjemme. Den hjemlige Vaabensmed stod her overfor en ny Opgave: Ved de danske Sværd kunde Knappen slutte med sin Rand ned om Fæstet som Laaget om en Æske; men dette umuliggjordes her af Grebtungens høje Kantlister. Knappens Randparti maatte da bortfalde, og han erstattede det med en kort Tunge, der kunde føres ind i Hornfæstets Ende og fastholdes ved en Nagle.

Den til Sværdet hørende Remknap er en rund Dobbeltknap af Bronze, c. 3 Cm. i Tværmaal og paa Ydersiden prydet med 4 indpunslede Spiraler.

Det er dog ikke blot sit Vaaben, Manden har faaet med sig i Graven: Nede ved Bæltestedet, omtrent ved Sværdets Spids, fandtes en hel Klump af Smaasager, liggende ovenpaa hinanden; øjensynlig oprindelig samlede i en lille Pose eller Taske, der har været båret ved Bæltet. Dennes Indhold udpræpareredes i Museet Lag for Lag; et af disse er gengivet som Fig. 2.

Det er hovedsagelig Smaaredskaber, henhørende til Legemets Pleje. Der var en 10 Cm. lang Ragekniv i den for 4de Tidsgruppe karakteristiske Form med Grebet endende i et naturalistisk udført Hestehoved, ret svært, med de op-

¹ Sophus Müller: Sønderjyllands Bronzealder (Aarb. f. nord. Oldk. 1914), S. 319—21, Fig. 63.

staaende Ører enkeltvis angivne; en Fure langs Halsens Forside hører ogsaa til Særtrækkene for denne Tid, i hvilken Ragekniven endnu ikke var almindelig. Der var den lille stregprydede Niptang til Udrykning af Ansigtshaar (se

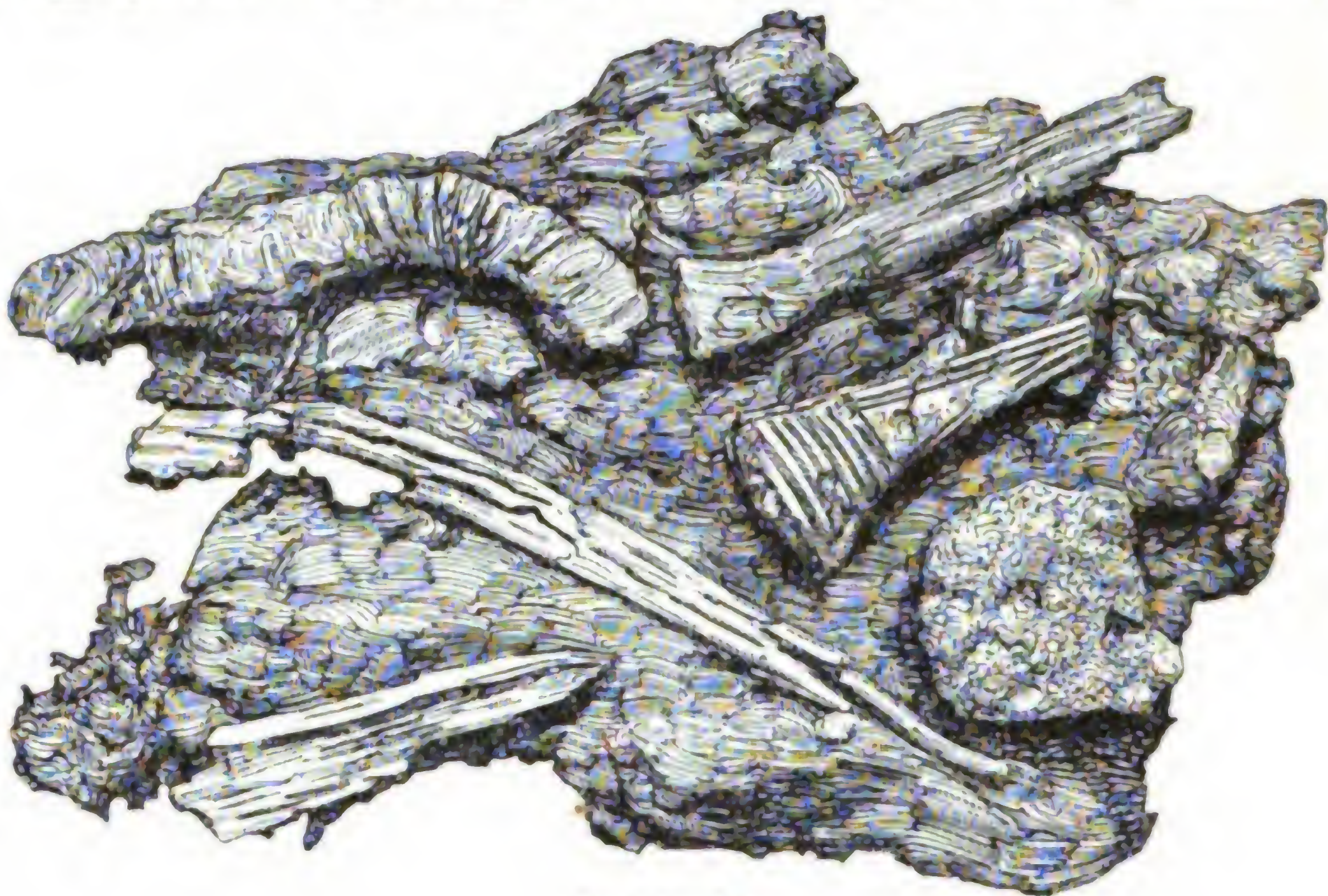

Fig. 2. $\frac{3}{4}$.

Fig. 2 tilhøjre), og der var endvidere den Bronzenaal eller Syl, der antages anvendt ved Tatoveringen. Den foreligger endda i 2 Exemplarer, en stor, kraftig og en mindre, finere. Den større, der nu er 7.4 Cm. lang, har et trindt Forparti og et firsidet Parti til Indsættelse i Skafte; ved Midten, hvor den er tykkest, er den kendelig afladet, et Træk, der kun kendes fra faa Fund¹. Sammen med Toiletsagerne har han endelig baaret en lille 12.3 Cm. lang, enegget Kniv i Læderskede; Lommekniven maatte man vel med et Nutidsudtryk kalde den. Men foruden disse Redskaber har han haft adskillige andre, tildels ret ubestemmelige Genstande i Lommen, saaledes et lille Stykke Guldtraad, adskillige smaa Stykker Bronze², mest Bronzetraad, en lille Læder-

¹ Saaledes det samtidige Egekistefund fra Treenhøj, Ribe Amt (Mus.-Nr. 25727) og et Overgangsfund mellem Sten- og Bronzealderen fra Søsum, Frederiksborg Amt. Mus.-Nr. B 8390.

² Et fladt Stykke Bronze ses i Fig. 2 tilhøjre under Niptangen.

rem, paa hvilken der synes at have været trukket nogle Ravperler, en spids, naaleformet Genstand, vist af Horn (Fig. 2 i Midten), samt det i Fig. 3 afbildede Stykke, der er helt omvundet med Traad. Det er ganske fladt, noget s-formet bøjet, af et let Materiale, 5.8 Cm. langt med en Bredde af c. Cm.; selve Genstanden er ganske skjult af Beviklingen. I Fig. 2 foroven tilvenstre ses det fra den modsatte Side.

Tasker med lignende Smaasager er fundne i Mandsgrave fra en lidt senere Tid indenfor den ældre Bronzealder, nemlig i en Høj ved Hvidegaard¹ og i Garderhøjen², begge i Københavns umiddel-

Fig. 3. ³/₄.

bare Nærhed, mellem Jægersborg og Fortunen. I begge disse Tilfælde forekom foruden Toiletsager Genstande af magisk eller i hvert Fald beskyttende Kraft; Hvidegaardsmandens Taske indeholdt et helt Trolldmandsudstyr. Med samme Ret kan dette ikke udtales om det foreliggende Fund, omend visse Genstande, særlig den i Fig. 3 afbildede, leder Tanken i samme Retning.

I Kisten, ved dens Fodende, stod det i Fig. 4 gengivne Lerkar, en 25 Cm. høj Krukke med 2 smaa Hanke; det ret ujævnt formede Kar bærer som eneste Prydelse en ophøjet Vulst i Højde med Ørernes Overkant. De smaa Ører og den lige afskaarne Mundingskant er karakteristiske Træk for Tidens Lerkar, der iøvrigt kun yderst sjældent forefindes som Gravgoods.

Ved Kistens nordvestre Hjørne, tilvenstre for Hovedets Plads, laa 2 Bronzenagler i øst-vestlig Retning i hinandens Forlængelse med en indbyrdes Afstand af c. 25 Cm. Den ene, der er fuldstændig, er omgivet af Træ; den er 6.8 Cm. lang, trind, 5—7 Mm. tyk.

¹ C. F. Herbst i Ann. f. nord. Oldk. 1848, S. 336 ff.

² Vilh. Boye i Aarb. f. nord. Oldk. 1889, S. 335—36.

At den Genstand, til hvilken de har hørt, er gaaet tabt, er meget at beklage; det har nemlig uden Tvivl været en Klapstol af samme Art som den, der fandtes bevaret i Egekistefundet fra Guldhøj¹. Ved denne Stol mangler ganske vist Naglerne; men i nordtyske Fund er Bronzenagler fundne

Fig. 4. ³/10.

sammen med Endebeslag til saadanne Stole². Fra Danmark kendes en enkelt lignende Bronzenagle fra en samtidig Mandsgrav ved Smørumovre³. Paa Grundlag af de forskellige Fund har Sophus Müller givet en Rekonstruktion af Bronzealderens Klapstol, som den saa ud i sit bedste Udstyr⁴.

Som det alt er udtalt, henviser det nedlagte Udstyr denne

Grav til Bronzealderens 4de Tidsgruppe, og den er saaledes samtidig med den lidet højere liggende Kvindegrav. Der er saaledes Grund til at formode, at den Mand og Kvinde, der her er gravlagte i samme Høj, er beslægtede. Gravenes Placering, vestligt og østligt i Højen, bringer den Tanke nær, at

¹ Se Vilh. Boye: Fund af Egekister fra Bronzealderen i Danmark, Kbh. 1896, Pl. XIV. 1.

² Fr. Knorr: Klappstühle aus Gräbern der Bronzezeit (Mittheil. d. Anthrop. Vereins in Schleswig-Holstein, Hefte 14, Kiel 1901).

³ Mus.-Nr. B 2118.

⁴ Sophus Müller: De forhistoriske Tider i Europa (Verdenskulturen Bd. II), Kbh. 1904: S. 60, Fig. 71.

der ved Gravlæggelsen af den først afdøde er taget Hensyn til, at Højen skulde rumme endnu en Grav, og at man ved den senere Begravelse har vidst, i hvilken Del af Højen der maatte graves for ikke at forstyrre den tidligere. Skulde det mon ikke være Mand og Hustru? En saadan Antagelse vilde være i god Samklang med de Iagttagelser, der er gjorte for den foregaaende og for den følgende Tids Vedkommende, hvor Mands- og Kvindegrave oftere er fundne Side om Side¹.

Hvorledes det nu end forholder sig hermed, har denne Høj i hvert Fald dækket over 2 fremstaaende Personer, hvis Gravudstyr har staaet over det almindelige Niveau, saa at det i flere Enkeltheder har kunnet øge Kendskabet til dette Tidsafsnit. Kun Skade, at det smukke Fund har lidt saa meget af Tidens Tand, og at denne Høj er det eneste Minde fra Bronzealderen i det vidtstrakte Stenaldersterræn.

THOMAS THOMSEN.

Nye Fund fra Mark og Mose fra den yngre Bronzealder.

Fundene fra Grave og de samlede Fund fra Mark og Mose, to af Hovedkilderne for Fremkomsten af Oldsager og for vor Opfattelse af Oldtidens Forhold, supplerer, som bekendt, gennem store Dele af de forhistoriske Tidsrum hinanden paa skiftende Maade. Gennem Stenalderen og den ældre Bronzealder er Gravfundene overvejende, Fund fra Mark og Mose de supplerende. Men i den yngre Bronzealder er det anderledes. I Sammenhæng med, at Ligbrændingen blev den eneraadende Gravskik, fremtræder Fundene fra Gravene stedse ringere. Den Dødsgave, som følger Graven, ind-

¹ Jeg kan i saa Henseende henvise til Foredrag i dette Selskab af Prof. Chr. Blinkenberg om Stenalderens Enkeltgrave December 1906 og af Museumsinspektør C. Neergaard om Bronzealderens Urnegrave Februar 1911.

skrænkes til et Faatal af Genstande, ikke sjældent kun en enkelt, og meget ofte findes i Urnen eller Benhoben i Højen overhovedet slet intet eller blot en enkelt Genstand, der synes at være ret tilfældig valgt. Men samtidig fremtræder de Fund, der skyldes Henlæggelser i Mose og i Jorden, udenfor Gravene, paa en mærkelig Maade i Fylde og Antal. I Virkeligheden bliver det i den senere Del af Bronzealderen saaledes, at det er disse Fund, der afgiver Grundlaget for Bestemmelse af Tidsfølgen. Det er ogsaa bekendt nok, at disse Fund frembyder et meget broget Billede, og at Opfattelsen af deres Betydning har særlige Vanskeligheder. Men indenfor den samlede Række af saadanne Fund uden kendelig Forbindelse med Grave bragte Dr. *Sophus Müller's* Afhandling i 1886: »Om Votivfund fra Sten- og Bronzealderen« et Grundlag for Forstaaelsen. Foruden en Række Sager, der utvivlsomt maatte være henlagte af religiøse Grunde — Lurterne, Guldbaadene fra Nors, de forskellige Fund af Guld-skaale — udskiltes ved dette Arbejde en Række Fund af ensartede Genstande, større eller mindre Tal af Øxer, Spydspidser, Seglblade, Sæve, Arm- og Halsringe, m. fl., og det vistes, at der er al Grund til at opfatte ogsaa disse som Henlæggelser af religiøs Natur. Vel blev denne Opfattelse snart efter angrebet fra en enkelt Side¹, men den har siden staaet urokket og har gennem Aarene kun vundet i Styrke ved det nye Materiale, som er fremkommet. Endvidere kan i Bronzealderens Fund udskilles en mindre Række af en egen Karakter, med saadanne Sager, som alene synes at have Værd ved Metallet, itubrudte og fejlstøbte, Affald fra Støbearbejdet, m. m., der maaske kan betragtes for sig som hengemt Støbemateriale. Men tilbage bliver fra den yngre Bronzealder et stort Antal smaa og store Fund, tit af betydeligt Omfang, der frembyder et meget broget og afvexlende Billede, og for hvilke vi hidtil har anvendt Samlingsbetegnel-

¹ Henry Petersen: Hypotesen om religiøse Offer- og Votivfund fra Danmarks forhistoriske Tid; Aarb. f. n. Oldk. 1890.

sen »Depotfund«. Imidlertid synes der gennem det Materiale fra ældre og yngre Tidsafsnit, som efterhaanden er kommet frem, at kunne vindes fastere Holdepunkter for Opfattelsen af disse Fund. Dette kan saa meget snarere lade sig gøre, som Antallet af dem nu er steget saaledes, at der ikke alene indenfor den yngre Bronzealder kan sondres mellem en ældre og en yngre Gruppe, som tilsammen omspænder Tidsafsnittets ca. 500 Aar, men Delingen kan føres et Skridt videre, saaledes at der nu kan udskilles 3 Grupper, en ældre, en senere og en yngste Gruppe, til hvilke der atter slutter sig tilsvarende Rækker af Motivfund. Den sidste, tredje Gruppe er allerede for 30 Aar siden i Sverige paavist af Professor Oscar Montelius; kun lidt efter lidt er de tilsvarende danske Fund forøgede saa meget, at det kunde ses, at de svarer til et eget Tidsafsnit¹.

Den ældste Gruppe tæller i alt ca. 50 Fund; de er talrige fra Fyen; fra Sjælland og tilsluttende Øer er der derimod ikke ret mange og ligeledes faa fra Jylland, hovedsagelig fra de nordre og østre Dele af Halvøen, som i Stenalderen var Sæde for den gamle Kultur med de store Stengrave. I denne Periode er Ledetyperne især visse, Halsringe², smaa Hængekar³, brede, hvælvede Armringe⁴, den særlige paalstav-lignende Øxetype⁵ med »Skaftlapper« til Fæstning af Skaftet, samt en simpel Form af »Brillebøjlenaal«⁶.

Fra den anden, den største Gruppe, med ca. 60 Fund, haves ligeledes de fleste og langt de største Fund fra Fyen, mange er dog nu ogsaa fra den sjællandske Øgruppe, og der er en Del jyske, disse sidste atter i Hovedsagen fra de nordre og østre Egne. Ledetyperne i denne Gruppe er de store, fladt skaalformede Bronzegenstande med to brede Øskener i Randen, som man fra gammel Tid kalder Hænge-

¹ »Tidsbestämning inom bronsåldern«; Vitterh. Akad. Handlingar, X, 1885.

² Sophus Müller, Ordning af Danmarks Oldsager, Bronzealderen, Nr. 373—74. ³ S. M. 355. ⁴ S. M. 375. ⁵ S. M. 343. ⁶ S. M. 378.

kar¹, det mærkelige, store Brystsmykke med Top², Halsringen med ornamenterede Plader ved de frie Ender³, den meget brede, manchetformede Armring⁴, »Brillebøjle-naalen« i fremskreden Udvikling, stærkt hvælvet⁵.

Endelig er der en tredje og sidste Gruppe, den mindste af dem, med knap 20 Fund, stundom ret store, men med et Faatal af Typer, oftest smaa og fattige. Vejledende er her Halsringen med vexlende Vridning⁶, visse Armringe med halvknop- eller skaalformede Ender⁷, samt egne, meget store Naale⁸. Fundene er udbredte over hele Landet og synes i Jylland, for saa vidt Materialets Omfang tillader at bedømme det, at have en noget videre geografisk Udbredelse end de 2 ældre Grupper.

Afgørende for disse Fundgruppers indbyrdes Tidsstilling er det, at der i den ældste af dem af og til findes Genstande fra den ældre Bronzealder, medens den yngste Gruppe viser Tilknytning til den ældste Del af Jernalderen. Hver af dem maa spænde over en ret lang Periode, og de viser da ogsaa betydelige Afvigelser i Enkeltheder, ligesom de større Fund stundom gennem enkelte af deres Genstande griber tilbage til den Periode, der gik nærmest forud. De er i Hovedsagen ensartede over hele Landet.

Der skal nu i Fund fra de senere Aar fremdrages Exempler fra disse tre Perioder. Fra første Periode er et stort Fund fra Grisby ved Svaneke paa Bornholm; fra anden Periode hidrører et ligeledes meget stort Fund fra Fangel Torp ved Odense; fra sidste Periode endelig er en Samling Genstande fra Mejlstrupgaard i Himmerland, modtaget gennem Museet i Viborg, og dernæst et lille Fund fra Klovetoft ved Høje Taastrup, ved Kjøbenhavn.

Jeg skal nu først meddele Oplysninger om de ældste og yngste Fund og dernæst vende mig til Fangelfundet, som i mange Maader er det interessanteste.

¹ S. M. 388—89. ² S. M. 396. ³ S. M. 410—11. ⁴ S. M. 399. ⁵ S. M. 379.

⁶ S. M. 405—6. ⁷ Lignende S. M. 403, men mindre. ⁸ Især S. M. 414.

Til ældste Gruppe hører altsaa Fundet fra »Strandly«, Fabrikant Hjorth's Ejendom i Grisby, tæt nord for Svaneke. Det er meget stort, ialt ca. 90 Genstande, smaa og store, og disse er overordentlig smukt bevarede, med en Patina af en mærkelig og i Fundene fra denne Periode enestaaende Skønhed. Det er af en broget Sammensætning. Mest iøjnefaldende er 4 store Spiralarmringe, af den Form, som væsentlig ensartet gaar igennem hele Bronzealderen, og 7 Halsringe, smaa og store; der er Smykkeplader, Bøjlenaale og Dopper; der er 12 hele Seglblade og Stykker af endnu 3, og der er et Par Celter, en Mejsel, et saa sjældent forekommende Redskab som en Punzel, og for at nævne en anden sjælden Genstand, en lille Pilespids med Modhager (Fig. 1), af en for vore Oldsager fremmed Form¹. Og fremdeles er der Brudstykker af Sværdklinger, af Halsringe og Celter, samt Stænger og Støbeklumper, og endelig en lille Fingerring af Guld.

Fig. 1. Pile-spids (⁵/₆).

I det ydre er Fundet ensartet, og alle Sagerne hører sikkert sammen, skjønt de, efter hvad der har kunnet oplyses, blev fundne i to Partier. Mens der gravedes Grus, kom en Klump frem, som indeholdt de fleste af Smaagenstandene og Brudstykkerne. En Uge senere, men efter hvad Finderne mente ikke mere end ca. $\frac{1}{2}$ Meter fra det første Sted, kom den anden Halvdel af Sagerne frem og bragtes som en samlet Klump hjem for at skilles ad. Klumpen var ikke større i Omfang end de største af Ringene. Halsringene laa nederst, over hverandre; inden i dem var Spiralarmringene og oven paa eller ved Siden af dem de andre større Genstande. Guldringen fandtes paa Spidsen af den mindste Smykkeplade.

¹ Den tilhører i Tyskland Halstatttiden. Exempler: Peckatel unw. Schwerin, Lindenschmit, *Alttertümer uns. heidn. Vorzeit*, V, T. 39, Fig. 646; Wilhelmshöhe, Posen, Mannus VI, S. 204 og T. XI, Fig. 13; Karlstein, Övre-bayern, Lindenschmit, *anf. Sted*, T. 68, Fig. 1245, 1246, 1260.

Stedet er et Grusleje nær ved Havet, ved en lille Bugt, hvor Baade kan gaa tæt ind til Kysten. Hen over det Sted, hvor Fundet fremkom, syntes der at ligge skraanende eller svagt skaalformede Lag af Ler. Det var snarest omstyrtede Lervægge af Huse eller Hytter, der efter nogle Lerkarskaar bedømtes at være fra tidlig Middelalder, og da ikke kan have noget med Bronzealderssagerne at gøre¹.

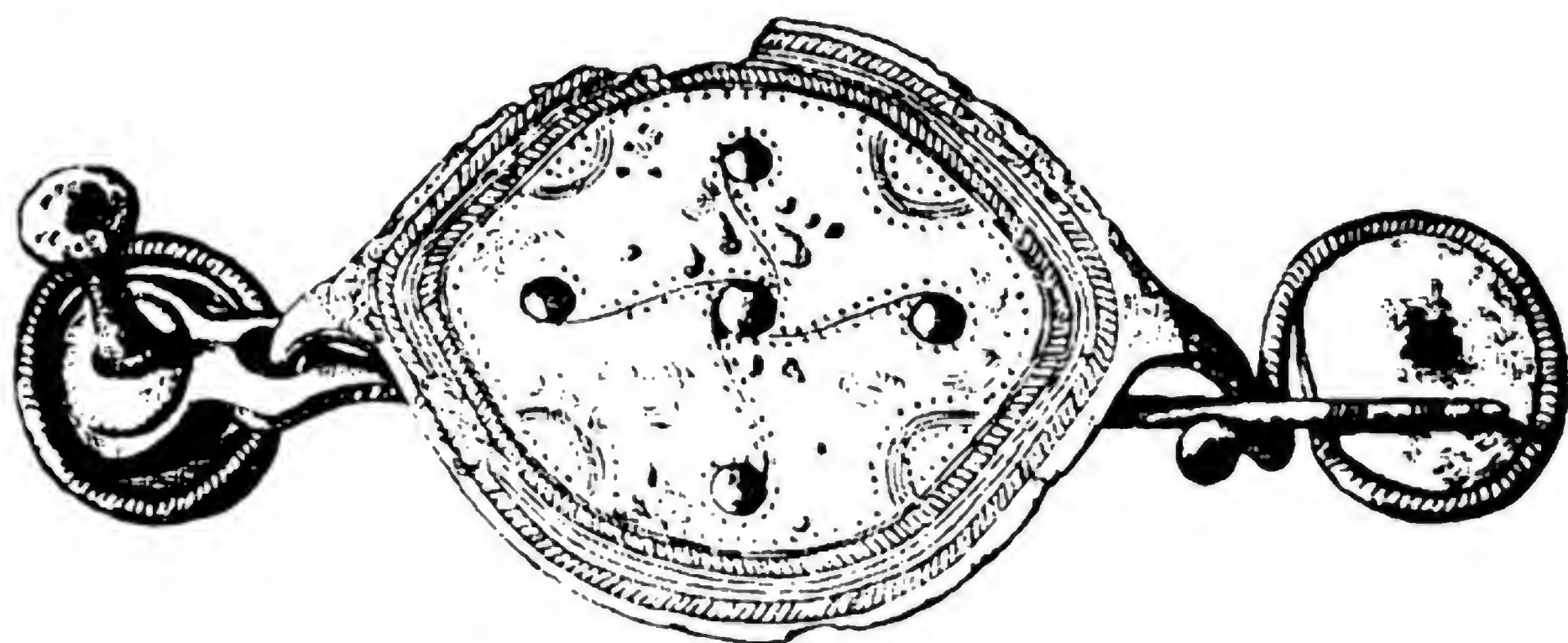

Fig. 2. Bøjlenaal. (ca. $\frac{1}{2}$).

Mærkeligst blandt Sagerne er en stor Bøjlenaal (Fig. 2). Den minder om den særlige Form af Bøjlenaale, som udformedes paa Bornholm i en ældre Del af Bronzealderen², men har afvigende Enkeltheder, og den senere Tids Ornamentstil træder frem i de opdrevene Bukkeler med Baand imellem. Men der findes andre Genstande, som endnu stærkere bringer den ældre Tid i Minde og i Oprindelse ligger forud for Hovedmængden, navnlig Halsringe og Dopper³.

Grisbyfundet er saaledes forholdsvis gammelt, og modsat tilkendegiver de 2 smaa Fund fra Klovetofte og Mejlstrupgaarde lige saa tydeligt, at de er fra en sen Tid. Klovetoftefundet er erhvervet paa anden Haand og slet oplyst, men dets Sammensætning er saaledes, at der er indre Sandsynlighed for, at de Sager, som er indkomne sammen, ogsaa virkelig hører sammen. Der er 2 af de for den yngste

¹ Oplysninger ved Directeur, Dr. phil. Sophus Müller.

² Sophus Müller, Ordning af Danmarks Oldsager, Bronzealderen (i det følgende stedse anført: S. M.), Nr. 62.

³ Jvf. Fortegnelse S. 145.

Fundgruppe betegnende Ledeformer, den vexelvredne Halsring og, i 2 Exemplarer, Armringen med de skaalformede Ender. Dernæst er der 2 Brudstykker af de store Pladenaale med den koncentrisk riflede Plade, der har sit nærmest tilsvarende i den førromerske Jernalder¹. Endnu mere tidsbetegnet er Fundet fra Mejlstrupgaard i den vestlige Del af Aalborg Amt, i Himmerland, med den kolossale, hule Armring², der har sine nærmeste Stammefrænder i Landene syd for os, indtil Böhmen, og som derved sammenknyttes med den Jernalderskultur, der har faaet Navn efter Halstatt. Endvidere er de store Naale, som hører til Fundgruppen, repræsenterede ved store, hvælvede Knapper af Jern med et tyndt Overtræk af Bronzeblik; de har hørt til Naale, som blev baaret parvis (der er ogsaa Spor af Kæderne, som bandt dem sammen). Lignende Naale kendes fra førromerske Gravpladser i det sydlige Jylland (Aarre-Gravpladsen) og i Sønderjylland og Holsten. Ogsaa en større, rhombeformet Jernplade med Bronzeplettering har hørt til en stor Naal. Kendeligt er da Tidspunktet just ved Overgangen mellem Bronze- og Jernalderen. Disse Sager er fundne ved at grave Mergel. Det hedder, at de laa i et Lerkar³.

Fra de 2 Yderperioder vender jeg mig da mod den mellemste af de 3, til det store, nye Fund fra Fangel Torp.

Begyndelsen til dette Fund var af nogenlunde sædvanlig Art og ikke særlig lovende.

Der indkom i Efteraaret 1913 et noget medtaget Hængekar og nogle søndrede Stumper af et andet, en afbrudt Top af et af de store, hvælvede Brystsmykker, 4 aabne Armringe og Stumper af et Par til, en Celt, samt nogle øjensynlig i nyeste Tid sønderbrudte Fragmenter af en af de store Armmanchetter (som jeg maaske tør kalde dem), der hører til i denne Tid. Heller ikke var det synderligt opmuntrende Oplysninger, som meddeltes, da vi kom til Stedet,

¹ Jvf. Fortegnelse S. 148. ² S. M. 404. ³ Jvf. Fortegnelse S. 148.

Fangel Torp, omtr. 5 Fjerdingsvej (ca. 9 Km.) sydsydvest for Odense. Det var ved Efteraarspløjning, Sagerne var komne op. Der skulde pløjes paa Siden af en Banke, »Højsbjerg«. Ved Foden mod Øst ligger et større Mosedrag, der har Afløb

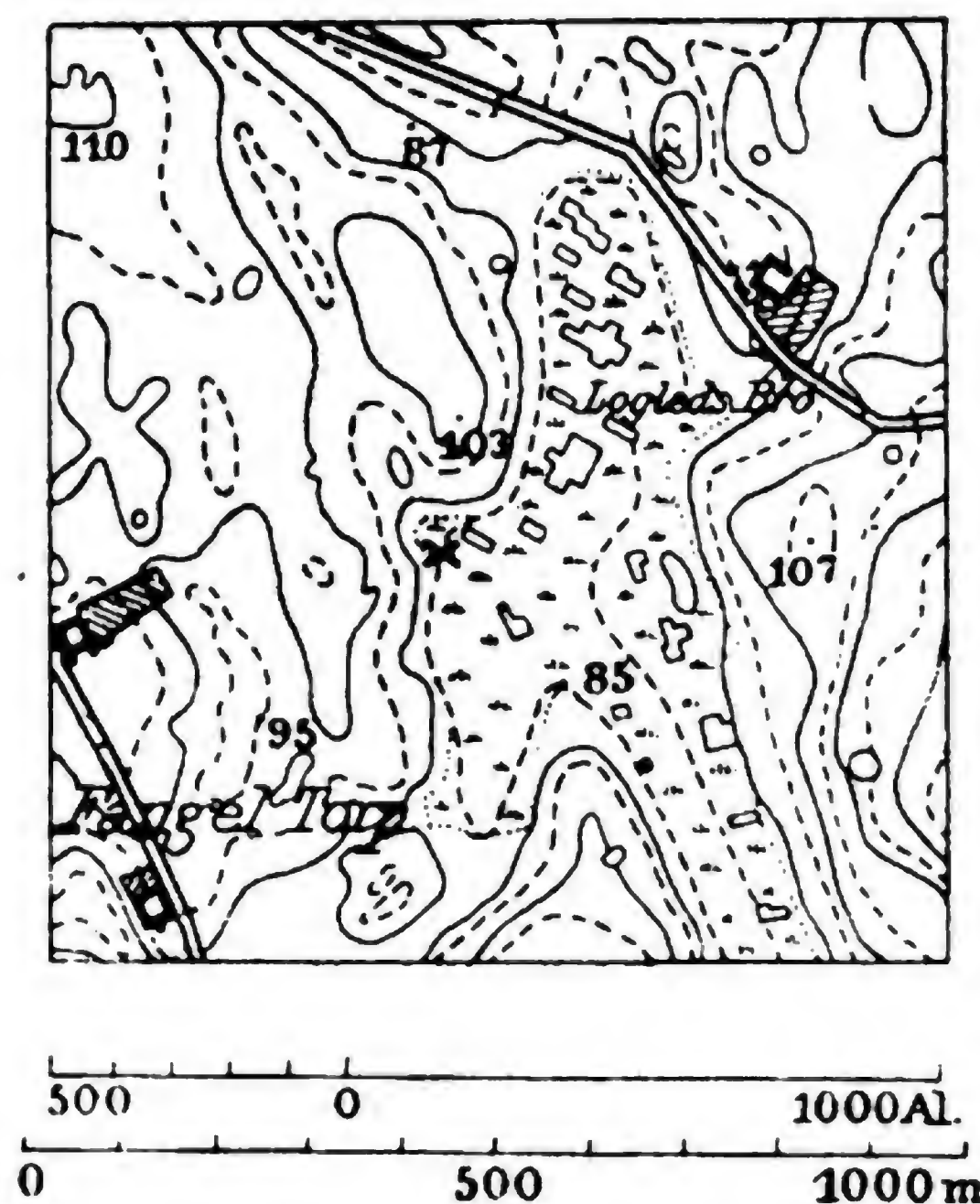

Fig. 3. Findestedet er betegnet med et X. Forskellen mellem Højdekurverne er 5 Fod.

i sydlig Retning, mod Søbysø. Ved denne Pløjning vilde man gaa Mosen lidt nærmere end hidtil, eller rettere, pløje den yderste Kant af Mosen med, da den kun var lidet tørveagtig og saa ud til godt at kunne dyrkes. Det nye Stykke pløjedes med nogen Møje; Overfladen var ujævn og med Totter. Saa hændte det da, at Plovskæren med Plovfuren vendte en Bunke Genstande op. Plovmanden betragtede det som en ny Hindring, pillede det meste op og kastede det nogle Metre fra sig, ud paa Mosen. Han meddelte dog, da han kom hjem, at han havde fundet nogle gamle Sager. Ejerinden — hendes Navn fortjener at nævnes med Hæder, Gaardejerinde Marie Christensen — bebrejdede ham, at han havde ladet Sagerne ligge, og lod ham endnu samme Aften gaa ned til Stedet og samle sammen, hvad han kunde finde. Han fik da ogsaa det meste samlet, det, som saa blev indsendt; dog samlede en forbi-passerende Jæger nogle Stumper op et Par Dage senere, og endnu da vi undersøgte Stedet, laa der ikke saa faa Smaating paa Mosen, og største Delen af det ene Hængekar, som Plovmanden særlig havde lagt Mærke til, er vistnok havnet i en Tørvegrav og er ikke siden kommen frem.

Finderen kunde kun forklare, at de 2 Hængekar havde ligget med Aabningen mod hinanden, og om den ene havde

Halsringen ligget. Men han kunde dog heldigvis paavise Stedet temmelig nøje.

Idet vi nemlig nu paany eftersøgte Jorden paa og ved Findestedet, og ogsaa de oppløjede, vendte Plovfurer, fandtes 2 smaa Halsringe (B. 9972-73) liggende sammen, indfiltrede i Græsrodderne, og lidt derfra en lille Ring med 2 Hængeplader. De 2 Halsringe har kun ligget 8 Cm. under Overfladen. Men strax efter blev det opdaget, at en stor Del Sager endnu ligeledes laa paa gammel Plads, væsentlig urørte af Ploven, der var gaaet hen over dem. Først fandtes 7 Savblade, lidt dybere, vel henimod 20 Cm. under den gamle Overflade. De laa alle temmelig jævnsides, nær til hinanden, paa Flade eller lidt skraat. Jeg bemærker strax, at der kun paa dette Sted bemærkedes en Ordning af Sagerne efter deres Art. Tæt under Savene laa Ringe af en Spiralarmring, Vindingerne vandret; gennem den øverste Vinding stak en af Savene. Ogsaa en Syl fandtes paa dette Sted. Umiddelbart op til Savene laa en hel Del Brudstykker af den forskelligste Art: Fragmenter af Sværdklinger, Stumper af Hals- og Armringe, Smaastumper af mange Slags og Støbeknolde, Bronzetraad, o. s. v. Det laa i et Lag af 5—6 Cm. Tykkelse, ret tæt, dog med nogen Jord imellem, med jævn Overside og temmelig jævn Underside. Der var ingensomhelst Orden eller Fordeling kendelig; det laa spredt imellem hinanden som gammelt Metal, snart fladt, snart nedstukket. Dette Lag gik hen over og fyldte til og over Randen en Bronzeskaal, som det senere viste sig, et af de store, hvælvede Brystsmykker, der stod med det øverste nedad og Randen lige op (Fig. 4). Den blev taget op med samt sit Indhold, der endnu ligger ganske som da; kun Jord og de allermindste Smaastumper Bronze er fjernet for at vise det øvrige. Og saa er der taget en enkelt Genstand ud, som jeg strax skal komme tilbage til.

Inde under det samlede Lag fandtes der nogle smaa Stykker Træ, vistnok Kløvestykker, mulig lidt tilspidsede, tem-

melig tæt ved Skaalen, som havde de fra først af støttet den; dog stod kun et af dem skraat, som stukket ned. — I lidt større Afstand laa 2 Naale tæt sammen, tilligemed en Dop, alle i Rodvævet i de vendte Furer.

Om de 2 Hængekar og det øvrige, som først kom ind,

Fig. 4 (ca. $\frac{5}{8}$ s.)

har ligget paa ganske samme Plads, kan ikke længere afgøres, men i hvert Fald hører det hele sammen, og hele Fundet er fremdraget paa en Plet, højst $1\frac{1}{4}$ M. paa den ene, $\frac{2}{3}$ M. paa den anden Led. Højst sandsynligt har Hængekarrene og de øvrige, hele og anselige Genstande ligget paa og dækket over de mange Smaating¹.

Jeg vender mig nu til den særlige Genstand, som laa foroven i den runde Skaal. Det er en lille Menneskefigur. Den laa med Ansigtet nedad, lige inden for den Kant af Skaalen, som paa Fig. 4 vender fremefter. Figuren er hultøbt, af nogenlunde tyk Bronze². Støbningen har været lidt vanskelig, og der er fremkommet et Par slemme Støbefejl. Stillingen er knælende eller »knæstøttet«, idet Hælene er trukne helt op under Sædet, Fødderne i øvrigt ikke særskilt betegnede. Figurens Hoved har fremspringende, maske-

¹ Undersøgelse ved Hans Kjær. ² Godstykkelsen er $\frac{1}{2}$ —1 Mm.

agtigt Underansigt. Munden er ikke betegnet, derimod en anselig Næse, Øjne viste med ophøjet Øjeæble og store Øren. Haaret er ikke angivet. I Ørerne har hængt to Ørenringe; den ene hænger endnu paa sin Plads; ogsaa den anden laa paa sin Plads, da Figuren toges op, men Øregennemboringen viste sig ved Oxydering at være bleven helt gennembrudt. Begge Ørehullerne viser stærke Spor af Slid. Armene er bøjede, som et Par Hanke, og Hænderne fatter om Brysterne. Med god Vilje kan det ses, at Fingrene i alt Fald paa den ene Haand har været betegnede ved fine, nu næsten helt udslidte Streger. Om Halsen ses en Halsring, der ved Skraastreger er angivet at være riflet. Af Klædedragt er ingen Betegnelse kendelig. Dog er det ikke helt

umuligt, at der oprindeligt kan have været Antydninger, idet hele Overfladen er noget afslidt. Nedefter afsluttes Figuren rørformet. Om dens Bestemmelse kan der næppe være nogen Tvivl; der fandtes indvendig forneden i Røret 2 smaa Stykker Bronze, snarest af en overbrudt Nagle; skønt der ingen Naglehuller ses, maa den have tjent til at fastholde en Skaftspids, snarest af en lille Kniv. Meget kendelige Slidmærker i Figurens Ører, frembragte af Ørenringene, tyder ogsaa paa, at dens sædvanlige Stilling har været liggende, ikke opret. Tilsyneladende et lidet egnet Knivskaft. Imidlertid findes jo netop af Knivskafter adskillige af bizar og lidet praktisk Form; der kan anbringes Ringe eller store Rasleplader i dem.

Figurfremstillinger og navnlig Menneskefigurer er som bekendt yderst sjældne i Bronzealderen. Den lille Række fra Danmark omfatter kun 2 hele Figurer, hvortil kommer en

Fig. 5 ($\frac{1}{1}$).

Figur fra Itzehoe¹, og fremdeles et Hoved paa en Naal, fra Horne, Faaborg, og et paa en Kniv fra Javngyde ved Silkeborg². Alle disse bærer Halsring, paa de 3 er den betegnet som riflet; Halsringen har vel da været i det mindste jævnlig anvendt, hvad jo ogsaa talrige Fund tyder paa; Javngyde- og Itzehoefigurene bærer store Ørenringe, og Hornehovedet har Gennemboringerne. Skønt Ørenringe ikke sikkert kan vises i Gravfundene og vanskeligt i de store Fund, maa da vel ogsaa Brugen af saadanne have været vel kendt.

I almindelig Karakter ligner Fangelfigurens Hoved mest Naalehovedet fra Horne. Dette har dog fremfor hin en Mund, medens til Gengæld Øjnene kun er betegnede ved Prikker, paa Fangelfiguren ved Forsøg paa Relief. Paa sin Vis er denne i det hele det interessanteste Arbejde af denne Art, der hidtil er fremkommet. Men ligesom Naalehovedet vist kun skyldes en tilfældig Omdannelse af det paa lignende Naale almindelige Korshoved med Knopper, maa snarest ogsaa Fangelbilledet skyldes et Lune hos en Bronzestøber. Omend der gennem Europa kan findes Smaafigurer i Bronze eller Terracotta, som i et eller andet Træk minder om denne, og omend den Gestus at lægge Hænderne paa Brysterne er noget fra Babylonien og andetsteds vel kendt og fra først af betydende, er sikkert Fangelfiguren at betragte som et isoleret Fænomen. Til den ejendommelige Knæstilling kendes intet ganske tilsvarende. Nærmest kommer den Figur med den hornede Hjælm, der fra gammel Tid bevares i Museet. Efter Analogi og idet Kønstejn ikke er angivet, maa Fangelfiguren vistnok regnes for kvindelig³. I en ældre Tids Ar-

¹ Knælende Figur med hornet Hjælm. — Stærkt bagoverbøjet Figur, fra et Greb, samt Itzehoefiguren, der er Skaft paa en Kniv, se Engelhardt, Romerske Statuetter m. m., Aarb. f. n. Oldk. 1871, S. 453 og 451.

² Engelhardt, l. c. T. IX.

³ Ret nær beslægtet er en lille, tarvelig, staaende Figur, 0,04 M. h., med samme Armstilling, fra Herschweiler i Rhinpfalz, i Museet i Speyer, vistnok fra en Grav: en anden lille Figur har en stor Ring i Ryggen, en tredje er ved en Ring gennem Brystet anbragt paa en Armring. Det ser

kæologi vilde man vel se et Gudebillede i den, eller dog anse den for at være fra en Offerkniv¹.

Fangelfundet foreligger da nu samlet, ialt over 100 Genstande². Det er fremkommet just i Kanten af en Mose, og dette er sikkert et Oldtidsforhold. Jorden var ensartet i Beskaffenhed over Sagerne, ved Siden af dem og under dem (Sandet fandtes $\frac{2}{3}$ M. under Overfladen). Det var en temmelig løs, meget mørk, halvt tørveagtig Muldjord, saa at sige uden Planteblade. Lige under Bronzeskaalen saas en Smule hvidt Sand, som paablæst, ikke noget egentligt Lag. Jorden var da af blandet Karakter, som den maa være det ved Overgangen mellem Mose og tørt Land. Der er ikke pløjet før, og der vides heller ikke noget om, at der nogensinde skulde være sket Afgravning, hvad Omgivelserne heller ikke tydede paa.

Sagerne har altsaa fra Oldtiden ligget saa at sige paa Overfladen. Jeg minder om, at 2 Ringe laa i oprindeligt Leje kun 8 Cm. under Overfladen, 2 Naale vel 10—12 Cm.; der var kun et ringe dækkende Muldlag, der let kan tænkes dannet gennem Aartusinderne. Snarere maatte man undres over, at der ikke var dannet et tykkere Lag. Alt vel overvejet synes dette kun at kunne forstaas under Forudsætning af, at det hele er en Henlæggelse, som i den nærmest følgende Tid, til det var overgroet og glemt, fik Lov til at ligge urørt i Kraft af sin Betydning, skønt det saare let havde kunnet naas. Det ser meget ud til at være et Votivfund, en Henlæggelse af religiøs Art.

Men er Fangelfundet med dets brogede Sammensætning

ud som Nips eller Legetøj. Harster, Katalog d. Mus. Speyer. 72, jvf. Lindenschmidt, l. c. V, T. 57, Fig. 1060 og 1064.

¹ Noget dristigt er dog i nyeste Tid nogle i Sverig fundne Figurer tydede som Fremstillinger af Nerthus (T. J. Arne i Fornvännen, 1909). hvorefter H. Schück i den for en større Almenhed bestemte Svenska folkets historia I uden noget Forbehold skriver, at »bilder av denna fruktbarhets gudinna äro funna en i Västergötland och tre i Skåne« (S. 78; 1914).

² Jvf. Fortegnelse. S. 146.

UN

at opfatte som et Votivfund, da giver dette Anledning til nøjere at betragte de Fundrækker, hvortil det hører. De er i Virkeligheden ikke saa regelløse, som det kan synes. Betragter man Fundene, som de nu er fremlagte i Museet, da vil man lægge Mærke til, at der i al Afvekslingen dog ogsaa er Fællestræk og jævne Overgange; der er i den tilsyneladende Regelløshed alligevel en vis Bundethed, som gør det vanskeligt at tro, at det overalt skulde dreje sig om hengemte Værdier. I den ældste Gruppe er det bestemte Halsringe og særlige Armringe, samt den ældre Form af »Brillebøjlenaal«, der stadig kommer igen, ofte kombinerede med smaa Hængekar som ogsaa med Segle og Celter. I Fundene af den mellemste Gruppe er det næsten altid Hængekar, et eller to, en Halsring, eller flere, ofte den brede Armmanchet, meget ofte den hvælvede »Brillebøjlenaal« og det store Brystsmykke, der kommer igen i Fundene. Der synes endda mellem første og anden Gruppe at være naturlig Sammenhæng og Udvikling, ligesom flere af sidste Gruppes Typer er extreme Udløbere fra den ældre Tid. Man indvende ikke, at Hængekarrene t. Eks. kun er til Stede til bedre Opbevaring af det øvrige. Selvom det maaske er lidt fjerntliggende at betragte dem under Synspunktet af Smykker, gør de dog heller ikke Indtryk af at være egentlige Brugsgenstande. Jeg minder om, at Lamellerne fra Støbningen ofte endnu sidder indvendig, og ligeledes om, at 2 Hængekar, Brystsmykke og 3 Spiralarmringe var Bestanddelene i et Fund, som for nogle Aar siden fremkom i en Art Brønd i et Kildeløb ved Budsene paa Møen, og som fandtes mellem adskillige Dyreben af Oxe, 2 voxne, 3 Kalve, Faar, 2 gamle, 1 ungt, samt af Hest, Svin og Hund og som sikkert kun kan forstaas som Offergave og Dyreoffer. Og ret stærkt gør ogsaa Regelmæssigheden sig i Virkeligheden gældende i den tredje Gruppes Fund. Det er vanskeligt at tænke sig, at man lang Tid igennem og over hele Landet skulde hengemme Sagerne paa saadan Maade, om ikke det hele var Udtryk for en Skik og

ikke for øjeblikkelige, tilfældige Forhold. Og ses den yngre Bronzealders Fund i Sammenhæng med dem fra den ældre Bronzealder, da synes der ogsaa herved at kunne skimtes Dele af en Sammenhæng, med en Skik, som begynder med den naturlige Henlæggelse af større eller mindre Sæt af Vaaben eller Smykkegenstande, og som i dette følgende Tidsafsnit dels fortsættes i de rene Votivfund, dels i de rige Fund fra første og anden Fundgruppe, til den dør bort med de mindre og i Detaillerne skiftende Fund fra Slutningstiden. Men saaledes bliver Studiet af den yngre Bronzealders Fund fra Mark og Mose saa meget mere vigtigt, og tillige saa meget mere lovende.

Oldsagerne i de i det foregaaende omtalte nye Fund ere følgende (Beskadigelser fra ny Tid er ikke nævnte):

Fund fra Matr. Nr. 137 af Grisby, Ibsker Sogn, Bornholms øster Herred, tæt nord for »Strandly». (Mus. Nr. B 9700—90 og $1\frac{5}{8}$).

a) 3 Halsringe (Sophus Müller, Ordning af Danmarks Oldsager, Bronzealderen, 373 jvf. 105; Tv. indiv. 0,14—0,165 m).

2 Halsringe (S. M. 105, men med linseformet Tværsnit).

2 Halsringe, simple, smaa; fladt Tværsnit. Tv. 0,122—0,142 m.

4 Spiralarmringe (jvf. S. M. 55). 13—15 Vindinger.

2 Bøjlenaale (S. M. 378).

1 Bøjlenaal (jvf. S. M. 62), afbildet S. 136.

1 Dop (S. M. 116).

2 Doppe (S. M. 369), afsluttede med en rund Skive foroven; en større og en mindre, begge orn.

12 Segle (S. M. 147). L. 0,09—0,102 m; én er stærkt slidt.

2 Celter (S. M. 351 a), den ene orn.

1 Mejse (S. M. 384), slank.

1 Punzel (S. M. 349).

1 Fragment af Klingen af et Sværd.

1 Støbeklump, størknet i Digelens Form (som Aarb. 1908 S. 292 Fig. 4), 0,08 × 0,09 m.

1 Fragment af en spinkel Bronzestang.

1 Ring af dobbelt Guldtraad, $5\frac{1}{3}$ Dobbeltvinding. Tv. 0,027 m; vog 0,9 g. Metalværdi 13 Kr.

b) 1 Dop (S. M. 116), ringe.

1 Rægekniv (S. M. 85, cf. 184).

4 Syle (S. M. 19).

- 2 sammenpassende Fr. af Armring (S. M. 375); 1 Fr. af en lgn. Armring.
 2 Fragm. af Halsring (S. M. 373).
 1 Pilespids med Modhager, afb. S. 135.
 3 Skaftender af Segle (S. M. 147).
 3 Fragm. af 2 Sværdklinger; 1 af en Grebknap.
 Mindre Fragmenter: 9 vistnok af Celter, deraf 3 Kantstykker:
 1 af en brilleformet Bøjlenaal; 1 lignende Halvdelen af en Niptang; 11 Dele af forsk. tynde Bronzestænger;
 • 3 andre Fr.; 2 Støbeknolde; 3 andre Smaaklumper.
 Fordelingen mellem de 2 Grupper kan ikke anses for sikker i alle Enkeltheder.

Fund fra Fangel Torp, Matr. Nr. 14 a af Torp, Fangel Sogn, Odense Herred. (B. 9900—986).

Samtlige Genstande er af Bronze.

a) Først indsendte Fund og senere opsamlede Supplementer:

- 1 Hængekar (S. M. 388). Orn. med punsløde Linier og ind-drevne Punkter. Indvendige Lameller fra Støbningen ikke borttagne, kun ombøjede. Ornamenterne noget afslidte paa et større Midtparti.
 1 Hængekar (S. M. 388); i Fragmenter.
 1 Bøjlenaal (S. M. 418). Stor og særdeles smuk. Tv. 0,19 m.
 1 Celt (S. M. 380). Eg stærkt opskærpet.
 1 Kniv (S. M. 287). I Skaftets Ring 2 løse Ringe.
 1 Kniv med Grebspids (S. M. 282); grovt formet.
 1 Halsring med smalle Endeplader (S. M. 411; samme Ornament). Tv. indiv. 0,185 m.
 1 Ring (Halsring?) (S. M. 410). Tv. indiv. 0,107 m. Riflingen stærkt afslidt.
 1 Ring (Halsring?) (S. M. 405), af en tynd, trind, riflet Stang; Enderne ihagede. Tv. 0,12 m.
 1 Armbaand, bredt, manchetformet, bredt riflet (cf. S. M. 399); ved øvre Kant 3 Øskener, den ene forneden tyndslidt, de 2 gennemslidte. Hængeplader mangler. H. 0,078—0,77 m.
 3 Armringe (S. M. 330); de 2 med ret store, hvælvede Endeknopper, 1 indiv. hul; et Fragment.
 Armringe, 3 som S. M. 330, men de 2 uden Endeknopper, 1 med svage Udvidelser.
 4 Fragmenter af 3—4 simple Halsringe.
 2 Fragmenter af 2 Armringe (?), den ene af et tværriflet, sammenbøjet Baand, den anden tynd, riflet paa den ene Side, med en grov Lodning, hvori afbrudt.

- 1 Fragment af et lille Rør af tyndt Bronzeblik.
 - 2 baandformede, mindre Fragmenter, snarest af simple Spiralarmringe (jvf. S. M. 55).
Lille, lukket Ring, 0,01 m br.; hvælvet Overside, hul Underside, hvori 4 smaa Tværbaand.
 - En Del tynd, glat Bronze traad, i Vindinger af 0,12—0,14 m. Tv.
 - Top af hvælvet Brystsmykke (S. M. 396), afbrudt i Oldtiden, Bruddet afslidt.
 - 3 forskellige runde Hængeplader (cf. S. M. 395); en er gennembrudt med et lille, rundt Hul.
 - Od af Knivsblad; Randfragm. af Celt.
 - 14 ubestemmelige Fragmenter, smaa.
- Ikke faa af disse Genstande er blevne beskadigede ved Optagelsen.

b—f Optagne ved Museets Undersøgelse:

b) Samlet Lag:

Hvælvet Brystsmykke (S. M. 386), afb. S. 140, lille, 0,106 m br.; orn. med 2 Ornamentbælter som det midterste paa anf. Fig., mellem Grupper af tynde, skraariflede Lister. Indvendig ses Knap og Bøjle. Top i Oldtiden afbrudt (se foran ved a). Heri adskillige Genstande: Spydspids, flad (eller Dolk?), med massiv Skaftspids; dets Yderende er afbrudt, men synes at ligge dybere nede. — Lille Kniv, S. M. 283, uden Hængeplader; Spids afbrudt. — Spids af et enegget Knivsblad. — 2 Fragmenter af Armringe (S. M. 330). — Egende af en Celt — Fragmenter af 2 Save. — Fragm. af en tynd Plade med en Bukkel og derom concentriske Ringe, mulig af en Plade-naal. — 1 større, flad og 2 mindre Støbeklumper. — 2 Fragmenter af lige, 1 af en krummet, firkantet Bronze-stang. — 3 bukkede Stykker tyndt Bronzeblik; i Bunden endnu enkelte, ikke kendelige Smaagenstande. Desuden er herfra optaget 22 Smaafragm., mest smaa Støbeknolde og Draaber, Stumper af Smaaringe og Stænger, Bronzeblik.

Menneskefigur, afb. S. 141. H. 0,065 m.

Fragmenter (4) af Sværdklinger; L. indtil 0,002 m.

1 Segl (S. M. 147).

Fragm. af Endepladen af en Halsring (S. M. 410). Endefragm. af en Halsring (?). Randfragm. med Øsken af en Celt. — Fragm. snarest af en Celt.

Skaftende af en Syl.

Hoved m. m. af en Naal (S. M. 301).

Adskillige Brudstykker: af smaa, trinde Ringe (2); af tynde, firsidede Stænger (2), af trinde Stilke o. l. (3); lille lukket Ring, hvorpaa hænger et sammenbukket Stykke Bronzebaand; 4 Fragmenter af Smaaringe.

Støbeknolde: 2 med 2 Tapper (S. M. 354), 1 lignende, uden Tapper, 1 bestaaende af 2 svære Tapper, der mødes i en spids Vinkel. 3 Smaaklumper.

Omkring det samlede Lag:

c) 1 Ring (Armring?) (S. M. 333). Indv. hule Side fyldt af Harpixmapse. Tv. 0,10 m (B. 9972).

1 Armring af en trind, glat Stang; Enderne har været ihagade, den ene er afbrudt. Tv. 0,085 m. (B. 9973).

Om disse 2 Ringe, jvf. S. 139.

d) Fragmenter af 1 eller mulig 2 Spiralarmringe; ialt 11 Omg. (B. 9986).

1 Syl (S. M. 19); stor; Od afbrudt; L. nu 0,086 m. (B. 9974).

7 Save, væs. ensartede, dog er ikke 2 helt ens; 1 er brudt i 2 Stykker; alle uden Afpuksning efter Støbningen. (B. 9975—81).

Se herom S. 139.

e) Ring, trind, sluttet, 0,04 m br., hvori 2 runde Hængeplader, den ene stærkt beskadiget (B. 9982). Se S. 139.

f) Naal (S. M. 301). Fladt Hoved med concentriske Kredse om et ophøjet Midtpunkt (B. 9983).

Naal (S. M. 301), ganske som foreg. (B. 9984).

Rund Dop med hvælvét Midtparti; paa Bagsiden Øsken (B. 9985).

Se herom S. 140.

Fund fra Klovetoft, Matr. Nr. 2 a, Høje Taastrup Sogn, Smørum Herred, Københavns Amt. (Mus. Nr. B. 7258—62).

1 Halsring (S. M. 406); spinkel; itubrudt.

2 Armringe, sen Udvikling af S. M. 330, (jvf. 403), af brede, hvælvede Baand, med skaalformede Endeknopper.

1 Naal (S. M. 416); Tornen i ny Tid afbrudt.

1 Skive af Bronzeblik, snarest af en lignende, stor Naal.

Fund fra Mejlstrupgaard, Matr. Nr. 1 æ, Vonsild Sogn, Gislum Herred, Aalborg Amt. (Mus. Nr. B. 7263—68).

1 Halsring (S. M. 405).

1 svær Armring (S. M. 404), beskadiget; 2 smaa Brudstykker af en lign. Ring.

6 Hoveder af Jærnnale, hvælvede, bronzepletterede, med
Dele af Forbindelseskæder; 1 Fragment.

1 rhombisk Plade af Jern, bronzepletteret, let buet.

1 Spiralarmring; fladt Tværsnit; 6 Vindinger; ufuldst.

Sagerne fremkom ved at grave Mergel; et Lerkar med Sagerne styrtede ned og de blev herved beskadigede.

HANS KJÆR.

Gravpladsen ved Ryomgaard.

Den foregaaende Taler har fremlagt nogle nye Fund fra den yngre Bronzealder. Jeg beder Dem nu følge mig videre frem i Tiden til det Afsnit af vor Forhistorie, som vi benævner »den romerske Jernalder«, Aarhundrederne nærmest efter Christi Fødsel. Thi fra denne Periode og endda fra dens senere Del hidrører de Fund, som jeg skal have den Ære at tale om.

Anledningen til de Undersøgelser, ved hvilke de fremkom, og som blev foretagne ved forskellige af Nationalmuseets Embedsmænd i Løbet af Sommeren 1912, gav Afgravningen af et Parti af Statsbanens Terrain paa Linien Randers-Ryomgaard, tæt Vest for sidstnævnte Station. Til Anlæg af nye Snevolde paa begge Sider af Banelinien skrællede man her Terrainet af i et Par Spadestiks Dybde, og under dette Arbejde fremkom der tildels ganske tæt under Overfladen et stort Antal Grave, rige paa Lerkar. Mange af dem blev desværre ødelagte og kørte op i Snevoldene, før Museets Ven og Medarbejder, Lærer Andersen i Vester Alling, blev opmærksom paa Skaden. Efter hans Indberetning om Sagen lod Banedirectionen beredvilligt Arbejdet paa den paagældende Strækning indstille og gav Museet Lejlighed til at foretage en Undersøgelse, der blev meget lønnende.

Den strakte sig ikke ud over det Areal, som Baneafgravningen skulde omfatte, og kom saaledes til at gælde to smalle Strimler Land, adskilte ved Banelegemet, og hver ca. 100 m lange og 15 m brede. Det viste sig nu at være et i flere Henseender interessant lille Omraade, der rummede Minder fra mere end eet Afsnit af vor Oldtid. Rundt om i Overfladejorden kunde man opsamle adskilligt Affald fra Flinttilhugning; der blev fundet et Flintbor og en Tværpil af Flint. Og gav allerede disse spredte Smaafund Vidnesbyrd om en Bebyggelse i Stenalderen, saa var det dog endnu mere Tilfældet med en meget udstrakt og højst uregelmæssig Stenlægning, der laa midt imellem Grave fra Jernalderen, men i hvilken der fandtes en stor Mængde Skaar af forskellige Kar fra en tidlig Del af den yngre Stenalder. Hele dette Fund unddrog sig en sikker Tydning. Det ligger nær at tænke sig, at det drejer sig om Resterne af et Hus, og i den Retning tyder ogsaa Karrene, der var Bopladskar snarere end Gravkar. Men noget sikkert lader sig ikke sige derom. Utvivlsomt var Stenlægningen ogsaa, saaledes som den forefandtes, stærkt forstyrret.

Om denne tidlige Bebyggelse havde den Befolkning neppe nogen Anelse, som et Par Aartusinder senere udvalgte sig dette samme Stykke Land til Gravplads. Begyndelsen dertil blev gjort allerede før den romerske Periode. Derom vidner en enkelt Grav, en lille Urne, som fandtes tæt under Overfladen, sat omvendt ned med Bunden i Vejret. Den var fuld af brændte Ben, og blandt disse laa en Bøjlenaal af Jern fra førromersk Tid. Men med denne ene Undtagelse tilhørte alle de undersøgte Grave, ialt 36, den romerske Jernalder.

Det kunde nu ikke forbavse at træffe en Gravplads fra denne Tid netop i denne Egn. Tværtimod befinder vi os ved Ryomgaard midt i et Omraade, paa det nærmeste omfattende Randers Amt og den nordlige Del af Aarhus Amt, hvor udstrakte Gravpladser fra den romerske Jernalder er overordentlig hyppige. Særlig i Løbet af den sidste Snes Aar er en

Række af disse bleven undersøgt, for langt den største Dels Vedkommende af Museumsinspektør Carl Neergaard, der ved tidligere Lejligheder har givet Meddelelser derom her i Selskabet, og paa hvis Arbejde vort nuværende nøje Kendskab til denne Gruppe Oldtidsminder i alt væsentligt beror. Det er Hundreder og atter Hundreder af Grave, som disse Undersøgelser har omfattet; og Udbyttet, som især udgøres af Lerkar, har været overordentlig stort, saa stort, at det nu danner en særlig og meget omfattende Afdeling af Nationalmuseets forhistoriske Samling.

Til saadanne Fundmasser gav Ryomgaardgravpladsens 36 Grave kun et beskedent Tillæg, og det saa meget mere, som de heller ikke, hvad de enkelte Oldsager angaar, bragte noget væsentlig nyt eller i nogen Henseende udmærket. Tværtimod havde Gravenes Udstyr egentlig snarest et noget fattigt Præg. Især var andre Oldsager end Lerkar sjældnere end det oftest er Tilfældet paa disse Gravpladser. I et Par af Gravene fandtes en lang, ligerygget Madkniv af en i den romerske Periode almindelig Form¹, en enkelt Gang en ligeledes velkendt, lille, seglformet Kniv med en spiralopsnoet Grebspids², sikkert hørende til det personlige Udstyr, i to Grave en beskeden Bøjlenaal af Bronze af Tidens gængse Form³. Føjes dertil foruden et Par Naale af Jern og Ben et lille Sæt af fem smaa, naturlige Rullesten af regelmæssig Form, der fandtes liggende sammen i en Grav og sikkert har udgjort et Sæt Spillebrikker, som saadanne kendes fra andre samtidige Grave, saa er dermed alt nævnt, hvad Gravene indeholdt udover Lerkarrene, og der er deriblandt intet særligt kostbart eller mærkværdigt. Ogsaa Lerkarrene var næsten alle af sædvanlig Art og kun faa af dem bar Ornamente. Særlig bemærkelsesværdig er egentlig kun en lille, toøret, kun 9 cm høj Krukke med et dertil hørende Laag (Fig. 1). Begge Dele viser ualmindelige og morsomme Former. Tillige

¹ Som Sophus Müller, *Ordning af Danmarks Oldsager* II, 119.

² Som *anf.* St. 123. ³ Som *anf.* St. 95.

knytter der sig, hvad jeg senere skal vende tilbage til, en Interesse af egen Art til dette lille Sæt.

Naar Ryomgaardgravene trods deres beskedne Antal og Indhold ikke desto mindre kan gøre Krav paa nogen Opmærksomhed, skyldes det den ejendommelige Maade, paa

Fig. 1. $\frac{2}{5}$.

hvilken vidt forskellige Gravskikke og Gravformer her var bragte i Anvendelse ved Begravelser, som var foretagne Side om Side, og om hvilke det kan siges med saa stor Sikkerhed, som vi overhovedet kan naa for en forhistorisk Periode Vedkommende, at de maa være samtidige, d. v. s. hidrøre fra eet og samme ganske korte Tidsrum. Det er da dette Forhold, som jeg skal forsøge at belyse lidt nærmere.

Jeg maa til den Ende have Lov til at erindre om, hvordan den normale Gravtype er paa Gravpladserne fra den romerske Jernalder i Randers og Aarhus Amter. (Thi kun om denne Egn er Talen her. I andre Dele af Landet viser de samtidige Grave mere eller mindre afvigende Forhold). Det er en firkantet, aflang Grav, anlagt i en Nedgravning under flad Mark. Dog maa sikkert oprindeligt et eller andet nu forsvundet Kendetegn over Markfladen, og vel sagtens da en lille Tue eller Stendynge, have angivet Beliggenheden, idet det bestandig viser sig, at Gravene ligger ind imellem hinanden uden nogensinde at kollidere. Orienteringen er altid Ø.—V. Gravrummets Længde varierer i Almindelighed fra $1\frac{1}{2}$ til noget over 2 Meter, dets Bredde fra 1 til $1\frac{1}{2}$. I de fleste Tilfælde har sikkert dette Gravrum omsluttet en paa Stedet sammentømret Plankekiste, der var afstivet med Sten langs Siderne og over Laaget. Hele denne Trækonstruktion er imid-

lertid altid raadnet bort og kun sjældent har der kunnet iagttages Spor af den. I Kisten blev den døde gravlagt efter en ganske bestemt Fremgangsmaade, som kun sjældent fraveges. Ubrændt lagdes Liget ned i Gravens nordre Halvdel med Hovedet i Vest og Ansigtet vendt mod Syd, Benene bøjede op under Sædet. Det har været fuldt paaklædt; Smykker,

Fig. 2. Ca. $\frac{1}{10}$.

Bøjlenaale og andre Metalgenstande, som hører til det personlige Udstyr, findes paa de Steder, hvor de har siddet paa Klædedragten. Ud derover gives der ham eller hende et ganske bestemt Sæt af Lerkar med. Det er dette, som især præger disse Grave og har givet dem deres gamle Navn »Lerkargrave«. Dette Sæt kan nu være noget rigere eller fattigere; men altid viser dets Sammensætning en og samme faste Norm, saaledes at visse bestemte Karformer bestandig er repræsenterede i bestemte indbyrdes Forhold: to eller tre Vaser af forskellig Størrelse, et stort Fad og en eller to mindre Skaale, et eller to Hankekar, et Bæger og en lille Kop — det er det stadige og typiske Indhold af dette Sæt (jfr. Fig. 2, der viser Lerkarsættet fra en af de Ryomgaardske Lerkargrave). Og ogsaa for Anbringelsen af disse Lerkar i Graven raader visse Regler. Det store Fad har normalt sin Plads i Gravens sydøstre Hjørne ved den dødes Fødder, og indeni det staar den mindste Skaal, den største af Vaserne derimod i det syd-

vestre Hjørne og i en Gruppe i Tilslutning til den, altsaa omtrent ud for den dødes Hoved og Bryst, de andre Kar, den lille Kop sædvanlig indeni Bægeret.

Betydningen af dette Lerkarsæt er ganske klar. Det er ikke Kar, som er lavede til Gravbrug, det er selve det daglige Livs solide og gode Huskar, det er et komplet Bordstel, som det hørte til ved de levendes Maaltider. Og det har været givet den døde med i Graven, ikke for sit eget Værds Skyld, men vel fyldt med Spise- og Drikkevarer. Som fuldgyldigt Vidnesbyrd for, at dette virkelig er saa, behøver jeg blot at minde om en Grav, der fandtes paa en Gravplads ved Lisbjerg Nord for Aarhus, og som tidligere har været fremvist her i Selskabet¹. Der blev der dels i Lerkarrene selv dels paa den tomme Plads imellem de to Kargrupper fundet Skeletrester af Stykker fra forskellige Tamdyr, saaledes af Ribbensstegen af en Okse. Og ovenpaa Ribbenene laa den lange Madkniv; den maatte jo være ved Haanden, naar den døde ønskede at tage for sig af Retterne. Eller jeg kan erindre om de bekendte Juellingegrave, der er samtidige med disse jyske Lerkargrave. Der fandtes i dem langt rigere og skønnere Bordstel, bestaaende af Metal- og Glaskar, saaledes som det overhovedet er karakteristisk for Øernes Grave i denne Tid i Modsætning til Halvøens. Men at ogsaa disse kostbare Kar var givet de døde med som Beholdere for Mad og Drikke, det viste de velkendte Undersøgelser, som i indtørrede Skorper paa Bronzekedlernes Inderside paaviste Levninger af Drikken. Og her som i den jyske Grav fandtes ogsaa Benene af Kødmaden liggende ved Siden af Karrene.

Det anførte maa være nok til i al Almindelighed at karakterisere Randersegnens Lerkargrave og Betydningen af det Udstyr, vi finder i dem. Som Illustration dertil kan Billedet af en enkelt saadan Grav fra Ryomgaard tjene os (Fig. 3). Den var ret lille, i indvendigt Maal kun 1.80 m lang og 0.95 m

¹ Afbildet i Sophus Müller, Nationalmuseet, S. 59, Fig. 27.

bred. Dens Bund laa 0.80 m under Overfladen. Fotografiet viser den lige fra Vest. Man har ved Anlæget af den draget Nytte af en stor, jordfast Sten, der danner hele den vestre Side af Gravrummet. Mod den har antagelig Trækisten, af

Fig. 3.

hvilken intet Spor forefandtes, været støttet. Langs de andre Sider har den været afstivet af de Sten, som nu ses i Gravrummets Vægge. Endelig har hele Graven været dækket af et Stentæppe, som, efter at Kisten var raadnet bort, er sunket ned i Hulrummet og delvis har knust Lerkarrene. Paa Billedet er dette Stentæppe ganske fjernet. Af Skelettet er intet bevaret. Analogier fra andre Grave gør det imidlertid som sagt muligt for os med Sikkerhed at sige, at det har ligget i Gravens nordre Del (i Fig. 3 tilvenstre for Beskueren), med Hovedet op imod den store Sten. I Lerkarrene genkender vi det sædvanlige Stel. Dog afviger Placeringen af dem noget fra Reglen. Den store Vase og Bægeret, inden i hvilket den

lille Kop ligger, er undtagelsesvis anbragte i Gravens Østende ved Siden af det store Fad med Skaalen. I Sydvesthjørnet staar da kun et Hankekar og en lille Vase. Nær disse men mere ind imod Gravens Midte ses endelig som en Skaarhob

Fig. 4.

den lille to-ørede Krukke med tilhørende Laag, som jeg tidligere har omtalt (Fig. 1). Den Maade, paa hvilken dette lille Sæt er anbragt, fortjener at paaagtes. Paa Grund af den stærkt søndrede Tilstand, i hvilken Krukken forefandtes, er det desværre paa Billedet langt mindre klart, end det var det i Virkeligheden, at Laaget ikke har siddet paa Krukken, men at det har staaet ved Siden af den, lænet op imod den. Dette er ganske sikkert ikke tilfældigt. Paa den Plads, som den lille Krukke her indtager, nærmest den døde, staar almindeligvis netop Stellets mindste Vase. I flere Tilfælde, hvor Skelettet har været velbevaret, er det fundet liggende med Hænderne fremrakte mod denne som for at gribe den. Aabenbart er det for yderligere at lette Adgangen til det, som Krukken gemte,

at man har taget Laaget af og stillet det ved Siden — ganske som man i den før omtalte Lisbjerggrav havde lagt Kniven tilrette ved Kødet. Det er slige Smaatræk, som allermest gør os det anskueligt, hvilke klare og logiske Forestillinger man

Fig. 5.

har forbundet med denne Gravskik. Vi ser ikke blot den døde midt i en fuldstændig Opdækning, vi ser ham saa at sige ved Maaltidet, i Færd med at nyde Bordets Glæder.

Man kan som sagt betegne Grave af den skildrede Art som typiske for de romerske Gravpladser i Randers- og Aarhus-Egnen. I Almindelighed er de ganske dominerende. Jeg skal eksempelvis blot anføre, at af 95 Grave, som undersøgte paa Gravpladsen ved Virring, Øst for Randers, var de 93, af ca. 150 Grave paa forskellige Gravpladser i Lisbjerg Sogn over 120 saadanne Skeletgrave. Sædvanlig træffes dog ogsaa Side om Side med dem Grave med brændte Ben, mest Brandpletter. Men ofte viser de sig, forsaavidt de overhovedet kan tidsfæstes med nogen Sikkerhed, at hidrøre fra ældre Tid, hvor Ligbrænding overalt var herskende Skik, fra den førromerske

Jernalder eller endog fra den yngste Bronzealder. Forholdsvis sjældnere er de samtidige med de omgivende Skeletgrave. Hyppigst er de endelig meget fattigere end disse, idet de kun indeholder Skaar af et enkelt eller et Par Lerkar.

Fig. 6.

En Undtagelse fra den almindelige Regel havde allerede tidligere en enkelt lille Gravplads dannet, som for en Del Aar siden blev undersøgt ved Rostved i Thorsager Sogn. Af 19 Grave var her kun 3 Skeletgrave; alle de andre var Grave med brændte Ben. Aabenbart var disse sidste samtidige med Skeletgravene, flere af dem var fremdeles disse ganske jevnbyrdige i Antal af Gravkar. Det er ganske tilsvarende Forhold, som nu paa en langt tydeligere og fyldigere Maade har vist sig igen kun en Mils Vej Nord for Rostved ved Ryomgaard. Kun 8 af de 35 Grave fra romersk Tid, som undersøgte her, var Skeletgrave af den Art, som jeg har skildret. Resten var Grave

med brændte Ben, og af disse viste nu adskillige sig at være udstyrede med ganske de samme og mindst ligesaa komplette og anselige Bordstel som Skeletgravene. Jeg skal i nogle Billeder vise de forskellige Maader, paa hvilke dette var praktiseret.

Fig. 7.

Hyppigst var Brandpletter; det første Billede viser en saadan (Fig. 4, set fra NV.), den rigeste og mest karakteristiske, som fandtes. Den kom frem i ringe Dybde under Jordsmonnet og viste sig som en kulsort, oval Plet, 0.75—0.90 m bred; dens Dybde var kun 0.45 m. Efterhaanden som den sorte Jord, der var stærkt blandet med Trækul, og i hvilken der især nær Plettens Bund laa en Del brændte Ben, blev fjernet, dukkede et kompakt Skaarlag frem, om hvilket Billedet giver den bedste Forestilling. Bæger og Kop laa hele og uskadte i Kanten af Pletten. Deres Stilling tyder bestemt paa, at de har været sat ned i Skaarbunken ganske paa samme

Maade, som det var Skik at stille dem i Skeletgraven, saaledes at Koppen har ligget indeni Bægeret. Af Skaarmasserne fremstod ved Sammensætningen paa Museet de øvrige For-

Fig. 8.

mer i det nu saa ofte omtalte Bordstel: en stor og en lille Vase, et Fad og en Skaal samt to Hankekar (Fig. 10 viser hele Lerkarsættet fra denne Brandplet, sammensat). Alle Karrene var omtrent fuldstændigt til Stede; bortset fra det ene Hankekar, der var helt forbrændt, viste de kun ringe Spor af at have været paa Ligbaalet. Mellem Skaarene fandtes endelig ogsaa et Fragment af den lange Madkniv samt en lille, ganske forbrændt Ledrulle af et Faareben. Det er vel nok muligt at opfatte denne som en Spillebrik, men det ligger dog nok saa nær at erindre om Skeletgravenes Kødmad.

Det næste Billede (Fig. 5) gengiver en Grav af ganske an-

den Art. Den dannedes af et stort, vaseformet Kar, som stod paa sin Bund i ringe Dybde under Overfladen, tæt op til nogle store Sten, der sikkert laa i naturligt Leje. Paa dens

Fig. 9.

Overdel var lagt et Par Smaasten som dens eneste Beskyttelse. Og ved en af disse laa en Bronzefibula af en for den romerske Tid sædvanlig Form, ganske et Sidestykke til den, som fandtes i en af Gravpladsens Skeletgrave. Karret var stærkt revnet; det var nødvendigt at tage det fra hinanden for senere paa Museet at sammensætte det igen; og det var forsaavidt et Held, som det gav Lejlighed til paa Stedet at forevige et Par arkæologiske Præparater af ganske usædvanlig Art. Da Randen og de øverste Sideskaar var borttagne og Fyldjorden foroven forsigtigt fjernedes, fremkom der nemlig et ganske tæt pakket Lag af Skaar fra flere forskellige Kar. Et

Par Billeder viser bedre end mange Ord, hvorledes dette tog sig ud, dels paa Overfladen (Fig. 6), dels efter at de øverste Skaar var optagne (Fig. 7). Ogsaa her var nogle mindre Kar: et Bæger, en Kop og en lille Skaal lagte hele ned. I Skaarene var det iøvrigt let at genfinde de andre sædvanlige Former. Aabenbart har man med Forsæt sønderbrudt dem for at

Fig. 10. Ca. $\frac{1}{10}$.

tvinge dem ned i den store Vase. Sammensætningen paa Museet gav som Resultat det fulde Bordstel: foruden den store Vase selv og de tre lige anførte hele Kar yderligere to mindre Vaser, et Fad, en Skaal og et Hankekar (Fig. 11 viser hele Sættet sammensat). Kun faa Smaaskaar manglede. Under Skaarmasserne laa i Bunden af den store Vase Resterne fra Ligbaalet, de brændte Ben blandede med en Del Jord. Imellem dem fandtes foruden nogle Skaar et Par Brudstykker af en simpel Bennaal.

Lader de to Grave, med hvilke vi nu har stiftet Bekendtskab, sig naturligt betegne som henholdsvis en Brandplet og en Urnegrav, saa passer derimod ingen af de gængse Betegnelser rigtigt paa en tredje Gravform, som jeg sluttelig skal forevise. Den fremtraadte fra først af tæt under Overfladen som en rundagtig, sort og stærkt kulholdig Plet, ganske lignende almindelige Brandpletter. Men af denne Plet dukkede efterhaanden ikke den sædvanlige uordentlige Skaar-

hob frem men i Stedet en samlet Gruppe af hele Kar, smukt stillet op ved Siden af nogle større, sikkert jordfaste Sten. (Fig. 8, set fra SØ; Fig. 9, set fra SV, Fadet borttaget). Et stort Fad laa som Dække over dem med Bunden i Vejret; under det stod tre Vaser af forskellig Størrelse; en lille Skaal var stillet ved Siden af den mindste Vase; mod de to andre

Fig. 11. Ca. $\frac{1}{10}$.

lænedes sig et Hankekar. Ind under den store Vase laa endelig en lille Kop, omsluttet af et stort Skaar af et andet Hankekar, hvis øvrige Dele ligesom Splinter af brændte Ben, Kulstumper og smaa Stykker ildskørnet Flint laa spredte i den sorte Jord, der omgav hele Gruppen. Det saa ud, som om de sidste Rester fra Ligbaalet sluttelig var rystede ud over hele Gruppen, efter at den allerede var opstillet. I Forvejen var dog Hovedmassen af de brændte Ben samlede i den mellemstore Vase, som de fyldte næsten til Randen, og øverst mellem dem laa en Madkniv, en lille seglformet Kniv med spiralopsnoet Grebspids og en Naal, alt af Jern. Endelig er at tilføje, at foruden det søndrede Hankekar ogsaa det andet Kar af samme Form, Koppen og den mindste Vase var stærkt forbrændte og altsaa havde været paa Ligbaalet.

Jeg skal ikke trætte med flere Exempler. Det anførte maa være nok til Belysning af de meget forskellige Former for Grave med brændte Ben, som fremkom paa Ryomgaardgrav-

pladsen. At de nu virkelig alle trods deres Uensartethed tør betragtes som ganske samtidige baade indbyrdes og, hvad der er Hovedsagen for os, ogsaa med Gravpladsens Skeletgrave, det behøver jeg neppe længere at begrunde udførligt. Den absolute Overensstemmelse i Gravudstyret, som jeg har lagt Vægt paa at fremhæve, borger fuldkomment derfor. (Man sammenligne blot Fig. 10—11 med Fig. 2). En saadan Vaklen mellem vidt forskellige Gravskikke og Gravformer er nu her til Lands noget nyt i den romerske Jernalder; i alle tidligere Afsnit af vor Oldtid raader en langt større Sikkerhed i disse Forhold. Men det er et Fænomen, til hvilket man finder Sidestykker mange Steder til forskellige Tider af den europæiske Kulturs Forhistorie. Utvivlsomt betegner det overalt, hvor det fremtræder, en Svækkelse af de oprindelige Forestillinger, der var knyttede til og begrundede den ene eller den anden Gravskik. Men var saaledes paa denne Tid Spørgsmaalet om Ligbrænding eller Gravlæggelse af ubrændt Lig blevet mindre væsentligt, saa traadte øjensynligt nu et ganske nyt Sæt af Forestillinger frem som et Hovedelement i Dødetroen, de Forestillinger, for hvilke det meget omtalte Bordstel i Gravene giver Udtryk. Noget ganske tilsvarende er os ikke bekendt fra tidligere Perioder. Aabenbart drejer det sig om en ny Gravskik, som Berøringen med sydligere Lande netop paa den Tid har ført her til Norden. Med Skikken er ogsaa Forestillingerne fulgte. Hvor levende de har været, har vi set anskuelige Exempler paa. Ryomgaardgravpladsen har yderligere vist os, hvor stærkt disse Forestillinger har gjort sig gældende, ikke blot, hvor man fulgte den nymodens Gravskik, med hvilken de sikkert oprindelig hører nøje sammen, at lægge den døde ubrændt i Graven, men ogsaa i konservative Slægter, der holdt fast ved den fra Fædrene nedarvede Baalfærd.

K. FRIIS JOHANSEN.

Mindre meddelelser om danske fund af græske og romerske oldsager.

Græske mønter. Mens romerske kejsertids mønter kendes fra mange danske fund, er der i årenes løb kun enkelte gange fremkommet jordfundne klassiske mønter fra ældre tid. Dette er ganske naturligt og stemmer fuldt ud med forholdene i vore nabolande. Det var først, efterat Romerne havde vundet fodfæste i Germanien, at Sydens mønter kom til at spille en rolle i Nordboernes liv. De få spredte fund fra ældre tid har vore numismatikere ikke villet tillægge nogen betydning¹. Uden at det udtrykkelig siges, synes man at ville forstå dem som mønter, der i ny tid er bragte til landet af samlere eller turister og tabte her.

En sådan forklaring er dog ikke i alle tilfælde den nærmest liggende. Den store Ptolemæermønt (nr. 1 nedenfor) er et så anseeligt stykke, at man skulde tro, at den moderne ejer vilde have passet bedre på den; findestedet — en landsby i det indre Øst-Jylland — taler heller ikke for, at det skulde være et sådant i nyere tid bortkommet stykke. Det er sandt, at alle de kendte eksempler skriver sig fra fund i eller på jordens overflade, og at ingen førromersk mønt foreligger i noget samlet fund-komplex. Men dette er ingen grund til at antage, at det skulde dreje sig om nutidstabte stykker. I de samlede fund forekommer næsten kun sager, der indførtes regelmæssigt og spillede en rolle i livet. Alle de romerske bronzestatuetter, der er komne for lyset i Danmark, er fundne under lignende forhold som de mønter, her er tale om: spredt, i eller på jordens overflade; men ingen vil dog drage i tvivl, at disse figurer er indførte hertil i gammel tid.

Var de enkeltfundne græske mønter nutids import, måtte man vente lige så vel at finde ældre som yngre møntgrupper repræsenterede iblandt dem. Samlere har i ny tid lige så vel

¹ Se P. Hauberg, Aarb. 1894, s. 326¹ og Myntforhold og Udmyntning i Danmark indtil 1146 (Vidensk. Selsk. Skr. VI, 1. 1900) s. 7³.

bragt archaiske mønter, f. ex. fra Athen og Boiotien, hertil som yngre, og de ældre er ingenlunde i alle tilfælde de sjældneste. Men de mønter, som anføres nedenfor, stammer alle fra tiden nærmest forud for den regulære møntimport, de sidste århundrede f. Chr. fødsel. Hertil kommer, at der i det østlige Tyskland i nogle sikre tilfælde er kommet græske mønter fra samme tidsrum for dagen¹.

Uden at ville slå fast, at alle de nedenfor anførte mønter er indførte hertil i oldtiden, mener jeg, at dette dog i de fleste tilfælde er det sandsynligste. Det er just at vente, at de første af Sydens mønter, som kom hertil, vilde optræde således: enkeltvis, spredt fundne og alene fra de sidste århundreder f. Chr.

1. Kobbermønt fra Ptolemaios III Euergetes (247—221 f. Chr.), funden august 1904 af politibetjent N. P. Jensen på et jordstykke ved hans hus i Tebstrup, Vor herred, ved Skanderborg. Møntens tværmål 0.037. Typen beskrevet Svoronos, *Tà νομίσματα τοῦ κράτους τῶν Πτολεμαίων* II nr. 974; III pl. 29, 12. Adv. Zeus Ammons hoved; rev. ørn med tordenkile i kløerne, over dens ryg et overflødhedshorn, mellem dens ben *E*; omskrift *Πτολεμαίου—βασιλέως*. Midt paa hver side, som det ofte er tilfældet med de store Ptolemæer-mønter, et fordybet punkt. Patinaen er blank brun, stedvis rød eller sort. Nu i møntsamlingen i Nationalmuseet (fundprotokol nr. 955).

2. Græsk sølvmønt fra Aradus i Fønikien, funden 1875 i Bodilsker på Bornholm; nu i Nationalmuseets danske samling (museumsnr. C 5076). Adv. bi, set fra oven, og bogstaverne *P* (til venstre) og *Σ* (til højre); rev. hind stående foran et palmetræ, foran den *Ἀραδίων*. Efter Brit. Mus. Cat. Phoenicia (1910) s. 20 nr. 147 ff. tilhører typen tiden 174—110 f. Chr.

3. Kobbermønt fra Syrakus, funden 1893 i Kjøge; indgået i Møntsamlingen, hvor exemplaret nu ikke kan påvises. Efter

¹ Kort sammenstillede, med henvisning til den ældre litteratur, af C. Friedrich, *Funde antiker Münzen in der Provinz Posen* (= Zeitschr. der histor. Gesellsch. für die Provinz Posen XXIV) 1909, s. 11 f.

optegnelserne derom¹ har mønten svaret til den type, som er beskrevet i Brit. Mus. Cat. Sicily (1876) s. 228 nr. 706: adv. Persefonehoved med krans af ax; rev. Demeter med fakkel og scepter, omskrift *Συρακοσίωv*. Typen henføres til tiden efter 212 f. Chr.

4. Kobbermønt (semis) fra Paestum, funden 1903 ved Tårbæk; Nationalmuseets møntsamling (fundprotokol nr. 890). Af samme type som Brit. Mus. Cat. Italy (1873) s. 279 nr. 51. På exemplaret fra Tårbæk ses: adv. Athenas ansigt og A F ∅: [P] ae(stum); rev. to sammenlagte hænder, og de to forkortede duovirnavne L F A∅ og [L] · SA. Efter Head, *Historia numorum*, 2. udg., s. 82 tilhører denne type en serie, som går fra 89 f. Chr. ned til Augustus-Tiberius's tid, idet Paestum, uvidst hvorfor, også efter år 89 fik lov til at slå små kobbermønter, hvad der ellers da nægtedes byerne i Italien.

5. Til det danske område må endnu henregnes et fund fra en mose ved Hvidding (i det vestlige Nord-Slesvig, nær Ribe): tarentinsk sølvmønt, funden i årene 1894—97 og opbevaret i museet i Kiel, se 41. Bericht des Museums vaterländischer Alterthümer 1897, s. 7. Ved direktør Knorrs velvilje har jeg fået en fortrinlig afstøbning af mønten, der har en påloddet øsken af sølvtråd. Den er af ganske samme type som en kendt guldstater, der af Evans² henføres til årene 334—330 f. Chr.; en afstøbning af et skarpt og vel bevaret exemplar (i samlingen i Wien) findes i Nationalmuseets møntsamling. Evans nævner kun guldmønter af denne type; museumsinspektør dr. Chr. Jørgensen har velvilligt meddelt mig, at han heller ikke kender typen i sølv. Også øskenens form kan vække tvivl. Det vilde derfor være ønskeligt, om mønten i Kiel kunde blive undersøgt af en numismatiker, der er vel kendt med de tarentinske mønter. Før det er fastslået, at den

¹ Se Aarb. 1894, s. 326¹.

² The horsemen of Tarentum. Numismatic chronicle 1889, s. 85, pl. 5, 3.

virkelig er en original fra den anførte tid, tør man næppe bygge videre på Hvidding-fundet.

Bronzekar med fabrikantmærke. Da jeg for en årrække siden i Aarbøgerne¹ meddelte min læsning af de fabrikantstempler på romerske bronzekar, som indtil da var fremkomne i danske fund, var det undgået min opmærksomhed, at det bekendte store gravfund fra Brokjær (Hjortlund s. ved Ribe) ifølge Engelhardt² indeholdt to håndtag med »nu ulæselige fabrikstempler med romerske bogstaver«. Det er to brudstykker, af en si og en øse, der er sammenrustede med en spore til en sammenhængende klump (museumsnr. C 2781). Stemplerne er nogenlunde læselige. På det ene står

^ N N I M A /// ,

på det andet

/// N N I M A ///

Iblandt de udgivne romerske fabrikantstempler findes, mig bekendt, kun eet med samme navn, heldigvis i dette tilfælde fuldstændigt, idet der ifølge H. Willers³ på håndtaget til en si i en privatsamling i Nimwegen læses CANNIMASVS F, hvad der vel skal forstås C. Anni(us) Masus f(ecit); Annius er et velkendt romersk gentilnavn (kejser Marcus Aurelius hørte efter fødselen til gens Annia). Willers⁴ opfatter det som eet (barbarisk) navn Cannimasus. Det først anførte af stemplerne fra Brokjær kan dog ikke have haft nøjagtigt samme form som det i Nimwegen, da der efter A ikke er plads til mer end to bogstaver. Der kan således ikke være tvivl om, at dette kar har været mærket med fabrikantens navn i genitiv: [C.] Anni Ma[si]. Efter de beva-

¹ Aarb. 1900, s. 58—64. ² Aarb. 1881, s. 161—162, nr. 2.

³ Neue Untersuchungen über die römische Bronzeindustrie von Capua und von Niedergermanien (1907) s. 91, nr. 214.

⁴ Anf. skrift s. 85.

rede rester har karrene fra Brokjær hørt til den form, som Willers har beskrevet s. 82—83 fig. 48 og 50 (= SM 193).

Siden den ovennævnte publikation er der fremkommet et bronzekar med stempelet

[L] ANSI DIODO [RI]

i Juellinge-fundet¹ og i 1915 yderligere to sammenhørende kar fra Lolland med et stempel, som herefter kort skal omtales. Disse to kar, øse og si af formen SM 193, hører til et gravfund fra Munkehøjgaard (Tillitse sogn), som blev fremdraget ved jordarbejde; Nationalmuseet foretog derefter en undersøgelse på stedet, hvorved der fremkom flere andre grave. I begge tilfælde står mærket på den bredeste del af håndtaget, mellem de udskydende flige, og er kraftigst neddybet til venstre, ved navnets begyndelse, mindre stærkt til højre, ved dets slutning. På sien findes stempelet på håndtagets overside, er 0.01 l., 0.0025 br. og indeholder bogstaverne

V A S S E D C ///

Øsens mærke findes på undersiden af håndtaget, er fuldstændigere afpræget end siens, 0.013 l., 0.0025 br. og indeholder

V A S S E D O ///

Slutningen dannes af et utydeligt bogstav, der nærmest ser ud som et S, men også kan have været et andet; analogien med andre fabrikmærker skulde føre til at antage, at det har endt med et F ω : fecit. Små ejendommeligheder i bogstavformen viser, at det er samme stempel, der er brugt i begge tilfælde. Det er ikke lykkedes mig at finde publikationer af andre bronzekar med samme mærke. Vassedo (gen. —onis) er dog et velkendt gallisk personnavn, der findes i en lille række ind-

¹ Nordiske Fortidsminder II, s. 19; jfr. Willers. anf. skrift. s. 87, nr. 71—74.

skrifter fra det sydlige Frankrig¹. I een af disse forekommer en bærer af navnet som fabrikant, idet der på et vandrør af bly, fundet i Vienne, læses VASSEDO · V · o: Viennae fecit. At fabrikken, hvorfra bronzekarrene er udgåede, har ligget i samme egn, er naturligvis ikke dermed afgjort, men dog sandsynligt.

Terra sigillata. De smukke, røde, reliefprydede lerkar, der af archæologerne sædvanlig betegnes med navnet »terra sigillata«, hørte ikke til de varer, som den romerske handel regelmæssig og i større mængde førte til fremmede egne. Udenfor Romerrigets grænser er de kun fundne spredt og enkeltvis². De er åbenbart, som Dragendorff har udtalt, alene lejlighedsvis fulgte med andre varetransporter, hvad der vel finder sin forklaring dels i deres skrøbelighed, dels i deres ringe handelsværdi.

Vort Nationalmuseum har længe kun ejet eet exemplar af disse kar, den bekendte skål fra Valløby, som nedenfor skal omtales. Hertil er i 1913 kommet en del brudstykker, som utvivlsomt hidrører fra et kar af samme gruppe (museumsnr. C 16130; ialt 39 skår, for største delen meget små). De hører til et fund fra Lindeskov Hestehave (Ellested sogn, det østlige Fyn) og stammer fra brandplet-grave, der blev undersøgte af afdøde Dr. Henry Petersen, mens han endnu var en ganske ung mand (vistnok 1870—75). Skårenes betydning blev dengang ikke erkendt, og de blev derfor henliggende upåagtede i privat eje. En mærkeseddel med Dr. Petersens hånd betegnede dem som hidrørende fra »brandplet III«. Brudstykkerne udseende passer ganske hertil: de er stærkt forvitrede både på fladerne og i bruddene og for største delen gråbrændte. Skønt der ikke haves nøjere oplysninger om gra-

¹ Corp. inscr. Lat. XII 1304. 3031. 3410 (jfr. s. 838). 5701,54.

² Oversigter over disse fund er givne af Lissauer, Zeitschr. für Ethnol. 1905, s. 591—596; Dragendorff, sstds. 1906, 369—377 (med rettelser og tilføjelser til Lissauers liste). Yderligere fund anførte af C. Fredrich, Funde antiker Münzen in der Provinz Posen (= Zeitschr. der histor. Gesellsch. für die Prov. Posen XXIV) 1909, s. 39.

ven, er fundet således sikkert nok: karret har været på ligbålet, er sprængt af ilden og stykkerne for største delen stærkt forbrændte; ved opsamlingen af ligbålets rester er kun en del af skårene kommen med, og siden er de, ildskørnede som de var, yderligere forvitrede i jorden. Karret har været af samme form som skålen fra Vallø. 4 skår stammer fra randen med den svagt fortykkede læbe, 4 fra den ringdannede fod. Under det glatte randbælte har der været en ægstav, derunder en frise med figurer i medailloner, omgivne af forskellige ornamenten (deriblandt nr. O 108 eller 124 i det s. 172 aum. 5 anførte skrift). Een af figurerne har været en bueskytte af lignende art som de, der findes på Vallø-skålen, og karret må antages at stamme fra samme tid og sted som denne. Ud over disse korte angivelser er der næppe noget at få ud af dette fund.

Skålen fra Valløby er udgivet af Engelhardt¹, der tyder dens reliefbilleder som sammenhængende jagtsener: »et flygtende vildsvin, forfulgt af hunde, og jægere, som afskyder pile«. Det er vel rimeligt, at pottemageren har ønsket dem forstået således. Men »jægeren« er i hvert fald en nøgen dreng med langt hår, tilmed anbragt i en medaillon. Utvivlsomt er det, skønt han er vingeløs, en Amor, der ikke fra først af er skabt til den komposition, hvori figuren her forekommer. Karret er, som det var regel i terra-sigillata-fabrikationen, trykt i en hul form, hvis fordybede billeder er dannede ved aftryk af løse mønstre i relief, som pottemageren sammenstillede efter eget godtykke. I mangel af bedre jægerfigurer har han i dette tilfælde anbragt Amor-medaillonerne mellem vildsvinene.

På skålens yderside, under eet af de springende vildsvin, findes et fabrikantstempel, der er meget utydeligt. Dette er ofte tilfældet, hvad der ikke kan undre, efter at udgravningerne har vist, at der hertil ikke, som man kunde tro, an-

¹ Aarb. 1873, s. 291 med afbildning s. 292; afbildningen gentaget Sophus Müller, Ordning af Danmarks Oldsager, Jernalderen nr. 325.

vendtes et stempel af metal, men et potteskår, i hvis glat-
 slebne rand navnet indridsedes¹. Bogstaverne står fordybede
 på en ophøjet, nu noget afslidt liste: stempelet har følgelig
 været aftrykt i den hule form og er ved afformningen i denne
 overført til karret. Engelhardt læste det (med tvivl og støt-
 tende sig til H. Schuermans) COS OF L VIRI. Det er siden
 af O. Bohn² rigtigere læst COMITIALIS F I (bogstaverne
 med prikker under af Bohn betegnede som usikre). Jeg me-
 ner at kunne se følgende

COMITIALIS F

Der kendes mange arbejder med samme fabrikmærke,
 alle udgåede fra Rheinzabern (Tabernae Rhenanae) i Pfalz,
 som i tidsrummet c. 150—300 e. Chr. var eet af de vigtigste
 steder for terra-sigillata-fabrikationen³. Ved de udgravninger,
 som i en årrække er foretagne på stedet af W. Ludowici, er
 en overordentlig mængde både af færdige kar og af formene
 dertil kommen for dagen. Da læsningen af navnet på skålen
 fra Valløby kunde betragtes som ikke helt sikker, er det vig-
 tigt, at der i Rheinzabern er fundet kar, hvis billeder stem-
 mer så nøje overens med vort, at al tvivl om, at navnet skal
 læses Comitialis, allerede af den grund må forstumme. Jeg
 henleder særlig opmærksomheden på en skål med ganske
 samme sammenstilling af figurerne⁴ og på gengivelsen af
 reliefmønstrene »Amor« og »vildsvin«⁵. Et større pottemageri,
 hvoraf en betydelig del er bleven afdækket, har Ludowici

¹ Exempler afbildede Ludowici 1901—1904 (se anm. 4), s. 105—106;
 1901—1905 (se anm. 5), s. 84—85.

² Corp. inscr. Lat. XIII 2, 10036, 44. Dragendorff har (dog uden at
 have set originalen) givet Bohns læsning sin tilslutning, anf. st., s. 376^a.

³ Dragendorff, anf. sted, s. 371—373.

⁴ W. Ludowici, Stempel-Namen römischer Töpfer von meinen Aus-
 grabungen in Rheinzabern 1901—1904, s. 116, nr. 967.

⁵ W. Ludowici, Stempel-Bilder römischer Töpfer aus meinen Aus-
 grabungen in Rheinzabern 1901—1905, s. 193: M 117 og 293: T 109.

efter fundene bestemt som det, der har tilhørt Comitialis¹. Der blev fundet flere brændovne, som efterhånden har afløst hinanden, den sidste endnu med fuldkomment bevaret fyrsted og ildkanaler. Ved oprensningen af en brønd, der synes at have ydet vand til huset, mere end til pottemageriet, optoges en si og øse af samme form som de, der i Vallø-graven var nedlagte sammen med Comitialis's skål!

Hvad denne angår, er vi altså i det heldige tilfælde, at ikke blot byen, hvorfra den er udgået, lader sig bestemme, men at tillige selve værkstedet, hvor den er gjort, er genfundet.

CHR. BLINKENBERG.

Guldfundene fra den efterromerske Jernalder.

Trods alt, hvad der gennem Aarhundreder er virket for at fremdrage Oldtidens Minder af Jordens Skjød, er det dog endnu meget, der savnes til Oplysning om den efterromerske Jernalder. Nu som for en Menneskealder siden er det væsentligst kun paa Bornholm, at Gravfund fra dette Kultursnit i betydeligt Antal ere fremdragne. I Vendsyssel er der ganske vist i de seneste Aar ogsaa opdaget og undersøgt nogle Gravpladser, men med deres sparsomme Indhold af Sager give de i hvert Fald kun et magert Billede af Datidens Kulturtilstande.

Og dog har den efterromerske Jernalder i ikke ringe Grad tildraget sig Forskernes Opmærksomhed. Aarsagen hertil er

¹ Sidst anf. skrift s. 159—168 med kortet s. 181 (findested nr. 7). — Ludowicis skrift om udgravningerne 1908—1912 og Günther Reubels om de romerske pottemagere i Rheinzabern (Speyer 1912) har ikke været mig tilgængelige.

Guldfundene, baade paa Grund af den Fylde, hvormed de optræde i dette som i intet andet Oldtidsafsnit, og paa Grund af deres eiendommelige Art. Saaledes har det været allerede fra de ældste Tider, i det 17. Aarhundrede, da man begyndte at samle vort Lands Oldsager, og saaledes er det endnu. Særlig er det dog Guldbrakteaterne, som med deres gaadefulde Billedfremstillinger og Runeindskrifter have sat Fantasi og Tanker i Bevægelse.

Ikke mere end en halv Menneskealder hengik der efter Nationalmuseets Grundlæggelse, før man syslede med en Publikation af Guldbrakteaterne. Der blev udført kobberstukne Afbildninger; men videre naaede Planen ikke dengang. I 1857 udkom saa »Atlas for nordisk Oldkyndighed«, som bragte Gjengivelser af de allerfleste da kjendte Brakteater. Med dette Værk og C. J. Thomsens dertil hørende Text i »Annaler for nordisk Oldkyndighed« for 1855 lagdes Grunden til Brakteatstudiet. Snart efter fulgte V. Boyes Fortegnelse over samtlige Guld- og Sølvfund fra Danmarks Oldtid og fremdeles Montelius' Udsigt over Mønt- og Brakteatfundene fra Nordens Jernalder. Atter noget senere søgte Worsaae at tolke Billedfremstillingerne paa en Række af Brakteaterne, og Sprogforskere som Stephens, Bugge og Wimmer studerede disses Runeindskrifter. I de nyeste Tider er det navnlig Bernh. Salin, som har ført Studiet videre gennem en Behandling af visse Brakteat-Typer og disses lokale Udbredelse.

Endnu er der dog et Spørgsmaal, som ikke er blevet nøiere gransket: hvorledes ere Brakteatfundene og de med dem samtidige andre Guldfund fra Mark og Mose fordelt over Danmark? Optræde de væsentligst i lige Mængde overalt i Landet, eller høre de overveiende hjemme indenfor visse Omraader, og hvad kan der i saa Fald udledes heraf med Hensyn til Kulturtilstande i den efterromerske Jernalder? Det er dette Spørgsmaal, som her i knappe Hovedtræk skal søges belyst.

Til Spørgsmaalets Besvarelse er det selvsagt nødvendigt, at der foreligger et tilpas stort Fundmateriale. Et saadant

kan vel nu siges at staa til Raadighed, efter de mange Forøgelser, som i de senere Aar ere indgaaede. Enkelte af disse nye Guldfund skulle iøvrigt forelægges her, med en enkelt Undtagelse dog kun saadanne, som indeholde Brakteater.

Paa Halskov Overdrev i Taarnborg Sogn nær Korsør fandtes ca. 1906 ved Grustagning en Del Guldsager. De kom alle frem i eet Spadestik og maa saaledes have ligget umiddelbart sammen. Af Brakteater indeholder Fundet kun en enkelt, i noget forbukket Stand, uden Øsken og med delvis manglende Kantning. I Midten er fremstillet en Rytter med høit Hovedtøi; foran Hovedet sees bl. a. et Hagekors, bagved det en sammensat Figur. Udenom er der en længere Runeindskrift. Iøvrigt indeholder Fundet 3 Betalingsringe, dannede paa sædvanlig Vis af en Guldstang oprullet i Spiralform med $3\frac{3}{4}$ —5 Omgange og af Størrelse som en Fingerring; fremdeles 3 afhuggede Stykker snarest af Hals- eller Armringe, deriblandt et rundt sammenbøiet Stykke, som paa Oversiden delvis er prydet med indslagne halvmaaneformede Figurer udfyldte med Punkter (Fig. 1); samt 6 afhuggede Stykker af Ringguld. Mulig har der været endnu et Par mindre Gjenstande af Guld; men disse ere i hvert Fald bortkomne for Finderen. Sagernes Metalværdi beløber sig til 305 Kr.

En anden Brakteat (Fig. 2) er fundet i Stranden ud for Sønderby paa Fæmø. Den laa paa Havbunden, ca. 60 m fra Land, paa 1,25 m Vand. En Fisker fik Øie paa den ved at seile hen over Stedet, og han tog den da op med sit Aalejærn. Andre Guldsager fandtes ikke derved, men bleve ganske vist heller ikke eftersøgte. Brakteaten slutter sig i hele sin Fremstilling med en Rytter og foran ham et Hagekors meget nær til Brakteaten fra Halskov Overdrev. Ligesom denne bærer den ogsaa en Indskrift med Runer, men kortere; Runerne staa meget regelmæssig i en Indramning.

Atter en Runebrakteat (Fig. 3) er fundet ved Pløining paa en Mark i Allesø, Allesø Sogn, godt en Milsvei nordvest for

Odense. Den er noget mindre end de to foregaaende, men Fremstillingen er særdeles tydelig: en løbende Mandsfigur med Hjælm paa Hovedet; høire Haand er ført op til Munden, medens venstre dækker Skridtet; Benene ere bøiede ud hvert til sin Side. Foran og bag Figuren sees ialt 14 Runetegn. Med samme Stempel er iøvrigt præget 2 andre Brakteater, fra Vedby og Bolbro, ligeledes i Odense-Egnen. Paa Fyen er end-

Fig. 1. 1/1.

Fig. 2. 1/1.

Fig. 3. 1/1.

videre ikke langt fra Allesø, ved Elmelund i Sanderum Sogn, Aar 1896 fundet en Brakteat, og en tredie fyensk, fremdraget i de senere Aar, hidrører fra Lundeborg i Oure Sogn, omtr. midtveis mellem Nyborg og Svendborg.

Det langt overveiende Antal af nyindgaaede Brakteater stammer dog fra Jylland. Paa Torning Vesterhede i Torning Sogn mellem Viborg og Silkeborg blev der i 1909 ved Pløining paa Sandjord, 0,20 m dybt, fundet en Guldbrakteat, hvorpaa er fremstillet en meget opløst Dyrefigur. Da Stykket indkom til Museet, havde man her en Følelse af, at der vistnok maatte være flere saadanne at fremdrage der paa Stedet, og ganske rigtig bragtes ved en af Finderen foretagen Eftersøgning endnu to for Dagens Lys. Hertil kom det næste Aar et fjerde. Ogsaa paa disse er der gjengivet en Dyrefigur, stærkt ornamentalt behandlet. 3 af Torning-Brakteaterne ere iøvrigt prægede med et og samme Stempel. Trods al anvendt Flid lykkedes det imidlertid ikke Finderen at fremdrage flere Guldsmykker dér, men en Art Forklaring

herpaa kom, da Sagerne skulde lægges paa Plads i Nationalmuseet. Saa erindrede man, at der fra Torning Hede i Forveien forelaa et Fund af 3 Brakteater, en Guldnap og en lille, blaa Glasperle. Disse Stykker vare modtagne for et Par Menneskealdre siden, Tid efter anden: først den ene Brakteat i 1842, saa den anden i 1844, den tredie i 1847 og endelig Aaret efter Knappen og Glasperlen. Det var ved at grave Lyngtørv, at Sagerne kom for Dagens Lys, og det meddeltes, at alt laa omtr. paa samme Plet. Disse tre Brakteater fremstille ligeledes ornamentalt behandlede Dyrefigurer; to af dem ere slaaede med et og samme Stempel, den tredie med et andet. Men ved nærmere Undersøgelse viste det sig, at det just er de samme to Stempler, som ogsaa ere anvendte til Prægning af Brakteaterne i det nye Fund fra Torning Hede. Det skulde da herefter være sandsynligst, at alt oprindelig har hørt sammen og ligget paa een Plet, hvor det saa senere ved Jordens Behandling er blevet splittet ad. En Forespørgsel i Egnen bekræftede virkelig denne Antagelse. Endnu lever der Folk, som mindes Stedet for Fundet fra 1840'erne; det er just den Ager, hvorpaa Brakteaterne fremdroges i 1909—10. To Menneskealdre skulde det altsaa tage, inden det adskilte atter fandt sammen, i en Montre i Nationalmuseet.

Stykkevis indgaaet er ligeledes et andet jydisk Brakteatfund fra de seneste Tider, optaget paa en Husmandslod ved Aars, Aars Sogn og Herred, Aalborg Amt. Tæt syd for Huset er der i Marken en Fordybning, hvori om Vinteren staaer Vand, uden at Stedet dog kan kaldes Sump eller Mose. Ved Pløining i Foraaret 1902 kom Ploven under en Vending dybere i Jorden end beregnet, og derved bragtes Guldsager for Dagens Lys. Først fandtes 2 mindre Spiralringe. En Maanedstid senere indsendtes 2 Guldmonter: barbariske Efterligninger efter Monter prægede under Keiser Valentinian III (425—55). Den ene af dem (Fig. 4) bærer paa Adversen Keiserens Billede, med en Omskrift, hvis Tegn endnu have Bogstav-

karakter; paa Reversen sees en Rytterfigur med en lignende Omskrift. Atter noget senere fremdroges en lille Spiralring

Fig. 4. 1/1.

af Guld og en Brakteat med en opløst Dyrefigur (Fig. 5). I Sommer 1902 indsendtes paany en Brakteat, gjengivende en ornamentalt behandlet Dyrefigur, og endelig fandtes 12 Aar efter, formentlig et Par Metre fra Findestedet i 1902, en tredje Brakteat, slaaet med selvsamme Stempel som sidstnævnte. At alt dog repræsenterer een samlet Nedlægning, derom kan der næppe være Tvivl.

Fig. 5. 1/1.

Det var syd for Landsbyen, at dette Fund blev gjort. Men ogsaa vest for Aars er der nylig gjort et Brakteatfund — det største, som overhovedet foreligger fra Danmark. I Efteraaret 1914 gik en Husmand og pløiede en nybrudt Hede-strækning. Han satte Ploven dybt i, og med eet saa han Guld glimte i Bunden af Plovfuren. Det var 13 Brakteater og 6 smaa Stykker af Ringguld. Alt laa over en Strækning af kun godt en Kvadratfod. Ved en senere foretagen Eftersøgning fandtes endnu 2 Brakteater og en lille Glasperle.

8 af Brakteaterne ere prægede med et og samme Stempel, der i høit Relief viser to gaaende Mænd, den forreste med løftede, den bageste med sænkede Arme; desuden sees en

Fig. 6. 1/1.

Fig. 7. 1/1.

Fugl og et firføddet Dyr. Et af Stykkerne (Fig. 6) er betydelig større end de andre, idet der udenom Fremstillingen er

et bredt Randparti dekoreret med indslagne Trekanter. Atter 3 andre Brakteater ere ligeledes udførte med et fælles Stempel, gjengivende en stærkt opløst Dyrefigur (Fig. 7). De øvrige 4 bære derimod uens Fremstillinger: en staaende Menneskefigur med forskjelligartede Redskaber i Hænderne; et Menneskehoved over en Hest samt enten et Hagekors eller runelignende Tegn; og et firføddet, ornamentalt behandlet Dyr (Fig. 8-11).

Med de her nævnte Smykker fra Aars, Torning, Fæmø etc. er Antallet af Guldbrakteater fundne i Aarhundredernes Løb i det nuværende Danmark steget til c. 245. Ganske karakteristisk er det nu at se, hvorledes de fordele sig

Fig. 8. 1/1.

Fig. 9. 1/1.

Fig. 10. 1/1.

Fig. 11. 1/1.

over Landet. Henvend 35 af Stykkerne maa dog strax lades ude af Betragtning, idet der ikke foreligger Oplysning om Findested; det er Brakteater, som væsentligst ere fremdragne i ældre Tider og afgivne til Nationalmuseet fra Kunstkamret eller Møntkabinettet. Af de øvrige ere mindst 42 fundne paa Sjælland, 3 paa Bornholm, 3 paa Lolland, 32 paa Fyen og ca. 130 i Nørrejylland. Fra denne ganske vist ogsaa største Landsdel hidrører saaledes over Halvdelen af Brakteaterne. Det skulde følgelig synes, at i Nørrejylland har Fabrikationen af disse eiendommelige Hængesmykker og Sansen for dem været mest udviklet. Indtrykket heraf forstærkes iøvrigt, hvis man vender sig til Landsdelen strax paa den anden Side af Kongeaen. I Sønderjylland er der kun fundet knapt

en Snes Brakteater og atter længere mod Syd, i Holsten, ca. 6. Disse Tal ere overmaade sigende.

Ikke mindre eiendommelige Forhold vise sig imidlertid, naar man nærmere undersøger Brakteaternes Forekomst indenfor hvert enkelt Landomraade.

Begynder man med Sjælland, er der længst mod Nord-øst, ved Esrom Sø, fundet 1 Brakteat. Det var i Slutningen af det 17. Aarhundrede; nærmere er Findestedet ikke angivet. Formentlig dog ikke saa langt herfra, i det til samme Sø grænsende Nøddebo Sogn, er der senere fremdraget 12. Ellers er der ikke i Omegnen gjort Brakteatfund. Man skal helt ned til Slangerup-Kanten for igjen at træffe saadanne. Der er der paa 3 forskjellige Steder indenfor en Strækning af godt en Kvadratmils Størrelse optaget Brakteater, nemlig ved Slangerup 4, Lyng Gyde 1 og Vexø 1. Disse Fund udgjøre altsaa en egen lille Gruppe, paa samme Maade som man vistnok ogsaa kan tale om en lille Gruppe i Esrom-Egnen. Fra Slangerup-Kanten skal man i Sydvest helt hen til Roskilde (Leire?) for at træffe nærmeste Brakteatfund, og i Syd-øst til Kjøge. Ved denne By gjentager Fænomenet fra Slangerup og Esrom sig. Her er der nemlig paa ikke mindre end 4 Steder, ligeledes kun over en Strækning af ca. en Kvadratmil, fundet Brakteater, ialt mindst 11, nemlig: 1 (mulig 2) nær Kjøge, 1 ved Eiby, 1 ved Lellinge og 8 ved Gummersmark. Atter kommer der et større Landomraade uden Brakteater. Først fra Faxe hidrøre igjen saadanne, ialt 4, optagne paa 2 forskjellige Steder. Her er der altsaa paany en lille Gruppe. Iøvrigt haves der fra hele Præstø Amt kun et Par spredte Fund: et knapt 2 Milsvei fra Næstved, et i Nærheden af Vordingborg og et paa Møen. Fra Sorø Amt kjendes foreløbig kun et enkelt, det forannævnte fra Halskov Overdrev ved Korsør.

En stor Strækning af Sjælland bliver der saaledes tilbage, fra hvilken der i hvert Fald nu ikke foreligger et eneste Brakteatfund. Det er Holbæk Amt og nærmest tilstødende Del af

Kjøbenhavns Amt. Hvis man tænker sig en Linie trukket fra Helsingør over Frederikssund til Leire og derfra til Korsør, vilde alle de foreliggende sjællandske Brakteatfund falde syd-øst og syd for den, ikke et eneste nordvest og nord for den.

En meget kritisk Betragter vilde dog mulig hertil ytre, at dette Forhold vel kun skyldes en Tilfældighed. Det arkæologiske Materiale, som det nu foreligger i Museerne, repræsenterer jo kun en ringe Del af, hvad der engang har været, og det øges stadig. Saaledes kunde det tænkes, at Brakteaternes Forekomst i Sjælland, som den her er skildret, senere vilde tegne sig ganske anderledes. Til et saadant Ræsonnement vilde der dog kun være at svare, at efter Aarhundreders Indsamling af Oldsagstof turde det ikke være uberegtiget at antage, at i hvert Fald Hovedtræk nu maa kunne lade sig erkjende, om end Enkeltheder vel senere ville blive modificerede. Skulde Arkæologen vente med at drage Slutninger, indtil næsten alt Materiale laa paa Bordet, saa vilde Forskning neppe kunde drives i de første Aarhundreder.

Men man faaer desuden en Tro paa, at der virkelig maa tillægges Brakteaternes eiendommelige, begrænsede og gruppevis Optræden paa Sjælland nogen Betydning, naar man seer, at ganske lignende Forhold lade sig iagttage baade for de tilsvarende fyenske og nørrejydske Guldhængesmykkers Vedkommende.

Paa Fyen er der omtr. midtveis mellem Nyborg og Svendborg over en Strækning af omtr. 3 Fjerdingveis Længde og Bredde, i Omegnen af Herregaarden Broholm, paa 3 forskellige Steder fremdraget Brakteater. Ialt stamme herfra 9, nemlig 7 fra Broholm, 1 fra Hesselager Fredskov og 1 fra Lundeborg. Man kunde saaledes tale om en Broholm-Gruppe. Fra denne Egn skal man mindst halvtredie Mil nordvestpaa for igjen at træffe et Brakteatfund. Det er ved Rynkebygaard i Nærheden af Jærnbanekrydspunktet Ringe, at det er gjort. Atter følger en Strækning paa ca. 2 Mil i nordvestlig Retning uden et eneste Brakteatfund. Først om-

kring Odense foreligge saadanne igjen. Paa et Omraade af godt 2 Mils Længde, men kun ca. 1 Mils Bredde er der paa ikke mindre end 5 forskjellige Steder fremdraget Brakteater, ialt 18. 1 af disse er fundet ved Elmelund vest for Odense, 5 ved Killerup i Odense Vor Frue Landsogn, 10 ved Bolbro i Odense St. Knuds Landsogn, 1 ved Allesø nær Odense Fjord og endelig 1 ved Vedby tæt nordvest for Allesø. En mere iøinefaldende Gruppe kan ikke tænkes. Men udenfor de nævnte 3 fyenske Omraader er der paa hele Øen ikke fundet en eneste Brakteat. Det er altsaa kun over et ganske smalt Strøg henigjennem Fyens Land, at Guldbrakteaterne i hvert Fald nu optræde.

Hvad endelig Nørrejylland angaaer, haves der fra Vendsyssel ialt 5, men mulig har der her været fundet flere, som da senere ere forsvundne. 1 af dem hidrører fra Frederikshavn-Eggen, 3 fra Hjørring-Eggen; om den femte er kun oplyst, at den stammer fra det nordlige Jylland. I Aalborg Amt foreligger en lille Gruppe fra Aars Sogn, nemlig de to Fund med henholdsvis 3 og 15 Brakteater, som nys ere nævnte. Hertil slutter sig et tredie Fund, med 3 Brakteater, fremdraget kun ca. 2 Mil derfra, i Bjørnsholm Sogn. En overordentlig stor og omfangsrig Gruppe haves dernæst fra Viborg Amt. Her er der paa et forholdsvis begrænset Omraade af ca. 3 Mils Længde i sydvest-nordøstlig Retning og indtil godt en Mils Bredde fremdraget ikke mindre end 5 Fund af Brakteater med et samlet Antal af 28 saadanne. 10 af disse ere optagne længst mod Sydvest, ved Stenholt i Kragelund Sogn; derefter følge 7 fra Torning Sogn, 8 fra Skovsborg i Levring Sogn, 2 fra Høibjerg Sogn og længst mod Nordøst 1 fra Vindum Stenhuse i Vindum Sogn. Andre Fund fra Viborg-Eggen haves ikke. I Nærheden af Randers foreligger derimod ligeledes en Gruppe, paa ialt 7 Stykker, fremdragne 3 forskjellige Steder: ved Over-Hornbæk, i Ølst Sogn, samt i Randers Bys Nærhed. I den øvrige Del af Randers Amt er der kun fundet 3 Brakteater: 2 ved Lyngby omtr. midtveis mellem

Grenaa og Ebeltoft og 1 paa Mols. En lille Gruppe haves dernæst fra den nordligste Del af Ringkjøbing Amt, nemlig et Fund med 10 Brakteater fra Nørre Hvam i Borbjerg Sogn og ca. 2 Mil derfra et andet Fund med 5 Stykker, fra Estvad Sogn. End mere iøinefaldende er dog en Gruppe, der hidrører fra Varde-Egnen. Indenfor et Omraade af neppe 5 Fjerdingveis Længde og Bredde er der her paa 3 forskellige Steder optaget ikke mindre end 21 Brakteater: 6 ved Orten, 1 ved Snorup og 14 ved Skonager, alt nord og øst for Varde. Knap 3 Mil sydlig derfor, ved Darum, foreligger et Fund med 13 Brakteater. Endelig er der længere østpaa i den sydlige Del af Nørrejylland fremdraget 1 Brakteat ved Store Anst og 6 ved Vester Nebel; Afstanden mellem disse to Lokalteter er kun ca. $1\frac{3}{4}$ Mil. Iøvrigt foreligger der kun Brakteatfund fra 5—6 andre Steder spredtvis i hele Nørrejylland. Mulig vil der i Nærheden af disse i kommende Tider blive gjort andre Fund, saa at der ogsaa dér kan blive Tale om Brakteatgrupper.

Eet Forhold er der iøvrigt, som det i denne Sammenhæng vel er værd at lægge Mærke til, nemlig at der langs hele Nørrejyllands Vestkyst, fra Hanstholm i Nord lige til i Høide med Varde i Syd kun er gjort et eneste Brakteatfund: paa Holmsland ved Ringkjøbing. I den senere Jernalder synes saaledes Jyllands Vestegne ikke at have været guldrige, som dette var Tilfældet i den ældre Bronzealder.

Efter denne Redegjørelse for Brakteatfundenes geografiske Fordeling i Danmark ligger det nær at undersøge, hvad det kan antages at betyde, at de saa overveiende optræde gruppevis eller dog i hvert Fald oftest ere begrænsede til større eller mindre Landomraader.

Utænkeligt vilde det vel ikke findes, om Grunden skulde være, at der just i de Egne, hvor Brakteaterne fremdrages, havde raadet særlige Ufredstider, og at Befolkningen derfor her saa ofte havde valgt at skjule de kostbare Hængesmykker i Jorden. Paa den anden Side maa der dog mindes om,

at Tolkningen af Guldfundene som hengjemte Skatte ikke overalt kan siges at være tilfredsstillende. Snarere synes det, at ikke sjældent lignende religiøse Motiver som i tidligere Afsnit af Oldtiden kunne have tilskyndet til at foretage disse Nedlægninger, eller med andre Ord, at de for en stor Del vel maa være at betragte som Offerfund. Af og til foreligger der i Guldfundene sammen med Brakteater en eller flere smaa Glasperler. For disse uanselige og værdiløse Stykkers Vedkommende er Tolkningen: hengjemt Skat jo paa Forhaand udelukket. Men ud fra Opfattelsen: religiøse Nedlægninger forstaaer man ikke ret vel, hvorfor Brakteatfundene ere saa stærkt lokalt begrænsede. Thi religiøse Motiver til slige Nedlægninger i Jorden maatte vel kunne gjøre sig gjældende mange Steder i Landet.

En simplere Forklaring paa Hængesmykkernes pletvise Forekomst maatte det synes at være, om hver Brakteatgruppe repræsenterede et Fabrikationscentrum: et Værksted, hvor Stykkerne vare blevne fremstillede, og hvorfra de vare spredte ud til nærmeste Omegn (jvfr. S. 176 og 197). Saa mange Grupper der lader sig paavise, saa mange Værksteder skulde der i hvert Fald have været, paa Fyen følgende mindst 3, paa Sjælland nogle flere. Dette vilde svare ikke ilde til, hvad der kjendes fra andre Afsnit af Oldtiden, at der stundom hist og her lader sig paavise større eller mindre Industriomraader.

Alligevel møder der strax et Forhold, som gjør, at heller ikke nævnte Forklaring kan kaldes fuldt tilfredsstillende. Den dækker i hvert Fald ikke Fænomenet helt. Undersøger man nemlig Brakteatfundene nærmere, vil det vise sig, at der ikke alene — som det forlængst har været kjendt — indenfor det enkelte større Fund ofte kan udpeges to eller flere Brakteater slaaede med et og samme Stempel, men at det heller ikke ganske sjældent er Tilfældet, at Brakteater fremstillede med et fælles Stempel kunne være fundne paa indhyrdes fjerntliggende Steder. Der skal anføres nogle Exem-

pler herpaa. Tæt syd for Kongeaaen er der saaledes ved Dovre i Lintrup Sogn optaget en Brakteat, som viser en ornamentalt behandlet Dyrefigur. Selvsamme Stempel er imidlertid anvendt til 4 andre Exemplarer, af hvilke de to ere fundne midtveis mellem Silkeborg og Viborg ved Skovsborg i Levring Sogn, og de to andre ved Aars mellem Hobro og Løgstør. Fra Skodborg i Nærheden af Haderslev hidrøre bl. a. 3 Brakteater udførte med et og samme Stempel; men med dette er endvidere præget et Exemplar fundet godt en Milsvei nordvest for Kolding, ved V. Nebel. Fra Over-Hornbæk nær Randers stamme bl. a. to Brakteater, hvortil en Mage foreligger fra Sjælland, dog uden nærmere Stedsangivelse. En Brakteat fra det nordlige Jylland er slaaet med samme Stempel som en, der mulig er fundet paa Sjælland. Og i et Fund fra Høibjerg Sogn, Viborg Amt, er en Brakteat præget med samme Stempel som en anden, der siges fremdraget i Skaane. Disse Exempler vise tydelig, at der har været en ikke helt ringe Vexelvirkning mellem de forskellige Brakteatomraader. Man har handlet og byttet. De Hængeprydelser, der saaledes optræde indenfor den enkelte lille Gruppe, repræsentere følgelig ikke udelukkende, hvad der er tilvirket der paa Stedet.

Vil man da Spørgsmaalet om Brakteaternes strøgwise Forekomst nærmere til Livs, maa man studere det i noget større Sammenhæng. Man maa medinddrage i Undersøgelsen alle de mange andre, med Brakteatfundene væsentlig samtidige Guldfund fra Mark og Mose, der foreligge fra Danmark, dels de store samlede Fund med Smykninger til Hals, Arm og Finger, med Barrer, Ringguld, Mønter etc., dels de mange enkelte Fund af Smykninger, Betalingsguld, Knapper, Mønter o. a. Dette er tillige saa meget bedre, som just med det større Studiemateriale Faren for Tilfældigheder ved Oldsagstoffets Indsamling bliver ringere.

Af slige Guldfund er der i det nuværende Danmark fremdraget ca. 300. Enkelte af dem, saaledes visse Smaaringe

(Ringguld) til Betalingsbrug, o. a., strække sig dog mulig tilbage til det forudgaaende Kulturafsnit, Folkevandringstiden, fra hvis Spiralfingerringe de ikke altid ganske kunne skjælnes.

Antallet af Fund fra de enkelte Landsdele, Sjælland, Fyen, Nørrejylland etc., er i det Hele og store saa nogenlunde lige-
ligt, naar de paagjældende Omraaders forskellige Størrelse
tages i Betragtning. Fra Sjælland foreligger der ca. 70 Fund,
fra Bornholm ca. 45, fra Lolland-Falster 13, fra Fyen mindst
70 og fra Nørrejylland knapt 90. Ganske karakteristisk er det
at se, at Sønderjylland kun kan opvise et Dusin; ogsaa Brak-
teater ere jo, som det før blev seet, sjældne her.

Derimod komme Forskjelligheder tildels til Syne, naar
man betragter Guldfundenes Forekomst indenfor det enkelte
Landomraade. Af de nævnte 70 sjællandske Fund falde saa-
ledes ca. 25 paa Præstø Amt og en Snes paa Sorø Amt. Af
de nordlige Amter have Frederiksborg og Københavns hen-
holdsvis 8 og 7 at opvise, og fra Holbæk Amt er der 7, af
hvilke eet, dog overordentlig kostbart, er fremdraget i Havet
lidt udenfor Kysten. Det er altsaa Sjællands sydlige og syd-
østlige Halvdel, der er rigest paa Guldfund.

Dette Resultat er imidlertid ganske betydningsfuldt; thi
det svarer jo i Hovedsagen til, hvad der nylig saaes med
Hensyn til de sjællandske Guldbrakteaters Forekomst, at de
foreligge i anseligt Tal fra den større, sydøstlige Halvdel,
men i hvert Fald hidtil mangle i den mindre, nordvestlige.
Indenfor det fyldigere Materiale, som Guldfundene med
Smykkeringe, Barrer, Ringguld, Mønter etc. ere, blive Mod-
sætningerne naturlig noget mindre grelle end indenfor det
mindre Materiale: Brakteaterne.

Hvad denne hyppige Forekomst af Guldfund i den syd-
lige og sydøstlige Halvdel af Sjælland betyder, derom kan
der ikke være Tvivl. Guldet var det indførte, kostbare Me-
tal. Det var kun der, hvor Velstand havde til Huse, og hvor
der var talrige Handelsforbindelser, at Guldet kunde finde
Vei frem, anskaffes og oparbejdes til Smykkebrug. Det maa

saaledes antages, at i den efterromerske Jernalder Befolkningen i nævnte Del af Sjælland indtog en fremtrædende Plads i Sammenligning med Fællerne mod Nord paa Øen.

Her bringes man imidlertid til at erindre et Forhold, som giver denne Iagttagelse forøget Interesse og Vægt, nemlig, at ogsaa i det forudgaaende Afsnit af Jernalderen, Folkevandringstiden, den sydøstlige Halvdel af Sjælland, nuværende Præstø og Sorø Amter samt en Del af Københavns og Frederiksborg Amter, spillede en særlig Rolle. I Folkevandringstiden er det Gravfundene, som ere Kilden til vor Viden. Saa godt som alle de mange rige sjællandske Fund fra Skeletgrave, med malede Glaskar, med Bronzespande, Bronzefade, Øsekar og Sier og andet værdifuldt importeret Husgeraad og fremdeles med store, iøinefaldende Smykker af Guld eller Sølv, hidrøre fra nævnte Amter, saaledes de prægtige Fund fra Gravpladser eller enkeltliggende Grave ved Nordrup, Himlingøie, Varpelev, Valløby, Egebjerg, Rislev, Thorslunde etc. etc. Nuværende Holbæk Amt og nærmest tilstødende Del af Københavns Amt have derimod kun ganske enkelte betydeligere Gravfund fra Folkevandringstiden at opvise. Dette Forhold blev iøvrigt allerede for henved en Menneskealder siden erkjendt, og det siden da stærkt øgede Oldsagstof har kun yderligere bekræftet det.

Gjennem paa den ene Side Brakteatfundene og de øvrige Guldfund fra den efterromerske Jernalder og paa den anden Side Gravfundene fra Folkevandringstiden fremkommer der saaledes for Sjællands Vedkommende en smuk Parallel mellem Kulturforholdene her i den tredie og den anden Fjerdedel af Aartusindet efter Chr. F. Man seer, hvorledes livlige Handelsforbindelser, Velstand og Magtstilling udformede i det 3. Aarhundrede i visse Egne fortsatte sig uforandrede her Tider igjennem.

Ikke mindre interessante Oplysninger give de fyenske Guldfund fra den efterromerske Periode. Ligesom det nylig anførtes, at de fyenske Brakteatfund i hvert Fald hidtil kun

optræde paa begrænset Omraade, over en Stribe fra Kysten omtr. midtveis mellem Nyborg og Svendborg og saa i nordvestlig Retning over og et godt Stykke forbi Odense, saaledes vil det findes, at ogsaa de samtidige andre Guldfund for den langt overveiende Dels Vedkommende holde sig just til det samme Strøg som Brakteaterne. I ganske særlig Mængde optræde de i Egnen om Herregaarden Broholm. Over en Strækning af godt og vel en Kvadratmils Størrelse er der i Gudme Sogn og tilstødende Dele af Oure og Hesselager Sogne foruden det velkjendte kostbare Broholm-Guldfund med Smykkeringe, Brakteater og Ringguld fremdraget henimod 30 forskellige Guldfund, dels bestaaende af flere Stykker, dels og oftest dog kun af et enkelt: en Guldmonet, et Mundblik til Sværdske, Ringguld, Halsring osv., og stundom meget kostbare. Fig. 12 gjengiver et saadant Guldfund, optaget Aar 1902 ved Harvning paa Agerjord ved Gudme, godt en Fjerdingvei nordvest for Broholm. Det er et Sæt af større og mindre Ringe, til Metalværdi: 1210 Kr. Paa en aaben Armring dannet af en bøiet, trind Guldstang hænge to Guldbaand til Sværdske, gjorte af en rund Stang, der er sammenrullet i $3\frac{1}{8}$ tætliggende Vindinger til aflange, flade Ringe. Imellem disse er endvidere paa Armringen anbragt 3 i hinanden hængende Spiralringe af Størrelse som Fingerringe.

Der er overhovedet ikke nogen Plet i Danmark, som paa et saa lille Fladerum som den nævnte Egn om Broholm kan opvise saa mange efterromersk Jernalders Guldfund. Ganske eiendommeligt er det ogsaa, at alle de 4 massive og vægtige Guldknapper til Prydelse paa Sværdfæster, som kjendes fra Danmark, ere fundne just paa denne Plet, nemlig 3 ved Eiseimosegaarde i Gudme Sogn og 1 ved Albjerg i Oure Sogn.

Fremdeles er der i de nærmeste Sogne, navnlig mod N. og NV., gjort en Del Guldfund og saa iøvrigt navnlig i Egnen om Ringe samt ved Odense og derfra nord- og nordvestefter. Herfra hidrøre jo ogsaa mange Brakteater. Udenfor dette Strøg kjendes kun et ringe Antal Guldfund, nemlig et ved Middelfart

og et ved Strib, 3 andetsteds i Vends Herred, et i Nærheden af Kjerteminde, ca. 10 i Syd- og Vestfyen, 3 paa Taasinge og 2 paa Langeland. Nogle af disse ere Smaafund, andre ganske kostbare.

Fig. 12. $\frac{3}{4}$.

Atter spørges der, hvad Aarsagen vel kan være til denne stærkt lokalt begrænsede Forekomst af Guldfundene paa Fyen, og atter lyder Svaret, at det maa være, fordi Strækningen fra midtveis mellem Nyborg og Svendborg, over Ringe og Odense og videre nordvestpaa i Modsætning til de omliggende Landomraader har huset en særlig velhavende, talrig og fremstaaende Befolkning. Og søger man for Fyens Vedkommende ligesom nys for Sjællands tilbage til Fundene fra det nærmest forudgaaende Kulturaftnit for at erfare, hvor

ifølge dem den rigeste og mest fremstaaende Befolkning maa antages at have haft sit Sæde, saa bliver det just paa nævnte Strækning. Ganske vist foreligger der fra Fyen ikke paa langt nær saa mange rigt udstyrede Fund fra Folkevandringstidens Skeletgrave som fra Sjælland. Paa Fyen herskede nemlig i det 3. til det 5. Aarhundrede Ligbrænding Side om Side med Jordfæstelse af ubrændt Lig; hvor førstnævnte Gravskik fulgtes, medgaves der som Regel ikke den Døde et særligt stort eller kostbart Udstyr. De indholdsrige Fund fra fyenske Skeletgrave ere dog alle fremdragne just paa det Strøg, der her er Tale om, saaledes Fundene fra Aarslev, Eskilstrup, Sanderumgaard etc. Hertil maa dog føies, at ogsaa de største Urnegravpladser fra samme Tid overveiende hidrøre fra denne Strækning; her nævnes Gravpladserne ved Broholm, Hesselager, Ringe og Fraugde. Om ikke andet bevise de i hvert Fald Tilstedeværelsen af en talrig Befolkning her.

Vi vende os endelig til Nørrejylland. Atter her er der visse ganske eiendommelige Hovedforhold at iagttage vedrørende den geografiske Fordeling af Guldfundene med Smykkesager, Barrer, Ringguld, Mønter etc. Af de ca. 90 Fund fra denne Landsdel falde langt de færreste paa de vestlige Amter, nemlig 9 paa Ribe Amt, 8 paa Ringkjøbing Amt og kun 2 paa Thisted Amt. Altsaa kun omtrent $\frac{1}{5}$ af Fundene hidrører fra disse 3 tildels store Amter; endvidere er det gennemgaaende mindre Fund. Langs Vestkysten fra Hanstholm til i Høide med Varde ere Guldfundene kun faa i Antal — et Par Fund foreligger fra Egnen om Ulvborg i Ulvborg Herred. Dette svarer imidlertid ganske til, hvad der foran saaes ved de nørrejydske Brakteatfund, at der fra hele denne Strækning kun haves et enkelt. Ganske forskjelligt er dette fra, hvad der var Tilfældet navnlig i den ældre Bronzealder. Da var det, som nys nævnt, tværtimod Jyllands Vestegne, som vare de guldrigeste, og fremdeles Jyllands Midtamt, Viborg Amt. I dette er der fra den efterromerske Jernalder, afseet fra Brakteatfundene, kun gjort 5 Guldfund, og

af disse falde 3 just paa den Strækning midt i Amtet, hvor Brakteater forekomme i betydelig Mængde.

Kun i det sydlige Hjørne af Nørrejyllands Vestside træffes nogle Guldfund (og Brakteatfund). Forklaringen er vel den, at der her dengang var et Knudepunkt for Handel og Skibsfart. Ogsaa fra det følgende Afsnit af Oldtiden er der paa samme lille Strækning gjort flere betydelige Fund med Guld- og Sølv-sager.

Paa Nørrejyllands nordlige Amt og paa de østlige Amter falder Hovedmassen af Guldfundene. Nogle af disse ere gjorte i Nærheden af Steder, hvorfra Brakteatfund hidrøre, andre der imod langt fra saadanne. Ikke ganske sjældent ere mere eller mindre kostbare Guldsager fundne her i Kystegne, saaledes i Vendsyssel, hvad der vel er et Udtryk for, at de paagjældende Steder afgave Støttepunkter for Handel og Skibsfart.

Mere i Enkeltheder at faa Tag i, hvor der i Nørrejylland, som paa Øerne, har været særlig velstaaende og fremtrædende Egne, lader sig i hvert Fald nu ikke med Sikkerhed gjøre — bortset fra de tidligere nævnte Omraader med Brakteatfund. Dertil er Materialet ikke stort nok endnu. Til en vis Grad kan det dog ikke undre. Thi heller ikke efter Gravfundene fra det nærmest forudgaaende Tidsafsnit, Folkevandringstiden, at dømme, synes der dengang, som paa Øerne, at have været Egne med en særlig tæt og velstaaende Befolkning i Nørrejylland.

Som et Supplement til, hvad der her er fremført, skal der til Slut gjøres Rede for Guldfundenes Metalværdi. Om muligt bedre end ved Ord vil man gjennem Talstørrelser faa en Forestilling om, haade i hvor betydeligt et Antal Guldfundene haves, og hvorledes de fordele sig i Landet.

Den samlede Værdi af alle de i det nuværende Danmark indtil Udgangen af Aar 1915 fremdragne Guldfund fra den efterromerske Jernalder — Brakteater, Mønter, Smykkeringe, Ringguld, Barrer, Beslag etc. — er godt 56,000 Kr.

Paa Sjælland er der fundet for ca. 8300 Kr. Guld. Heraf

falder ca. 1100 Kr. paa Frederiksborg Amt og godt 250 Kr. paa Københavns Amt. Guldfundene fra Holbæk Amt repræsentere en Værdi af ca. 2350 Kr., hvortil dog maa bemærkes, at 1809 Kroners Værdi har et enkelt Fund, en Halsring og et Stykke Ringguld optagne i Stranden udfor Havnsø i Skippinge Herred; et andet Fund, til Værdi 359 Kr., er gjort nær Havet, ved Tømmerup i Arts Herred. Fraregnes disse kostbare 2 Fund bliver der kun lidt tilbage til Holbæk Amt. I hele Ods Herred er der saaledes kun fundet for 22 Kr. Guld. Hvad Sorø og Præstø Amter angaaer, er der hist fundet for ca. 2450 Kr., her for ca. 1950 Kr.

Forholdsvis overmaade meget Guld hidrører fra Bornholm, for ca. 5900 Kr. eller ca. $\frac{1}{10}$ Del af den samlede Værdimasse. Hertil bidrage ikke lidet de mange Fund af romerske Guldmønter, hvorpaa denne Ø mere end nogen anden Egn af Danmark er rig; langt over Halvdelen stammer herfra. Bornholm er nu det paa Guld næstrigste Amt.

Paa Falster er der kun fundet for knapt 300 Kr. Guld, paa Lolland derimod for ca. 3500 Kr. Iøvrigt synes det, at Guldfundene fra disse 2 Øer fortrinsvis hidrøre fra Steder, der ligge Vandet nogenlunde nær.

Fyen, specielt Svendborg Amt, er nu den guldrigste Del af Danmark. I Odense Amt er fundet for ca. 2600 Kr., i Svendborg Amt for 16,700 Kr. eller næsten $\frac{1}{3}$ Del af den samlede Værdimasse fra hele Landet. I Svendborg Amt er imidlertid ogsaa fremdraget de største kjendte Guldfund, Broholm-Fundet, til en Værdi af over 7100 Kr., og endvidere Brangstrup-Fundet, til en Værdi af ca. 2700 Kr. Af den samlede Sum for Fyens Vedkommende falde 12,000 Kr. paa Broholm-Eggen, 3550 Kr. paa Ringe-Eggen og 1850 Kr. paa Odense-Eggen og nærmeste Strækning videre mod NV. og N. Paa Taasinge er fundet Guld til en Værdi af 633 Kr., paa Langeland til en Værdi af 222 Kr. Som det vil sees, bliver der da ikke meget tilovers til hele den øvrige Del af Fyen, kun ca. 1050 Kr.

Fra Nørrejylland hidrører for ca. 17,500 Kr. Guld. Heraf

falde paa Hjørring Amt over 4000 Kr., Aalborg Amt 4200 Kr., Randers Amt 4450 Kr., Aarhus Amt omtr. 1350 Kr. og Veile Amt knapt 1500 Kr. Guldets aftager saaledes kjendelig i Mængde i Nørrejylland Østside, naar man gaaer sydover. I Modsætning hertil staa Ribe Amt med Guld til en Værdi af ca. 675 Kr., Ringkjøbing Amt med godt 450 Kr., Viborg Amt med ca. 750 Kr. og Thisted Amt som det guldfattigste Amt i Danmark med ca. 140 Kr. I de 4 sidstnævnte Amter, der repræsenterer Vestjylland og en stor Del af Midtjylland, er der saaledes kun fundet $\frac{1}{9}$ Del af Værdimassen fra hele Nørrejylland. Tydelig viser dette, hvor forholdsvis fattige paa Guld disse Egne vare i den efterromerske Jernalder. Det var væsentlig sydøstfra, at Ædelmetallet nu kom til Danmark.

Dette er, hvad der i korte Hovedtræk for Øieblikket synes at kunne udtales om Guldfundene fra den efterromerske Jernalder og deres geografiske Fordeling i Landet. Navnlig turde de Resultater, som her ere vundne, være af Betydning til at vise, at man næppe til Forklaring af den paafaldende Mangel af samtidige Gravfund fra Størstedelen af Landet tør gribe til saa dybtliggende Aarsager som Folkeforskydninger, Udvandringer og Indvandring. Den Omstændighed, at Guldfundene fra Tiden ved og nærmest efter det 1. Aartusindes Midte i hvert Fald paa Sjælland og Fyen optræde sammesteds som de rige Gravfund fra nærmest forudgaaende Aarhundreder og væsentligst kun dér, turde tyde paa en Kontinuitet i Udviklingen, som er meget sigende.

TILLÆG.

A. Samtlige Brakteatfund.

(Dels Fund af Brakteater alene, dels Fund med Brakteater og andre Sager).

Frederiksborg Amt. 4 Brakteater (Atl. 78—79, 93—94); nær Slangerup. LXXVII—LXXX. — 12 Br, hvoraf 6 ere fastgjorte 2 og 2 til 3 cylinderformede Rør af Guld (Atl. 230 i 5 Explr. og 236 i 7 Explr.), 1 Guldperle og 3 Stykker af Ringguld; Stenholts

Vang, Nøddebo S., Holbo H. 3824—28. — 1 Br (Atl. 77); vistnok ved Esrom Sø. 8655. — 1 Br (Stephens III, 84); Lyngø Gyde, Lyngø S., Lyngø-Frederiksborg H. C 1835. — 1 Br; Vexø, Vexø S., Ølstykke H. C 8780.

Kjøbenhavns Amt. 1 Brakteat (Atl. 171); nær Roskilde (maaske ved Leire). MDCLII. — 1 (mulig dog 2) Br (begge Atl. 239); nær Kjøge. 12370 (det andet Explr. i Stockholms Museum. 2884). — 1 Br (Montelius: Från jernaldern, Pl. 1 Fig. 10) og 1 lille rundt Hængesmykke af Guld (Montelius: l. c. Pl. 1 Fig. 16); Eiby, Eiby S., Ramsø H. C 156—57.

Sorø Amt. 1 Brakteat, 3 mindre Spiralringe, 6 sammenkjædede Stykker af Ringguld og 3 Stykker vistnok af Hals- og Armringe (1 afb. S. 176, Fig. 1), alt af Guld; Halskov Overdrev, Taarnborg S., Slagelse H. 4⁻¹¹/09. Se S. 175.

Præstø Amt. 1 Brakteat (Atl. 149); Møen (mulig Nordfeld, Elmelunde S.). CCXVI. — 3 Br, tosidige, alle 6 ens, fæstede til et Guldrør (Atl. 76); nær Kongsvad Aa ved Faxe, Faxe S. og H. MDCLXXVIII. — 1 Br (Atl. 71); Faxe, Faxe S. og H. 8069. — 1 Br (Atl. 85); Lellinge Kohave, Lellinge S., Bjeverskov H. 8744. — 8 Br (Atl. 217 i 4 Explr., 226, 233 og 238 i 2 Explr.), 1 stor forgyldt Sølvfibula (som Worsaae, 428), 9 Perler af Glas og 1 af Rav; Maglemose ved Gummersmark, Bjeverskov S. og H. 12524—30. — 1 Br (Stephens II, 63); Lekkende Have, Ø. Egesborg S., Baarse H. 21433. — 1 Br (nærmest Atl. 93); Aversi, Aversi S., Tybjerg H. 8/15.

Sjælland. 1 Brakteat (Atl. 166); mulig dog ukjendt Findested. 4120. — 1 Br (Atl. 100). 8649. — 1 Br (Atl. 13). 8656.

Bornholms Amt. 3 Brudstykker af 1 Brakteat (Atl. 146); Søndre Udmark, Rønne S., Vester H. MMLIII. — 1 Br (Atl. 224); Bakkegaard, Pedersker S., Sønder H. 2999. — 1 Brudstykke af Brakteaten MMLIII, 4 Mønter (1 Theodosius II og 3 Leo I), 1 mindre Spiralring, 2 Stykker af Ringguld, 1 Barre, 1 Knap og 1 flad, lille Klump, alt af Guld; Sandegaard, Aaker S., Sønder H. C 336—44. — 1 Br (Vedel: Bornholms Oldtidsminder, Fig. 385); Kjøllegaard, Nylarsker S., Vester H. C 5366.

Maribo Amt. 1 Brakteat (Atl. 82); Karenslyst, Branderslev S., Lollands Nørre H. MMCCXIX. — 1 Br, tosidig (Forsiden nærmest som Aarb. 1870, Pl. 19 Fig. 2); Freilev, Kjettinge S., Musse H. C 9473. — 1 Br (S. 176, Fig. 2); i Stranden ud for Sønderby, Fæmø S., Fuglse H. 9/06.

Odense Amt. 10 Brakteater (Atl. 218, 227, 232, 240 i 5 Explr. og 241 i 2 Explr., disse sidste 7 dog slaaede med et og samme Stempel), 37 Stykker af Ringguld og 2 Klumper af Guld; Bolbro, Odense St. Knuds Lands., Odense H. 12430—36. Sammesteds-

fra maaske 1 Halsring af Guld; 8505. — 1 halv Br (Stephens II, 52); Vedby, Søndersø S., Skovby H. 19248. — 3 hele og 1 halv Br og 2 Brudstykker af en femte (deraf Stephens III, 82 og 83; de 3 andre ere slaaede med et og samme Stempel); desuden 1 Øsken, mulig hørende til den halve Brakteat, 1 Sværdskedebe­slag af Guld (som Soph. Müller: Jernalderen 572) og 15 Stykker af Ringguld; Killerup, Odense Vor Frue Lands., Odense H. C 1764—73. — 1 Br (nærmest som Atl. 6); Elmelund, Sanderum S., Odense H. C 8175. — 1 Br (S. 176, Fig. 3); Allesø, Añlesø S., Lunde H. ⁶/₀₈.

Svendborg Amt. 7 Brakteater (Sehested: Fortidsminder, Pl. XLI Fig. a—g), 1 Fibula, Hals-, Arm- og Fingerringe, Ringguld, Barre, Stykker af Barrer, m. m., alt af Guld (Sehested, Pl. XLI—XLIV); Broholm, Gudme S. og H. 2804—10 og 8490—8504. — 1 Br (Sehested: l. c., Pl. XLV Fig. 5) og 1 Guldhalsring (ibidem Fig. 4); Hesselager Fredskov, Hesselager S., Gudme H. 7281 og 15615. — 1 Br (Atl. 221), 5 Mønter (1 Placidius Valentinian III, 1 Marcianus og 3 Leo I, en af disse sidste forsynet med Øsken), 1 mindre Spiralring og 1 Barre, alt af Guld; Rynkebygaard, Ringe S., Gudme H. 10037—40. — 1 Br; Lundeborg, Oure S., Gudme H. ¹/₀₈.

Fyen. 1 Br (Atl. 120). 8645. — 1 Br (Atl. 116). 8648. — 1 Br (Atl. 101). 8650. — 1 Br. C 5074. — 1 Br. (= 15615). Odense Museum.

Hjørring Amt. 3 Brakteater (Atl. 97 og 150—51) og 19 Glasperler; ved Hjørring (mulig ved Steilbjerg, Asdal S., Vennebjerg H.). MDCVI—IX. — 1 Br (Atl. 178), efter Sigende i Forbindelse med nogle nu ikke bevarede Guldsager: 1 Mønt, 1 eller 2 Barrer og mulig 1 Br; Apholm, Flade S., Horns H. MDCLXVI. — 1 Br (= Atl. 166) og 1 lille Hængesmykke af Guld, samt efter Sigende andre ganske lignende, men nu ikke bevarede Br; det nordlige Jylland. MDCCXVIII—XIX a.

Aalborg Amt. 3 Brakteater (deraf 1: Atl. 220); Bjørnsholm S., Slet H. 5938—39. — 1 Br og sammesteds vistnok 1 Guldhænge; Skovlund, Hammer S., Kjær H. C 1415 og C 1478. — 3 Br (S. 178, Fig. 5, samt Atl. 165 i 2 Explr.), 2 Efterligninger af Mønter (S. 178, Fig. 4), 3 mindre Spiralringe, alt af Guld; Aars, Aars S. og H. C 11364—69 og ²⁵/₁₄. Se S. 177. — 15 Br (S. 178—79, Fig. 6—11), 6 Stykker af Ringguld og 1 Glasperle; Aars, Aars S. og H. ²⁻²²/₁₄. Se S. 178.

Thisted Amt. 1 Brakteat; Seierslev Klitter, Seierslev S., Morsø Nørre H. C 4410.

Viborg Amt. 8 Brakteater (Atl. 70 i 2 Explr., 165 i 2 Explr., 170, 174, 180 og 189); Skovsborg, utvivlsomt Levring S., Lysgaard H. CCXCV—CCXCIX og C 17. — 2 Br (Atl. 107 og 161); mellem Høibjerg og Ans Kro, Høibjerg S., Lysgaard H. 6478 og

6873. — 7 Br (Atl. 196 i 2 Explr. og Atl. 198 i 5 Explr.), 1 Guld-knap og 1 Glasperle; Torning Vesterhede, Torning S., Lysgaard H. 6800, 7746, 9639, 10298, $1^3/09$, $26-27/09$ og $29/10$. Se S. 176. — 5 Br (Atl. 100 i 2 Explr., 112, 114 og 173), 1 stor forgyldt Sølv-fibula (som Worsaae, 428) og 3 Glasperler; nær Nøraa ved Over-Hornbæk, Hornbæk S., Sønderlyng H. 9613—15 og 9877—79. Til Fundet høre maaske endnu 2 Glasperler og 1 Bronzetorn til en Fibula; 9800. — 10 Br (deraf 1, foreliggende i 9 Explr., afb. i Boye: Oplys. Fortegn., S. 88), 2 mindre Guldspiralringe, 3 Stykker af Ringguld, 1 lille Sølvbarre, 2 smaa Brudstykker af Jærn og 18 Glasperler; Stenholt, Kragelund S., Hids H. 13987—95. — 1 Br (Montelius: Från jernaldern, Pl. 1 Fig. 5); Vindum Stenhuse, Vindum S., Middelstom H. C 158.

Randers Amt. 2 Brakteater, den ene tosidig (Atl. 129—30), og 4 mindre Spiralguldringe; Lyngby, Lyngby S., Randers Sønder H. MCCCXXXIII, MCDLXXXII—III og 8543—44. — 1 Br (Stephens II, 68); Ølst S., Galten H. 20963. — 1 Br (Stephens IV, 98); nær Randers. C 5470. — I Joh. Lauerentzens Katalog til Museum Regium, 1726, er Del II 3, Pl. II Nr. 14 D afbildet en Brakteat, funden 1698 paa Mols; den er mulig identisk med Atl. 121 (Mus. Nr. 8646), der fra Kunstkamret (Møntkabinettet) afleveredes til Museet uden Oplysning om Findested.

Aarhus Amt. 1 Brakteat (Atl. 231); Brille, Tørring S., Vråds H. 8690. — 3 Br (2 af disse slaaede med et og samme Stempel) og 4 smaa Brudstykker af en fjerde, 1 Armring, 5 mindre Spiralringe, 2 Stykker af Ringguld og 1 lille Klump, alt af Guld; Hvolbæk, Fruering S., Hjelslev H. C 1381—86, C 1392 og C 1397—1400.

Veile Amt. 6 Brakteater (3 af disse slaaede med et og samme Stempel, omtr. som Atl. 192; af de 3 andre er 1 ganske som Montelius: Från jernaldern, Pl. 1 Fig. 11) og 5 Glasperler; V. Nebel, V. Nebel S., Brusk H. C 3846, C 6099—6101 og C 10015.

Ringkjøbing Amt. 10 Brakteater (deraf Atl. 192 i 8 Explr. og 190), 1 Hængesmykke (Atl. 209), $1\frac{1}{2}$ Menneskefigurer af Guldblik, 11 Stykker af Ringguld og 3 Stykker smeltet Guld; Nørre Hvam, Borbjerg S., Hjerm H. MCCIV—IX og C 20. — 1 Br og 1 Bronze-fibula (som Soph. Müller: Jernalderen, 548); Holmsland, Ny S., Hind H. C 2771—72. — 5 Br (deraf Stephens IV, 97; af de 4 andre ere 2 slaaede med et og samme Stempel), Brudstykker af en stor Sølvfibula (som Worsaae, 428), 2 mindre Spiralringe af Guld og 12 Glasperler; Kjellers Mose, Estvad S., Ginding H. C 5221—26.

Ribe Amt. 1 Brakteat (Atl. 193); Snorup, Tistrup S., Øster Horne H. 8800. — 14 Br (deraf Stephens III, 78; III, 79 i 2

Explr.); III, 80 (i 3 Explr.); af de øvrige 8 ere 2 slaaede med et og samme Stempel og 4 andre (omtr. som Atl. 190) ligeledes med et og samme Stempel; som disse 4 menes en femte (nu indsmeltet) Brakteat at have været) og Fragm. af 1 forgyldt Sølvfibula (som Worsaae, 428); Skonager, Næsbjerg S., Skads H. C 712—19. — 1 Br (= Atl. 192); Store Anst, Anst S. og H. C 1858. — 6 Br (alle slaaede med et og samme Stempel, omtr. som Atl. 173) og 9 Glasperler; Orten, Varde Lands., Vester Horne H. C 3502—08. — 13 Br (deraf Stephens IV, 99 (i 3 Explr.); IV, 100 (i 5 Explr.; samme Stempel som Stephens III, 78, fra Skonager); IV, 101; IV, 102 og IV, 103), 1 Mundblik af Guld til Sværdskede (som Soph. Müller: *Jernalderen*, 571) og 1 Glasperle; Darum, Darum S., Gjørding H. C 5227—33.

Nørrejylland. 1 Brakteat. 16466.

Ukjendt Findested. 1 Brakteat (Atl. 69). U. Nr. — 1 Br (Atl. 98). CDXXXII. — 1 Br (Atl. 127). MDCLIII. — 1 Br (Atl. 126); mulig dog fra Skaane. 7138. — 1 Br (Atl. 134). 8644. — 1 Br (Atl. 121); mulig dog fra Mols, se foran under Randers Amt. 8646. — 1 Br (Atl. 122). 8647. — 1 Br (Atl. 109). 8652. — 1 Br (Atl. 162). 8653. — 1 Br (Atl. 106). 8654. — 1 Br, tosidig (Atl. 75). 8657. — 1 Br (Atl. 74). 8658. — 1 Br (Atl. 203). 8659. — 1 Br (Atl. 168). 8660. — 1 Br (Atl. 167). 8661. — 1 Br (Atl. 194). 8662. — 1 Br (Atl. 188). 8663. — 1 Br (Atl. 176). 8664. — 1 Br (Atl. 177). 8665. — 1 Br (Atl. 172). 8666. — 1 Br (Atl. 190). 8667. — 1 Br (Atl. 72). 8668. — 1 Br (Atl. 154). 8669. — 1 Br (Atl. 182). 8670. — 1 Br (Atl. 138). 8672. — 1 Br (Atl. 169). 8674. — 1 Br (Atl. 80). 8675. — 1 Br (Atl. 164); mulig dog ikke fra Danmark. 9488. — 1 Br (Atl. 98). C 16. — 1 Br (Atl. 171). C 18. En anden Br præget med samme Stempel, uden Oplysn. om Findested, er solgt til Udlandet. — 1 Br (Atl. 172). C 19. — 1 Br (Atl. 23); usikkert dog om fra Danmark. C 1047. — 1 Br (Atl. 197). C 1055. — 1 Br (Atl. 100) opbevares i Udlandet.

B. Romerske Solidusmøntfund.

(Fund indeholdende Guldmonter og indgaaede i Tiden efter 1893; i Tilslutning til Liste over Møntfundene før 1893, meddelt af P. Hauberg i Aarb. f. nord. Oldk. 1894, S. 343 og 347).

1 Libius Severus og 1 Leo I, begge med Øsken; Jordrup, Jordrup S., Anst H., Ribe Amt. C 9536 og 19/09. — 1 Constantius II (Medaillon); Allesø, Allesø S., Lunde H., Odense Amt. 3/08. — 1 Theodosius II; Køllergaard, Ibsker S., Bornholms Øster H. Møntsamlingens Protokol (Mk.) 676. — 1 Constantius II; Gudme, Gudme S. og H., Svendborg Amt. Mk. 733. — 1 Valentinianus I; Nørre Søby S., Aasum H., Odense Amt. Mk. 745. — 1 Constantin d. St.; Broholm, Gudme S. og H., Svendborg Amt. Mk. 787. — 1 Constantin d. St. og 1 Stykke af en Guldarmring som SM 567; Bol-

tinggaardskov, Ringe S., Gudme H., Svendborg Amt. Mk. 976 og ⁸/05. Paa samme Eiendom er tidligere fundet 1 M. Claudius Tacitus, med Øsken; C 6143. — 1 Julius Nepos; Midskov, Mesinge S., Bjerger H., Odense Amt. Mk. 1166.

C. Samtlige Fund af andre Guldsager.

(Smykkeringe til Hals, Arm og Finger, Perler, Sværdskedebeslag, Ringguld, Barrer etc. etc. Denne Liste omfatter saaledes alle andre Guldsager end Brakteater og Mønter, som — undertiden dog med nogen Tvivl — kunne henføres til den efterromerske Jernalder og ere fremdragne udenfor Grave, i Tidsrummet indtil Udgangen af Aaret 1915.)

Frederiksborg Amt. Lille Stykke af Ringguld; Helsingør Havn, Lyng-Kronborg H. 19584. — 1 Ringguld; Grønholt Overdrev, Grønholt S., Lyng-Kronborg H. 19627. — 1 Ringguld; Hjølunde Overdrev, Hjølunde S., Lyng-Frederiksborg H. 21052. — Halsring som SM 562; Annisse, Annisse S., Holbo H. C 21. — 2 Spiralarmringe som SM 565; mellem Hundested og Lynæs, Torup S., Strø H. C 55. — Spiraloprulning i Perleform; formentlig nær Frederiksborg. C 127. — Spiralfingerring som SM 568; Voxtrupgaard, Esbønderup S., Holbo H. C 5421. — Lille Spiraloprulning; Nyvangsgaard, Kyndby, Kyndby S., Horns H. C 7731.

Kjøbenhavns Amt. Ganske lille, sluttet Ring; V. Saaby, Saaby S., Voldborg H. 2677. — 1 Ringguld; Ballerup, Ballerup S., Smørum H. 19104. — 5 sammenkjædede Ringe af Størrelse som Finger- ringe; Sømose i Ballerup S., Smørum H. C 1508. — Stykke af Ringguld; Omegnen af Kjøbenhavn. C 3514. — Stykke af Ringguld; Galgebakke ved Roskilde, Sømme H. C 10013. — Stykke af Ringguld; Ølby, Høielse S., Ramsø H. ⁸¹/04.

Holbæk Amt. 1 Ringguld og 2 Stykker af Ringguld; Gjerslev, Gjerslev S., Løve H. 12362—63. — 1 Beslag; Høiby, Høiby S., Ods H. 15374. — Halsring SM 564 og Stykke af Ringguld; Havnsø, Følleslev S., Skippinge H. C 23 og C 5218. — Ganske lille Guldfigur; Trønninge, Kundby S., Tudse H. C 166. — Fingerring; Tjørnelunde Mølle, Finderup S., Løve H. C 1419. — Stykke af Ringguld; Bennebo Bakke, Skamstrup S., Tudse H. C 1738. — 2 Armringe; Tømmerup, Tømmerup S., Arts H. C 7149—50.

Sorø Amt. 4 Ringguld; Høstentorp, Terslev og Frerslev S., Ringsted H. 199—201 og MMCXCIV. — Knap (afb. Boye: Oplys. Fortegnelse, S. 42); Slagelse. 6923. — Stykke af Ringguld; Vetterslev, Vetterslev S., Ringsted H. 7899. — Halsring; Benløse, Benløse S., Ringsted H. 8506. — Stykke af Ringguld; Gjerlev, Gjerlev S., Slagelse H. 8542. — 2 Stykker af Ringguld, sammenkjædede; Aarløse, Terslev S., Ringsted H. 11046. — Spiralfingerring (afb. SM 568); Broby, Broby S., Alsted H. 11295. — Haandledsring som SM 567; Enø, Karrebæk S., Ø. Flakkebjerg H. 12356. — Spiral-

oprulning; Slagelse Bymark, Slagelse H. 16139. — Stykke af Ringguld; Falkenstein, Gjerlev S., Slagelse H. 19090. — Stykke af Ringguld; Skuderløse, Testrup S., Ringsted H. C 1437. — 1 Ringguld; Kongemose ved Stenmagle, Stenmagle S., Alsted H. C 1795. — Stykke af Ringguld; Krøierup, Bromme S., Alsted H. C 3222. — Stykke af Ringguld; Boeslunde, Boeslunde S., Slagelse H. C 3968. — Afhugget Haandledsring nærmest som SM 566; Alsted S., Alsted H. C 4809. — Svær, afhugget Barre; Venslev, Venslev S., V. Flakkebjerg H. C 6239.

Præstø Amt. Stykke af Ringguld; Blangslev, Mogenstrup og Hammer S., Hammer H. 2558. — Stor Ring vistnok til Hals (afb. Worsaae, 453); Hellested, Hellested S., Stevns H. 6487. — 1 helt og 1 afhugget, mindre Ringguld; Tvede, Toksværd eller Nestelsø S., Hammer H. 8522—23. — Lille Hængesmykke; vistnok Lyderslev, Lyderslev S., Stevns H. 10736. — Stykke af Ringguld; Arnøie, Hellested S., Stevns H. 11123. — Spinkel Spiralfingerring; Kogseby, Fanefjord S., Møenbo H. 16790. — Stykke vistnok af en Halsring; Boserup, Toksværd S., Hammer H. 21580. — Halsring som SM 563; Faxe S. og H. C 247 og C 3430. — Lille Hængesmykke; Stubberup, Faxe S. og H. C 761. — Barre; Glumsø Præstemark, Glumsø S., Tybjerg H. C 1032. — 1 Sværdbeslag med Granatindlægning; Bakkebølle, Vordingborg Lands., Baarse H. C 1060. — Stykke af Ringguld; Taagerup Overdrev, Alslev S., Faxe H. C 2304. — Stykke af Ringguld; Vallø Dyrehave, Valløby S., Bjeverskov H. C 3296. — Stykke af Ringguld; Herlufsholm Stenskov, Rislev S., Tybjerg H. C 4436. — Fingerring; Storehedinge, Stevns H. C 5072. — Stykke af Ringguld; Hækkerup, Tybjerg S. og H. C 5468. — Del af Armring som SM 565; Tegstrup, Udby S., Baarse H. C 6525. — Stykke af Ringguld; i Vandet mellem Bogø og Tærø, Baarse H. C 7147. — 1 Ringguld; Holtug S., Stevns H. C 9534. — Traad bukket i Ringform; Store-Linde, Karise S., Faxe H. C 11372. — Fingerring; Glumsø, Glumsø S., Tybjerg H. ⁸⁰/08.

Sjælland. Stang, mulig udrettet Armring; indsendt fra Holbæk. 7297.

Bornholms Amt. »Guldgubber«; Sylten, Ibsker S., Øster H. eller mulig tildels ukjendt Findested paa Bornholm. 121, MMCCXXXII, 4189 og 8684. — »Guldgubber« og 2 Stykker af Ringguld; Sortemuld, Ibsker S., Øster H. CCCXVII—VIII og 21070. — »Guldgubber«; Bornholm. CMVIII—IX. — Spiraloprulning i Perleform; Hvide Odde, Knudsker S., Vester H. MCCLXXXVII. — »Guldgubber«; Smørenge, Vestermarie S., Vester H. MDCCCXLVI—VII. — »Guldgubbe« og 3 Guldmønter; nær Svaneke. 4714. — 1 Guldbaand til Sværdske (afb. Worsaae, 430) og Stykke af 1

lignende, 2 Ringguld, 1 hel Barre og Stykke af en anden, samt 14 Guldmønter; Kaasbygaard, Rutsker S., Nørre H. 5433—37. — Stykke af Ringguld; Østermarie S., Øster H. 6936. — 1 Ringguld; Bornholm. 8521. — »Guldgubber«; vistnok Bornholm. 8679—83. — Halsring (afb. Vedel: B. O., 383); 56. Selveiergaard, Vestermarie S., Vester H. 10754. — Stykke af Armring; vistnok Nyker S., Vester H. 11497. — 1 Ringguld (mulig en Barre); Østerlarsker S., Øster H. 18152. — Stykke af Ringguld; 17. Vornedgaard, Vestermarie S., Vester H. 18448. — 3 Spiralarmringe (en afb. SM 565) og 11 Stykker af Ringguld; Bækkegaard, Klemensker S., Nørre H. 19774—76, 20156—57 og 20180—81. — 1 Ringguld; Hasle, Nørre H. 21456. — Halsring som SM 563, udrettet; Dalegaard, Olsker S., Nørre H. 22248. — Stykke af Ringguld; Østerlarsker S., Øster H. C 249. — 1 Ringguld; 1. Vornedgaard, Pedersker S., Sønder H. C 1025. — Barre; Knudsker S., Vester H. C 1361. — Stykke af Stang; Gildesboet, Østerlarsker S., Øster H. C 1362. — Fingerring; 19. og 21. Selveiergaard, Østerlarsker S., Øster H. C 1523. — 2 Stykker af Ringguld, sammenkjædede; 20. Selveiergaard, Klemensker S., Nørre H. C 2151. — Barre og 29 Guldmønter; Salt-holmsgaard, Ibsker S., Øster H. C 4811—13. — 1 Ringguld; 4. Vornedgaard, Østerlarsker S., Øster H. C 7405. — 3 smaa Stykker af en Stang; Hallene, Bodilsker S., Sønder H. ²/₀₇. — Stykke af Ringguld; Skovgaard, Bodilsker S., Sønder H. ¹⁵/₁₈.

Maribo Amt. Lille Spiraloprulning; Veiringe, Aastrup S., Falster Sønder H. 3837. — Halsring (afb. Worsaae. 431); Veileby Skov, Veileby S., Fuglse H. 9152. — 17 Stykker helt eller afhugget Ringguld; Ullerslev, Aunede S., Lollands Sønder H. 11055, 11067—68, 11076—77, 11484—86, 12168 og 13126. — Armring som SM 566; Vaabensted, Vaabensted S., Musse H. 13272. — 8 Stykker helt eller overhugget Ringguld, sammenkjædede; Abed, Stokke-marke S., Lollands Sønder H. 15191. — 2 udrettede Armringe nærmest som SM 565; Nagelsti, Thoreby S., Musse H. C 190. — Stykke af Ringguld; Slemminge, Slemminge S., Musse H. C 1072. — 2 udrettede Stykker af Ringe; Østofte, Østofte S., Fuglse H. C 1610 og C 1763. — 2 noget ufuldstændige Spiralarmringe som SM 565 og 4 Stykker af Ringguld; Magletving, Vesterborg S., Lollands Nørre H. C 1883—86. — Stykke af Ringguld; Flintinge, Thoreby S., Musse H. C 5040. — 1 Ringguld; Oustrup, Eskildstrup S., Falster Nørre H. C 6145. — 5 Ringguld, sammenkjædede; Lille Lindet, Birket S., Lollands Nørre H. C 7406. — Udrettet Halsring som SM 563; Vaalse, Vaalse S., Falster Nørre H. ²/₀₆.

Odense Amt. Stykke af Ringguld; Aasum, Aasum S. og H. 11781. — Barre; Kronborghus, Lunde, Lunde S. og H. 22177. — 2 Ringguld; Zastrov, Søndersø S., Skovby H. C 48—49. — Haand-

ledsring som SM 567; Strib, Veilby S., Vends H. C 63. — 1 Ringguld; Zastrov, Søndersø S., Skovby H. C 2211. — 2 Ringguld, sammenkjædede; Bolbro, Odense St. Knuds Lands., Odense H. C 2725—26. — 1 Ringguld; Hunderup, Odense St. Knuds Lands., Odense H. C 3586. — Stykke af Ringguld; Skydebjerg, Skydebjerg S., Baag H. C 5517. — 1 Ringguld; Elmelund, Sanderum S., Odense H. C 7152. — 1 Ringguld; Middelfart, Vends H. C 7404. — Lille Stykke af Ringguld; Harndrup, Harndrup S., Vends H. C 11818. — Stykke af Ringguld; Askeby, Særslev S., Skovby H. ³/₀₆.

Svendborg Amt. Guldbelagt Bronzefibula, afhugget Barre, 1 mindre Spiralring, 9 Spiralperler og 7 Mønter (alt afb. Sehested: Oldsager fra Broholm-Egnen, Pl. XLVI); Elsehoved, Oure S., Gudme H. 2700—01, 10575, 22375 og C 1532. — 1 Mundblik til Sværdskele (afb. Sehested, XLV, 6); Oure, Oure S., Gudme H. 4463. — Naal; Frederikshøj, Frørup S., Vinding H. 6797. — Stykke af Ringguld (afb. Sehested, XLV, 16); Oure, Oure S., Gudme H. 8961. — 2 Haandlede ringe (afb. Worsaae, 447); Svindinge, Svindinge S., Gudme H. 9600. — 1 Beslag med Karneoler (afb. Sehested, XLV, 3); Lundeborg, Oure S., Gudme H. 12317. — Sværdknap (afb. Sehested, XLV, 7); Eisemosegaarde, Gudme, Gudme S. og H. 14001. — Stykke af Stang (afb. Sehested, XLV, 15); Albjerg, Oure S., Gudme H. 16095. — Stort Stykke mulig af Halsring; Rynkeby, Ringe S., Gudme H. 16930. — Halsring som SM 561; Vornæs, Landet S., Sunds H. 19697. — Sværdknap (afb. Sehested, XLV, 8); Eisemosegaarde, Gudme, Gudme S. og H. 20837. — 2 større Ringguld, Hængesmykker, Fingerring m. m. samt 48 Mønter (Aarb. f. nord. Oldk. 1866, S. 327 ff.); Brangstrup, Ringe S., Gudme H. 22259—81 og C 1529—30. — Spinkel Halsring; Boltinggaardskov, Ringe S., Gudme H. C 78. — Stykke af Armring som SM 567; Nyborg, Vinding H. C 245. — 1 Ringguld (afb. Sehested, XLV, 10); Gudme, Gudme S. og H. C 783. — Spiralperle (afb. Sehested, XLV, 12); Gudme, Gudme S. og H. C 784. — Perle (afb. Sehested, XLV, 13); Gudme, Gudme S. og H. C 1797. — 1 Ringguld (afb. Sehested, XLV, 2); Lundeborg, Oure S., Gudme H. C 1800. — 2 Stykker af Ringguld, sammenkjædede; Ellinge, Ellinge S., Vinding H. C 1805. — Sammenbøiet, lille Baand (afb. Sehested, XLV, 14); Gudme, Gudme S. og H. C 1836. — 1 Ringguld; Sandholts Lyndelse, Sandholts Lyndelse S., Salling H. C 1947. — Stang, mulig Barre; Aarslev, Aarslev S., Vinding H. C 3487. — 3 Stykker af Ringguld; Espe, Espe S., Salling H. C 4413. — Stykke af Ringguld (afb. Sehested: Archæol. Undersøgelser, XXI, 8); Gudme, Gudme S. og H. C 4608. — 1 Ringguld; Langaa, Langaa S., Gudme H. C 4817. — Sværdknap som SM 570; Eisemosegaarde, Gudme, Gudme S. og H. C 5075. — 1 Ringguld; Hesselager, Hesselager S., Gudme H. C 5474.

— Lille Stykke af Ringguld; Pudselykkegaarde, Skrøbelev S., Langelands Nørre H. C 5739. — Stykke af Ringguld; Gudme S. og H. C 5994. — Ganske lille Barre; Gudme, Gudme S. og H. C 6250. — Sværdknap som SM 570; Albjerg, Oure S., Gudme H. C 6332. — Lille Skive med Glasflus; Tangegaard, Oure S., Gudme H. C 9160. — Fingerring; Møllegaard, Skjellerup S., Vinding H. C 9161. — Halsring som SM 561; Bjernemark, Bregninge S., Sunds H. C 9538. — Stykke af Ringguld; Eisemosegaarde, Gudme, Gudme S. og H. C 10202. — 1 Mundblik til Sværdskede som SM 571; Hou, Hou S., Langelands Nørre H. C 11373. — Sammenkjædede Guldbaand til Sværdskede, Ringguld og Armring (afb. S. 189, Fig. 12); Gudme, Gudme S. og H. C 11379. — Stykke af Ringguld; Egense, Egense S., Sunds H. ⁵/₀₈. — 1 Ringguld; Stenhøigaard, Gudme S. og H. ⁶/₁₀.

Fyen. Armring nærmest som SM 565; Bøgebjerg. 6475.

Hjørring Amt. Stykke af Barre; mulig Volstrup, Volstrup S., Dronninglund H. 7611. — 2 Spiralarmringe som SM 565; Grønholdt ved Bangsbo, Flade S., Horns H. 7946—47. — 1 Ringguld (afb. Worsaae, 434); Langtved, Volstrup S., Dronninglund H. 11480. — Lille, rundt Hængesmykke; Linderup, Tolstrup S., Børglum H. 15352. — Halsring (afb. Worsaae, 432); Øland, Øland S., Øster Han H. 16398. — Stykke af Ringguld; mulig Øster Brønderslev S., Børglum H. 19777. — Rundt Hængesmykke, lille Bronzering og 34 Glasperler; Øster Monkjær, Broust S., Øster Han H. 20209. — Lille, rundt Smykke; Tolstrup S., Børglum H. 21071. — 1 Ringguld; Asdal S., Vennebjerg H. B 3624 a. — Stykke af Ringguld; Gjøl, Gjøl S., Hvetbo H. C 760. — Udrettet Halsring af Hovedform som SM 562; Nørkjær Mølle, Dronninglund S. og H. C 1507. — Stykke af Ringguld; Bangsbostrand, Flade S., Horns H. C 1789. — 1 Ringguld; Sønderlev, Skallerup S., Vennebjerg H. C 2862. — Fingerring; Lønstrup, Maarup S., Vennebjerg H. C 9425.

Aalborg Amt. Spiralarmring som SM 566; Viveterp, Rostrup S., Hindsted H. 9654. — Lille Stykke af Ringguld; Bælum S., Høllum H. 10534. — 1 Ringguld; Rold Skov, Rold S., Hindsted H. 11501. — Stykke af Ringguld; Tøttrup, Sønderup S., Hornum H. 20965. — Afhugget, baandformet Ringguld; Nielsminde, Sulsted S., Kjær H. C 24. — 5 Halsringe som SM 563; Fræer Nordmark, Fræer S., Høllum H. C 320—24. — Stykke af Ringguld; Mov, Mov S., Fleskum H. C 1371. — 1 baandformet Ringguld; Neder Karls, Valsgaard S., Hindsted H. C 6527. — Fingerring; Store Binderup, Binderup S., Gislum H. C 9426. — Stykke af Ringguld; Mov, Mov S., Fleskum H. C 10203.

Thisted Amt. Fingerring; Vils, Veierslev S., Morsø Sønder H.

C 7403. — 1 Guldbaand til Sværdskede som SM 572; Hundborg Mose, Hundborg S. og H. C 10204.

Viborg Amt. Udrettet Stykke vistnok af Halsring; Høibjerg Mølle, Elsborg S., Lysgaard H. 9190. — Lille, rundt Smykke; Mavsing, Vinderslev S., Lysgaard H. C 1391. — Stykke af Ringguld; Dybdal mellem Faarup og Brandstrup, Vindum S., Middel-som H. C 1548. — Fingerring; Vorninggaard, Vorning S., Sønderlyng H. C 3324. — 1 Ringguld; Skals, Skals S., Rinds H. C 5471.

Randers Amt. 1 Mundblik til Sværdskede som SM 571; mulig Voldby S., Randers Nørre H. CLXXXIX. — 4 Haandledsringe som SM 567 (de 3 sammenkjædede) og 1 udrettet Stykke af en femte; Bendstrup, Todbjerg S., Øster Lisbjerg H. 6246. — Halsring og Stykke af Ringguld; Balle, Todbjerg S., Øster Lisbjerg H. 8513—14. — Haandledsring af egen Form; Tebbestrup, Haslund S., Galten H. 18889. — 1 Ringguld med indslaaede, halvmaaneformede Ornament; Grund, Favsing S., Sønderhald H. 21432. — Lang Guldstang, mulig udrettet Ring; Rane Ladegaard, Ebeltoft Lands., Mols H. C 6213 og C 7148. — Stykke af Ringguld; Hobro. C 6240. — Stykke af Ringguld; Kovsted, Kovsted S., Nørhald H. C 6330. — 1 Ringguld; Sønder Kastrup, Lime S., Sønderhald H. C 6333. — Stykke af Ringguld; Rane Ladegaard, Ebeltoft Lands., Mols H. C 7151. — Lang Guldstang, vistnok en udrettet Halsring som SM 562, oprullet i uregelmæssig Spiralform; Kjærbygaard, Kjærby S., Gjerlev H. C 9427. — Barre, sammenbøiet i Ringform; Balskov, Mørke S., Øster Lisbjerg H. ²/11.

Aarhus Amt. Fingerring; Alling, Alling S., Gjern H. 8526. — 1 Ringguld; Naarup, Gjern S. og H. 9758. — Lille Stykke af Ringguld; Underup, Underup S., Nim H. B 4283. — Lille Halsring som SM 563; Silkeborg Vesterskov, Tem S., Vrad's H. C 266. — Lille Stykke vistnok af en Haandledsring som SM 567; Høgmose i Ølsted S., Vester Lisbjerg H. C 1506. — 1 Ringguld; Skvæt Mølle, Skanderup S., Hjelmslev H. C 1601. — Størstedel af 1 Mundblik til Sværdskede med Granatindlægning, som SM 571; Skjoldelev, Lading S., Sabro H. C 3465. — 2 Barrer, den ene overhugget; Stjær, Stjær S., Framlev H. C 4373—74. — 1 Ringguld; Ingerslev, Tiset S., Ning H. C 6531. — 1 Ringguld; vistnok fra Aarhus Stift. C 6660.

Veile Amt. 1 Guldbaand til Sværdskede som SM 572; Kalsbøl, Raarup S., Bjerger H. 4473. — Halsring med Runeindskrift (afb. Worsaae, 366); Straarupgaard, Dalby S., Nørre Tyrstrup H. 8563. — 1 Ringguld, 4 Stykker af Ringguld, 1 lille Hængesmykke og 2 større Klumper af Guld; Gammelsole, Øster Snede S., Nørvang H. 13977, 18892, 22358, C 81—82, C 217 og C 328. — Spiralhaandledsring (afb. SM 566); Ris, Givskud S., Nørvang H. 16396. —

1 Ringguld; Bindeballe, Randbøl S., Tørrild H. 19779. — 1 Ringguld; Kolding Fjord. C 693. — Spinkel, firsidet Stang, stærkt forbukket; Remmerslund, Hedensted S., Hatting H. C 6659. — Spiralrullet, overbrudt Guldbaand; Stenderup, Stenderup S., Hatting H. C 7732. — 2 Stykker af et tyndt, fladt Baand; Andkjær. Gaverslund S., Holmans H. C 7768. — Lille Stykke af Ringguld; Refsgaard, Egtved S., Jerlev H. ⁸/09.

Ringkjøbing Amt. Fingerring; Nørre Gjording S., Hjerm H. 2664. — Lille Ring med indslaaede Ornamenter; Feldborg, Haderup S., Ginding H. C 86. — 2 Stykker af Ringguld; Søndermølle. Sevel S., Ginding H. C 1573. — 2 smaa Stykker af Ringguld; Lavmark, Sevel S., Ginding H. C 2854. — Fingerring; Veilstrup, Ulvborg S. og H. C 3426. — Spiraloprullet Perle som SM 569; Linde. Asp S., Hjerm H. C 6335. — Barre; Herregaardsmarken, Ulvborg S. og H. C 9418. — Fingerring; Møgelbjerg, Vinding S., Ulvborg H. C 9423.

Ribe Amt. Hul, kuglerund Perle; Egholt, Leirskov S., Anst H. 14090. — Lille Spiraloprulning; Gammel Skodborghus, Veien S., Malt H. 20141. — Stykke af Ringguld; Nørre Veirup, Veirup S., Gjording H. C 1456. — Hængesmykke; Egholt, Leirskov S., Anst H. C 2035. — Hængesmykke; Tangevei i Ribe, Ribe H. C 3215. — 1 Ringguld; Hillerup, Farup S., Ribe H. C 9528. — 1 Ringguld; Askov, Malt S. og H. C 9535.

Nørrejylland. 1 Ringguld; Refsgaard. 8562.

Ukjendt Findested. Lille Ringguld. Uden Nr., Boye: Oplys. Fortegn., 830. — Stykke af Barre. Uden Nr., Boye 852. — 2 »Guldgubber«. 5313 og 5314. — Halsring som SM 563. 9451. — 1 »Guldgubbe«. C 1056. — 2 »Guldgubber« og Stykke af en tredie. C 6655. — Lille Stykke af Ring med indslaaede halvmaaneformede Ornamenter. ²/04.

CARL NEERGAARD.

OPDAGELSEN AF OG REJSERNE TIL VINLAND.

AF

FINNUR JÓNSSON.

Siden afdøde prof. G. Storm offentliggjorde sin berømte afhandling: »Vinlandsrejserne« i Aarbøger for nord. oldk. 1887 er der blevet skrevet meget om æmnet; foruden mindre afhandlinger kan jeg minde om Fridtjov Nansens fremstilling i »Nord i tåkeheimen« (hertil min afhdl. i (Norsk) Hist. tidsskr. V. r. 1, 1911) og navnlig prof. W. Hovgaards bog: *The voyages of the Norsemen to America 1914*, hvor sagen underkastes en alsidig behandling. Forf. kommer til et resultat, der i meget afviger fra Storms, hvad identificeringen af de fundne lande angår. Han hævder, at de to hovedkilder for opdagelsen af Amerika, Erik d. rødes saga og den såkaldte Grænlendingapátttr i Flatøbogen (udg. I 538 ff. med kap. 342 s. 430 f.), står lige højt som kilder, hvorimod G. Storm havde hævdet, at den sidstnævnte pátttr stod langt tilbage for Eiríkssaga, ja, var for det meste ganske uhistorisk, altså ubrugelig som kilde.

Da min opfattelse af forholdet er omtrent af samme art som Storms, og da jeg mener, at sagen har sin betydning, vil jeg her optage dette spørgsmål til særlig behandling, uden at jeg dog vil indlade mig på en direkte kritik af enkeltheder hos de nævnte forfattere (særlig Hovgaard). Jeg håber, at der herved vil falde et endnu klarere lys over Pátttr'en.

G. Storm skrev (anf. afhdl. s. 312): »Jeg har under læsningen af Grþ. ikke kunnet væрге mig for den formodning, at, da Grþ. blev optegnet, var allerede væsenlige dele af traditionen stærkt fordunklet og afsvækket, og at da forfatteren

har suppleret traditionen ved egen opfindelse. Det gör allerede et uægte indtryk at læse om Helleland, at der »var store jökler oventil, men fra søen til jöklerne som en (sammenhængende) helle«, ti som bekendt findes der intet land i Nordamerika søndenfor Grønland med gletschere! (I E. r. s. nævnes heller ikke et ord om jökler i Helleland). Og i modsætning hertil er da klimaet i Vinland så tropisk, at der om vinteren »ikke kom frost, og græsset visnede kun lidt!« Skildringen af vindruer og »vintræer« i Vinland er ligeledes besynderlig og røber mærkelig lidet kendskab til vin og vindruer. Vindruerne opdages om vinteren eller endog om våren(!), opdageren bliver drukken af at spise druerne(!), man samler druerne om våren(!) og fylder dermed skibsbåden! Og vinstokkene (vínviðr) omtales som store træer, der fældes for at anvendes til tømmer(!)¹ Besynderligt nok må der en tysker til for at opdage druerne, og denne tysker har det ejendommelige navn Tyrker! Dette navn har man for at redde beretningens historiske karakter oversat med den nyere form Dirk ɔ: Didrik(!), der dog ellers i oldsproget gengives med Þjóðrekr eller Þiðrikr! Hvor langt nøjagtigere skilles der ikke mellem de store træer (masur o. l.) og vinstokke i E. r. s. Her nævnes også det selvsåede korn, medens Grp. kun på et eneste sted nævner en forladt »kornhjælm af træ«, hvilket altså forudsætter — mod den enstemmige tradition — dyrket korn. Også Vinlands geografi i Grp. er højst dunkel; man får nærmest indtryk af en kyst mod nord, der har lang udstrækning mod øst og vest og flere fjorde indgående mod syd. Man må gøre så stærkt vold på kilderne, som Rafn tillod sig, for at kunne identificere denne stedsbeskrivelse med kysterne af Nordamerika«.

G. Storm påviser mange andre usandsynligheder i Grp., f. eks. den lange tidsafstand mellem Bjarnes opdagelse og

¹ Her har man — og vistnok med rette — gjort gældende, at Storm har misforstået teksten; det er ikke vinstokkene, der sigtes til, men almindelige træer i skoven (*fella mörkina*). Sikkert er dette dog ikke.

Vinlandsrejserne (o. 15 år!), hvori Bjarne selv ikke deltager. Også tidsregningen benyttes til at vise Þáttr'ens urimeligheder, og Storm udtaler, at »sammenstiller man Grænlandinga-þáttr træk for træk med den virkelige Erik den rødes saga, vil det ikke undgå nogen, at de samme begivenheder er genstand for bægge« [udh. her].

Det er navnlig dette sidste, der her skal søges påvist i enkelthederne.

I Flatøbogens Olafssaga kap. 340 (I 429) fortælles om Erik d. rødes opdagelse af Grönland; dette er kun et uddrag af Landnáma — og her citeres »saga Eiríks«, som kun kan være vor Eiríkssaga. Det er vigtigt, at dette citat findes her. Kap. ender med at opregne landnamsmændene (efter Ldn.). Kap. 341 omtaler Leifr, Eriks søn, hans rejse til Norge og dåb. Kap. 342 fortæller om Herjólfur og hans herkomst og hustru — deres søn er Bjarne, der ellers er ganske ukendt. Hermed begynder egentlig Þáttr'en om ham. Den står ikke helt godt som fortsættelse af kap. 340 (der findes straks gentagelse af, hvad der allerede var meddelt). Der fortælles så om Bjarne, at han samme sommer som hans fader med Erik var draget til Grönland (o: 985 el. 986) kom til Island og, da han erfarede sin faders bortrejse, straks sejlede afsted for at opsøge ham. På denne rejse bliver han forslået så langt mod vest¹, at han kommer til Amerikas østkyst. Bjarne kommer 1) til et land, der er »uden fjælde, bevokset med skov og med mindre højdedrag«; så sejler han 2 dög (halvdög) og træffer 2) »et fladt land bevokset med skov«; sejler igen 3 dög og kommer til 3) »et højt land, fjældfuldt med jökul på [jfr. G. Storms bemærkning ovf.]»; landet er en ø«; sejler fremdeles 4 dög og kommer så — til Grönland. Der er ikke tale om nogen undersøgelse af disse lande; de

¹ G. Storm har fremhævet det meget urimelige i, at Bjarne på rejse fra Island kunde føres så langt af led, uden at træffe på Grönland, hvorimod det lettere kunde hænde en, der rejste fra Norge. Dette moment må man dog vist ikke tillægge for stor en betydning.

lander der ikke engang. Det hele reduceres altså til, at de blot ser disse lande. Man lægge også mærke til stigningen 2—3—4 dōgn; det ser ret »lavet« ud. Og så hedder det i kap.s slutning, at Bjarne, efter at have fundet sin fader, »holder op med sørejser og er hos sin fader, medens Herjolf levede, og siden bode han dér efter sin fader«. Intet ord mere om ham eller hans opdagelse her!

Hvor Leifs rejse til Grönland omtales (kap. 352, s. 448), tales der — konsekvent — ikke om nogen opdagelse ved ham, men han redder skibbrudne og får sit tilnavn.

Vi kommer så til Þáttr'en igen (kap. 427 f.; s. 538 ff.). Nu fortælles, at Bjarne — afvigende fra hvad der før meddeltes, at han forblev hos sin fader og bode på gården efter ham — »kom fra Grönland til Erik jarl«. Der må sigtes til en tid efter 1000 (tidligst 1001) — og nu fortæller han, at han har set de nye lande, men bliver dadlet, fordi han ikke har undersøgt dem nøjere. Han rejser sommeren efter tilbage, hjem til Grönland — og nu »bliver der megen tale om landundersøgelse«, iøvrigt ganske det samme som der, så naturligt, står i Erikss. efter Leifs hjemkomst (og opdagelse): »heraf opstod megen tale om, at man skulde søge efter det land, Leifr havde fundet«. Þáttr'en fortsætter med at fortælle om, at Leif nu begav sig til Bjarne — der intet lader til at have foretaget sig eller villet foretage sig — og købte hans skib, for derpå selv at opsøge landet, og skaffede sig mandskab (35 ialt). »Leif bad sin fader Erik, at han endnu (eller: atter) skulde stå i spidsen for rejsen«.

Her står der et lille ord, som man ikke tidligere synes at have ænset, men som (jeg kan ikke se rettere) har en overmåde stor betydning, ordet »endnu«. Ud fra Flatøbogens tekst er dette ord umotiveret og uforståeligt. Der er ikke dér en antydning af, at Erik tidligere skulde have stået i spidsen for et (lignende) tog. Udtrykket forklares — mærkeligt nok — ved hjælp af Eiríkss. kap. 5.

Her fortælles, at Leifr, efter at have fundet de nye lande

og være vendt tilbage, heller ikke selv foretog — eller brød sig om at foretage — flere rejser derhen (altså er hans færd et fuldstændigt sidestykke til Bjarnes, eller, om man vil, omvendt). Derimod er det hans broder Torstein, der foranstalter en opdagelsesrejse, og han fik sin fader til at tage med, fordi man trode så stærkt på hans lykke og kløgt. Og så sejlede de afsted, men rejsen blev fuldstændig resultatløs. På grund af storme forsloges de hid og did og kom med nød og næppe til Grönland igen om efteråret uden så meget som at have set det nye land.

Det er åbenbart denne rejse, Þátr'ens *enn* tager sigte på. Dens forfatter har altså kendt sagaen og, i reminiscensen om dens fremstilling, skrevet sit for ham og hans forfattervirksomhed så betydningsfulde *enn*.

Kort efter denne rejse ægter Torstein Eiríksson Gudrid Torbjörnsdatter, hvis fader for kort tid siden var ankommen til Grönland fra Island for at nedsætte sig dér. Noget efter døde imidlertid Torstein, hvorom der fortælles udførlig i sagaens kap. 6.

Det er hensigtsmæssigt nu at give en kort oversigt over sagaens fremstilling.

I. Islænderen Torfinn Karlsefne kommer til Grönland og med ham Bjarne Grímólfsson og fl., med 2 skibe. Karlsefne ægter Gudrid.

II. Karlsefne og andre taler om Vinland og får lyst til at undersøge landet.

III. Med ham tager Bjarne, samt Torvald Eriks sön og hans søster Freydis og hendes mand, Torvard, og fl. I alt var de på de 2 skibe 160 mand.

IV. De sejler i 2 dōgn og finder et land med flade stene (heller) og ræve. Det kaldte de Helluland.

V. De sejler atter i 2 dōgn og traf på et land, hvor der var megen skov og mange »dyr«. Sydøst for landet var der en ø, som de kaldte Björneø. Landet kaldte de Markland (»Skovland«).

VI. Så sejlede de endnu 2 dōgn og kom til det 3. land med lange og sandede kyster; på et næs fandt de kølen af et skib og kaldte det derfor Kjalarnes. Kysten kaldte de Furðustrandir (»den mærkelig-lange kyst«). Så kom de til mange fjorde, og her er det, at de 2 skotske folk finder vindruer og selvsået hvede. Denne episode er nu vist ved en fejl indkommet her; den hører snarest til Leifs egen rejse.

VII. Så fandt de en ø, Strömø, og her overvintrede de (1. vinter) og undersøgte landet.

VIII. Uenighed om, hvorledes undersøgelsen skal foregå. Karlsefne undersøger landet syd på og kommer til et sted, som han kaldte Hóp (»Nor«) — her fandt de vindruer og selvsået hvede. Udenfor elvens munding var der grundt og sandører, så at man ikke kunde komme ind i Hop undtagen ved flodtid.

IX. Her træffer de for første gang sammen med vilde folk (der beskrives nærmest som Eskimoer), som dog ikke indlader sig med dem. Her var de den 2. vinter. »Der kom slet ingen sne og alle husdyr gik der ude og skøttede sig selv«.

X. Om foråret kom der en morgen en mængde skindbåde med »Skrællinger«. Først er der købstævne mellem dem (beskrives nærmere). Den medbragte tyr kommer ud af skoven og ved dens brøl flygter Skrællingerne bort.

XI. Tre uger senere kommer de igen, og nu bliver der kamp mellem dem og Karlsefne og hans mænd.

XII. Karlsefnes mænd flygter — da kommer Freydis og vil sætte mod i dem, forgæves. Skrællingerne trænger ind på hende. Hun griber et sværd hos en dræbt landsmand og siges at have »blottet sit bryst og slået med sværdets flade side derpå« — hvorved Skrællingerne flygtede. Der synes her at foreligge en lidt dunkel sagn-reminiscens.

XIII. Skrællingerne siges at have fundet en økse hos en dræbt mand og taget den op, hugget i træ dermed og bag efter i sten, da brast øksen, og de kastede den bort.

XIV. Herefter vilde Karlsefne bort, da han kunde se, at der altid vilde være fare at frygte fra »Skrællingernes« side, som det, meget rimeligt, hedder.

XV. Undervejs fandt de nogle Skrællinger, i deres skindklæder, som de dræbte. De kom så tilbage til Strömfjord (ved Strömø). — Hertil knyttes i sagaen en kritisk bemærkning, der går ud på, at der er forskellige beretninger om varigheden af Karlsefnes ophold i de lige foran omtalte egne.

XVI. Da de så var kommen nord for Kjalarnes, så de en »enfødding« (en Eskimo), der ved et skud ramte Torvald Erikssön og dræbte ham.

XVII. Herpå vendte man tilbage til Strömfjord og var dér den 3. vinter.

XVIII. Nu kom det til strid mellem mændene om de kvinder, der var med.

XIX. Sommeren efter drog de bort, kom til Markland, hvor de fangede 2 eskimobörn, som de tog med sig — og kom så til Grönland.

Hele denne fremstilling er fastsluttet og så godt som på alle punkter af en sådan art, at man har vanskeligt ved at gøre nogle kritiske indvendinger derimod. Den nøjagtige beskrivelse af de steder, de besøgte, (og som ikke er medtaget i ovenstående uddrag), kan ikke være grebet ud af luften. Det er blevet fremhævet af sagkyndige (Thalbitzer), hvor træffende skildringen af Skrællingerne (Eskimoerne) er. Og mere kunde der anføres, der taler for sagaens troværdighed i det hele. En tre-årig undersøgelsesrejse (ophold) er apriori så sandsynlig som vel muligt.

Lad os så igen komme til Þáttr'en. Her finder vi — foruden Bjarnes rejse — ikke mindre end 5 rejser ialt. Den første af disse er Leifs, som för er nævnet.

Leif bad, som anført, sin fader at tage med sig. Erik gik noget modvillig ind på dette, men, hedder det, på vejen hen til skibet snublede Eriks hest, og han faldt af den; hans fod kom herved til skade, og nu vilde Erik ikke mere, men vendte

om. I Erikss. fortælles noget lignende (kap. 5); på vejen (jfr. ovf. 208) faldt Erik af hesten, brækkede et (eller flere) ribben, og fik sin skulder beskadiget (herefter fulgte så den resultatløse rejse, som ovf. er omtalt); men Erik vendte ikke om. Det er klart, forekommer det mig, at bægge steder er der tale om den samme begivenhed; men hvilken version der er rigtigst, er det vanskeligt at sige. Erikss. er helt igennem nøgtern i sin beretning om rejsen; man kunde måske sige, at Þáttr'en her var rigtigst, da det måtte være rimeligst, at Erik efter ulykkestilfældet var vendt om; men man må da huske, hvor hårdføre folk var i de dage, og hvor lidet man ænsede denslags.

Leifr rejser nu afsted (og med ham en tysker Tyrker, om hvis navn se ovf., Storms udtalelse). Han finder alle de samme lande som Bjarne, blot i omvendt orden, først Helluland (på grund af 'hellerne'), så Markland (fladt, skovbevokset og hvide sande, jfr. Furðustrandir ovf. VI), og endelig »Vinland«; først kom de til en ø, nord for landet (jfr. Strömø, VII); duggen på græsset var sød at smage. Så sejlede de over til næsset syd for øen; der var grundt ved ebbetid, og deres skib stod på bunden; de løb i land og fandt en elv, der løb ud af et vand; ved flodtid førte de skibet helt op i elven og så i vandet; og her gjorde de sig boder. Som man ser, minder denne beskrivelse levende om Hop (ovf. VIII). Her var der et så godt land, at de mente ikke at behøve at skaffe sig foder til vinteren; der var ingen frost og græsset visnede kun lidet. Dette har Storm betegnet som ren fantasi og som umulighed i de pågældende egne. Men det minder om og er vel det samme, som der findes i Eir.s., her blot mere forståeligt og mindre overdrevet (ovf. IX). Det er i virkeligheden det samme, hvortil der sigtes bægge steder. Men Þáttr'en kender ikke navnet; »vandet« er åbenbart sagaens Hóp. Men sagaens fremstilling er ganske anderledes rationel.

Herpå følger den omtvistede bemærkning om *eyktarstaðr*, hvortil sagaen intet tilsvarende har. Se herom Storm s. 293 ff.

Nu vil Leif undersøge landet og deler mandskabet i 2 dele; det er det samme som omtales i sagaen (ovf. VIII beg., jfr. VII); men om selve undersøgelsen og resultaterne står der ganske vist ikke et ord!, hvilket sikkert har sin grund og sin betydning. Og nu følger den udførlige meddelelse om »Tyrker« (om hvis mærkelige navn se ovf. 206); det er ham, der opdager vindruerne; hertil svarer i sagaen beretningen om Skotteparret, der fandt vindruerne (ovf. VI); i sagaen knyttes dette til Karlsefne, men hører, som bemærket, vist i virkeligheden til Leifs opdagelse; og faktisk er parret særlig knyttet netop til Leif — det er formentlig det samme, der sigtes til i sagaen og Þáttr'en. Men episoden om »Tyrker« er stærkt oppudset og lidet sandsynlig eller umulig (han bliver fuld af at spise vindruer!). Og så er der ikke mere. Om det vigtigste, resultaterne af undersøgelsen, iøvrigt ikke et ord. I sagaen er forholdet ganske vist det samme; men her er der heller ikke tale om noget længere ophold for Leifs vedkommende. Sagaens fremstilling bliver derved netop naturlig og jævnt forståelig. På den anden side ser vi, at Þáttr'en i virkeligheden, bortset fra oplysningen om eyktarstaðr (og Tyrker!), kun indeholder stumper og ligesom reminiscenser af hvad sagaen indeholder; Þáttr'ens fremstilling er umiskendelig blot en afbleget og uordenlig, efter en mangelfuld hukommelse gengivet beretning om det, som i sagaen findes velordnet og naturligt. Det samme vil vi også ellers finde, se nedenfor.

I Þáttr'en hedder det til slutning, at Leif lod samle vinbær eller hugge »vintræerne« »og fælde skoven, så at det bliver en ladning til mit skib«, siger Leif; efterbåden blev fyldt med vindruer og »en ladning« blev hugget til skibet — om våren sejlede de så bort og Leif gav landet navnet Vinland. Her er det ikke absolut nødvendigt at antage, at forf. med »skoven« har ment en »skov af vintræer«; men det ligger efter det hele nærmest at forstå det således. Dette er åbenbart identisk med sagaens korte udtryk: »der var også

(ǝ: foruden vinstokke) træer, som hed masur (ǝ: valbirk, ahorn), og de medtog af alt dette nogle prøver (*merki*); nogle træer (ǝ: masurtræer) var så store, at de anvendtes til huse. Men hvor langt naturligere er ikke dette!

Nu lader Þátr'en Leif — på hjemvejen — redde de skibbrudne, hvilket egentlig også er identisk med sagaen.

Men her kommer vi atter til en mærkelighed. Skibsstyrreren, nordmanden Tore, siges at have været gift med Gudrid, den selvsamme Gudrid, der spiller så stor en rolle i sagaen; det skulde altså have været hendes første mand; herom ved hverken sagaen eller Landnáma noget, og det er også i sig selv usandsynligt. Dette giftermåls indførelse i Þátr'en hænger vistnok sammen med sagaens meddelelse om, at en frigivens sön, der rigtignok hed Einar, men som var købmand ligesom Tore, bejlede til Gudrid, men fik afslag, fordi hendes fader syntes, at han var for lavættet. Det er dette, der går igen i Þátr'ens meddelelse, hvilket jeg altså betragter som forvanskning.

»Nu blev der megen tale om Leifs Vinlandsrejse«, — ganske som det hedder i sagaen, og hans broder Torvald ytrede lyst til at opsøge landet. Leif gav ham sit skib, og han sejlede bort med blot 30 mand, kommer uden videre lige til Vinland til »Leifsboderne«; de sad der om vinteren og levede af fisk.

Om våren undersøger de landet mod syd og syntes, landet var fagert og skovrigt; der var »hvide sande« (jfr. VI) og mange øer og flere steder grundt; fandt hverken mennesker eller dyr, men på en ø en »kornhjælm af træ«. Næste vinter var de i Leifsboder og den følgende sommer sejlede Torvald nordpå. Så fik de storm og drev i land på et næs, og her »brød de skibets køl«. De udbedrede skibet og rejste kølen (!) på næsset og kaldte det Kjalarnæs (jfr. VI). Så sejlede de derfra og ind i en fjord. De træffer her 3 skindbåde og 3 mænd under hver af dem; de dræbte dem alle undt. én, der undslap med sin båd; så bliver de pludselig søvnige og sov

ind alle, og der blev råbt højt (af hvem siges der ikke), og de blev advarede om at drage bort, hvis de vilde beholde livet. Så kom der en mængde Skrællinger, der skød på dem, og Torvald fik et skudsår ved en pil (= sagaen), der voldte hans død. Torvalds mænd begav sig så tilbage til Leifsboderne, var dér endnu en vinter og drog så tilbage til Grönland. Her göres den bemærkning, at Erik d. røde døde fōr kristendommen blev indført i Grönland, hvad der er en modsigelse, ikke blot mod alle andre kilder, men også mod Þáttr'en selv.

Når man nu ser på denne fremstilling, er det iøjnefaldende, hvor mager og lidet vidende den er, og det er dog en 3-års ekspedition, der er tale om.

Dernæst er det atter klart, at det lidet positive, den indeholder, ikke er andet, end hvad der i en ganske anderledes helstøbt og logisk sammenhæng meddeles i sagaen; fundet af de 3 skindbåde er det, der omtales i XV; sammenstødet med Skrællingerne er identisk med en del af kampen i XI og følgende, jfr. XVI (Torvalds død, der i Þáttr omtales på en ejendommelig sentimental måde; i sagaen er det »enføddingen«, der skyder Torvald ihjæl; hans død har vel været af en ejendommelig art og tidlig omgivet af noget mystisk). Elementerne er de samme her som i sagaen, og man kan ikke væрге sig for det indtryk, at Þáttr'en også her kun består af afblegede, ufuldstændige og forvanskede minder. Enkeltheder som navnet Krossanes, der skal hidrøre fra de kors, der rejstes over Torvalds lig, — et navn, sagaen ikke kender —, kan bero på et virkeligt faktum. Det er også det eneste nye, som denne beretning indeholder.

Storm har påpeget det umulige i bemærkningen om »kornhjælmen« (se ovf. s. 206).

Nu følger i Þáttr'en beretningen om Torstein Erikssöns giftermål med Gudrid. Det hedder, at han vilde til Vinland for at hænte sin broders lig(!), som om det var et motiv til en sådan rejse. Torstein tager afsted, men tumles om af vind og vove hele sommeren og kommer så tilbage til Grönland,

til Lysufjord — hvor han ifølge sagaen netop havde hjemme. Som man ser, er dette ikke andet end sagaens beretning om Torsteins rejse, på hvilken Erik selv var med (kap. 5), men her henføres den til et senere tidsrum. Og det hele er ikke mere sandsynligt end i sagaen.

Herefter findes i Þáttr'en beretningen om Torsteins sygdom og død og genfærdsvæsenet på gården, der udførlig fortælles i sagaens kap. 6. Fremstillingen vidner om den forståelige overtro i Grönland, som vi også finder andet steds (f. eks. i Skáldhelgarímur). Dette behøver vi ikke her at komme nærmere ind på. Men ét er sikkert, at også her gör Þáttr'en samme indtryk som ellers. Iøvrigt ligner de to fremstillinger meget hinanden.

Den døde Torstein forudsiger i bægge Gudrid hendes fremtidsskæbne.

I Þáttr'en kommer nu beretningen om Torfinn Karlsefne, hvis familjeforhold anføres i overensstemmelse med Landnáma og Hauksbogs uddrag af denne; her er et umiskendeligt slægtskab mellem Þáttr'en og sagaen (næsten samme ord om Torfinn). Torfinn kommer fra Norge¹ (ifg. sagaen fra Island). Torfinn ægter Gudrid (jfr. I). »Der var den samme tale om Vinlandsrejse som för« (en gentagelse; jfr. II). Han rejste afsted med 60 mand og 5 kvinder. Han beder Leif om hans bod i Vinland, og han gav samme svar som för (skablonmæssig gentagelse!). De kom siden videre til Leifs boder. De fandt en hval, hvoraf de levede; det minder om den af Torhal vejdemand i land tryllede hval (sagaen kap. 9). De har en tyr med sig (foruden andre husdyr). Efter den 1. vinter kommer Skrællinger med skindvarer for at sælge (dette fortælles uden videre indledning — Skrællingerne kommer her temlig hovedkulds); da hører de tyrens brøl og flygter skrækslagne (jfr. X) til boderne, hvor de vil købe

¹ Der må mindes om, at i senere tider gik alle rejser til Grönland over Norge.

våben, men Torfinn forbød at sælge dem våben; (også dette træk findes i sagaen). Da fik de mælk til købs, som de syntes godt om, »og de førte nu betalingen for deres varer bort i deres maver« (sagaen omtaler ikke dette). Karlsefne omgiver sin bolig med stærkt stavgærde — og Gudrid føder sin søn Snorre (= sagaen).

Nu skulde man tro, der stod noget om undersøgelser i sommerens løb, men ikke et ord herom! I begyndelsen af den 2. vinter kommer Skrællingerne igen, i et langt større antal, ligesom før med varer. En af Skrællingerne vil stjæle et våben, men bliver dræbt af en af huskarlene — så flygter de alle uden videre! Ingen almindelig kamp omtales her (den var jo omtalt ovenfor). Her indføres et mærkeligt syn, Gudrid skal have haft, der er ganske uforståeligt, men som mulig indeholder et gammelt minde. Straks efter, som det synes, kommer det imidlertid til en kamp med Skrællingerne »på det sted, hvor Karlsefne havde bestemt til kampsted« — det hele er meget usandsynligt og klodset fremstillet —, og nu har de tyren med sig og i spidsen. Ganske umotiveret og uforståeligt hedder det nu, at »en Skrælling havde taget en økse op [hvor kom den fra?] og så på den en stund og huggede så med den en af sine egne, som straks faldt død om«. En anden Skrælling (»hövdingen«) tager øksen og betragter den »en stund« og kaster den siden ud i havet, så langt han kunde (= XIII, sagaen er her ganske anderledes rationel og forståelig i sin fremstilling). Så flygtede de. Karlsefne er denne (den 2.) vinter dér, og sejler så bort til Grönland. Og dermed var det forbi med den ekspedition.

Et tyndere resultat af et to-årigt ophold kan ikke tænkes — ingen undersøgelser af landet, ingen bedrifter eller handlinger undt. dette sølle sammenstød med Skrællinger. Det er tillige klart, at hvad der her fortælles, genfindes så godt som alt sammen i sagaen — her blot i en anden og bedre sammenhæng.

Hvad der nu er tilbage, er en fortælling om, hvorledes

Freydis foranstalter en ny, selvstændig rejse til Vinland. Den begynder med det stereotype: »Nu begynder der en ny om-tale om Vinlandsrejser«. To islandske købmænd, brødrene Finnbogi og Helge, kom til Grönland, og Freydis fik dem til at tage med. De kom overens om at have lige mange mænd på ethvert af skibene; men Freydis viser straks sin træskhed ved at medtage flere på sit skib. Naturligvis kommer hun til »Leifsboderne«. I det hele viser hun i den følgende tid en næsten dæmonisk underfundighed og grumhed. Hun får sin mand ved bagvaskelser til at dræbe de to brødre og deres ledsagere, egenhændig dræber hun kvinderne, der havde fulgt dem. Og så rejste hun tilbage til Grönland. Intet spor af undersøgelser, intet nyt findes her om selve landet. For såvidt er dette afsnit ganske betydningsløst. Men bortset fra alt dette, indeholder det de største urimeligheder. Freydis' træskhed og blodtørst er i sig selv ganske usandsynlig og i virkeligheden dårlig motiveret. Den rigdom, som Freydis skal have erhvervet, kunde hun have fået uden sin udåd. Men fremstillingen lider desuden af indre usandsynligheder. Den lader Freydis tidlig en morgen, om vinteren, medens alle sover, begive sig barfodet til brødrenes bolig; hun fik Finnboge til at komme ud og tale med sig, de sætter sig ude og tales ved. Så går hun tilbage til sin mands seng; han sover endnu, men vågner ved hendes komme og hendes kolde fødder; han spørger, hvorfor hun er så kold og våd. Hun svarer, at hun var gået hen til brødrene for at spørge, om de vilde sælge hende deres skib, men siger, at de har mishandlet hende. Man skulde dog tro, at hun kunde have valgt et andet og mere belejligt tidsrum om dagen hertil. Jeg ved ikke, hvad der i det hele kan være mere urimeligt end denne fortælling.

Til den findes jo intet tilsvarende i sagaen. Her er Freydis ganske vist med Karlsefne i Vinland — derom er altså bægge kilder enige, at hun har været dér. Sagaen fortæller intet ufordelagtigt om hende. Hun viser kækhed overfor

Skrællingerne (jfr. XII). Det er muligt eller rimeligt, at hun har været storsindet og djærv, og det er muligt, at der har været sagn om hendes hårde sind, hvorfra denne fortælling i Þáttr'en har sit udspring. Mig forekommer den helt igenem at være fri digtning. Men noget kan der have været i hendes færd, der ligger til grund derfor. Þáttr'en lader hendes vinterophold i Vinland være samtidigt med Karlsefnes (sidste) vinterophold i Grönland. Denne samtidighed synes at have sin grund — i sagaens skildring.

Til alt dette skal endnu føjes, at Þáttr'en i slutningen omtaler Karlsefnes rejse til Norge (og derfra til Island). Da han skulde til at sejle, kom en tysker til ham og ønskede at købe hans »húsasnotra« (der oplyses at have været af masur-træ, en træart, som skal have været ukendt for Karlsefne), og han fik den for $\frac{1}{2}$ mark guld(!). Denne »húsasnotra« (noget, hvormed huset skulde prydes) er slet ikke bleven nævnet før i Þáttr'en; omtalen af den kommer derfor ganske uvæntet. I sagaen omtales masur (i forbindelse med Leif, jfr. ovf. 214),

Endelig fortælles om Karlsefnes hjemkomst til Island og hans efterkommere — hvormed også sagaen slutter. Men denne lader ham sejle direkte til Island. Sagaen lader ham bo i Reynines (i Skagafjorden; nu Reynistaðr); men Þáttr'en lader ham, meget usandsynligt, købe Glaumbær (en nabo-jord) og bo dér. Þáttr'en lader Gudrid blive »nonne og ene-boerske«, hvad der lyder mærkværdigt i den første tredjedel af 11. årh. Den ender, ligesom sagaen, med at opregne Karlsefnes og Gudrids efterkommere ned til de 3 fra dem stammende biskopper (Torlak Runolfsson d. 1133, Björn Gilsson d. 1163, og Brandr Sæmundarson d. 1201), men begår den fejl at lade Hallfrid, Snorres datter, være hedstemoder til biskop Torlak, istedenfor moder (rigtigt i sagaen). Karlsefnes søn Björn nævnes i sagaen Þórbjörn; i Melabók (af Land-náma) kaldes han også Björn. Men denne afvigelse turde blot være tilsyneladende.

Det er værd at fremhæve dette, at både sagaen og Þáttr'en

ender ganske på samme måde, hvilket altid har forekommet mig at være et vidnesbyrd om et slægtskab, af hvad art nu end dette måtte være.

Det fremgår formentlig med tilstrækkelig klarhed af den ovenfor givne nøjagtige gennemgang, af hvad art Þáttr'en er. Jeg fastslår følgende resultater af den:

1. Þáttr'en indeholder så at sige intet som helst, der ikke findes i sagaen enten direkte eller indirekte (det samme på en lidt anden måde, i en lidt forskellig form). Men ordningen er meget forskellig (det hele fordelt på de forskellige tog i Þáttr'en).

2. Fuldstændig enestående er bemærkningen om *eyktarstaðr*, og fortællingen om Freydis' tog, og hvad derom fortælles. Hvad denne angår, er det påvist, hvor usandsynlig denne helt igennem i virkeligheden er. Enkelte andre træk kan være ægte sagnminder, jeg henviser til Storms afhdl. s. 316—17.

3. Dernæst er det tilstrækkelig tydelig fremhævet og eftervist, hvor fattig Þáttr'en er på positive fortællinger om undersøgelsens gang og resultater, hvor få navne der findes; kun de 3 hovednavne (Vinland, Helluland, Markland) og så disse evindelige »Leifsboder«, der næppe har været videre mærkelige, men som Leif aldrig »vilde give, men blot tillade blev benyttede« (i sagaen kan der ikke og har der ikke været tale om sådanne boder); foruden disse er der kun Kjalarnes (med den urimelige forklaring) og Krossanes, og så er der ikke flere navne. Hvor vidt forskelligt er ikke dette i sagaen med dens detaljerede skildring og (flere) navne, (Kjalarnes er fælles), vel at mærke i forbindelse med at der her ikke er et eneste punkt, som man med nogen ret kan påvise som mistænkeligt.

4. Fremdeles er det påvist, hvor urimelig Þáttr'ens fremstilling i virkeligheden er (og allerurimeligst den sidste om Freydis' tog) både i enkeltheder og som helhed.

Som følge af alt dette drager jeg den slutning, at Þáttr'en er et vilkårligt produkt af fordunklede, forvirrede og usam-

AARBØGER

FOR

NORDISK OLDKYNDIGHED OG HISTORIE,

UDGIVNE AF

DET KONGELIGE

NORDISKE OLDSKRIFT-SELSKAB.

1915.

III. RÆKKE.

5. BIND, 3. HEFTE.

KJØBENHAVN.

I KOMMISSION I DEN GYLDENDALSKE BOGHANDEL, NORDISK FORLAG.

H. H. THIELES BOGTRYKKERI.

Af Oldskrift-Selskabets eller med dets Understøttelse udgivne Skrifter ere følgende i Commission hos den Gyldendalske Boghandel, medens Medlemmer af Selskabet kunne faa dem for $\frac{2}{3}$ af Bogladeprisen, naar de derom henvende sig til Selskabet, Prindsens Palais, Kbhvn. B, (hvor Formatet ikke angives, er dette 8vo):

Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie. 1866—1914.

Hvert Bind 4 Kr. (Fortsættes med et Bind aarlig.)

Annaler for nordisk Oldkyndighed og Historie. 1836—60, 20 Bind;

1861—63, 3 Bind; hvert Bind 4 Kr. 1864—65, Register til Aarg.

1836—63, 1 Bind, 2 Kr.

Antiquarisk Tidsskrift. 1—7. B. 1843—63. Hvert Bind 4 Kr.

Antiquités Americaines, publiées par C. C. Rafn. 1845. 4. 8 Kr.

Antiquités de l'Orient, par C. C. Rafn. 1ère livraison. 1856. 4 Kr.

Antiquités Russes (selon la rédaction de C. C. Rafn). T. I—II.

1850—52. 4. 30 Kr.

Atlas for nordisk Oldkyndighed (med 22 Plader). 1857. Fol. 20 Kr.

Egilsson, S., Lexicon poëticum antiquae linguae septentrionalis.

[1860. Udsolgt]. Ny Udg. ved Finnur Jónsson, 1. 1913. 4 Kr.; 2. 1914.

6 Kr.; 3. 1916. 10 Kr.

Gröndal, B., Clavis poëtica ant. linguae septentr. 1864. 4 Kr.

Hauksbók udgiven efter de Arnamagnæanske håndskrifter no. 371, 544

og 675, 4to, samt forskellige papirhåndskrifter. 1—3. hæfte. 1892—

96. 12 Kr. (Hæfterne henholdsvis 5 Kr., 4 Kr. og 3 Kr.)

Jonsson, E., Oldnordisk Ordbog. 1863. 8 Kr.

Islendinga sögur. 3. B. Njála, 1ste Bind. 1875. 8 Kr.

— — 4. B. Njála, 2det Bind. 1889. 6 Kr.

Landnámabók I—III (Hauksbók, Sturlubók, Melabók). 1900. 6 Kr.

Leitfaden zur nordischen Alterthumskunde. 1837. 1 Kr.

Mémoires de la Société royale des Antiquaires du Nord. 1836—39,

1840—44, 1845—49, 1850—60, 4 Bind à 4 Kr. 1866—1913, hver

Aargang 1 Kr. Aarlig udkommer et Hefte; 6 Hefter udgjøre et Bind.

Njála. Textudgave. 1875. 3 Kr.

Nordiske Fortidsminder. 1. Bind. 1890—1903. 30 Kr. (6 Hefter à 6 Kr.).

2. Binds 1. Hefte. 1911. 6 Kr.

Nordisk Tidsskrift for Oldkyndighed. 1—3. B. 1832—36. 12 Kr.

menhængende traditionsminder (eller -brokker), ikke uden påvirkning af kendskab til Eiríkssaga selv (jfr. det ovf. omtalte *enn*), hvorledes dette end var beskaffent, direkte eller, hvad der er sandsynligere, beroende på hukommelsen, tidligere læsning eller mundtlig meddelelse. De forvirrede traditioner, som forelå forfatteren, har han taget for gode varer og fæstet mere tiltro til dem end til Erikssaga (dette bestyrker, at forf. ikke selv har kendt sagaen i skreven tilstand) eller betragtet dem som en variant, der var lige så god.

Det svageste punkt i det hele er måske denne »Bjarne Herjólfsson« — der i 14—15 år intet foretager sig, knap nok, som det synes, omtaler de lande, han skulde have fundet, förend efter år 1000, da han kom til Erik jarl. Hvem var han? Jeg formoder — det er måske en dristig formodning, men i betragtning af Þáttr's beskaffenhed næppe for dristig —, at han ingen anden er end den Bjarne Grímólfsson, som ifølge sagaen var med på Karlsefnes tog. Det er *Grimólfs-*, der er blevet til *Herjólfss-*, og så lavedes kombinationen med den grønlandske landnamsmand Herjólf.

Grænlandingapáttir i Flatøbøgen er af en sådan art, at det vilde være ganske håbløst efter og ved hjælp af den at ville søge de fundne lande og steder. Helt anderledes er dette efter sagaen om Erik. Hvis der overhovedet eksisterer noget svarende til dennes detaljerede skildring, skulde det, måtte man tro, være at finde. Men hertil kræves, at man måtte søge at gøre Karlsefnes rejser om igen med udgangspunkt fra Grønlands vestkyst. Ved hjælp af kort og moderne stedsbeskrivelser (af Labrador osv.) kommer man aldrig til nogen sikkerhed. Et nyt forsøg på at stedfæste sagaens lokaliteter er gjort af prof. W. Hovgaard — rigtignok således, at der bliver vendt op og ned på sagaens rækkefølge af de fundne og delvis nævnede steder. Hvor meget rigtigt der kan være heri, vil kun en sådan undersøgelse, som antydet, kunne afgøre.

ENGLANDS FORHISTORISKE ANTROPOLOGI,

KRITISKE BEMÆRKNINGER

AF SØREN HANSEN.

I Slutningen af det første Aarhundrede efter vor Tidsregning skrev Tacitus om Britanniens ældste Befolkning, at man ikke vidste sikkert, om det var Hjemmefødninger eller Indvandrere, fordi det var Barbarer, man der havde for sig¹. Han mente dermed, at saadanne Barbarer, der savnede Romernes Kultur, var uvidende om deres Afstamning og han oversaa, at Romerne heller ikke vidste noget sikkert om Italiens ældste Befolkning. Dunkle Sagn har der vel været nok af begge Steder, men hvad vi nu ved om Landenes første Indbyggere gennem den forhistoriske Arkæologis, Geologiens og Antropologiens møjsommelige Arbejde, havde man ingen Anelse om paa Tacitus' Tid af den simple Grund, at der her er Tale om Forhold og Begivenheder, der ligger saa overordentlig langt tilbage i Tiden, at enhver Erindring om dem forlængst maatte være gledet ud af Folkenes Bevidsthed. Den Befolkning, som Agricola, Tacitus' Hjemmelsmand, lærte at kende i Britannien havde allerede naaet et forholdsvis højt Kulturtrin, og efter Nutidens Sprogbrug vilde man næppe kalde den barbarisk. Den havde sin egen, i Landet selv udviklede Kultur, paavirket selvfølgelig af kontinentale Strømninger, men i alt væsentligt hjemmefødt, avtokton, Resultatet af den avtoktone Befolknings Arbejde gennem Aartusinder. Strengt

¹ Agricola, cap. 11. Lefoliis Overs. Kbhvn. 1901 p. 50.

taget kan der ganske vist kun være Tale om virkelige Avtoktoner, hvis de britiske Øer havde været befolkede, da de »arose from of the azure waves«, men det vil meget godt kunne forsvares at anvende denne Betegnelse om den Befolkning, der levede paa dem før den romerske Invasion, for saa vidt som den ialfald ikke var indvandret i den Forstand som Romerne eller senere Angler, Sakser og Jyder, Danske og Normanner. Den har efter al Sandsynlighed udbredt sig til Øerne fra det nærliggende Fastland gennem et meget langt Tidsrum, uden at der forøvrigt vides noget nærmere om dens Herkomst; men hvis man overhovedet vil tale om Avtoktoner, vil det dog være naturligst at indskrænke Betegnelsen til Landets ældste, palæolitiske Befolkning, fordi den repræsenterer et Raceelement, som allerede paa Grund af sin betydelige Ælde har Krav paa en Særstilling, og fordi det ialfald ikke er udelukket, at den staar i et bestemt Modsætningsforhold til den yngre, neolitiske Befolkning, som uden al Tvivl danner Grundlaget for Englands nuværende Befolkning. Hvad vi ved om den, er iøvrigt meget lidt. Den maa have udgjort et Led af det nærmeste Fastlands samtidige Befolkning, hvis man da kan tale om Samtidighed, hvor det drejer sig om saa umaadelige Tidsrum som her, men saa vidt man kan skønne, varede det meget længe, inden Europas ældste Befolkning naaede saa langt mod Vest, at den kom ud paa den Halvø, der senere blev adskilt fra Fastlandet og endnu meget længere, inden den naaede over til Irland.

Den ældste europæiske Menneskerace, som man nu ret almindeligt betragter som en særegen Art af Slægten Homo¹,

¹ Om denne Opfattelse er helt rigtig, turde dog være tvivlsomt. Imod dens betydeligste Talsmand, G. Schwalbe, har navnlig Sollas gjort gældende, at Forskellen mellem Homo primigenius og H. sapiens ikke er større end f. Eks. mellem Europæerne og Australierne. Helst dette Spørgsmaal om, hvorvidt der her er Tale om to Arter eller kun om to Racer, er imidlertid for omfattende, til at der kan være Tale om at diskutere det paa dette Sted. Dets endelige Løsning synes at skulle blive afhængig af

en fra *Homo sapiens* afvigende *Homo primigenius*, kendes overhovedet ikke fra de britiske Øer, ligesaa lidt som fra Holland, store Dele af Tyskland, de skandinaviske Lande og Rusland; men da den er funden baade i Frankrig og Belgien, i Jordlag, der maa anses for samtidige med tilsvarende Dannelser i det sydlige England, og da de ældste af Menneskehaand tildannede Stenredskaber, der overhovedet kendes, og som vel nok tør tilskrives *Homo primigenius*, findes i lige stor Mængde paa begge Sider af Kanalen, er det ikke udelukket, at Racen ogsaa har levet paa engelsk Grund². Det maa dog her bemærkes, at den kronologiske Parallelisering af de forskellige Fund fremdeles er Genstand for livlig Diskussion, og at det navnlig endnu ikke med Sikkerhed kan afgøres, hvor længe *Homo primigenius* efter arkæologisk Tidsregning har levet i Europa. De ældste Menneskelevninger, man har funden i England — ved Galley Hill, Kent —, er af en nyere Type, og der har været nogen Vanskelighed ved at forlige denne Kendsgerning med den Omstændighed, at de stammer fra den samme, efter enkelte Forskeres Mening endog fra en ældre geologisk Periode end Fastlandets *Homo primigenius*. Denne tilsyneladende Modsigelse kan dog let forklares ved at antage, at begge disse Typer har levet paa samme Tid eller rettere sagt, at *Homo primigenius* levede endnu, efter at *Homo sapiens* var fremkommen eller indvandret; men iøvrigt er Spørgsmaalet om Raceforholdene i disse overordentlig fjerne Jordperioder endnu saa stærkt omstridt og Antallet af sikkert daterede Fund fra denne Tid saa ringe, at vi her maa indskrænke os til en Redegørelse for de positive Kendsgerninger uden at kunne fastslaa noget Resultat

den Maade, hvorpaa man opfatter selve Artsbegrebet; men allerede nu kan det dog siges, at der overhovedet ikke kan paavises en Forskel mellem uddøde eller nulevende Menneskearter, der svarer til Forskellen mellem Dyre- eller Planterigets Arter.

² M. Hoernes: *Der diluviale Mensch in Europa*. Braunschweig 1903.

som en endelig Løsning af dette overmaade vanskelige Spørgsmaal.

Homo primigenius er som allerede bemærket endnu ikke funden i England. Paa Fastlandet er denne Art repræsenteret ved en lille Række enkelte Individuer, der er fundne spredte over Mellem- og Sydeuropa, og af hvilke det bedst kendte og mest omtalte er fra Neanderthal, nærved Düsseldorf, hvorefter denne Type indtil de seneste Aar er bleven betegnet som Neanderthalracen. Hertil hører iøvrigt Fundene fra Krapina i Kroatien, fra Spy i Belgien, fra Chappelle-aux-Saints i Frankrig og enkelte andre Fund af mere eller mindre velbevarede Kranier og andre Skeletdele samt en Række Fund af løse Underkæber fra la Naulette, Arcy, Goyet, Malarnaud i Frankrig, Schipka i Bøhmen og fra Mauer ved Heidelberg, hvilken sidste dog indtager en Særstilling navnlig ved Tændernes afvigende Bygning. Alle disse Individuer udmærker sig ved anatomiske Forhold og navnlig ved en Hovedform, som afviger saa stærkt fra de senere europæiske Typer og slutter sig saa nøje til hverandre, at det under alle Omstændigheder maa anses for højst sandsynligt, at de virkelig repræsenterer en særegen Race, om det end ikke er fuldt forsvaret at opfatte denne som en særegen Art. De havde en ret anselig Legemshøjde og en kraftig Bygning; der var ikke noget ejendommeligt ved Proportioneringen, hvad der maa anses for et afgørende Vidnesbyrd om, at de allerede havde fjernet sig meget betydeligt fra deres abeagtige Stamfædre; men Lemmeknoglernes Bygning tyder dog paa, at Holdningen endnu ikke var fuldt oprejst, idet navnlig Knæleddet ikke var helt strakt. Hovedet var stort, men Hjerne-kassens Kapacitet var ringe og Kraniet lavt med stærkt tilbagevigende Pande og meget svære Benbuer over Øjenhulerne. Kæbepartiet var meget svært, Underkæben høj og kraftig med svagt udviklet Hage. Hovedet var langt, men Dolikokefalien var dog ikke betydelig, og et enkelt

Kranium (fra Krapina) er endog brakykefalt uden iøvrigt at fjerne sig fra den her skildrede Type.

Alle de til denne Type henhørende Individuer er fundne i Jordlag, som maa henføres til den ældre Diluvialperiode og som, saavidt man kan dømme efter de palæolitiske Stenredskaber fra lignende Lag, svarer til Chelles-Moustierkulturens Perioder; men en nærmere Parallelisering af de enkelte Fund indenfor det overordentlig lange Tidsrum, hvorover disse Kulturperioder har strakt sig, kan som allerede bemærket ikke gennemføres. Under Hensyn til, at dette Tidsrum med nogen Sandsynlighed kan anslaas til henimod 200,000 Aar, synes det paafaldende, at Typen har holdt sig i det væsentlige uforandret, og at den ikke afviger endnu mere fra de neolitiske Typer; men iøvrigt er hele Antallet af Individuer saa ringe i Forhold til det lange Tidsrum, hvorfra de hidrører, at vi maa være forberedte paa at maatte forandre vor Opfattelse af hele dette Spørgsmaal, naar der fremkommer nye Fund. Herpaa tyder allerede den foran omtalte Underkæbe fra Mau er, som ikke uden Grund henføres til en helt anden Art (*Homo heidelbergensis*), af nogle endog til en anden Slægt (*Palæanthropus*), men foreløbig er der dog kun ringe Udsigt til ad den Vej at vinde frem til nogen dybere Forstaaelse af de første Afsnit af Menneskets Udviklingshistorie. Efterat det er godtgjort, at der ligefra den ældste Del af Kvartærperioden har levet Mennesker i Europa, og at der rimeligvis allerede i Tertiærtiden har levet om just ikke Mennesker saa dog menneskelignende Væsener, har Spørgsmaalet om Menneskets Oprindelse da ogsaa tabt en væsentlig Del af den Interesse, man tidligere har tillagt det, fordi det neppe vil være muligt at opnaa Enighed om, hvor Grænsen mellem Mennesker og menneskelignende Væsener skal drages, og med Hensyn til Tidspunktet for det egentlige Menneskes første Optræden kan der i det højeste blive Tale om en Rekordforbedring uden større videnskabelig Betydning.

Ulige større Interesse har Spørgsmaalet om Forholdet mellem *Homo primigenius* og *Homo sapiens*, idet der her dog er en Mulighed for at naa frem til en endelig og uomtvistelig Løsning. Der kendes ganske vist endnu ikke nogen utvivlsom Overgangsform imellem dem, og vi ved ikke, om *Homo sapiens* har udviklet sig af *Homo primigenius* eller om de begge har udviklet sig af en fælles Stamform i eller udenfor Europa; men her har vi dog nogenlunde fast Grund under Fødderne og kan imødese en tilfredsstillende Løsning. Vanskelighederne ved at opnaa en saadan ligger dels i den ofte ret usikre geologiske Tidsbestemmelse af Fundene og dels i det endnu saare sparsomme Materiale, der ikke tillader nogen sikker Bestemmelse af Grænserne for den individuelle Variabilitet. I Sammenligning hermed har det langt mindre Betydning, at de paagældende Kranier sædvanligvis er fragmentariske og slet konserverede, da det navnlig ved Schwalbes indgaaende Studier er lykkedes at paavise Karaktertræk af betydelig Interesse, som kan undersøges med tilstrækkelig Nøjagtighed paa endog meget defekte Stykker. I det hele er den palæantropologiske Metode i de senere Aar udviklet til stor Fuldkommenhed og har allerede givet smukke og overraskende Resultater, som det dog her vil føre for vidt at gøre nærmere Rede for.

De i England fundne formentlig palæolitiske Kranier eller rettere Brudstykker af saadanne er med Undtagelse af Kraniet fra Galley Hill uden synderlig Interesse. Det mest kendte af dem er fra Tilbury og blev i 1885 beskrevet af Sir R. Owen¹, men dets palæolitiske Karakter betvivles nu af de fleste kompetente Forskere og det har iøvrigt et ganske recent Præg. Samme Aar beskrev H. Prigg et Fragment fra Bury St. Edmunds², som synes sikkert palæolitisk, men det bestaar kun af den øverste Del

¹ Proc. Roy. Soc. London Vol. XXXIV. 1883.

² On a portion of a human skull of supposed palaeolithic age from near Bury St. Edmunds. Journ. Anthr. Inst. London Vol. XIV. 1885 p. 51.

af Pandebeinet og en Del af venstre Isseben, hvorfor Schwalbe ikke mener at kunne udtale nogen Dom over dets Formforhold¹, medens Keith anser det for at være af moderne Type².

Endelig har man et Fragment af en Hovedskal fra Sligo i Irland, der er tilstrækkelig stort til at kunne erkendes som utvivlsomt tilhørende Homo sapiens, skønt det sædvanligvis henregnes til H. primigenius, fordi det ved fejlagtig Opstilling viser en stærkt tilbagevigende Pande. Det er afbildet i denne Opstilling af Macnamara³ og flere andre Forfattere, men man behøver blot at dreje Billedet lidt for at faa en ganske anden Profillinie frem og naar hertil kommer, at der ikke vides noget nærmere om, hvor det er fundet eller om den geologiske Tidsperiode, det tilhører, er det indlysende, at der ikke kan tillægges det nogen videre Interesse. Paa ganske lignende Maade forholder det sig iøvrigt med flere andre Fragmenter af formentlig palæolitiske Kranier fra Fastlandet, som man tidligere har henregnet til Primigeniustypen, fordi man ikke havde opstillet dem rigtigt⁴.

Kraniet fra Galley Hill blev tillige med nogle Lemmeknogler fundet i 1888, men vakte ikke nogen større Opmærksomhed, før det i 1895 blev beskrevet af E. T. Newton⁵. Det laa i et katernært Gruslag, 2 Fod over Kridtet og 8 Fod under Overfladen paa et Sted, der længe havde været kendt af Arkæologerne for sine talrige palæolitiske Flintredskaber af Chellestypen, og i Nærheden af Steder, hvor der baade før og senere er fundet fossile Knogler af Mammuthdyr, Næshorn, Flodheste, Løver og andre Patte-

¹ Schwalbe: Studien zur Vorgeschichte des Menschen. Zeitschr. f. Morph. u. Anthropol. Sonderheft 1906 p. 153.

² The Bury St. Edmonds Cranial Fragment. Journ. of Anat. and Phys. Vol. 47. 1912 p. 73.

³ Origin and character of the British People, London 1900.

⁴ Se herom navnlig Schwalbe: l. c. p. 34 flg.

⁵ On a human skull and limb-bones found in the palæolithic terrace gravel at Galley Hill, Kent. Quarterly Journ. Geol. Soc. London. Vol. LI. 1895 p. 505.

dyr fra den ældste Kvartærperiode i ganske tilsvarende Jordlag. Der er ingen Anledning til her at komme ind paa Rutots Forsøg paa at presse Fundet endnu længere tilbage og sammenstille det med formentlige Eoliter fra en endnu fjernere Jordperiode¹. Det er en Opfattelse, som engelske Geologer endnu ikke har tiltraadt, og den kan kun vanskeligt forenes med den Kendsgerning, at Kraniet er af en langt yngre Type end Kranierne fra Neanderthal, Spy og de øvrige Repræsentanter for *Homo primigenius*.

Kraniet er dolikokefalt, men da det er posthumt deformeret i ikke ringe Grad, er Dolikokefalien neppe saa betydelig, som det sædvanligvis angives. Dets største Længde er 205 mm. og Bredden 132 mm., hvorefter dets Breddeindeks er 64,4. Antager man imidlertid, at det ved Trykket af de overliggende 8 Fod Jord er bleven forlænget med blot en Centimeter, og at Bredden samtidig er bleven ligesaa meget mindre, forøges dets oprindelige Breddeindeks til 72,8, og regner man med to Centimetre paa hver Led, stiger Breddeindeks endog til 82,2. Kraniets oprindelige Bredde er maaske neppe formindsket saa meget, som dets Længde er forøget; men blot ved at antage Formindskelsen af Bredden til en Centimeter, kommer man ved at antage en samtidig Forøgelse af Længden paa en Centimeter til en Breddeindeks paa 76,8. Ved denne posthume Deformering maa ogsaa Kraniets Højde være bleven forøget, men da dets Underdel mangler, har man ikke kunnet udmaale Højden nøjagtigt; Newton anslaar den til 137 mm., der giver en Højdeindeks paa 67,4 og han mener ikke, at den er forøget ved Jordens Tryk, ligesom han i det hele ikke antager, at Kraniet er deformeret i væsentlig Grad post mortem. Heri har han dog sikkert ikke Ret. Ethvert fossilt, menneskeligt Kranium med saa ringe Bredde og saa betydelig Længde som Kraniet fra Galley Hill er i

¹ A propos du squelette humain de Galley-Hill (Kent). Mem. de la soc. d'anthr. Bruxelles. T. XXIII. 1904.

sig selv mistænkeligt, fordi Sandsynligheden taler for, at det har ligget paa Siden, og fordi der i saa Fald kun udkræves et ringe Tryk af den overliggende Jordmasse for at forlænge det med et Par Centimetre; men hertil kommer end yderligere, at det blev fundet i meget molesteret Tilstand. »When first exhumed« siger Newton selv¹ »the bones were exceedingly soft and fragile, and, in spite of the care with which they were handled, were all much broken in the process of extraction from the matrix; it was necessary, therefore, to treat them with gelatine and allow them to dry and harden before they could be joined together and rendered fit for study.« Ingen, der har nogen personlig Erfaring med Hensyn til Behandlingen af saadanne Kranier, vil indrømme, at Restaureringen har været vellykket, naar Resultatet er blevet en Breddeindeks paa 64,4. Dette er ogsaa f. Eks. Duckworths Mening. Han er ganske overbevist om, at der ikke vil kunne opnaaes andet end ganske almindelige Antydninger: »the skull is so contorted that measurements made in the usual way must be extraordinarily misleading and the possible error is too great to be successfully allowed for«². En saa ringe relativ Bredde er vel ikke absolut enestaaende, men det er en stor Sjældenhed, og hvis Galley-Hill Kraniet virkelig oprindeligt har været saa smalt, maa det under alle Omstændigheder betegnes som atypisk. Den ekstreme Længde har da ogsaa foranlediget Houzé til at betragte det som skafokefalt som Følge af en for tidlig Obliteration af Sagittalsuturen³; men herimod taler, som rigtigt fremhævet af Schwalbe, at ogsaa Coronal- og Lambdasuturene er oblittererede, og at Kraniet iøvrigt ikke fremdyder noget af de sædvanlige Tegn paa Skafokefali, idet Pandebenet hverken er fremhvælveth eller Issebenene særligt lange eller Kraniets Overflade kølformet.

¹ l. c. p. 506.

² Prehistoric Man. Cambridge 1912 p. 57.

³ Mem. Soc. d'Anthr. Bruxelles 1904.

Det er derfor ganske med Urette, at Rutot i Tilslutning til Houzés Formodning mener at kunne betegne Kraniet som patologisk og frakender det al Værdi som menneskelig Type, hvorved man ganske vist vilde komme ud over Vanskelighederne ved at forlige dets Formforhold med den høje Ælde, han tillægger det.

Selv om Galley Hill Kraniet saaledes neppe kan betegnes som hyperdolikokefalt, er der dog ingen Grund til at tvivle om, at det har været dolikokefalt ligesom den overvejende Del af de øvrige palæolitiske Kranier, om ikke alle. Fra de utvivlsomme Repræsentanter for Primigeniustypen afviger det navnlig ved en ringere Udvikling af Supraorbitalbuerne og en højere Pande, men forøvrigt er Kraniet forholdsvis lavt med ringe Kalothøjde (Indeks 48,2), og om det end i det hele maa henregnes til Sapienstypen, er det dog ubetinget en meget primitiv Form. Newton og Garson har saaledes, hvad Schwalbe synes at have overset, gjort opmærksom paa det højst interessante Forhold, at den tredje Molar i Underkæben er ligesaa stor som den første, et for Primigeniustypen ejendommeligt Træk, som hverken genfindes paa neolitiske eller recente Kranier; derimod er Underkæbens Korpus ikke særlig højt, og Hagen er vel udviklet.

Efter Laarbenenes Længde — 420 mm. — kan Individets Legemshøjde anslaaes til ca. 156 ctm. Det har saaledes været temmelig lille, men alle de bevarede Knogler er svære og forsynede med kraftige Muskelinsertioner, uden at de iøvrigt frembyder Ejendommeligheder, som fjerner dem fra Sapienstypen, eller berettiger os til at henhøre dem til Primigeniustypen.

Om Manden fra Galley Hill efter alt, hvad der saaledes foreligger om Skelettets Bygningsforhold, skal betragtes som en Overgangsform mellem Homo primigenius og Homo sapiens, kan vel endnu ikke afgøres med fuldkommen Sikkerhed, men under alle Omstændigheder staar han betyde-

ligt nærmere ved den sidstnævnte Form end ved den første, selv om man ikke absolut kan udelukke Muligheden af, at han repræsenterer et højere Udviklingstrin af den. Videre er det med det sparsomme Materiale, der for Tiden staar til Rådighed, ikke muligt at komme, og hverken dette eller noget af de andre engelske Fund af mere eller mindre sikkert palæolitiske Menneskelevninger yder noget afgørende Bidrag til Besvarelsen af det ogsaa paa Kontinentet uløste Spørgsmaal om det genetiske Forhold mellem Homo primigenius og Homo sapiens; men det skal dog gentagende fremhæves, at selv om disse Fund og da navnlig det eneste nogenlunde godt bevarede af dem ubetinget repræsenterer en betydeligt mere recent Type end den ægte Homo primigenius, saa er det ikke dermed udelukket, at de begge har levet paa de britiske Øer samtidigt eller dog saaledes, at den ældre Race levede der endnu maaske endog længe efter, at den yngre var fremkommen. Det er da meget muligt, at der ved fortsatte Undersøgelser i Jordlag med palæolitiske Stenredskaber ogsaa i England kan findes Kranier og andre Skeletdele af Primigeniustypen, hvorimod det maa anses for meget lidt sandsynligt, at man vil finde saadanne i Irland, fordi Homo primigenius neppe har kunnet komme over den irske Kanal.

Skønt vort positive Kendskab til det palæolitiske Menneske i England saaledes er overmaade ringe, saa maa det dog ikke undervurderes. Det viser os ialfald to Ting, nemlig at der allerede i pleistocen eller tidlig kvartær Tid levede Mennesker i England, og at de bevarede Rester af disse Mennesker kun i forholdsvis ringe Grad afveg fra de følgende Jordperioders Type. Hertil kan det vel endnu forsvares at føje, at det palæolitiske Menneske i England, saavidt vi kender det, repræsenterer et noget højere Udviklingstrin i rent legemlig Henseende end de ældste kontinentale Fund.

Hvad der iøvrigt er at sige om Englands avtoktone Be-

folkning, støtter sig saa godt som udelukkende til rent spekulative Betragtninger; men der er dog Grund til at resumere det og søge at bringe det i Overensstemmelse med, hvad man for Tiden ved eller mener at vide om Europas ældste Befolkning og dens Herkomst, fordi der endnu jevnligt fremkommer Udtalelser, som tyder paa, at selv den nyere Tids mere kritiske Forskning endnu ikke har formaaet at faa Bugt med ganske forældede Forestillinger herom.

For de ældre engelske Arkæologer, som for et halvt Aarhundrede siden eller mere fandt de første palæolithiske Stenredskaber i Flodgruset og Hulerne, laa det nær at sammenstille det primitive Folkefærd, som disse Redskaber hidrørte fra, med det nærmest boende nulevende primitive Folkefærd, Eskimoerne. Man kendte ganske vist ikke meget til Eskimoerne; man misforstod deres Kultur og undervurderede den, men man vidste dog altid noget om deres mærkelige Benredskaber, som man paa Fastlandet havde fundet paafaldende Sidestykker til i Hulefundene fra Madeleineperioden. Ogsaa det voksende Kendskab til den europæiske Istid maatte lede Tanken hen paa Eskimoerne, som endnu lever i en Istid, og da Geologerne rejste Spørgsmaalet om Muligheden af en tidlig Forbindelse mellem Skotland og Grønland over Færøerne og Island, var det ikke mærkeligt, at Arkæologerne lagde Beslag paa denne nordatlantiske Landbro og benyttede den til Tilbagetogsline for Madeleineperiodens hypotetiske Eskimoer. Den kolossale Omvæltning i Opfattelsen af det forhistoriske Menneskes Kulturforhold, som Opdagelsen af hine ældgamle Redskaber foraarsagede, gjorde det vanskeligt for Videnskaben at bevare Koldblodigheden. Efterat den hidtil havde beskæftiget sig med Fortolkningen af de klassiske Forfatteres usikre Angivelser om de mange gamle Folkestammer fra de sidste Aarhundreder før og de første Aarhundreder efter vor Tidsregnings Begyndelse, stod man pludseligt overfor Tidsrum af saa umaade-

lig Længde, at Tanken svimlede. Vi skylder imidlertid disse Forskere Tak for saa store Berigelser af vor positive Viden, at det vilde være ubilligt nu at se ned paa deres Fejltagelser med overlegen Ringeagt, og der er langt mere Grund til at fremhæve og paaskønne det rigtige, der den Gang blev sagt om disse europæiske Eskimoider, end til at dvæle ved det urigtige.

Det var navnlig Rolleston, som med sit grundige Kendskab til Englands forhistoriske Antropologi og sit klare Syn paa disse den Gang overmaade vanskelige Spørgsmaal fremsatte en Opfattelse af denne Sag, som fortjener at fremdrages af Forglemmelsen og gengives i sin Helhed¹.

»No one supposes« siger han, »that an immigration has ever taken place from the district inhabited by the Esquimaux into the regions now occupied by the French, English and Belgians. Nothing, that is suggested by the facts, goes beyond making us suppose, that the countries in question were in the times in question occupied by a race of very considerable uniformity of physical structure, of habits and of appliances for fighting their hard battle of life; and that the great changes which have since these »unhappy far-off times« taken place alike in their inorganic and organic environment have broken those tribes up into fragments, of which some infinitesimal traces are perhaps still detectable amongst us, and of which the still wide-spread Esquimaux may, however altered in the course of ages, be with some probability held to be the most characteristic remnant«.

Denne Udtalelse, mod hvis Rigtighed der ikke kan rejses nogen alvorlig Indvending, fremkom allerede i 1877 og det maa forundre, at Beddoe synes at have overset den, da han i 1885 i sit Hovedværk ikke havde andet at sige om tidligere Forfatteres Opfattelse af den palæolitiske Race, end at »Boyd Dawkins would have them to be the ancestors

¹ Greenwell: British Barrows. London 1877 p. 716 note.

of the Eskimo or at least their near relations¹. Beddoe mente dog selv at have opdaget de »infinitesimal traces«, som efter Rollestons Formodning »are perhaps still detectable amongst us«. Blandt de mange Tusinde Individer, som han havde iagttaget rundt om i de forenede Kongeriger, havde han fundet 34 med skæve mongolske Øjne, og af disse 34 havde han maalt Hovedet paa de 10. Dette Materiale i Forbindelse med nogle ganske almindelige Bemærkninger om Fysiognomiet og Farven danner hele Grundlaget for Teorien om en »mongoloid« Type i England, der i den nulevende Befolkning har bevaret Mindet om Eskimoerne, og det er saa skrøbeligt, at der ikke vilde være nogen Anledning til at opholde sig videre ved det, hvis ikke Beddoe selv havde gjort det i sine seneste Publikationer² og derved med sin Autoritet støttet de ikke faa Forfattere, som endnu fastholder Forestillingen om en vis Sammenhæng mellem Europas Urbefolkning og Eskimoerne uden at gøre sig klart, hvor uendelig tynd Traaden er.

Spørgsmaalet om de europæiske Mongoloider har imidlertid navnlig i de senere Aar og ganske uafhængigt af de ældre engelske Arkæologers Anskuelser faaet fornyet Aktualitet af helt anden Karakter, idet man hos en særegen Klasse af Aandssvage kan paavise forskellige fysiognomiske Ejendommeligheder, der minder om Mongolerne. En nærmere Redegørelse for dette endnu ganske gaadefulde Forhold vilde ikke være paa sin Plads i den her foreliggende Sammenhæng, men det bør dog nævnes, fordi hele Mongolproblemet endnu er saa stærkt fremme i den europæiske Raceantropologi, at det vil være nødvendigt at belyse det noget nærmere.

Det maa da først fremhæves, at den eskimoiske Type kun med betydeligt Forbehold kan betegnes som mongoloid,

¹ Races of Britain, London 1885 p. 9.

² Die Rassen-Geschichte der britischen Inseln. Politisch-antrop. Revue. III 1904 p. 26—38.

og Eskimoerne er i ethvert Tilfælde ikke Mongoler. Forholdet mellem Menneskeracerne i Asien og Amerika er overmaade indviklet; men af rent geografiske Grunde maa man antage, at Racerne paa begge Sider af Beringsstrædet maa staa hinanden nær, da det er saa smalt, at det ikke danner nogen nævneværdig Hindring for Folkeforskydninger. Af zoologiske Grunde maa man endvidere antage, at Mennesket er opstaaet i den gamle Verden, fordi det staar betydeligt nærmere ved den gamle Verdens smalnæsede end ved den nye Verdens brednæsede Aber, og selv om det skulde bekræfte sig, at der i Sydamerika har levet menneskelignende Væsener, der er udviklede paa amerikansk Grund, saa er det neppe dem, der er den nulevende amerikanske Races Stamfædre. Fra Ildlandet til det nordlige Polararkipelag er Amerika beboet af Folkeslag, der i legemlig Henseende staar hverandre saa nær, at en Afstamning fra forskellige Stamarter er højst usandsynlig, og samtidig staar de saa nær ved den europæisk-asiatiske Hovedrace, at der heller ikke ret vel kan være Tale om at antage en fra denne forskellig Afstamning. Men heraf maa da følge, at Amerika oprindeligt er befolket fra Vest over Beringsstrædet, hvis man vil holde sig til en Fordeling af Fastlandsmasserne, der i det hele og store svarer til den nuværende. Denne Antagelse udelukker imidlertid ikke, at der i lange Tider er foregaaet en endosmotisk Folkeforskydning over Beringsstrædet i begge Retninger, hvorved det oprindelige Forhold er tilsløret, og hvorved navnlig Eskimoernes Oprindelse er bleven vanskelig at forklare. I Amerika som i alle andre Verdensdele findes der talrige Lokaltyper eller Lokalracer, og en saadan Lokalrace indenfor den amerikanske Hovedrace er Eskimoerne. De har bevaret visse mongoloide Træk, som i mindre udpræget Form findes overalt i Nord- og Sydamerika, men som fremtræder særlig tydeligt hos Eskimoerne. I andre Henseender slutter Eskimoerne sig derimod nærmere til den almindelige ame-

rikanske Hovedtype og da navnlig til den i det nordlige Amerika udbredte klassiske Indianertype, men iøvrigt har deres langvarige Isolation under ejendommelige Livsvilkaar ikke gjort den eskimoiske Race mere ensartet end andre Racer. Den har givet de mange vidtspredte Smaastammer et fælles ejendommeligt Sprog, der afviger stærkt saavel fra de øvrige amerikanske som fra de asiatiske Nabofolks, og den har givet dem en fælles, ejendommelig Kultur, men den har ikke været i Stand til at sammensmelte de heterogene Elementer i deres Legemsbygning til en Fællestype, der er mere ensartet end andre Racers. Selv de fuldkommen isolerede Stammer ved Coronation Golf, paa Kong Williams Land og Adelaides Halvø, hvor den Tilblanding af fremmed Blod, der overhovedet kan være Tale om, har været ringe og forbigaaende, er alt andet end racerene. Hvad Eskimoernes mongoloide Træk angaar, indskrænker de sig til en ejendommelig Bygning af Kraniets Ansigtsparti og en dertil sig sluttende ejendommelig Udvikling af Ansigtets Bløddele, som er særligt fremtrædende hos Kvinder og Børn. I alle andre Træk staar de langt nærmere ved deres amerikanske Stammefrænder.

Ved Studiet af de mongoloide Træk og deres Forekomst i Europa vil det derfor være rigtigst at lade Eskimoerne ude af Betragtning og indskrænke sig til at undersøge Betingelserne for, at disse Træk kan hidrøre fra de ægte asiatiske Mongoler eller antyde et Slægtskabsforhold med dem. Det mongoloide Fysiognomi er ikke meget sjeldent i Europa, og jeg skulde tro, at Beddoe vilde have fundet adskilligt mere end 34 Individer med skæve Øjne i England, hvis han havde søgt blandt Børnene, da det er et Træk, der taber sig med Aarene. Det forekommer hyppigst hos Individer af den saakaldte alpine Type og er følgelig mest udbredt i Mellemeuropa. I den Del af Frankrig, hvor denne Type er fremherskende, finder man endog det mongolske Fysiognomi som et Fællestræk for hele smaa Samfund i

afsidesliggende, isolerede Egne, hvor saadanne Ejendommeligheder har kunnet holde sig gennem mange Generationer¹. Ellers forekommer de skæve mongolske Øjne som en rent individuel Ejendommelighed overalt i Europa, og navnlig blandt de russiske og polske Emigranter, der i de senere Aar har oversvømmet mange af de vesteuropæiske Storbyer, finder man ikke faa udprægede Prøver paa dem, særlig hos Børnene. Ved nærmere Undersøgelse viser det sig imidlertid, at det saakaldte mongolske Fysiognomi saa godt som udelukkende beroer paa Øjnenes mongoloide Form eller rettere sagt det øvre Øjelaags Bygning. Det mongoloide Øje betegnes ganske vist sædvanligvis som skævt, og Spalten mellem Øjelaagene ligger ogsaa ofte men ingenlunde altid skraat, med den inderste Ende lavere end den yderste, men Skævheden er for en stor Del kun tilsyneladende og beroer paa, at den transversale Hudfold, som danner sig midt paa det øvre Øjelaag, naar det løftes, løber skraat ned mod den indre Øjekrog og dækker en Del af denne. Det skyldes Tilstedeværelsen af et subkutant Fedtlag i den øverste Del af Øjelaaget, og man kunde tænke sig Muligheden af, at dette Fedtlag havde den Opgave at beskytte Øjet mod Kulde, hvis det var ejendommeligt for Eskimoerne og andre arktiske Folkeslag, men det findes ligesaa stærkt udviklet hos talrige andre Folkeslag, der lever i tempererede og varme Egne, og det er end ikke ejendommeligt for Mongolerne og beslægtede asiatiske og amerikanske Folkeslag. Hos Hottentotterne forekommer det ikke blot som en individuel Ejendommelighed, men som en udpræget Racekarakter.

Hvad der iøvrigt anføres om de europæiske Mongoloiders Bygningsforhold er altfor ubestemt, til at det kan gøres til Genstand for nærmere Prøvelse, og navnlig er der ingen Grund til at anse Englands palæolitiske Urbefolkning for beslægtet med Eskimoerne, fordi den rimeligvis har været

¹ G. Hervé: *Mongoloïdes en France*. Rev. de l'École d'Anthr. Paris 1898 p. 201; 1907 p. 264.

sorthaaret. Den Type, som Beddøe ganske vilkaarligt betegner som »the old black breed«, er ganske vist sorthaaret eller dog meget mørkhaaret, men Haaret er glat eller bølget og ikke stridt, og denne Racekarakter har her betydeligt større Interesse end Farven. Det er forøvrigt ikke ganske klart, hvad Beddøe egentlig forstaaer ved »the old black breed«. De to Individuer af denne Type, som Ripley afbilder efter Beddøes Originalfotografier¹, ligner ikke hinanden, og der foreligger ingen nærmere Oplysninger om Typens ydre eller indre Ejendommeligheder, men det tør vel antages, at der er Tale om noget lignende som den danske Anholttype, som man i mange Aar har anset for en Levning af Stenaldersbefolkningen. Det er da heller ikke utænkeligt, at der virkelig paa afsidesliggende Steder kan have holdt sig en saadan meget gammel Lokatype, og det er vel ikke usandsynligt, at det danske Stenaldersfolk gennemgaaende lignede Anholttypen, men der kan dog efter Sagens Natur kun være Tale om en ganske løs Formodning, og i England er der slet ingen Grund til at identificere den med den palæolitiske Type, fordi den absolut ikke er mongoloid; men hele den Maade, hvorpaa Beddøe, Ripley og adskillige andre Forfattere tumler med disse gamle og nye Typer, er i det hele saa løs og uklar, at det ikke lønner sig at gennemgaa den. Det maa være tilstrækkeligt at slaa fast, at de sparsomme Levninger af Englands palæolitiske Befolkning ikke afgiver det svageste Holdpunkt for Formodningen om et Slægtskab med Eskimoer eller Mongoler, og at heller ikke det hos nulevende Englændere sporadisk forekommende mongoloide Fysiognomi kan betragtes som Vidnesbyrd om et saadant.

Noget større Interesse har Beddøes Paavisning af et formentlig afrikansk Raceelement i Englands nulevende Befolkning ved Siden af det mongoloide, hvis Realitet han aabenbart ikke selv var helt sikker paa. Hans Materiale

¹ The Races of Europe. London 1900 p. 309.

er ganske vist ikke stort, det omfatter kun 35 Individder, og han mente ikke, at det med Sikkerhed kunde føres længere tilbage end til den yngre Stenalder, men hvis det Element overhovedet eksisterer, er det uden Tvivl langt ældre. Lige siden man begyndte at beskæftige sig med de britiske Øers Etnologi, har man ment, at der i den ældste Befolkning fandtes et iberisk Raceelement, som allerede omtales af Tacitus, hvor han beretter om Silurerne, »hvis Hudfarve og krøllede Haar saavel som Spaniens Beliggenhed lige overfor gør det til en rimelig Ting, at der i gamle Dage er kommen Iberere derover og har opslaaet deres Bopælder.« Det kan da heller ikke nægtes, at det virkelig er en rimelig Ting, selv om Forholdet ikke netop er det, at Ibererne, som Tacitus synes at mene, er sejlede over Havet fra Spanien. Herfor taler ganske vist den velkendte Overensstemmelse mellem den irske og navnlig den portugisiske Broncekultur, men selv om der her savnes et fransk Forbindelsesled, er det dog lidet sandsynligt, at man allerede paa det Tidspunkt besejlede den spanske Sø, hvis Udstrækning neppe har været mindre den Gang end i vore Dage¹. Det synes rimeligere at antage, at den iberiske Invasion har fulgt Vestkysten af Frankrig op til Kanalen, som det paa den Tid maa have været forholdsvis let at passere, hvis den overhovedet havde dannet sig, da det skete. Er der foregaaet en saadan Invasion af større Omfang, maa det imidlertid have været paa et forholdsvis tidligt Tidspunkt, før de fra Øst over Frankrig fremtrængende keltiske, galliske og germanske Folkeslag spærrede Vejen og trængte Ibererne tilbage til Middelhavslandene, men om det har været saa tidligt, at dette Element med Rette kan henregnes til Avtoktonerne, ved vi ganske vist ikke, og hele

¹ At Vesteuropa tidligere har ligget endog betydeligt højere end nu, kan der neppe være Tvivl om, men det er saa længe siden, at det kan lades ude af Betragtning her. Lord Avebury: Prehistoric Times 7 Ed. 1913. p. 415 (Kort).

dette Spørgsmaal er overhovedet saa vanskeligt, at det ialfald for Tiden er uløseligt, og den rent arkæologiske Side af Sagen er endnu ikke saa godt oplyst, at den kan yde Antropologien nogen synderlig Støtte.

At der navnlig paa Irland og i det sydvestlige England endnu i vore Dage findes et betydeligt Raceelement, som med fuld Ret kan betegnes som iberisk, er imidlertid hævet over al Tvivl, og at den iberiske Race har sin Rod i Afrika, er ialfald meget sandsynligt. Sergi betragter det som ganske afgjort, at hele den store Middelhavsrace med dens fire Underafdelinger, Pelasger, Libyer, Ligurer og Iberer, har haft en fælles Oprindelse med Udgangspunkt i det nordøstlige Afrika, fra Somalilandet til det nuværende Æthiopien, hvorfra den over Ægypten har udbredt sig dels mod Øst til Syrien og Lilleasien, dels mod Vest langs Middelhavets sydlige Kyst til Atlanterhavet med de kanariske Øer som Endestation, idet den efterhaanden har sendt Udløbere over Middelhavet til Grækenland, Italien og Spanien, der har udbredt sig videre op over Frankrig til de britiske Øer. Selvfølgelig har denne Bevægelse taget meget lang Tid, og Stamracens legemlige Ejendommeligheder har efterhaanden ændret sig en Del, men dog ikke mere, end at der endnu kan paavises en betydelig Overensstemmelse mellem Efterkommerne af dens yderste Udløbere og deres østafrikanske Forfædre, den Overensstemmelse, som førte Beddoe til at betegne Typen ikke blot som iberisk men netop som afrikanoid. Sergis Anskuelser om Middelhavsracens afrikanske Oprindelse støtter sig dels til hans egne og andre Forskeres Undersøgelser over de nordøstafrikanske Folkeslags Slægtskabsforhold, dels til Paavisningen af et udbredt afrikanoid eller negroid Element i Syditaliens nuværende Befolkning. Ved Livis historiske Undersøgelser er det imidlertid godtgjort, at der endnu saa langt ned i den historiske Tid som i Slutningen af Middelalderen fandtes talrige Neger-slaver ikke blot i Italien men endog i Sydfrankrig, hvor

Slaveriet endnu i den første Halvdel af det 17de Aarhundrede var en lovlig anerkendt Institution¹. Under disse Omstændigheder kan der selvfølgelig ikke tillægges de enkeltvis forekommende Individuer af negroid Type nogen afgørende Betydning med Hensyn til Spørgsmaalet om Middelhavs-racens Herkomst, og paa ganske lignende Maade forholder det sig med de 35 Individuer af afrikanoid Type, som Beddoe mener at have paavist i England. De kan meget godt nedstamme fra Forfædre, som har bragt Typen til England paa et forholdsvis sent Tidspunkt, i hvilken Henseende det vil være tilstrækkeligt at erindre om, at f. Eks. den romerske Invasion bevisligt førte adskillige Negere over Kanalen².

Hvorfra det silurisk-iberiske Element i Sydengland stammer, lader sig ikke for Tiden afgøre. Det har forlængst tabt det negroide Præg, som Ibererne eller deres Forfædre muligvis nok har havt paa et meget tidligt Tidspunkt, men det maa vel erindres, at herom ved vi absolut intet, og at Ibererne iøvrigt er et endnu ganske uklart historisk Begreb. De har neppe havt noget ensartet Racepræg, og det er ikke usandsynligt, at den saakaldte iberiske Type i England har udviklet sig paa engelsk Grund som en simpel Lokalttype, uden nogensomhelst Forbindelse med det iberiske Folk.

Sammenfatter vi nu, hvad der efter det i det foregaaende udviklede kan siges om Englands Avtoktoner, saa indskrænker det sig til, at der antageligt samtidig med den paa Fastlandet udbredte lavtstaaende Befolkning af Primigeniustypen i det sydlige England har levet en noget højere udviklet Befolkning med palæolitisk Kultur og af en Type, der ogsaa paa Fastlandet har været samtidig med Homo primigenius. De foreliggende Levninger af denne Urbefolk-

¹ L'Esclavage domestique au moyen âge. Bull. et Mém. Soc. d'Anthr. Paris V. Ser. T, X. 1909 p. 438.

² Th. Wright: The Celt, the Roman and the Saxon. pp. 308, 310.

ning er imidlertid saa sparsomme, at vi egentlig kun ved, at den har været til Stede i den ældre Kvartærtid, og at den ikke har været væsentlig anderledes bygget end den senere Befolkning, fra hvilken den rimeligvis kun afveg ved en mere robust Bygning og ved en kraftigere Tandbesætning, i hvilken Henseende den nærmer sig mere til Primigeniustypen. Af den Omstændighed, at England paa denne overordentlig fjerne Tid udgjorde en Del af det europæiske Fastland, maa det være tilladt at slutte, at denne avtoktone Befolkning har udgjort en Del af det øvrige Vest- og Mellemeuropas Urbefolkning og i det hele haft samme Bygning. Der kan ikke med Sikkerhed paavises Spor af den hverken i de senere forhistoriske Perioder eller i Nutiden, og det er derfor muligt, at den atter var forsvundet fra England i den neolitiske Tid, hvorfra vi har saa talrige Levninger, at vi kan danne os et nogenlunde tilfredsstillende Billede af den dalevende Befolkning; men endnu ved vi intet om Sammenhængen mellem den palæolitiske og den neolitiske Befolkning, og vi maa følgelig nøjes med mere eller mindre rimelige Formodninger, i hvilken Henseende det her kun skal bemærkes, at den pleistocene Pattedyrfauna, Elefanter, Flodheste, Næshorn, Løver, ikke kan antages at være udryddet af den samtidige palæolitiske Befolkning, men maa være forsvunden fra England som Følge af de indgribende klimatiske Forandringer, som Istiden medførte. Skønt det pleistocene Menneske vel nok har været bedre i Stand til at tilpasse sig efter de nye Livsbetingelser end disse store Pattedyr, saa var dets Tilværelse dog saa nøje knyttet til dem, at der er al Grund til at antage, at det har fulgt med dem, da de trak sig tilbage mod Øst og Syd, og at Mennesket først er vendt tilbage til England, efterat de klimatiske Forhold atter havde forandret sig. Herom ved vi imidlertid intet, og foreløbig er Udsigterne til, at vi nogensinde faar det at vide, yderst ringe, men er vi saaledes henviste til at nøjes med For-

modninger i Stedet for Kendsgerninger, saa er der dog ikke derfor nogen Anledning til at blive staaende ved de Formodninger, der tilfredsstillede Arkæologerne for et halvt Aarhundrede siden. Navnlig vil det være paa Tide at skrinlægge Formodningen om, at det palæolitiske Menneske ved Istidens Ophør trak sig tilbage til det arktiske Amerika ad den meget omtalte hypotetiske Landbro fra Skotland over Færøerne og Island til Grønland og saaledes bidrog til Befolkningen af det amerikanske Fastland. Hvis der nogensinde har eksisteret en saadan Forbindelse, er den ganske sikkert bleven afbrudt længe før Istidens Begyndelse, og da der intet Sted paa hele denne Vej er fundet det mindste Spor af en forhistorisk Befolkning, er det ganske uberettiget at opretholde en Teori, der er absolut uforenelig med, hvad vi nu ved om disse Forhold, og hvad dermed staar i Forbindelse. Saavidt vi kan overse Sammenhængen, har Isranden under den store Nedisning strakt sig langs den 50de Breddegrad, lidt nordligere mod Vest, lidt sydligere og med en mere indskaaren Linie mod Øst, over hele Europa indtil henimod det aralokaspiske Hav, hvorfra den bøjede mod Nord og Nordøst uden om det store sibiriske Lavland, der aldrig har været dækket af nogen egentlig Isbræ. Langs hele denne Isrand og rimeligvis ganske tæt op til den levede der Mennesker, hvis væsentligste Næring har været Rensdyret og andet Landvildt, og som rykkede længere nordpaa, efterhaanden som Isdækket smeltede bort og Isranden trak sig tilbage; men Havet Nord for de britiske Øer var allerede den Gang saa dybt, at det ikke kan have været dækket af nogen fastliggende Isbræ. Det har rimeligvis ligesom det nordligste Polarhav i vore Dage været dækket af svære drivende Ismasser, og de golde Klippeøer, som ragede op af det, har i det højeste egnet sig til Rugepladser for de vilde Havfugle; men om en endog blot midlertidig Bebyggelse af Mennesker har der ganske sikkert ikke været Tale, før Klimaet var bleven langt mildere

og Kulturen var saa vidt fremskredet, at Mennesket var i Stand til at besejle det aabne Hav, og for Islands Vedkommende ved vi med Sikkerhed, at denne store Ø fik sin første sparsomme Befolkning i Begyndelsen af det 9de Aarhundrede. Nordeuropas postglaciale Befolkning trak sig overhovedet aldeles ikke tilbage, den gik frem, udbredte sig efter den tilbagevigende Isrand, saa langt den kunde komme, og har nogen Del af den forladt Europa, vil det kun sige, at den har udbredt sig mod Øst over det nordlige Sibirien, uden at der forøvrigt vides noget om, at der her har været Plads til en saadan Udbredelse, der heller ikke kan betegnes som et Tilbagetog. Paa de britiske Øer maa de sidste Levninger af den ældste postglaciale Befolkning naturnødvendigt søges i det nordlige Skotland med Ørkenøerne og muligvis Shetlandsøerne. Længere kunde de ikke komme, og Spørgsmaalet er saa blot, om der her har levet Folk, som kan betragtes som relativt ublandede Efterkommere af dem, eller om der ikke, maaske endnu før Isen var forsvundet fra Skotland, var trængt nye Elementer frem fra Fastlandet, som havde udryddet eller blandet sig med dem i saa stort Omfang, at de ikke har kunnet holde sig som Urbefolkning. Herom ved vi absolut intet, men der er dog nogen Grund til at formode, at det skarpe Modsætningsforhold mellem Pikterne og de sydligere Folkeslag, som holdt sig endnu langt ind i den historiske Tid, antyder, at Pikterne var en uovervunden og ublandet Rest af den ældste postglaciale Befolkning, som under uafbrudt Kamp med de sydfra fremtrængende Folkeslag havde udviklet den ejendommelige Nationalkarakter, som findes bevaret hos Nutidens ægte Skotter, medens Irlænderne, hvis Kamp for Friheden begyndte langt senere, under en langvarig fredelig Tilværelse udviklede en ganske anden Nationalkarakter. Vi er her inde paa den rene Spekulations vildsomme Veje, men før vi forlader dem, skal det dog tilføjes, at Irland, som allerede berørt i det foregaaende, neppe er blevet be-

folket af palæolitiske Elementer, som sikkert har havt vanskeligt ved at komme saa langt bort fra Fastlandet. Irlands Bebyggelse forudsætter med andre Ord en mere fremskreden Kultur, som Øens Frugtbarhed tillod de første Nybyggere at udvikle til en betydelig Højde under fredelige Forhold, indtil dens Befolkning var bleven saa talrig, at den havde let ved at modstaa fjendtlige Indfald af saa ringe Omfang, som dem der kunde være Tale om før Vikingetiden. At Romerne lod Øen ligge, skønt Agricola mente, at den kunde erobres og Besiddelsen af den sikres med en Legion og et tilsvarende Tal af Hjælpetropper, er vel nok det bedste Bevis for, at den end ikke var let tilgængelig for Fjender i større Mængde.

Er det saaledes kun lidt, der er at sige om de britiske Øers ældste, palæolitiske Befolkning, saa maa det heller ikke glemmes, at den efter al Sandsynlighed har været overmaade sparsom. At der er fundet saa faa Skeletdele, som med Sikkerhed kan henhøres til dette meget lange Tidsrum, er ikke saa mærkeligt i Betragtning af disse Tings ringe Holdbarhed. Derimod er den forholdsvis ringe Mængde af praktisk talt uforgængelige Stenredskaber et sikkert Vidnesbyrd om, at Mennesket den Gang var et sjældent Væsen. Saadanne Redskaber er ganske vist fundne i betydelig Mængde paa Steder, hvor det maa antages, at Urbefolkningen fortrinsvis har havt sit Tilhold, men der er store Dele af Landet, hvor man aldrig eller dog kun ganske undtagelsesvis har fundet dem, og naar man tager i Betragtning, hvor lange Tidsrum, der er Tale om, og hvor faa af disse Redskaber der bærer Spor af virkeligt Slid ved langvarig Brug, fordi de var lette at fremstille og Materialet billigt, forstaar man, at den Befolkning, der har forfærdiget og benyttet dem, maa have været meget sparsom i Forhold til Landets Størrelse. Det er forøvrigt i god Overensstemmelse med, hvad man ved om nulevende primitive Folkeslag, der væsentligst ernære sig ved Jagt. De nordamerikanske Indianere var saaledes meget faatallige i For-

hold til det store Areal, de strejfedes om paa, før Europæerne tog Landet i Besiddelse. De kunde lejlighedsvis forene sig i større Skarer til Krig eller til Jagt paa de store Bøffelflokke, men ellers levede de spredt i smaa Samfund, fordi større Samfund overhovedet ikke kan leve af Jagt alene. Gennem hele den lange palæolitiske Periode maa Forholdene paa de britiske Øer saa vel som i det øvrige Europa have været af samme Natur, blot endnu langt mere primitive og Avtoktonernes ringe Antal, der var en Følge af deres lave Kulturtrin, var samtidig Aarsagen til, at Kulturen skred saa langsomt frem.

Mellem den palæolitiske og den neolitiske Kulturperiode er der ingen skarp Grænse, og vi er ikke endog blot tilnærmelsesvis i Stand til at angive, hvornaar den første holdt op og den anden begyndte; men hvor ubestemt dette Tidspunkt end er, maa vi dog holde paa, at selv de ældste af de bevarede Gravhøje tilhører den neolitiske Periode, og fra den foreligger der et saa omfattende Materiale af Kranier og andre Skeletdele, at vi er i Stand til at danne os et ialfald nogenlunde klart Billede af de britiske Øers neolitiske Befolkning. De ældste engelske Gravhøje hidrører dog ikke fra den neolitiske Kulturperiodes første Afsnit eller rettere sagt, deres Optræden betegner ikke Skellet mellem den palæolitiske og den neolitiske Kultur, der adskilles af en Overgangsperiode af betydelig Varighed. Denne Overgangsperiode, den saakaldte mesolitiske Tid, er endnu saa lidet kendt og saa vanskelig at afgrænse i rent arkæologisk Henseende, at vi her maa indskrænke os til at konstatere dens Tilstedeværelse uden at kunne gaa nærmere ind paa dens særlige Karakter i de forskellige Egne af Europa. Paa de britiske Øer er der kun fundet faa sikre Spor af den¹, og Levninger af Mennesker kender man slet

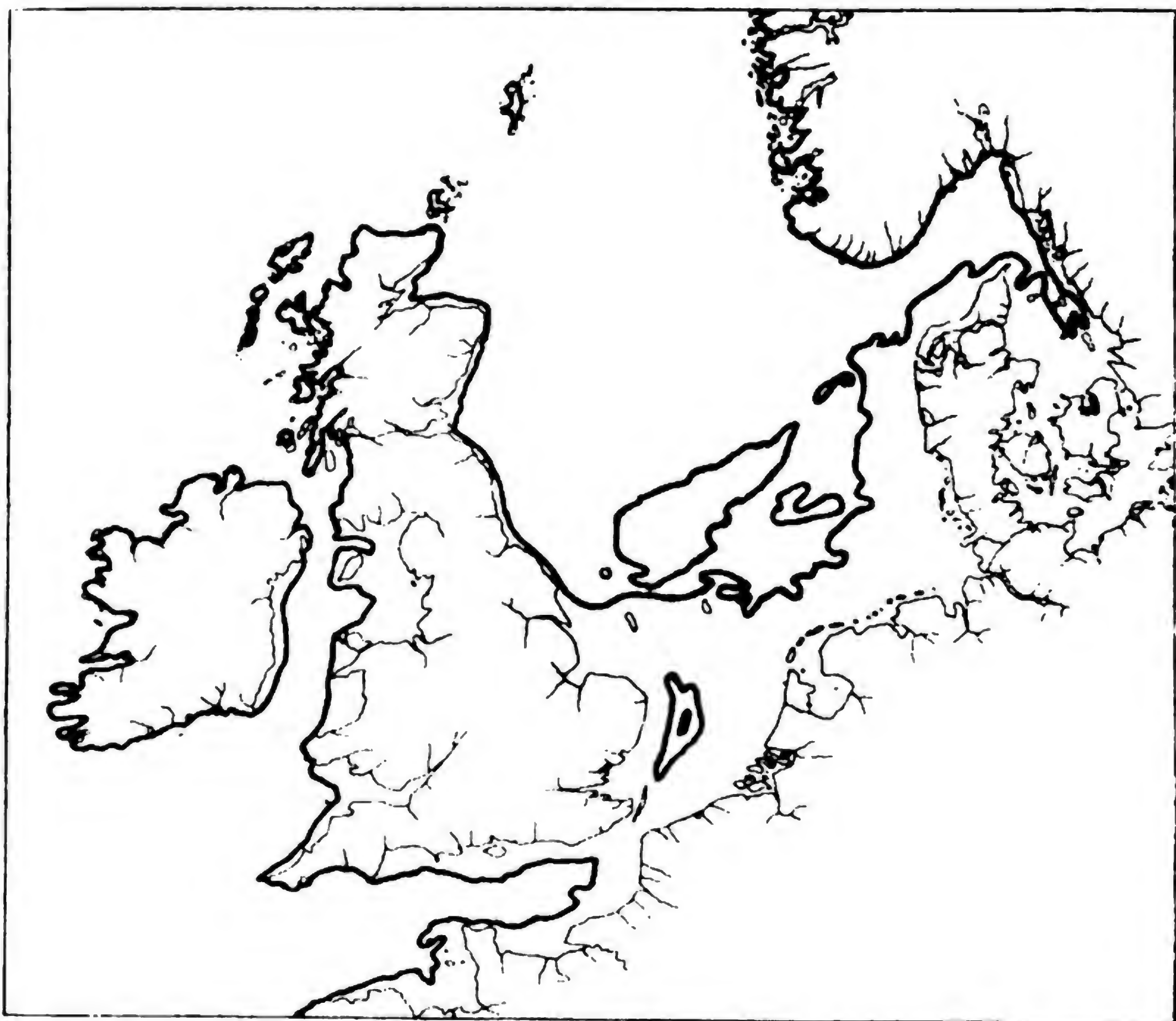
¹ Saaledes ved Oban og paa Oronsay, Argyllshire. J. Anderson: Proc. Soc. Ant. Scotland. Vol. XXIX, 1895.

ikke, ligesaa lidt som fra den senere, til den nordiske ældre Stenalder svarende ældste Del af den egentlige neolitiske Periode, som derfor i antropologisk Henseende ubetinget begynder med de ældste Gravhøje. Det maa dog straks og udtrykkelig bemærkes, at disse Høje kun kan have indeholdt Resterne af en ringe Del af Landets samtidige Befolkning. De er lidet talrige og uden Tvivl opførte af og for de rige Slægter, medens den mindre velstillede Del af Befolkningen maa have begravet deres døde paa en mindre bekostelig Maade, og det vil derfor ikke være tiladt at opfatte de i disse Gravhøje fundne antropologiske Typer som et almengyldigt Udtryk for hele Befolkningen. Højene var Familiebegravelser, som ofte har været benyttede gennem lange Tider, og som efter al Sandsynlighed kun undtagelsesvis ogsaa har tjent til Hvilested for Trælle eller andre Personer af lavere Stand. Der kan neppe være Tvivl om, at de store Gravhøje er et Udtryk for, at der paa den Tid, da de blev opførte, var indtraadt en social Sondring mellem en Overklasse og en Underklasse, og Spørgsmaalet bliver da, om Overklassen havde udviklet sig indenfor for Landets egen Befolkning og antaget en fra Fastlandet indført, ny Gravskik, eller om den repræsenterer et nyt Befolkningselement, der var indvandret fra Fastlandet og havde medbragt denne Gravskik. Denne sidste Anskuelse har hidtil været almindelig, men den kan hverken bevises eller modbevises paa afgørende Maade ad arkæologisk Vej. Gravhøje af den store kamrede Type, Jættestuerne, findes som bekendt udbredte over en stor Del af Europa, Asien og Nordafrika, og den Skik at begrave de Døde i saadanne Høje er sandsynligvis kommen forholdsvis sent til England, men hverken Højene selv eller de Ting, der findes i dem, afgiver noget sikkert Bevis for, at det Folk, der indførte eller optog denne Megalitikultur, var nyt. At der ved den Tid, da denne Gravskik kom i Brug i England, er foregaaet endog betydelige Forskydninger mellem Europas Folke-

slag, er rimeligt nok, men vi ved intet om dem, og Formodningen om, at Skikken var ejendommelig for den saakaldte ariske Race, støtter sig udelukkende til den endnu ikke beviste og lidet sandsynlige Formodning om, at der overhovedet nogensinde har eksisteret en saadan Race. Hvorledes det nu end forholder sig hermed, er det sikkert, at der ikke kendes noget arkæologisk Forhold, som paa afgørende Maade beviser, at Megalitkulturen er kommen til England med et Folk, som har gjort sig til Herre over Landets ældre Befolkning og derved skabt den sociale Lagdeling, som de store Gravhøje er et Udtryk for. Muligheden af, at det forholder sig saaledes, er imidlertid til Stede, og det skal nu undersøges, om de antropologiske Forhold afgiver noget Holdepunkt for denne Antagelse.

Det maa da først erindres, at England var i landfast Forbindelse med Kontinentet endnu længe efter Istidens Ophør. Hvor længe det varede, inden denne Forbindelse blev afbrudt, ved at Landet sænkede sig, ved vi ikke, men vi ved dog saa meget, at ialfald Danmark og det sydlige Sverige, muligvis ogsaa det sydlige Norge var beboet af Mennesker, der i kulturel Henseende tilhørte den ældste neolitiske eller ialfald den mesolitiske Periode paa en Tid, da Landet laa saa højt, at Jylland og de danske Øer var i landfast Forbindelse med Sverige og Østersøen dannede et lukket Indhav, som kun stod i Forbindelse med Nordsøen ved smalle Flodløb. Efter al Sandsynlighed var den sydlige Del af Nordsøen paa denne Tid tørt Land i en Udstrækning, som vel ikke kan angives med Sikkerhed, men som med nogen Rimelighed kan formodes at have været begrænset af Kurven for 40 Favnes Dybde i Nutidens Nordsø. Man vil neppe fejle meget ved at lægge den britiske Halvøs Kystlinie i den ældste neolitiske Tid ved denne Kurve, hvorved den faar et Forløb som paa hостаende Kortskitse. Denne Kurve ligger nu ganske tæt ved Skotlands og Nordenglands Kyst indtil Flamborough Head,

hvorfra den løber mod Øst, indtil den nord for Zuydersøen bøjer mod Nord langs den jyske Halvø i en Afstand af henved en Snes Mil, for endelig i Højde med Hanstholm at bøje mod Øst ind i Skågerak. Syd for England antyder denne Kurve en smal Havbugt, der strakte sig tæt ind mod Strædet ved Dover, og paa Vestkysten omslutter den Bristolkanalen, Cardiganbugten og det irske Hav med Øen

Den britiske Halvøs sandsynlige Kystlinie ved Niveau ca. 40 Favne under Havfladen.

Man, medens Kanalen mellem England og Irland iøvrigt var aaben. Den britiske Halvø udgik saaledes fra det nordvestlige Hjørne af Mellemeuropa, og under Forudsætning af, at Formodningen om dette Niveau er rigtig i Hovedtrækene, hvad vægtige Grunde taler for, maa de britiske Øer hovedsagelig have modtaget deres postglaciale Befolkning fra denne Side, uden at det derfor kan benægtes, at mindre Dele af den kan være indvandret sydfra langs den franske

Kyst. Forholdet har da antageligt været det, at Mennesket efter Istidens Ophør fra det sydlige Mellemeuropa er trængt frem mod Nord og omtrent samtidigt har befolket saavel Nordtyskland med Danmark og Sverige som den britiske Halvø. Om det har været den vestligste Dæl af den nordgaaende Folkestrøm, der over det nuværende Belgien er drejet ud paa Halvøen, eller om der fra den jyske Halvø er vandret Folk over Nordsøsletten mod Vest langs Kysten af Nordsøbugten, ved vi ikke noget om, men det er vel det naturligste at antage begge Dele. Under alle Omstændigheder synes det sikkert, at det er de samme Folkeslag — hvis man kan bruge dette Udtryk om de vistnok meget smaa Flokke, der har været Tale om — der har befolket alle disse Egne og rimeligvis strejft vidt omkring, snart i den ene Retning og snart i den anden, inden de omsider faldt til Ro og dannede de større fastboende Samfund, som de store Gravhøje antyder.

Vi savner endnu en sikker Kronologi for de forskellige Former af engelske Gravhøje. Den traditionelle Sondring mellem ældre long barrows og yngre round barrows, Langdysser og Runddysser¹, som hidtil har behersket den forhistoriske Antropologi i England, er neppe tilstrækkelig begrundet, og der tiltrænges i høj Grad en kritisk Revision af hele dette Spørgsmaal, der har faaet en særdeles vidtrækkende Betydning ved Thurnams noksom bekendte Sætning »long barrows — long skulls, round barrows — round skulls«, hvorefter Langdysserne skal hidrøre fra en ældre, langskallet, Runddysserne fra en yngre,

¹ Naar det engelske barrow her og i det følgende oversættes ved Dysse og ikke ved Høj, er det fordi det udelukkende betyder Gravhøj, og fordi man ved Langhøje og Rundhøje i Danmark fortrinsvis forstaar Høje fra Bronze- eller Jernalderen, som ikke dækker over større Stensætninger, men det skal udtrykkelig bemærkes, at jeg ved Langdysser og Runddysser her udelukkende tænker paa de engelske, lange og runde barrows og ikke paa de særegne Gravformer, der betegnes saaledes hos os.

kortskallet Befolkning. At denne Sætning rummer en Del, men ogsaa kun en Del af Sandheden, er sikkert. Der er ingen Tvivl om, at de i Langdysserne fundne Kranier gennemgaaende er noget længere end dem, der hidrører fra Runddysserne, men Forskellen er langt mindre end sædvanligvis antaget, og den Fremstilling af Sagens Sammenhæng, der navnlig er bragt i Omløb af John Lubbock, og hvorefter der slet ikke findes Kortskaller i Langdysserne eller Langskaller i Runddysserne, er i høj Grad misvisende¹. Heller ikke er det bevist eller blot sandsynliggjort, at de engelske Langdysser virkelig er en ældre Gravform end Runddysserne. Meget taler for, at lokale Forhold har spillet en betydelig større Rolle, end man hidtil har antaget, og den ringe Mængde Gravgoods, der er funden i alle disse Høje, gør det overmaade vanskeligt at bestemme deres Tidsfølge; men hertil kommer endvidere, at Broncen, som i Danmark og det øvrige Nordeuropa betegner det store kulturelle Vendepunkt ved Stenalderens Slutning, ikke har denne Betydning i England, hvor de Metaller, hvorefter Broncen fremstilledes, forekommer saa let tilgængeligt, at ganske primitive Kobber- eller Bronceredskaber, som Naale eller Knive, kan være kommen i Brug paa et meget tidligt Tidspunkt, uden at man derfor kan paastaa, at dette kulturelle Fremskridt har indledet en helt ny Kulturperiode. Indtil disse Forhold foreligger nærmere belyste, vil det imidlertid være nødvendigt at blive staaende ved den gamle Søndring mellem Langdysser og Runddysser, saaledes som den er fastslaaet af Thurnam, Bateman, Greenwell, Mortimer, Borlase, Dawkins, Evans og alle de mange andre udmærkede Arkæologer, som for et halvt Hundrede Aar siden undersøgte disse Høje i saa stort Omfang, at man senere har ment at kunne slaa sig til Ro med det, de udrettede paa en Tid, da man endnu ikke var naaet saa vidt paa Fastlandet, at der kunde være Tale om en virkelig

¹ Avebury: Prehistoric Times. 7 Edit. London 1913 p. 145.

komparativ Arkæologi, der kunde klarlægge den neolitiske Kulturs Kronologi i dens Helhed.

Thurnams Sætning har ved sin kategoriske Form havt en meget betydelig Indflydelse paa alle senere Fremstillinger af Englands forhistoriske Antropologi, og de positive Oplysninger, hvorpaa han støttede den, gjorde et overbevisende Indtryk; men der fremkom i den følgende Tid en Mængde nyt Materiale, som gjorde det nødvendigt at modificere Teorien, uden at man dog derfor opgav det formelle Udtryk for den. Naar man nu vil prøve dens Rigtighed, bør man da heller ikke holde sig til dette Udtryks Ordlyd, men til den ændrede Opfattelse af Sammenhængen, som navnlig Rolleston var den meget indsigtsfulde Talsmand for, idet han hævdede, at der i Langdysserne, som kun indeholdt Redskaber af Sten og Ben, udelukkende fandtes dolikokefale Kranier, medens der i Runddysser, som tillige indeholdt Bronceredskaber, fandtes baade dolikokefale og brakykefale Kranier i næsten lige stort Antal. Rolleston gør ikke noget Forsøg paa at forklare, hvorledes Thurnam var kommen til det Resultat, at der kun fandtes brakykefale Kranier i Runddysserne, men naar man gennemgaar det Materiale, som Thurnam har havt til Raadighed, og som for største Delen findes beskrevet og afbildet i *Crania Brittanica*, kan man vanskelig frigøre sig for den Tanke, at Thurnam har delt det i to Grupper efter Kranernes relative Bredde uden at have fuld Sikkerhed for, at alle de smalle Kranier virkelig var fundne i Langdysser og alle de brede i Runddysser, hvis han da ikke har skudt Undtagelserne fra den Regel, han mente at have opdaget, til Side som betydningsløse Tilfældigheder. Hans ældre og mere forsigtige Medarbejder ved Udgivelsen af *Crania Brittanica*, J. B. Davis, delte ikke hans Anskuelser og har udtrykkelig erklæret, at Kranierne fra Langdysserne »are far from being uniformly dolicocephalic«¹,

¹ *Crania Brittanica*, London 1865. Vol. I p. 232 note.

men da Thurnam senere fremsatte og forfægtede sin egen Mening¹, tog Davis ikke bestemt Afstand fra ham, og forøvrigt er en stor Del af det Materiale, de havde til Raadighed, faktisk mindre godt oplyst med Hensyn til Fundforholdene.

Rolleston, som ikke har publiceret hele det Materiale, han for sit Vedkommende har havt til Raadighed, men kun udvalgte Stykker², har uden Tvivl havt nøjagtige Oplysninger om Fundforholdene fra Greenwells Undersøgelser, men han har ikke været i Stand til at frigøre sig fuldstændigt fra Paavirkning af Thurnams Sætning, og det Resultat, han kom til, er derfor nok rigtigere end Thurnams, men dog endnu ikke helt rigtigt. Hvorledes det i Virkeligheden forholder sig med Sammenhængen mellem Kranernes og Dyssernes Form, har man først faaet fuld Klarhed over, da Schuster for en halv Snes Aar siden offentliggjorde sine tabellariske Oversigter med korte Beskrivelser af de i Oxford Museet opbevarede Kranier fra Langdysser og Runddysser, hvoraf den overvejende Del hidrører fra Greenwells Udgravninger og saaledes er det samme som Rollestons Materiale³. Schuster synes ikke at have indladt sig paa nogen Kritik af de foreliggende Oplysninger om Fundforholdene, og hans Materiale er ikke saa stort som Thurnams, men den ganske objektive Maade, hvorpaa han har behandlet det, giver hans Arbejde en særlig Værdi. Det fremgaar ikke af Schusters korte Tekst, at han har været opmærksom paa den betydelige Uoverensstemmelse mellem hans egne Resultater og Thurnams og Rollestons, men forøvrigt er der saa stor Forskel paa de anvendte Metoder, at denne Uoverensstemmelse

¹ On the two principal forms of ancient British and Gaulish skulls. Mem. Anthropol. Soc. London I. 1863. III, 1867.

² W. Greenwell: British Barrows. Oxford 1877. Suppl.

³ The Long Barrow and Round Barrow Skulls in the Department of Comparative Anatomy, The Museum Oxford. Biometrika IV. 1905 p.351.

heller ikke er umiddelbart iøjnefaldende. Thurnam og navnlig Rolleston lagde Hovedvægten paa den almindelige anatomiske Beskrivelse af Kranierne, medens Schuster har talrige Maal, som han supplerer med kortfattede Oplysninger om de enkelte Kraniers Tilstand.

Hvor stor Uoverensstemmelsen er, fremgaar med største Tydelighed af de summariske Gennemsnit af Kraniernes relative Bredde, som efter de ældre Forfattere kan beregnes til ca. 71 for Langdyssekranierne og 81 for Runddyssekranierne¹, medens den for Schusters Rækker udgør henholdsvis 75,5 og 77,2. Thurnams og Rollestons Fremstillinger tillader ikke nogen gennemført Adskillelse mellem mandlige og kvindelige Kranier. Efter Schusters Undersøgelser er Forholdet i den Henseende følgende:

	Mænd.	Kvinder.
Langdysser	74,93 (16)	76,33 (12)
Runddysser	76,70 (30)	77,73 (33).

Under Hensyn til det ringe Antal af Individuer i hver enkelt Gruppe er Forskellen saa ubetydelig, at den for en rent statistisk Betragtning er uden Interesse, men sammenholdt med Thurnams Opgørelse af den, viser den dog saa meget, at der i det højeste kan være Tale om at slaa fast som nogenlunde sikkert, at Kraniernes gennemsnitlige Breddeindeks kun er et Par Enheder større i Runddysserne end i Langdysserne. I Overensstemmelse hermed fremgaar det af den følgende Rækkeopstilling af Kranierne, at der blandt dem fra Langdysserne var 7 af 28 og blandt dem fra Runddysserne 25 af 63 med en Breddeindeks paa 80 og derover, en Forskel der heller ikke kan kaldes betydelig.

¹ Smlgn. Topinard: *Éléments d'Anthropologie générale*. Paris 1885 p. 385.

Kraniets Breddeindeks	Langdysser		Runddysser	
	Mænd	Kvinder	Mænd	Kvinder
66	1	—	1	—
67	—	—	2	—
68	—	—	1	—
69	2	—	1	2
70	—	1	1	1
71	1	—	1	—
72	3	—	2	2
73	1	1	—	1
74	—	2	2	3
75	1	3	1	2
76	—	2	1	2
77	1	—	2	1
78	2	—	—	5
79	—	—	3	1
80	1	—	1	2
81	1	2	3	3
82	1	—	3	4
83	—	—	3	1
84	1	—	1	2
85	—	—	—	—
86	—	1	1	—
87	—	—	—	—
88	—	—	—	1

Det vilde nu ganske vist være urigtigt at lægge altfor megen Vægt paa et saadant isoleret og lidet vigtigt Træk som Hovedets Breddeindeks, men det er nødvendigt at undersøge, hvorledes det forholder sig netop med dette Træk, fordi det er det, der har givet Anledning til, at man med saa stor Styrke har fastholdt Teorien om en essentiel Forskel mellem Kranierne i de engelske Langdysser og Runddysser og dermed mellem Englands Befolkning i de dertil formentlig svarende Tidsperioder. Hvor ringe Betydning det i Virkeligheden har, fremgaar bedst af en nær-

mere Undersøgelse af Kranernes absolute Længde og Bredde, hvorefter deres Breddeindeks er beregnet. Efter Schusters Maalinger var disse Dimensioner (i Millimetre) følgende:

	Langdysser		Runddysser	
	Mænd	Kvinder	Mænd	Kvinder
Længde ...	190,6	182,6	188,6	177,9
Bredde	142,4	138,6	144,8	136,6

Sammenholder man disse Tal med Breddeindices, vil det ses, at Forskellen for de mandlige Kraniers Vedkommende ligger i, at de i Langdysserne er to Millimetre længere og samtidig lidt over to Millimetre smallere end i Runddysserne, medens de kvindelige Kranier er lidt over fem Millimetre længere, men til Gengæld to Millimetre bredere. Hvis Antallet af Kranier i hver af de fire Grupper havde været større eller mindre, vilde Forholdet sikkert have været et ganske andet, og det samme vilde være Tilfældet, hvis man maalte en anden Samling af saadanne Kranier i lignende Antal. Man vilde rimeligvis i det hele og store komme til det samme almindelige Resultat, at Langdyssernes Kranier er lidt mere dolikokefale end Runddyssernes, men Forskellen vilde sikkert være meget ringe, og ganske lignende Forhold finder man ved Undersøgelse af Kranernes øvrige Maal. For et enkelt vigtigt Træks Vedkommende, Næsens relative Bredde, er der endog slet ingen nævneværdig Forskel, idet dens Indeks paa mandlige Kranier fra Langdysser er 49,0 og fra Runddysser 49,1, paa kvindelige henholdsvis 49,1 og 48,9.

Man kan ikke afvise dette noget overraskende Resultat med den Indvending, at Schusters Materiale er for lille, hvad det selvfølgelig vilde være, hvis der var Tale om at benytte det til en nøjagtig Bestemmelse af en Types eller Races kraniologiske Ejendommeligheder. Det er tilstrækkelig stort til at give et ganske almindeligt Indtryk af Lighed eller Forskel mellem to Grupper af Individier, og der

er ingen Anledning til at søge denne Ligheds eller Forskels Størrelse nærmere bestemt, før der foreligger et betydeligt større Materiale, men det er interessant at sammenholde Resultatet af Schusters paa en vis Maade rent mekaniske Arbejde med Rollestons Udtalelser, der støtter sig til et langvarigt og indgaaende anatomisk Studium af det selv samme Materiale. Rolleston var uden al Tvivl saa kundskabsrig og samvittighedsfuld en Forsker, som nogen af dem, der hidtil har beskæftiget sig med Englands forhistoriske Antropologi, og hans personlige Skøn over Forskellen mellem de to Grupper af Kranier i Greenwells Samling er sikkert saa rigtigt, som et saadant personligt Skøn overhovedet kan være. Naar Rolleston derfor erklærer, at der var saa stor Forskel mellem de her omhandlede Kranier fra Langdysser og fra Runddysser, at de »could at once be selected, even by a person devoid of any anatomical knowledge«, saa er det unægtelig et Vidnesbyrd af betydelig Vægt, og naar han gentagende betoner saadanne Ejendommeligheder som den meget hyppige Forekomst af en vis »ill-filledness« hos de Kranier, der tilhører de tidligere Perioders Skeletter og en ligesaa hyppig Grovhed (ruggedness) hos Kranierne fra den senere Tid, saa tvivler man ikke om, at hans øvede Øje virkelig har set disse Ejendommeligheder. I og for sig er Forskelligheder af denne Art da heller ikke uforenelige med Lighed eller ringe Ulighed i de maalte Dimensioner, og Spørgsmaalet bliver da blot, hvad man skal tillægge størst Betydning. Efterat man i en lang Aarrække har ment, at den kranimetriske Metode var den eneste rigtige, er man nu fra mange Sider tilbøjelig til at frakende den al Værdi, fordi den har skuffet de overdrevne Forventninger, man stillede til den, men heller ikke ved den rent deskriptive Metode er man i Stand til at løse de mange vanskelige Spørgsmaal i den komparative Kranilogi, og Maalingerne har fremdeles en betydelig Værdi — naar man benytter dem rigtigt. Den kranio-

metriske Metode har imidlertid ført Rolleston og mange andre udmærkede Forskere af den ældre Skole ind paa en doktrinær Arbejdsmaade, som maatte slaa fejl af mange Grunde, men navnlig fordi de overvurderede Betydningen af Kranernes relative Bredde eller rettere sagt af det numeriske Udtryk for dette, Hovedets Breddeindeks. Skylden for dette endnu meget almindelige Fejlsyn paahviler ikke Anders Retzius, som opfandt dette Udtryk og først foreslog at dele Menneskeracerne i Dolikokefaler og Brakykefaler. Det var langt fra hans Tanke, at et saadant isoleret Træk var tilstrækkeligt til at karakterisere dem, og han forstod meget godt, at saadanne Betegnelser som dolikokefal eller brakykefal ikke har større Værdi end Betegnelser som lang eller kort, stor eller lille, lys eller mørk, og at Grænsen mellem Dolikokefali og Bradykefali nødvendigvis maatte være rent konventionel. Det forstod Rolleston selvfølgelig ogsaa, men han var behersket af Forestillingen om, at der alligevel var en Væsensforskel mellem de gamle engelske dolikokefale og brakykefale Kranier, fordi han arbejdede under Paavirkning af Thurnams Teori, hvis kategoriske Form bød en let og naturlig Løsning af det gamle Spørgsmaal om de britiske Øers fundamentale Stamracer, der var i god Overensstemmelse med, hvad man paa den Tid mente og tildels endnu mener om de oprindelige Raceforhold paa Fastlandet. Det tilsvarende Materiale fra Nord- og Mellem-europa var paa hans Tid endnu sparsomt og ufuldstændigt bearbejdet, og den arkæologiske Kronologi var højst usikker.

Det vil her være paa sin Plads at erindre om, at mange fremragende engelske Arkæologer som Th. Wright, Evans og andre havde en Opfattelse af de forhistoriske Perioder, som stod i absolut Modstrid med den, hvortil Rolleston sluttede sig, og hvis fornemste Repræsentant var Lubbock. De benægtede ikke Menneskets høje Ælde paa de britiske Øer, eller at de gamle Briter havde levet i en Stenalder, men de anerkendte ikke den af danske Arkæologer opstillede

Tredeling af den førromerske Periode i en Sten-, en Bronze- og en Jernalder for Englands Vedkommende: Nu er det vel nok muligt, at denne Tredeling oprindelig var noget forhastet, og navnlig var det forhastet at slutte fra Forholdene i Danmark til Forholdene i England, men Tredelingens Modstandere havde ikke Ret i helt at benægte den britiske, før-romerske Bronzealder, selv om Bronzekulturen ikke naaede den Udvikling i England som i Danmark, før den blev afløst af den romerske Bronzekultur. Det er allerede i det foregaaende sagt, at den oprindelige britiske Bronzekultur havde en ganske anden Karakter end den skandinaviske, for saavidt som det navnlig er umuligt at fastsætte et bestemt Tidspunkt for dens Begyndelse, fordi man efter al Sandsynlighed allerede meget tidligt har anvendt ganske primitive Kobber- eller Bronceredskeer, men heraf følger, at den Opfattelse af den forhistoriske Kronologi, som Rolleston og hans arkæologiske Medarbejder Greenwell havde dannet sig i Tilslutning til Lubbock, hvilede paa et meget usikkert Grundlag, og netop derfor var det overmaade naturligt, at de søgte at underbygge den ved at hævde Rigtigheden af den af Thurnam opstillede, rent antropologiske Teori.

Medens den forhistoriske Kronologis Hovedtræk forlængst er fastslaaet for Danmarks og det øvrige Nordeuropas Vedkommende, er man paa de britiske Øer endnu ikke naaet stort videre, end man var, da Lubbock og Wright fremsatte deres stærkt divergerende Anskuelser om disse Spørgsmaal, og meget taler for, at man vil blive staaende ved den Opfattelse, at der overhovedet ikke er nogen Grund til at udsondre den før-romerske Bronzealder som en selvstændig Kulturperiode. Det er muligt, at man kan gøre det for Irlands Vedkommende, fordi dette Europas Eldorado har sin egen Forhistorie, men i England er det tvivlsomt, og i Skotland har Stenalderen uden Tvivl vedvaret lige til langt ind i den romerske Periode. I saa Fald vilde

det være naturligt at henhøre saavel Langdysser som Runddysser til Stenalderen og dele denne i et ældre og et yngre Afsnit med en afsluttende Overgangsperiode, men det maa dog ikke overses, at denne Deling nødvendigvis maa blive højst usikker, fordi Gravgodset i de engelske Dysser er meget sparsomt, ligesom heller ikke Indførelsen af Ligbrændingen sætter noget skarpt Skel, om der end ikke kan være Tvivl om, at det er en senere Gravskik, der ialfald var ukendt i Stenalderens første Afsnit. I Danmark er man ikke i Tvivl om, at Ligbrænding først blev indført længe efter Stenalderens Ophør og Bronzealderens Begyndelse, og de kendte Eksempler paa Forekomsten af delvis brændte Menneskeknogler i de store Jættestuer kan uden Vanskelighed forklares paa anden Maade¹. Derimod kan det neppe benægtes, at adskillige engelske Fund af delvis brændte Knogler tyder paa en virkelig, men ufuldstændig Ligbrænding af rituel Natur, og det maa heller ikke overses, at en fuldstændig Ligbrænding paa aabent Baal har været en vanskelig Proces, der har krævet en meget stor Mængde Brændsel, som det i mange Egne kan have været umuligt eller dog meget besværligt at tilvejebringe. Ligbrændingen kan være bleven afbrudt ved regnfuldt Vejr, hvorefter det kan være bleven nødvendigt at begrave Resterne af det kun delvis forbrændte Lig, men i det Hele maa det dog antages, at Ligbrændingen er en senere Begravelsesform, hvis Indførelse betegner et virkeligt Vendepunkt i den kulturelle Udvikling, selv om den ikke er kommen pludseligt. Det er meget rimeligt, at der har været en Overgangsperiode, i hvilken man anvendte baade den gammeldags Gravskik og den nye Ligbrænding, ligesom man ogsaa maa kunne gaa ud fra, at Fattigfolk ofte har været nødt til at begrave deres Døde endnu længe efter, at Ligbrænding var bleven almindelig Gravskik for de mere velhavende.

Uagtet det saaledes maa anses for ganske umuligt at

¹ Sophus Müller: Vor Oldtid. Kbhvn. 1897 p. 91.

fastslaa en sikker Inddeling af den før-romerske Kulturperiode i England, har Forestillingen om en ældre Langdyssetid og en yngre Runddyssetid fremdeles saa mange Tilhængere, at det vil være nødvendigt at regne med den og undersøge, hvorledes det forholder sig med de antropologiske Forskelligheder mellem Englands Befolkning i disse postulerede Perioder, udover hvad der allerede er sagt om det mest omtalte Træk, Hovedets relative Bredde. Hvor ubegrundet denne Forestilling end er, kan man ikke se bort fra de mange fremragende engelske Forskeres Paastand om, at der trods alt er en umiskendelig Forskel mellem Menneskelevningerne i Langdysser og Runddysser, fordi denne Forskel ikke nødvendigvis forudsætter en Forskel i Dyssernes Alder, idet den meget godt kunde bero paa forskellige sociale eller lokale Ejendommeligheder, ligesom man heller ikke kan benægte Muligheden af, at de to forskellige Typer virkelig repræsenterer forskellige Raceelementer, der kan være indvandrede samtidig eller paa forskellig Tid eller have udviklet sig paa engelsk Grund. Det synes indlysende, at der i hele den Tid, der er Tale om, maa have været stor Forskel paa Befolkningen, saavel i kulturel som i fysisk Henseende, paa Grund af Landets betydelige Udstrækning og dets naturlige Beskaffenhed, der vanskeliggjorde ethvert Samkvem mellem de forskellige Egne. Store Strækninger har sikkert været ganske ubeboede lige til den romerske Periode og endnu længere. Landet var opfyldt af mægtige Skove og store Sumpstrækninger, og Naturforholdene har i høj Grad begunstiget Udviklingen af lokale Typer paa de fjernt fra hverandre liggende, beboede Steder. Det maa da ogsaa udtrykkelig fremhæves, at der ikke kan være Tale om at give en Fremstilling af den neolitiske Befolknings Bygningsforhold i hele Landet, men kun i de Egne af det, hvorfra det foreliggende Materiale fra Dysserne hidrører, altsaa navnlig fra Yorkshire, som Greenwell og Rolleston undersøgte, og fra de sydvestlige Grev-

skaber, hvor det af Davis og Thurnam beskrevne Materiale er tilvejebragt. Dette sidste har dog en langt mere blandet og tildels usikker Oprindelse, hvorfor vi som hidtil fortrinsvis maa holde os til Rollestons Undersøgelser.

Som allerede omtalt er der nogen Forskel paa Kraniernes relative Bredde i Langdysser og Runddysser, men den er ganske sikkert betydeligt mindre end antaget af Thurnam, og navnlig er der i Runddysserne fundet mange dolikokefale Kranier ved Siden af de noget sjeldnere brakykefale. Hvorledes Talforholdet er, kan ikke angives med Sikkerhed, men af 122 Kranier fra Runddysser, som er beskrevne i *Crania Britannica*, er 67 dolikokefale og 55 brakykefale; J. R. Mortimer har henholdsvis 73 og 28 af ialt 101, og Schuster 38 og 25 af ialt 63, blandt hvilke dog en Del henhører til det i *Crania Britannica* beskrevne Materiale. Det kan herefter med nogen Sandsynlighed antages, at Talforholdet i Runddysserne er som 3 til 2, medens der i Langdysserne er forholdsvis betydeligt flere dolikokefale Kranier, men det samlede Antal er her langt mindre. En stor Del af disse Kranier er desværre i en saa daarlig Forfatning, at man ikke har kunnet maale dem saa fuldstændigt og nøjagtigt som ønskeligt, og naar hertil kommer, at Antallet navnlig af Langdyssekranierne er ringe, kan der ikke tillægges Forskellen mellem de to Grupper Maal nogen stor Betydning. Det skal dog oplyses, at Schusters Maalinger giver en gennemsnitlig Højdeindeks paa 72,8 for 16 mandlige og paa 74,9 for 13 kvindelige Kranier fra Runddysser, medens 11 mandlige og 8 kvindelige Kranier fra Langdysser havde en gennemsnitlig Højdeindeks paa henholdsvis 72,7 og 74,0. Runddyssekranierne var saaledes ubetydeligt højere end Langdyssekranierne, medens Rolleston og andre ældre engelske Antropologer netop betegner dem som lavere. Dette er dog en ganske naturlig Følge af, at det typiske Langdyssekranium er noget mere baadformet, undertiden endog køldannet, og derfor gør Indtrykket af at være højere,

end det virkelig er, men dette Træk kan ikke paavises ved Maaling, og den iøvrigt forældede Betegnelse »ill-filled« i Modsætning til »well-filled« er her langt mere træffende.

Den mere detaillerede Beskrivelse af Kranernes almindelige Form er ikke synderlig oplysende, fordi de individuelle Forskelligheder er saa mange og saa betydelige, at det rent subjektive Skøn over deres Værdi stedse vil være meget usikkert, men der er ingen Tvivl om, at de to Grupper afviger kendeligt fra hinanden netop i det Træk, som de ældre engelske Antropologer gengav ved ill-filled eller well-filled, slet fyldt eller godt fyldt, og som efter moderne dansk Sprogbrug erstattes bedst ved let bygget og svært bygget, hvorved man samtidig markerer forskellige andre Ejendommeligheder, saasom Udviklingen af Muskelinsertionerne og Kranernes hele ydre Skulptur. Derimod vil det neppe være rigtigt at lægge Hovedvægten netop paa det særlige Træk, at selve Hjerneboksen synes mere eller mindre »fyldt« og sætte det i Forbindelse med Hjernemassens forskellige Udvikling. Selv om man betragter det som givet, at det »slet fyldte« Langdyssekranium er ældre end det »godt fyldte« Runddyssekranium, er det ikke afgjort, at dets Hjerne virkelig har været mindre udviklet, eller at dette Træk antyder et væsentligt lavere intellektuelt Udviklingstrin. Spørgsmaalet om Betydningen af Hjernens Størrelse hos de forskellige Menneskeracer er for indviklet, til at der kan tillægges de sparsomme Oplysninger om Hjerneboksens Rumfang paa de faa forhistoriske Kranier, der er i en saadan Tilstand, at det kan maales, nogen nævneværdig Interesse, og navnlig vil det være urigtigt at opfatte Langdyssekraniernes ringere Kapacitet, hvis den virkelig er ringere, som et Bevis for deres højere Ælde. Endnu mindre Værdi har de ældre engelske Antropologers Udtalelser om Betydningen af den forskellige Udvikling af Hjerneboksens enkelte Afsnit. Begge de to her omhandlede Grupper af Englands forhistoriske Befolkning staar den nulevende Befolkning saa nær i fy-

sisk Udvikling, at der neppe kan have været saa stor Forskel mellem dem i intellektuel Henseende, at den kan paa-vises i Kranernes Bygning, selv om Materialet havde været betydeligt større og bedre bevaret, end det er.

Langt større Interesse har den forskellige Udvikling af Ansigtspartiets Masse, fordi vi her har at gøre med en Legemsdel, hvis Formforhold maa antages at staa i umiddelbart Afhængighedsforhold til hele Levemaaden, for saavidt som Tyggemuskulaturens Udvikling og dermed Kæbernes Bygning og Tændernes Form og Størrelse for en væsentlig Del bestemmes af Fødens Art og Beskaffenhed. Lige fra Kraniologiens første Tid har man lagt megen Vægt paa Ansigtsvinklen, som et Udtryk for Profilen og interesseret sig stærkt for dette mere eller mindre »pithekoide« eller »theromorphe« Træk i Fysiognomiet, og de ældre Antropologer nægtede sig kun lidt i Retning af Sammenligninger mellem Negrene og Aberne, idet de gik ud fra, at en lille Ansigtsvinkel nødvendigvis maatte betyde et nært Slægtskab med disse. Indgaaende Undersøgelser har senere vist, at Ansigtsvinklen langfra, har den systematiske Betydning, som man tidligere har tillagt den, fordi den kun er et enkelt, isoleret Udtryk for Kæbepartiets Udvikling¹. En lille Ansigtsvinkel betyder, at Kæbepartiet er skudt frem, men det er ikke det samme, som at det er kraftigt udviklet. En kort, høj Underkæbe med rigelig Plads til en lodret virkende Tyggemuskulaturs Insertioner giver et langt kraftigere Bid end en slank, fremskudt Underkæbe, og hele dette Forhold sætter os i Stand til at drage ret sikre Slutninger fra Udviklingen af de forhistoriske Racers Kæber til deres Føde og derfra til deres Levemaade og hele intellektuelle Udviklingstrin.

Det maa da først fremhæves, at Forholdet mellem Hjerne-

¹ P. Rivet: Recherches sur le prognathisme. L'Anthropologie XX. 1909 p. 35.

kassens og Ansigtspartiets Masse har ulige større Interesse end Kraniets relative Bredde, for saavidt som det i Almindelighed maa antages, at et forholdsvis kraftigt Ansigtsparti antyder et lavere kulturelt Udviklingstrin, ganske uden Hensyn til om Kraniet er mere eller mindre langstrakt, eller om dets Breddeindeks med andre Ord er lille eller stor, men et svært Ansigtsparti kræver en kraftig Nakkemusklatur, der kan holde Hovedet i Ligevægt, og heraf følger, at et saadant Kranium enten har en bred Nakkeregion med Plads til kraftige Muskelinsertioner eller en lang Nakke, der giver en længere Vægtstangsarm. I begge Tilfælde vil Hjernebassen faa en Hældning bagtil, hvorved Hjernen synker tilbage fra Panderegionen, hvis øverste Del følger med, medens den nederste bliver staaende. Den tilbagevigende Pande er derfor en rent mekanisk Følge af den svære Udvikling af Ansigtspartiet eller rettere sagt af Kæbepartiet og ikke et umiddelbart Udtryk for en lavere intellektuel Udvikling, men et langt, mere eller mindre fremstaaende Ansigtsparti behøver ikke at være svært, og man ser derfor ofte et saadant paa Kranier med høj, hvælvet Pande. Naar Hjernemassen synker tilbage paa Grund af Hjernebassens Hældning bagtil, afhænger dennes Form for en væsentlig Del af Issebenenes og Nakkebenets Tykkelse, og derved opstaar de mange forskellige Isse- og Nakkeprofiler, uden at det i hvert enkelt Tilfælde kan paavises, hvorfor Kraniets Kontur, set fra Siden, netop faar denne eller hin Form. Hertil kommer endvidere, at der er et bestemt Afhængighedsforhold mellem hele Kraniets Størrelse og dermed dets Vægt og Hjernebassens relative Bredde. Selve Hjernemassens større Udvikling medfører ikke nogen Afrunding af Hjernebassens Form. Det er rigtigt nok, som man har anført, at en Gummiballon, der fyldes med Luft, antager Kugleform, men der udkræves kun et højst ubetydeligt Tryk eller Træk for at forhindre det. Man behøver blot at se paa en hængende Sæbeboble, der er kuglerund, indtil

der paa dens Underside har samlet sig en ubetydelig Vandmasse, som trækker den nedad i Ægform, indtil den brister. Ved den ekscessive patologiske Udvidning af Hjernen, der skyldes Ophobning af Vand i dens Hulrum, kan Hjerne-kassen afrundes næsten til Kugleform; men saa længe Hjernens Masse holder sig indenfor den normale Variabilitets Grænser, er det Træk, som Nakkemuskulaturen udøver, ikke blot fuldkommen tilstrækkeligt til at bevare Hjerne-kassens langstrakte Form, naar den fra Fødselen er anlagt som langstrakt, men det har endog vist sig, at de store Kranier indenfor samme Befolkning gennemgaaende er mere langstrakte end de smaa. Grunden hertil er aabenbart den, at de store og tunge Kranier kun kan holdes i Ligevægt paa Halshvirvelsøjlen ved en særlig stærk Nakkemuskulatur, som trækker Hjerne-kassen ud bagtil, idet den herved understøttes af Hjernemassens Tryk indvendig fra, men det siger sig selv, at dette navnlig finder Sted ved let byggede Kranier med tynde og eftergivende Vægge. Et sværtbygget Kraniaum med bred Nakkeregion forlænges ikke, og den voksende Hjerne maa derfor skaffe sig Plads opad og udad til Siderne.

Overfører vi nu disse almindelige Betragtninger paa de engelske Kranier fra Langdysser og Runddysser, saa maa det først fremhæves, at det typiske Langdyssekranium har et langt, smalt Ansigt med store, runde Øjenhuler og smal Næse. Det egentlige Kæbeparti med Underkæben er let bygget med lidet udviklede Muskelinsertioner, og Kraniets hele forreste Del er saaledes ikke særlig tungt, men ogsaa Hjerne-kassen er let bygget og dens Vægge forholdsvis tynde. Nakkemuskulaturen har derfor ikke haft vanskeligt ved at trække det ud bagtil, og Hovedets Breddeindeks er følgelig lille. I Modsætning hertil har det typiske Runddyssekranium et bredt, lavt Ansigt med lave Øjenhuler og bred Næse, Kæbepartiet og navnlig Underkæben er meget svært bygget med særdeles kraftige Muskelinsertioner. Kraniets forreste

Del er saaledes tung, men Nakkeregionen er bred med rigelig Plads til en kraftig Nakkemuskulatur's Insertioner paa Undersiden af Nakkebenets horisontale Basaldel. Kraniet er derfor ikke trukket ud bagtil, men det er højt og rummeligt med udhævede Isseben, og dets Breddeindeks er stor. Alle disse Forskelligheder kan saaledes føres tilbage til Langdyssekraniernes lette og Runddyssekraniernes svære Bygning, i Sammenligning med hvilken den forskellige relative Bredde er af ganske underordnet Betydning.

Indenfor en moderne, mere civiliseret Befolkning vilde man ikke tage i Betænkning, at betegne den første af disse to Typer som fint bygget og den anden som grovt bygget, hvormed man da vilde antyde, at den ene stod paa et i det hele højere Kulturtrin end den anden; man vilde med nogen Ret kunne betegne den dolikokefale Type som aristokratisk og den brakykefale som plebejisk. Med vort yderst ringe Kendskab til den britiske Befolknings kulturelle Standpunkt i den her omhandlede Periode vil det være betænkeligt at overføre disse Begreber paa dens Kranier, men det maa dog have i Erindring, at de store og kostbare Langdysser faktisk antyder en saadan social Forskel mellem den Del af Befolkningen, der er begravet i dem, og den, der har fundet Hvile i de mindre og mindre kostbare Runddysser.

At Langdyssernes Kranier har tilhørt en saadan Overklasse, stemmer ganske vist ikke med den sædvanlige Antagelse, at disse Folk havde en ringere Legemshøjde og i det hele var svagere byggede end Runddyssefolket, men deres Legemshøjde var ikke særlig ringe. Baade Thurnam og Rolleston tillægger dem en Gennemsnitshøjde paa 166 cm. med et Maksimum paa 167,5 cm., og denne Højde kan kun kaldes lille i Sammenligning med Nutidens høje Englændere, idet man efter almindelig antropologisk Sprogbrug betegner 165 cm. som Middelhøjde. Forøvrigt beskriver Rolleston selv mindst et Langdysse skelet (fra Langton Wold) med den betydeligt større Højde 175 cm., og Pitt-

Rivers fandt i en anden Langdysse et endnu højere paa 177 cm., foruden to paa 171 cm.¹. Materialet er dog for ringe, til at der kan siges noget bestemt om denne Types Højde, skønt det synes sikkert, at den var kendeligt mindre end den nulevende engelske Befolknings, ligesom den rimeligvis ogsaa har været mindre end Runddyssetypens, om hvis Højde man dog har haft overdrevne Forestillinger. J. R. Mortimer hævdede ganske vist allerede i 1877, at hans dolikokefale Skeletter havde en Højde, der var endog betydeligt større end hans brakykefale Skeletters, og Rolleston's noget overlegne Imødegaaelse af denne Paastand er ingenlunde overbevisende. For faa Aar siden har Mortimer offentliggjort nye Oplysninger om denne Sag². Hans Materiale omfatter 101 Kranier fra sen Stenalder eller tidlig Bronzealder, af hvilke 34 var dolikokefale, 39 mesokefale og 28 brakykefale. Af hans 34 dolikokefale Individuer har 28 en gennemsnitlig Laarbenslængde paa 457 mm. og en efter Beddoes Formel beregnet Legemshøjde paa 1702 mm.; af de 39 Mesokefaler og 28 Brakykefaler har henholdsvis 35 og 25 en Laarbenslængde paa 448 og 449 mm. og en Legemshøjde paa 1676 mm. eller lidt mindre. Den gennemsnitlige Højde for hele Materialet bliver saaledes 1684 mm., men den er ganske sikkert for højt beregnet, da Beddoes Formel efter Pearsons indgaaende Undersøgelser altid giver for høje Resultater³. Da der ikke er sondret mellem mandlige og kvindelige Skeletter, er Mortimers Oplysninger ogsaa i denne Henseende mindre tilfredsstillende, men der synes ikke at være Grund til at tvivle om, at hans 88 Runddysseskeletter virkelig har haft

¹ De mandlige Skeletter er som sædvanligt noget højere end de kvindelige, men det er sikkert urigtigt, naar Rolleston angiver en Forskel paa 20 cm.

² The stature and cephalic index of the prehistoric men etc. *Man* 1908. Nr. 17.

³ On the reconstruction of the stature of prehistoric races. *Phil. Trans. Roy. Soc. London. A. CXCII*, 1898.

Aarb. f. nord. Oldk. og Hist. 1915.

en betydelig mindre Højde, end man i Almindelighed tillægger Runddyssefolket. Hvor stor denne Befolknings virkelige Gennemsnitshøjde var, er det vanskeligt at sige. Pearson beregner den efter et andet Materiale, der er betydeligt mindre end Mortimers, til 1711 mm. for Mænd og 1602 mm. for Kvinder, og disse Tal vil for en Række Skeletter, af hvilke der er tre Gange saa mange mandlige som kvindelige, give et almindeligt Gennemsnit paa 1684 mm. eller det samme som Mortimers, og da mandlige Skeletter altid er betydeligt hyppigere i Dysserne end kvindelige, er der, hvad Runddyssefolket angaar, ingen væsentlig Uoverensstemmelse mellem Mortimers og Pearsons Resultater. Langdyssefolkets Legemshøjde er efter Pearsons Undersøgelser 38 mm. lavere (hos mandlige Individuer), og Spørgsmaalet bliver da nu, hvilken Betydning der kan tillægges denne Forskel, der er den samme som mellem den nulevende Befolkning i Wales og Højskotterne. Større Interesse har det imidlertid, at Forskellen ligeledes er den samme som mellem Befolkningen i mange europæiske Lande for et halvt Hundrede Aar siden og nu. I Danmark og utvivlsomt de fleste andre europæiske Lande er den mandlige Befolknings Gennemsnitshøjde siden Midten af forrige Aarhundrede tiltaget med mellem 30 og 40 mm., og der vilde følgelig ikke være noget paafaldende i, at Englands forhistoriske Befolkning var vokset ligesaa meget i et betydeligt længere Tidsrum. Under alle Omstændigheder er der absolut ingen Anledning til at tro, at Runddyssefolkets større Højde kun kan forklares ved at antage, at der er indvandret en helt ny Race, og da Forskellen i Henseende til Hovedets Form og Bygning er i fuld Overensstemmelse med Højdeforskellen, er det meget sandsynligt, at den ældre og den yngre neolitiske Befolkning i England udelukkende afviger fra hinanden, fordi den kulturelle Udvikling, der er foregaaet, har medført en Forandring af

Legemsudviklingen, selv om der ikke kan føres noget afgørende Bevis for, at det virkelig forholder sig saaledes.

Vi er ikke i Stand til at udrede de særlige Aarsager til denne almindelige Udvikling af Englands forhistoriske Befolknings fysiske Type, men det synes rimeligt, at det navnlig er Ernæringsmaaden, der har forbedret sig, da det maa antages, at man netop i denne Periode er gaaet over til Kvægavl og Agerbrug som Hovederhverv, efter at man tidligere fortrinsvis havde levet af Jagt. Den Udvikling, der er foregaaet i det sidste halve Aarhundrede, har haft ganske andre Grunde, idet den falder sammen med den stærkt formindskede Dødelighed. Uden at der iøvrigt er Anledning til her at gaa ind paa dette Spørgsmaal, vil det være tilstrækkeligt, rent eksempelvis, at erindre om den Betydning, det har haft, at Tuberkulosen, som tidligere bortrev en Mængde højvoksne Individuer, nu er aftaget meget stærkt. Saadanne Faktorer har i Tidernes Løb spillet en stærkt vekslende Rolle, og naar den gennemsnitlige Legemshøjde til Trods for rimeligvis mange lignende Svingninger har holdt sig i det væsentlige uforandret siden den neolitiske Tid, maa det antages, at den er nøje knyttet til de ligeledes væsentligt uforandrede klimatiske og terrestriske Forhold i de forskellige Lande. For Englands Vedkommende synes Legemshøjden at have naaet sit Optimum i Runddyssetiden, og den Nedgang, der paafulgte i Begyndelsen af den historiske Tid, vil det da være naturligt at sætte i Forbindelse med de fjendtlige Invasioner, som kostede talrige velvoksne Mænd Livet, medens mangfoldige andre blev bortførte som Slaver, hvorved der ganske naturligt blev et Overskud af mindre vel udviklede Individuer. Dette Optimum har Legemshøjden atter naaet i vore Dage, men det er ikke sandsynligt, at den stærke Forøgelse af Legemshøjden, der er foregaaet i de sidste Menneskealdre, vil fortsætte sig, ganske bortset fra, at Verdenskrigen ogsaa i denne Henseende uden al Tvivl vil sætte dybe Spor.

Der kan ikke ad antropologisk Vej fremføres noget Vidnesbyrd om, at nogen af disse to Typer er indvandret fra Fastlandet, og det maa derfor antages, at de begge har udviklet sig paa engelsk Grund som særegne Lokaltyper ved Modifikation af den i denne Periode paa Fastlandet fremherskende Type, der var dolikokefal med lavt, bredt Ansigt, lave Øjenhuler og bred Næse. Det typiske engelske Langdyssekranium forekommer kun ganske undtagelsesvis blandt de talrige neolitiske Kranier, der kendes fra Fastlandet, og aldrig i større Antal eller under saadanne Omstændigheder, at det repræsenterer en særegen Race. Først langt senere optræder Typen som fremherskende paa enkelte Steder, saasom i skandinaviske Jernaldersfund, hvor den ligeledes har Karakteren af en særegen Lokaltipe. Heller ikke det typiske engelske Runddyssekranium forekommer udenfor England som fremherskende Type paa noget Sted i denne Periode. Der kendes nogle ganske faa omtrent samtidige Stykker fra Sjælland (Borreby)¹ og Skaane (Hvellinge)², hvor man maaske med nogen Ret kan betragte dem som Repræsentanter for en Familietype, men i større Antal forekommer saadanne Kranier først langt senere og da navnlig i Schweiz (Siontypen).

Naar saaledes hverken Langdyssetypen eller Runddyssetypen i den neolitiske Tid forekom uden for England under saadanne Forhold, at de kan antages at repræsentere særegne Racer, er der ingen Anledning til at gaa nærmere ind paa Spørgsmaalet om, hvornaar eller hvorfra de er indvandrede til de britiske Øer, eller paa en Undersøgelse af de talrige Hypoteser, man har opstillet herom, uden at tage tilbørligt Hensyn til de faktiske Forhold. Disse Forsøg paa at udrede Sammenhængen mellem de forskellige Typer

¹ H. A. Nielsen: Yderligere Bidrag til Danmarks Stenaldersfolks Anthropologi. Aarb. f. nord. Oldk. og Hist. 1911 p. 151.

² C. M. Fûrst: Zur Kraniologie der schwedischen Steinzeit. Kgl. svenska Vetenskapsakad. Handl. Bd. 49, 1912 p. 56.

indenfor Englands forhistoriske Befolkning, har vel nok kulmineret med Abercrombys Fremstilling af Bronzealdersfolkets Indvandring, der er saa fantasifuld, at det neppe kan have været hans Mening, at den skulde opfattes som et videnskabeligt Resultat, men kun som en Antydning af, hvorledes det muligvis kan være gaaet til¹, og det maa derfor være tilstrækkeligt at erindre om, at Runddyssetypen ikke er identisk med den saakaldte alpine Type. Forskellen imellem dem er saa iøjnefaldende, at enhver Forveksling er ganske udelukket, selv om der selvfølgelig findes Mellemlformer, som med samme Ret kan henføres til begge Typer. Ripley, som heller ikke har været opmærksom paa denne Forskel, vakler i sine Ansuelser om det brakykefale Elements Herkomst, men han synes mest tilbøjelig til at antage, at det stammer fra Danmark², og slutter sig for saa vidt til Rolleston. Hvis man overhovedet vil antage, at Runddyssefolket er indvandret til England, er det vel ogsaa rimeligst at antage, at det virkelig er kommen over Nordsøen ad samme Vej som den senere, historisk godtgjorte Invasion, men Beviset for, at det forholder sig saaledes, er ikke ført. Ganske vist levede der brakykefale Folk i Danmark paa den Tid, der her er Tale om, og blandt dem var som foran omtalt ogsaa Runddyssetypen repræsenteret, men det var ikke den fremherskende Type. Det er meget sandsynligt, at der allerede længe før den historiske Tids Begyndelse er indvandret Danske til England, endog i betydeligt Antal, men Hovedmassen af dem maa have været dolikokefale, fordi de dolikokefale Typer endnu den Gang var fremherskende i Danmark som iøvrigt overalt i Europa, fra Atlanterhavet til henimod Ural. I dette velkendte, men undervurderede Forhold, ligger overhovedet Nøglen til den rette Forstaaelse

¹ A study of the bronze age pottery of Great Britain and Ireland. Oxford 1912.

² The Races of Europe. London 1900 p. 319.

af hele det europæiske Raceproblem. Kortskallede Typer forekom vistnok i alle Europas Lande, ligefra de ældste Tider, men kun i ringe Mængde, og selv i Schweiz, Sydtyskland og Sydfrankrig, hvor de nu er fremherskende, optraadte de først efter Folkevandringstiden i større Mængde. Disse Typer er imidlertid saa forskellige, at de ikke lader sig samle til en enkelt Race, uden at tillægge det eneste Træk, der forener dem, Hovedets relative Bredde, langt større Betydning end der rettelig tilkommer det, ganske bortset fra, at man ikke er i Stand til at paavise, hvorfra denne Race maatte være kommen, hvis den har eksisteret.

AARBØGER

FOR

NORDISK OLDKYNDIGHED OG HISTORIE,

UDGIVNE AF

DET KONGELIGE

NORDISKE OLDSKRIFT-SELSKAB.

1915.

III. RÆKKE.

5. BIND, 4. HEFTE.

KJØBENHAVN.

I KOMMISSION I DEN GYLDENDALSKE BOGHANDEL, NORDISK FORLAG.

H. H. THIELES BOGTRYKKERI.

Af Oldskrift-Selskabets eller med dets Understøttelse udgivne Skrifter ere følgende i Commission hos den Gyldendalske Boghandel, medens Medlemmer af Selskabet kunne faa dem for $\frac{2}{3}$ af Bogladeprisen, naar de derom henvende sig til Selskabet, Prindsens Palais, Kbhvn. B, (hvor Formatet ikke angives, er dette 8vo):

Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie. 1866—1914.

Hvert Bind 4 Kr. (Fortsættes med et Bind aarlig.)

Annaler for nordisk Oldkyndighed og Historie. 1836—60, 20 Bind;

1861—63, 3 Bind; hvert Bind 4 Kr. 1864—65, Register til Aarg.

1836—63, 1 Bind, 2 Kr.

Antiquarisk Tidsskrift. 1—7. B. 1843—63. Hvert Bind 4 Kr.

Antiquités Americaines, publiées par C. C. Rafn. 1845. 4. 8 Kr.

Antiquités de l'Orient, par C. C. Rafn. 1ère livraison. 1856. 4 Kr.

Antiquités Russes (selon la rédaction de C. C. Rafn). T. I—II.

1850—52. 4. 30 Kr.

Atlas for nordisk Oldkyndighed (med 22 Plader). 1857. Fol. 20 Kr.

Egilsson, S., Lexicon poëticum antiquae linguae septentrionalis.

[1860. Udsolgt]. Ny Udg. ved Finnur Jónsson, 1. 1913. 4 Kr.; 2. 1914.

6 Kr.; 3. 1916. 10 Kr.

Gröndal, B., Clavis poëtica ant. linguae septentr. 1864. 4 Kr.

Hauksbók udgiven efter de Arnamagnæanske håndskrifter no. 371, 544

og 675, 4to, samt forskellige papirhåndskrifter. 1—3. hæfte. 1892—

96. 12 Kr. (Hæfterne henholdsvis 5 Kr., 4 Kr. og 3 Kr.)

Jonsson, E., Oldnordisk Ordbog. 1863. 8 Kr.

Islendinga sögur. 3. B. Njála, 1ste Bind. 1875. 8 Kr.

— — 4. B. Njála, 2det Bind. 1889. 6 Kr.

Landnámabók I—III (Hauksbók, Sturlubók, Melabók). 1900. 6 Kr.

Leitfaden zur nordischen Alterthumskunde. 1837. 1 Kr.

Mémoires de la Société royale des Antiquaires du Nord. 1836—39,

1840—44, 1845—49, 1850—60, 4 Bind à 4 Kr. 1866—1913, hver

Aargang 1 Kr. Aarlig udkommer et Hefte; 6 Hefter udgjøre et Bind.

Njála. Textudgave. 1875. 3 Kr.

Nordiske Fortidsminder. 1. Bind. 1890—1903. 30 Kr. (6 Hefter à 6 Kr.).

2. Binds 1. Hefte. 1911. 6 Kr.

Nordisk Tidsskrift for Oldkyndighed. 1—3. B. 1832—36. 12 Kr.

FORTSATTE BIDRAG TIL VORT OLDTIDSFOLKS ANTHROPOLOGI.

DE SIDSTE 6—7 ÅRS SKELETFUND FRA STEN-
ALDERSGRAVE OG SÆRLIGT DE SIDSTE 10—12
ÅRS SKELETFUND FRA JERNALDERSGRAVE.

AF

PROF. DR. H. A. NIELSEN.

SIDEN den sidste offentliggørelse i Årbøgerne 1911 er skeletindholdet fra nedennævnte 12 stenaldersgrave blevet undersøgt. På nær Snæbum jættestue, som for flere år siden blev undersøgt af musæet, ere alle de andre fra ovennævnte tidsrum. Undersøgelserne ere foretagne af musæets embedsmænd som tidligere fremhævet i Årb. 1911 pg. 81 således, at selv de mindste brudstykker ere bevarede, som de forefandtes ved åbningen af gravene, og bragte til undersøgelse.

På den forhistoriske anthropologis områder gjælder ligesom på archæologiens, at det er objekternes mængde, som giver forståelsen ikke blot af det samlende princip men også af enkelthedernes særligheder. Og derfor må det også være berettiget, at det ret betydelige materiale, som disse sidste 12 grave have ydet, drages frem til offentliggørelse, skjønt det viser sig, at i alle væsentlige henseender er det ganske conformt med det i 1911 offentliggjorte. Men så skal også, under henvisning til den nævnte tidligere offentliggørelse, og idet det udtrykkeligt fremhæves, at disse senere undersøgelser, hvad angår plan og methode, ere foretagne aldeles som tidligere, denne sidste tilvæxt behandles som en naturlig fortsættelse af og på samme måde som det tidligere fremkomne materiale.

Stenalder Gravens art og sted Musæums Nr. osv.	Lobe-Nr.	♂, ♀, V, B	Alder i år	Kraniets		Femur	Index (Højde- index)
				Bredde- index	Højde- index		
LXXXI Mus. Nr. A 25358—60 Vig dysse	617	♀	25-30	fragm. teca. os. occip.		^h _v fragm.	—
	618	♀	20-22	—	—	—	—
	619	♂	40-50	—	—	—	—
	620	B	12-14	—	—	^h fragm.	—
	621	B	15-17	—	—	—	—
LXXXII Mus. Nr. A 13727—29 Snæbum JS (JS: Jættestue, SK: Stenkiste)	622	5 ♂	30-40	—	—	—	—
	-626		3: 40-50				
			50-60				
	627	3 ♀	c. 30	—	—	—	—
	-629		c. 50 60<				
	630	13 B	2 ossa front. dext. (12-14 år 1 fr (2- c. 1/2 år; 2 c. 1 år; 1: 2-3 år: 1)				
	-642						
	643	3 B	Knoglefragmenter.				
	-645						
	646	18 v					
-663							
LXXXIII Mus. Nr. A 26881 Over Vindinge I. SK	664	♂	20-25	77,7	78,5	^h _v 540	85
	665	♂	30-40	77,7	78,9	^h _v 552	85
	666	♂	c. 60	76,8	74,7	^h _v 490	81
	667	♂	40-50	65,8	71,0	^h _v 476	81
	668	B	15-17	—	—	^h _v frgm. epifys	
LXXXIV Mus. Nr. A 27037 Marbjerg SK	669	♂	40-50	74,1	74,0	^h 490 _v 491	81
	670	♂	50-60	70,0	72,5	^h _v 578	81

Tibia	Humerus	Radius Ulna	Overkjæbe	Underkjæbe	Legems højde	Tandcaries	Index fucial sup. Typ.	Anmærkning
—	^h frgm.	—	—	1	—	+	—	Abnorm Tandstilling Os coxæ sin. frgm.
—	^v 310	^v frgm.	—	1	1580	÷	—	Atlas & Epistrophæus Clavicula dext. 156 Atlas & Epistrophæus
—	—	—	—	1	—	÷	—	
—	^h 240	—	—	—	—	—	—	Epifyseløste alle Clavicula sin. 113
rgm.	—	—	—	—	—	—	—	Os sacrum I, II, III vtb. Os metatarsi I epifysel.
¹ 380	^h 4 frgm.	—	—	5	1680	5÷	—	
frgm.	—	—	—	—	—	—	—	
¹ 325	—	—	—	3	1520	÷	—	629 Malum coxæ sen.
7 år	—	—	1	2	—	÷	—	
7 år; 1 c. 10-12 år; 4 c. 12-14 år; 1 14-16 år	—	—	—	—	—	÷	—	Fragm. af barneknogler
¹ 462	^h 376	286 —	1	1	1920*	÷	76,9 AT	Metopisme. 13 ribben. et på 1ste v. lumbal. Columna komplet. Visdomstænder ikke anlagte
¹ 455	^h 396	291 —	1	1	1940	÷	77,0 CMT	Bækken komplet
¹ 400	^h 340	265 —	1	1	1730	÷	79,0 CMT	Spondylit. ossif. Vulnus pelvis (Spyd)
¹ 390 ¹ 391	^h 335	^h 261 —	1	1	1705	÷	CMT	
¹ 400	^h 340	263 —	1	1	1740*	÷	84,0 CMT	V. sacral. II & III epifyseløste Columna komplet Spondylit. ossif.
¹ 445	^v 365	^v 277 294 ^h	1	1	1850	÷	77,0 CMT	

* betyder "Skelethøjder" (se Arb. 1911 pg. 134).

Stenalder Gravens art og sted Musæums Nr. osv.	Løbe-Nr.	Ø, ♀, V, B	Alder i år	Kraniets		Femur	Index (Cubo- tarsi)
				Bredde- index	Højde- index		
Marbjerg (fortsat)	671	♀	c. 30	76,0	—	^h 477 _v 479	82
	672	♂	c. 30	81,8	86,4	^h 452	86
	673	♀	c. 30	75,2	72,0	^h 435 _v	83
	674	♂	c. 60	73,9	72,8	^h 485 _v	87
	675	♂	c. 50	75,0	77,4	^h 485 _v	84
	676	♂	50-60	77,2	74,4	^h 495 _v	80
	677	♂	c. 50	74,0	75,5	^h 460 _v	81
	678	♂	50-60	83,7	77,3	^h frgm. _v	—
	679	♀	c. 40	82,4	75,2	^h 490 _v 491	85
	680	B	10-12	77,8	75,1	^h 295	—
	681	♀	c. 40	—	—	^h 453	—
	682	V	18-22	—	—	—	—
	683	V	V	—	—	^h frgm. _v	—
	684	B	c. 4	—	—	—	—
	685	B	c. 1/2	Os occipitis Os bregmatis		—	—
	686	♂	c. 25	—	—	^h frgm.	—
	687	♀	18-20	—	—	^h frgm. _v	—
	688	♀	c. 40	—	—	^h 365 _v frgm.	—
LXXXV. Mus. Nr. A 26197 Regnershøj IS							

ortsat).

Tibia	Humerus	Radius Ulna	Overkjæbe	Underkjæbe	Legemshøjde	Tandcaries	Index facial sup. Typ.	Anmærkning
^h 397 ^v 395	^h 325	^h 250 ^v 270 _h	1	1	1690	÷	CMT	Metopisme
^v 390	^h 335 ^v 336	— frgm.*	1	1	1680	÷	71,0 OFT	*Fractur godt helet
^h 365 ^v	^h 311 ^v 310	— —	1	1	1600	÷	73,9 CMT	Rachitis
^h 423 ^v	^h 354 ^v	^h 265 ^v 285 _h	1	1	1760	+	67,0 CMT	Meget stærke supercilier
^h 401 ^v	^h 338 ^v	^h 250 ^v 276	1	1	1740	÷	70,0 CMT ikke ren	Issekam, ringe
^v 400	^h frgm. ^v	— —	1	1	1750	÷	69,9 CMT ikke ren	Visdomstænder ikke anlagte
^h 373 ^v	^h 337 ^v 335	^h 241 —	1	1	1680	÷	69,0 CMT	
^h 392 ^v	^h 332 ^v	^h 258 —	1	1	1690	÷	71,0 CMT	
^v 420	^h 350 ^v	^v 262 —	1	1	1770	÷	66,0 MT	
^h 240	^h 210	160	1	1	1290	÷	74,6 CMT	Alle epifyseløste
—	^h 320	— ^v 267	—	1	1620	÷	—	
—	^h frgm. ^v	^v 234	—	—	1540	—	—	En del hvirvler
^h 375 ^v ^h frgm.	^h frgm. ^v	— —	—	—	1650	—	—	
—	—	—	—	1	—	÷	—	
—	^v frgm.	—	—	1	—	÷	—	
—	^h 295	—	—	1	1400	÷	—	

Stenalder Gravens art og sted Museums Nr. osv.	Løbe-Nr.	♂, ♀, V, B	Alder i år	Kraniets		Femur	Index tibiae
				Bredde-index	Højde-index		
Regnershøj (fortsat)	689	♀	60 <	—	—	^h frgm.	—
	690	♀	c. 30	—	—	^h frgm.	—
	691	♂	c. 60	—	—	^h frgm.	—
	692	♀	c. 50	—	—	^h 370 ^v frgm.	—
	693	♂	40-50	—	—	^h frgm.	—
	694	♂	c. 40	—	—	^h 470 ^v frgm.	—
	695	♀	c. 40	—	—	^h frgm.	—
	696	♀	40-50	—	—	^h frgm.	—
	697	V	c. 40	—	—	^h frgm.	—
	698	♀	c. 60	—	—	—	—
	699	B	14-16	—	—	^v epif. inf.	—
	700	B	10-11	—	—	^h frgm. 295	—
	701	B	7	—	—	^h frgm.	—
	702	B	12-13	—	—	^h frgm. ^v epif. inf.	—
	703	B	8-9	—	—	^h frgm.	—
	704	B	1-2	—	—	^v frgm.	—
	705	B	1-2	—	—	^v frgm.	—
	706	B	c. 4	—	—	^v frgm.	—
	707	B	1½	—	—	—	—

(fortsat).

Tibia	Humerus	Radius Ulna	Overkjæbe	Underkjæbe	Legemshøjde	Tandcaries	Index facial sup. Typ.	Anmærkning
—	^h frgm.	—	—	1	—	—	—	
—	_v frgm.	—	—	1	—	÷	—	
—	—	—	—	1	—	—	—	
—	^h 300 _v frgm.	—	—	1	1420	+	—	
—	—	—	—	1	—	÷	—	
—	—	—	—	1	1690	÷	—	
—	_v frgm.	—	—	1	—	÷	—	
—	_v frgm.	—	—	1	—	÷	—	
—	_v frgm.	—	—	1	—	÷	—	
—	—	—	—	1	—	—	—	
—	—	—	—	1	—	÷	—	
^h frgm.	—	—	—	1	—	÷	—	Alle epifyseløste
^h frgm. 195	_v frgm.	—	—	1	—	÷	—	Epifyseløste
_v frgm.	—	^h frgm.	—	1	—	÷	—	Epifyseløste
^h frgm.	—	—	—	—	—	—	—	Epifyseløste
_v frgm.	^h frgm.	—	—	—	—	—	—	
^h frgm.	—	_v 110	—	—	—	—	—	
_v frgm.	—	—	—	—	—	—	—	Epifyseløste
—	—	_v frgm.	—	—	—	—	—	Epifyseløst
—	^h frgm.	—	—	—	—	—	—	Epifyseløst

Stenalder Gravens art og sted Museums Nr. osv.	Løbe-Nr.	♂, ♀, V, B	Alder i år	Kraniets		Femur	Index til femur
				Bredde- index	Højde- index		
LXXXVI, Mus. Nr. A 26625—26 Ovrø Stengrav	708	♀	40-50	76,0	74,0	—	—
LXXXVII, Mus. Nr. A 27518 Over Vindinge II Stengrav	709	♂	50-55	82,7	77,4	^h frgm. 495	80,5
	710	♂	c. 25	77,5	—	^h frgm. 490	83,0
	711	V	c. 50	frgm.		—	—
	712	B	c. 14	Os front. sin frgm.		—	—
	713	B	6-8	Os frontis sin		—	—
	714	B	14-16	Os front. sin frgm.		—	—
LXXXVIII, År 1914 Brøndbyvester SK	715	♂	c. 50	frgm.		^h 470 frgm.	—
	716	B	7-8	—	—	^h frgm. 250	—
	717	B	13-14	frgm.		—	—
	718	♀	c. 22	65,0	—	^h 410 frgm.	—
LXXXIX, År 1914 Slotsbjergby JS, Rævehøj	719	♂	c. 50.	76,5	68,3	—	—
	720	♀	30-40	84,0	81,4	—	—
	721	♂	50-60	78,1	71,7	—	—
	722	♂	c. 40	76,9	75,8	^h 441	77,3
	723	♀	50-60	74,0	74,0	^v 445	79,5
	724	♂	c. 20	78,4	72,0	^v 465	80,5
	725	♂	c. 20	74,7	73,6	—	—
	726	♂	c. 25	76,6	73,4	^h 480	82,3
	727	♂	50-60	72,0	71,0	—	—

ortsat).

Tibia	Humerus	Radius Ulna	Overkjæbe	Underkjæbe	Legemshøjde	Tandcaries	Index facial sup. Typ.	Anmærkning
—	—	—	1	1	—	÷	63,0 CMT	Prognati
frgm. 390	^h _v frgm.	^h _v 260 ^h _v 295	1	1	1750*	÷	77,6 MT	Spondyl. ossif. columnæ to- talis
^h _v 410	^h 350	—	1	1	1750*	÷	72,1 CMT	
—	—	—	—	—	—	—	—	Lav vigende pande
—	—	^h frgm.	—	—	—	—	—	Calcaneus sin. Os ilei sin. fragm.
—	—	—	—	—	—	—	—	
—	—	—	1	—	—	÷	—	
—	—	frgm.	frgm.	—	1690	—	—	
^h frgm.	—	—	—	frgm.	—	÷	—	
—	—	—	—	frgm.	—	÷	—	
^v frgm.	—	—	—	—	1530	—	CMT 70,5	
—	—	—	1	—	—	÷	CMT ikke ren	
^v frgm.	—	—	1	1	—	÷	66,6 OFT	Prognati (alveolar) Clavicula L 151
—	—	—	1	—	—	+	68,0 CMT	Isse-pandekam Arthroit. mandibulæ
^v 340	^h 320	—	1	—	1620	+	67,0 CMT	
^h 355	—	—	1	1	1600	÷	70,2 CMT	Issekam antydet
^h 375	—	—	1	—	1680	÷	75,2 CMT	
—	—	—	1	—	—	÷	67,7 CMT	
^h 395	^v 345	254 — 280	1	—	1710	÷	73,4 CMT	Prognati (alveolar) Fossa olcerani perforata
—	—	—	1	1	—	÷	72,8 CMT	Prognati. Epicraniel tumor nuchæ (angiom)

Stenalder Gravens art og sted Museums Nr. osv.	Løbe-Nr.	♂, ♀, V, B	Alder i år	Kraniets		Femur	Index tibio- fem.
				Bredde- index	Højde- index		
Rævehøj IS (fortsat)	728	♂	c. 20	75,5	72,2	—	—
	729	♀	40-50	78,0	76,3	^h 395	—
	730	♂	30-40	76,4	77,5	—	—
	731	♂	c. 40	77,2	75,5	—	—
	732	♂	40-50	75,2	73,1	—	—
	733	♀	c. 30	76,6	75,2	—	—
	734	B	7	78,0	74,7	—	—
	735	♂	c. 50	74,8	70,7	^h _v 490	85,4
	736	♂	c. 25	c. 80,0	77,6 (auric.)	^h _v 510 frgm.	86,2
	737	♀	c. 40	75,8	75,8	—	—
	738	♂	V	fragment		—	—
	739	♂	c. 25	79,5	78,8	—	—
	740	♀	c. 25	fragment		—	—
	741	♂	40-50	fragment		—	—
	742	♂	c. 40	74,7	69,4	—	—
	743	♂	20-25	<74,0	—	^h 460	—
	744	♀	c. 30	fragment		—	—
	745	♂	25-30	fragment		—	—
	746	♂	40-50	74,5	76,6	—	—
	747	♀	20-25	73,4	—	—	—
	748	♂	40-50	fragment		—	—

ortsat).

Tibia	Humerus	Radius Ulna	Overkjæbe	Underkjæbe	Legemshøjde	Tandcaries	Indes facial sup. Typ.	Anmærkning
—	—	—	1	—	—	÷	66,6 CMT	Prognati (alveolar) Pande-Issekam antydet
—	v 275	—	1	1	1480	÷	62,2 CMT	Visdomstænder ikke anlagte
—	—	—	1	1	—	÷	67,0 CMT	Prognati (alveolar) Issekam antydet
—	—	v 250 h — 270	1	1	1690	÷	69,5 CMT	Prognati alveolar Ingen visdomstænder i over- kjæben anlagte
—	—	—	1	1	—	+	73,0 CMT	Pandekam
—	—	—	1	1	—	÷	70,0 CMT	
—	h 144	—	1	1	—	÷	63,5 CMT	
h 410 v	—	—	1	—	1760	+	67,3 MT	
h 440	—	—	1	1	1840	÷	67,7 MT?	Prognati (alveolar)
h 345	v 290	—	—	1	1545	÷	63,4 CMT	
—	—	—	—	—	—	—	—	Bagerste del af kalotten
—	—	—	1	—	—	÷	63,0 OFT	Prognati (alveolar)
v 340	—	—	1	—	1550	÷	CMT	Kalot fra sut. coronal. til inion
—	—	—	—	1	—	÷	—	Prognati (alveolar) Kalot fra sut. coronalis til opistion
—	—	—	1	1	—	÷	77,4 CMT	
—	h 335 v	—	1	1	1670	÷	CMT	
h 350 v frgm.	h 295 v	—	—	—	1550	÷	—	
—	—	h 240 — 265 v	—	1	1650	—	—	Kalot, bagerste del D. bimastoid. 124
—	—	—	1	1	—	÷	68,2 CMT	
—	—	—	1	—	—	÷	AT	
—	—	—	1	1	—	÷	—	Blæresten, oxalsur og fosfor- sur kalk. lagdelt

Stenalder Gravens art og sted Museums Nr. osv.	Løbe-Nr.	♂, ♀, V, B	Alder i år	Kraniets		Femur	Index tibio-fem.
				Bredde-index	Højde-index		
Rævehøj IS (fortsat)	749	♀	40-50	fragment		420	—
	750	B ♂	12-13	Kalot stor tyndskalle D. transv. max. 158; D. bin			
	751	♂	c. 40	Kraniefrgm.		—	—
	752	B	3-4	77,3	—	^h _v frgm.	—
	753	B	1	fragment		—	—
	754	♂	40-50	71,2	69,0 (auric.)	—	—
	755	♂	c. 50	fragment		—	—
	756	♂	20-25	fragment		—	—
	757	B ♀	14-15	fragment		—	—
	758	♂	c. 50	fragment		—	—
	759	♂	c. 40	fragment		—	—
	760	♀	c. 30	fragment		^h _v 410	—
	761	♂?	c.20-25	fragment		—	—
	762	V	—	fragment		—	—
	763	♀	v	fragment		—	—
	764	V	—	fragment		—	—
	765	V	ung	fragment		—	—
	766	B	12-14	fragment		—	—
	767	V	—	fragment		—	—
	768	♂	18-20	78,9	—	—	—
	769	B	5-6	78,3	—	—	—
	770	♂	c. 40	fragment		—	—
	771	B	10-12	fragment		v310	—

(fortsat).

Tibia	Humerus	Radius Ulna	Overkjæbe	Underkjæbe	Legemshøjde	Tandcaries	Index facial sup. Typ.	Anmærkning
—	—	—	—	—	1540	—	—	
agment			1	—	—	÷	—	Hydrocephali
oid. 140; D. frontal. max. 140; Breyma—Lambda 140								
—	—	—	—	—	—	—	—	
^h frgm.	_v 152	—	1	1	—	÷	—	Os ilei H. 72, B. 75
								epif. inf. fem. $\left\{ \begin{array}{l} \text{h} 55 \\ \text{v} 56 \end{array} \right.$
								epif. sup. tibiæ 56
								Scapula L. 72, B. 55
								Scapula L. 65
—	—	—	—	1	—	÷	—	Os ilei H. 55, B. 70
—	—	—	1	1	—	÷	CMT	Højre Visdomstand ikke anlagt
_v 390	_v 340	—	—	1	1695	—	—	
—	^h 340	—	—	1	1690	÷	—	
—	^h 245	—	1	—	—	÷	—	
—	—	—	—	—	—	—	—	
—	—	—	—	—	—	—	—	
—	—	—	1	—	1540	÷	—	
—	—	—	—	—	—	—	—	
—	—	—	—	—	—	—	—	
—	—	—	—	—	—	—	—	
—	—	—	—	—	—	—	—	
_v frgm.	—	—	—	1	—	÷	—	
—	—	—	—	—	—	—	—	
—	—	—	1	—	—	÷	69,1 CMT	
—	^h 170	_v 136 _h 145	1	—	—	÷	67,5 CMT	Epif. inf. fem. D. 58 Talus L. 40, H. 20
—	—	—	—	1	—	÷	—	
_v 250	—	—	—	—	—	—	—	Metopisme f og t epifyseløste
Epif. sup.								

Stenalder Gravens art og sted Museums Nr. osv.	Løbe-Nr.	♂, ♀, V, B	Alder i år	Kraniets		Femur	Index tibio-fem.
				Bredde-index	Højde-index		
Rævehøj IS (fortsat)	772	B	2	frgm.		—	—
	773	♀	c. 40	75,2	67,0 (auric.)	^h _v 430	84,8
	774	♂	40-50	80,0	73,8 (auric.)	—	—
	775	♂	20-25	70,0	67,7 (auric.)	—	—
	776	♂?	50-60	frgm.		—	—
	777	V	25-30	frgm.		—	—
	778	♂	c. 40	frgm.		—	—
	779	♂	20-25	frgm.		—	—
	780	V	ung	frgm.		—	—
	781	V	—	frgm.		—	—
	782	V	20-25 ung	frgm.		—	—
	783	♂	20-25	—	—	—	—
	784	♀	c. 25	—	—	—	—
	785	♂	c. 50	—	—	—	—
	786	♂	c. 22	—	—	^h _v 455	83,5
	787	♀	25<	frgm.		^h _v 413	80,5
	788	?	40-50	74,4	69,1	^h _v 420	—
	789	B ♂	14-16	frgm.		^h _v 445	82,0
	790	V		fragmenter *			fr
	791	♂	40-50	—	—	^h _v 480	—
	792	♂	20<25	frgm.		—	—
	793	♂	40-50	frgm.		—	—

(fortsat)

Tibia	Humerus	Radius Ulna	Overkjaebe	Underkjaebe	Legemshojde	Tandcaries	Index facial. sup. Typ.	Anmaerkning
Epif. sup.	—	—	—	1	—	÷	—	
^h 365	—	—	—	1	—	÷	CMT	
^v	—	—	1	—	—	÷	70,8 MT?	
—	—	—	—	1	—	—	CMT	
—	—	—	1 frgm.	—	—	÷	—	
—	—	—	—	1	—	÷	—	
—	—	—	—	—	—	—	—	Kraniet øverst i stuens syd- lige hælvt
—	—	—	—	—	—	—	—	
^v 365	^h 330	—	—	—	1655	—	—	
—	—	—	—	1	—	÷	—	
^v 390	^v 350	^h — ^v 240	—	1	1695	÷	—	
—	^v 350	— 280 250	—	1	1650*	÷	—	
—	—	^v 250	—	1	1680*	+	—	Spondyl. ossif. anchylopoiet. colli. Ribben på 1ste læn- dehvirvel
^h 370	^h 330	250 — 280	—	—	1660*	—	—	Fossa olecrani paforata
^h 340	—	—	—	1	1540*	÷	—	
—	^h 292	frgm.	1	1	1550*	+	73,0 CMT	
^h 355	—	^v frgm. ^v frgm.	—	1	1700*	÷	—	Os ischii H 85 B ⁵² / ₂₈ }
enter*								
^v frgm.	—	—	—	1	1710	÷	—	
^h fibula	—	^v 252 —	—	1	1700	÷	—	Rachitis fibularum. Spondylit. ossificans Symfysis baseo - sphenoid. ikke forbenet
^h 385	^h 345	—	—	—	1700	—	(CMT)	

Stenalder Gravens art og sted Museums Nr. osv.	Løbe-Nr.	♂, ♀, V, B	Alder i år	Kraniets		Femur	Index (1000)
				Bredde- index	Højde- index		
Rævehøj IS (fortsat)	794	B	<2 52	frgm.		73 _v	-
	795	B	<1 52	Os frontis sin.		H 35: B 3	-
	796	B	7-8	frgm.		—	-
	797	B	1-2 12	—	—	—	-
	798	B	1-2 52	—	—	60 _v	-
	799	B	12-13	—	—	325	-
	800	B	2-3 52	—	—	75 _v	-
	801	B	8-9	—	—	—	-
	802	B	6-8 12	—	—	—	-
	803	B	7-8	Os bregmatis sin. Bregma-Lambda	120		-
	804	B	5-6	—	—	—	-
	805	B	2	—	—	—	-
	806	B	16-17	—	—	—	-
	807	B	9-10	—	—	300 _v	-
	808	B	3-4	—	—	h frgm. _v	-
	809	B	3-4	—	—	h frgm. _v	-
	810	B	2-3	Os temporis dext.			-
	811	♀	20-25	frgm.		h 450 _v frgm.	84
	812	♂	c. 30	frgm.		h 495 _v	82
	813	B	5-7	frgm.		210 _v	-
	814	B	3-4	frgm.		—	-

LXXXX
Lejre SK
År 1914

(fortsat)

Tibia	Humerus	Radius Ulna	Overkjæbe	Underkjæbe	Legemshøjde	Tandcaries	Index facial. sup. Typ.	Anmærkning
^h frgm. 67 _v	^h frgm. 66 _v	—	—	—	—	—	—	Alle epifyseløste
ula sin. H 37; B 29		—	—	—	—	—	—	
fibula 182	—	_v 173	—	—	—	—	—	Clavicula 90 Epifyseløste alle
—	^h 74	—	—	—	—	—	—	Epifyseløst
—	—	_v 55	—	—	—	—	—	
—	—	_v 174	—	—	—	—	—	Caput humeri epifyse D 37
—	—	—	—	—	—	—	—	
_v 220	_v 182	—	—	1	—	÷	—	epifyseløste
—	—	^h 80	1	—	—	—	—	
120	—	—	—	—	—	—	—	
—	^h 165	—	—	1	—	÷	—	
—	—	—	—	1	—	÷	—	
_v epif.	^h 260	_v frgm.	—	—	—	—	—	Epifysis inf. af v. tibia D 46
^h 190 frgm.	^h 208 _v	_v 167	—	—	—	—	—	Alle epifyseløste
—	—	—	—	—	—	—	—	Epifysis inf. fem. dext. 54
—	—	—	—	—	—	—	—	Epif. fem. inf. { dext. 54 sin. 55
—	—	—	—	—	—	—	—	
^h 380 _v	^h 320 _v def.	^h 233 ^h 262	1	1	1620	÷	—	
_v 406	^h 340 _v	^h 252 ^h 285	—	1	1720	÷	—	
—	—	—	—	1	—	÷	—	epifyseløst
—	_v 140	—	1	1	—	÷	—	

Stenalder Gravens art og sted Museums Nr. osv.	Løbe-Nr.	♂, ♀, V, B	Alder i år	Kraniets		Femur	Index tibio- fem.
				Bredde- index	Højde- index		
Lejre SK (fortsat)	815	B	8-9	—	—	^h 250 _v	—
	816	♀	c. 25	frgm.**	—	^h frgm 450 _v	80,0
	817	B	10-12	—	—	^h frgm. _v	—
St. Rørbæk LXXXXI SK År 1915	818	♂	20-25	82,8	76,4	^h 450 _v 452	82,8
	819	♀	c. 18	teca cranii	—	—	—
	820	V	Os frontis - bregmat.	—	—	—	—
LXXXXII SKA År 1913 Ø. Herupgård Rammedige A 27378—82	821	♂	25-30	frgm.	—	^h frgm. _v	—

Såvel de 616 stenaldersindivider fra Årb. 1911 som de 205, som der her skal gøres rede for, høre til den samme kultur- og tidsperiode, have hvilet i den samme slags grave og ere gravlagte med de samme gravskikke. Og endeligt ere de, som her skal vises, af selvsamme bygning og afstamning. Den tabellariske opstilling fra 1911 skal her fortsættes i hovedsagen efter de samme principper således, at individernes antal dokumenteres, og de vigtigste og samlende anthropologiske fund anføres til sammenligning og fortsættelse. Dog udelades der en del mindre vigtige notater og foretages enkelte afkortninger. Også for den her foreliggende undersøgelses vedkommende gjælder det ligesom for den tidligere, at beskrivende enkeltheder såvel som specialmålene af knoglerne, kraniemålene dog i hovedsagen undtagne, ikke ville blive medtagne her, hvor foruden kraniemålene og lemmeknoglernes længdemål kun de vig-

(fortsat)

Tibia	Humerus	Radius Ulna	Overkjæbe	Underkjæbe	Legemshøjde	Tandcaries	Index facial. sup. Typ.	Anmærkning
$\sqrt{215}$	$\sqrt{\text{frgm.}}$	$\sqrt{\text{frgm.}}$ $\sqrt{\text{frgm.}}$	—	—	—	—	—	Epifyseløste
$^h 360$	$^h \text{c. 300}$ $\sqrt{\text{frgm.}}$	$\sqrt{250}$	—	1	1630	\div	—	** rødfarvede*
—	$^h \text{frgm.}$ $\sqrt{\text{frgm.*}}$	—	—	—	—	—	—	* rødfarvet
$^h 380$ $^h 382$	$^h 320$ $\sqrt{\text{frgm.}}$	$^h 240$ $^h \text{frgm.}$	1	1	1660*	\div	OFT	
—	—	—	1	1	—	\div	CMT	
—	—	—	—	—	—	—	—	
$^h \sqrt{\text{frgm.}}$	$^h \sqrt{\text{frgm.}}$	—	—	—	1850*	—	—	* Alle legemshøjder mrkt. * ere »skelethøjder«, her er højden målt i graven.

tigste gennemsnits- og relative mål ville blive anførte sammen med slutninger, som i anthropologisk henseende deraf kunne drages. Derimod vil selvfølgelig som tidligere ligeledes her opmærksomheden blive ledet hen på dette sidste materiales mulige ejendommeligheder i retning af bygning, anomalier, sygelige tilstande og andet mærkbart. Også hvad der i anden henseende måtte findes af forhold, som kunne være af anthropologisk-ethnologisk interesse, f. ex. angående gravens bygning, dens benyttelse og indvirkning på de gravlagte, eller mulige spor af de efterlevendes virksomhed i graven overfor de tidligere gravlagte, som overfor de sidst henlagte — sligt vil, hvor sådant findes, for hver enkelt gravs vedkommende finde omtale.

Derimod må der for den specielle beskrivelse af objekterne og de enkelte specialmål og enkelthederne i det hele som f. ex. motiveringen for alders- og kjønsbestemmelser og

meget andet henvises til det i musæets archiv nedlagte fuldstændige manuskript. Ialt viser det sig da, at de 12 sidste stenaldersgrave have huset mindst 205 individer, nemlig 67 mænd, 39 kvinder, 32 alene som »voxne« bestemte og 67 børn. Kun 55 af disse 205 individer ere repræsenterede også ved kranier. Efter de samme kriterier som tidligere er bestemmelsen: mand, kvinde, »voxen« og barn foretaget; ligesom ogsaa aldersbestemmelsen, som tidligere er foretaget, hvor der har været tilstrækkeligt sikre kjendetegn tilstede for inddelingen i 10 års aldersgrupper for de voxnes vedkommende og i, efter alderen varierende, grupper for børnenes. Det skal særligt bemærkes, at børn her som før regnes til det fyldte 17de år.

Ialt foreligger der da nu sammen med de tidligere publicerede 616 stenaldersindivider alt i alt, fra det samlede antal stenaldersgrave (92) i større eller mindre udstrækning kjendskab til 821 individer, som sondrede efter køn og alder lader sig opstille som følger:

1. Aldersbestemte mænd fra 18 år	249	}	291	291
Mænd uden aldersbestemmelse	42			
2. Aldersbestemte kvinder fra 18 år	128	}	157	}
Kvinder uden aldersbestemmelse	29			
3. Voxne ikke kjønsbestemte fra 18 år.	26	}	147	
Voxne uden aldersbestemmelse	121			
4. Børn i alle aldre fra $\frac{1-2}{52}$ år til fyldt 17 år	226			226
				Ialt . . . 821

Når nu som i Årb. 1911 motiveret kvinder og voxne slåes sammen, få vi ovenstående fordeling af det samlede antal individer. Som foran nævnt er der kun 53 nogenlunde bevarede kranier blandt de ny tilkomne 205 fra de sidste 12 stengrave. Men desuden er der bevaret fragmenter, større eller mindre, af endnu 60 kranier af voxne og børn. Der er ogsaa bevaret 94 underkjaeber, og til en god

del af dem viste et antal kranier sig gennem ledforbindelse og tandslid at passe. I det hele var det kun få kranier, som optoges med underkjæben in situ. Dette forhold vil senere blive nærmere omhandlet for det store jættestuefunds vedkommende.

55 af underkjæberne eller fragmenter af sådanne lode sig ikke tilpasse til nogenlunde bevarede kranier, men måtte antages for største delen at høre til kraniefragmenterne. Desuden fandtes der 13 isolerede overkjæber, men disse lode sig alle tilpasse til kranier, som manglede overkjæben og stammede fra de samme grave.

Såvel overkjæberne som særligt de mange underkjæber have haft en stor betydning overfor aldersbestemmelserne så vel som overfor bestemmelsen af hyppigheden af tandcaries.

Som fortsættelse af tavlen med kraniemålene i Årb. 1911 pag. 132—41 og under fortløbende numre følger her kraniemålene for de nye 53 hoveder på tabel B, pag. 296—299.

Betragte vi nu de sidste 53 kranier sammen med dem fra de tidligere fund, hvor de målte hoveder vare 166, få vi ialt 219, et ret anseeligt antal kranier fra en sikker stenalder. Fra dette antal må dog drages 9, hvis breddeindex ikke har været til at bestemme. Disse samlede 210 kraniers breddeindices ere her gjengivne i serieopstilling og grafisk på tabel C₁ og C₂ for dels at lette oversigten og dels samtidigt illustrere fordelingen af indices indenfor de almindeligt vedtagne grænser for dolichocephalien, meso- og brachycephalien. Og det viser sig da, at den nye tilvæxt intet har ændret af betydning i den sammensætning, som de tidligere kranier viste. Særligt den grafiske opstilling viser, at afvigelserne forme sig i hovedsagen, som man finder dem, når det gjælder en bestemt organisk art, for eksempel længden og bredden af samme piletræs blade eller en bestemt bønnerace. Men her dog med den variation i regelmæssigheden, som er repræsenteret i den

		Tabel											
Stenalder	Findested	Museums-Nr.	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
			Kjøn (♂, ♀, V, B)	Løbe-Nr.	D. ant. post. max.	D. transv. max.	D. basion-bregma.	D. auriculo-bregm.	D. frontal. min.	D. frontal. max.	D. bimastoid.	D. bizygomat.	D. nasion-basion.
Over Vindinge I...		A 26881	♂	664	182	141	143	114	112	123	125	132	110
— — ...		—	♂	665	180	140	142	115	96	115	129	131	118
— — ...		—	♂	666	190	145	142	122	105	125	131	140	108
— — ...		—	♂	667	205	135	145	114	100	124	126	135	107
Marbjerg		A 27037	♂	669	192	143	142	121	99	122	128	135	107
—		—	♂	670	200	<140	145	124	96	c.118	c.125	c.130	110
—		—	♀	671	179	137	—	—	95	111	—	—	—
—		—	♂	672	177	144	153	130	98	122	134	137	111
—		—	♀	673	182	137	131	116	96	112	121	121	100
—		—	♂	674	188	139	137	115	98	117	140	144	113
—		—	♂	675	186	139	144	117	98	121	134	139	110
—		—	♂	676	180	139	134	119	100	122	122	132	102
—		—	♂	677	185	137	140	111	101	119	132	136	108
—		—	♂	678	185	155	143	123	101	123	141	148	103
—		—	♀	679	182	150	137	119	101	129	132	134	99
—		—	B	680	181	140	136	115	97	119	116	—	95
Ovrø		A	♀	708	188	143	140	125	102	114	130	142	104
Over Vindinge II ..		A 26625	♂	709	180	149	140	122	100	122	130	130	100
— — ..		—	♂	710	186	144	—	—	108	124	—	c.136	—
Brøndbyvester		år 1914	♀	718	194	126	—	—	100	114	—	—	—
Rævehøj (Slotsbjergby).		år 1914	♂	719	196	150	134	130	106	122	130	136	110
— — ..		—	♀	720	166	142	136	132	98	122	136	128	110
— — ..		—	♂	721	192	150	142	140	103	124	136	142	106
— — ..		—	♂	722	182	140	138	130	96	122	134	133	104
— — ..		—	♀	723	184	138	138	134	99	122	124	125	102
— — ..		—	♂	724	186	146	134	132	98	128	134	130	100
— — ..		—	♂	725	190	142	140	138	104	128	132	130	104
— — ..		—	♂	726	188	144	138	130	c. 98	126	126	128	96
— — ..		—	♂	727	200	144	142	132	102	124	142	144	110
— — ..		—	♂	728	180	136	130	126	94	118	118	114	94
— — ..		—	♀	729	182	142	139	136	98	124	128	133	114

13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30
D. nasion-ment.	D. nasion-alveolon.	Altit. nasi.	Latit. nasi.	D. interorbital.	Latit. orbital.	Altit. orbital.	D. bizygomat.-max.	Long. foram. magn.	Latit. foram. magn.	Circumf. sagital.	Circumf. transv.	Circumf. horizont.	Index cephal.	Index vertical.	Index orbital.	Index nasal.	Index facial. sup.
110	70	50	23	25	41	32	91	39	33	382	320	520	77,7	78,9	78,0	46,0	76,9
127	70	57	22	25	40	31	91	41	35	375	320	520	77,8	78,9	77,5	43,1	77,0
117	71	—	—	24	45	31	90	c.40	33	385	335	530	76,3	74,7	69,0	—	81,5
128	76	56	c.26	—	—	—	—	—	—	c.410	320	555	65,8	71,0	—	46,4	—
128	79	55	25	26	42	30	94	40	30	385	335	530	74,1	74,0	71,4	45,4	84,0
139	77	65	28	25	44	34	100	—	—	405	330	c.550	70,0	72,5	77,2	43,0	77,0
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	76,0	—	—	—	—
114	71	53	26	24	42	30	100	36	32	377	335	515	81,8	86,4	71,4	49,0	71,0
115	68	48	24	23	38	30	92	31	29	375	310	515	75,2	72,0	79,0	50,0	73,6
120	67	58	27	26	41	33	100	40	34	365	310	525	73,9	72,8	80,5	46,5	67,0
116	70	52	27	25	42	32	100	32	29	390	320	520	75,0	77,4	76,2	52,0	70,0
114	69	54	23	23	42	29	99	32	c.30	370	320	515	77,2	74,4	69,0	42,6	69,9
110	71	51	22	22	42	28	103	37	32	375	305	525	74,0	75,5	66,6	43,1	69,0
121	71	53	27	27	44	33	100	40	33	390	335	550	83,7	77,8	75,0	50,9	71,0
104	62	48	25	26	43	c.33	94	32	29	380	332	530	82,4	75,2	76,7	52,1	66,0
c.102	62	44	20	20	41	35	82	35	c.33	380	320	515	77,3	75,1	85,8	45,4	74,6
115	68	—	—	28	40	28	108	c.40	33	305	320	520	76,0	77,4	70,0	—	63,0
111	66	47	25	23	40	33	85	40	33	385	320	520	82,7	77,4	82,5	53,2	77,6
127	70	—	—	—	—	—	97	40	32	370	—	—	77,4	—	80,0	—	72,1
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	385	—	510	65,0	—	—	—	—
—	74	53	23	23	49	35	105	—	—	c.400	335	555	76,5	68,8	71,9	43,4	70,5
—	61	46	21	22	45	35	93	32	29	345	320	500	84,0	81,4	77,7	45,6	66,6
—	70	50	28	26	42	35	103	—	—	390	330	540	78,1	71,7	83,3	56,0	68,0
—	67	47	23	22	45	30	100	—	—	370	315	520	76,9	75,8	66,6	49,0	67,0
—	66	50	26	25	43	30	94	—	—	375	310	520	74,0	74,0	69,7	52,0	70,2
—	69	48	32	23	40	30	92	40	32	370	325	540	78,4	72,0	75,0	66,6	75,0
—	63	50	25	26	42	30	93	39	28	390	335	540	74,7	73,6	71,4	50,0	67,7
—	69	53	25	—	41	32	94	36	30	390	320	c.540	76,6	73,4	78,0	47,1	73,4
120	76	51	25	24	45	32	105	40	33	395	325	550	72,0	71,0	71,1	49,0	72,8
—	64	46	22	22	41	32	96	34	28	375	310	515	75,5	72,2	78,0	47,8	66,6
117	62	46	26	25	41	31	100	35	26	380	330	520	78,0	76,8	75,6	56,5	62,0

Stenalder	Findested	Museums-Nr.	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
			Kjøn (♂, ♀, V, B)	Løbe-Nr.	D. ant. post. max.	D. transv. max.	D. basion-bregma.	D. auriculo-bregm.	D. frontal. min.	D. frontal. max.	D. bimastoid.	D. bizygomat.	D. nasion-basion.	D. alveolon-basion.
Rævehøj (fortsat) ..			♂	730	178	136	138	130	97	122	124	127	102	101
—	—	..	♂	731	176	136	133	122	89	116	124	120	98	98
—	—	..	♂	732	186	140	136	130	c. 95	115	137	128	100	95
—	—	..	♀	733	180	138	136	130	c. 94	118	c. 130	c. 134	c. 102	88
—	—	..	B	734	166	130	c. 124	116	85	110	106	95	88	79
—	—	..	♂	735	195	146	c. 138	136	97	127	134	c. 134	c. 108	c. 95
—	—	..	♂	736	170	c. 136	136	132	92	116	130	c. 131	98	89
—	—	..	♀	737	174	c. 132	132	124	c. 110	c. 116	128	130	c. 96	c. 90
—	—	..	♂	739	166	132	130	126	95	114	130	126	90	90
—	—	..	♀	740	—	146	—	—	—	—	136	—	—	—
—	—	..	♂	741	—	142	—	—	—	—	138	—	—	—
—	—	..	♂	742	190	144	132	130	98	120	137	130	106	96
—	—	..	♂	743	c. 190	140	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	..	♂	746	180	136	138	130	93	113	124	128	98	94
—	—	..	♀	747	c. 188	c. 138	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	..	B	752	168	130	c. 124	—	—	112	—	—	—	—
—	—	..	♂	754	188	134	—	130	98	114	—	—	—	—
—	—	..	♂	768	180	142	—	—	103	126	152	140	102	96
—	—	..	B	769	166	130	c. 116	118	90	112	114	—	c. 82	c. 75
—	—	..	♀	775	c. 186	c. 130	—	126	c. 96	118	—	—	—	—
—	—	..	♀	773	194	146	—	130	97	122	126	—	—	—
—	—	..	♂	774	180	144	—	132	107	126	—	—	—	—
—	—	..	♀	788	188	140	130	126	104	124	128	122	92	88
Store Rørbæk			♂	818	170	140	c. 130	128	90	114	130	128	c. 96	c. 95

udbøjning, som kurvens højre ben viser, fremkaldt ved det større antal af høje indices over 79—80. Denne opstilling tegner efter mit skøn tydeligt, hvad tallene give, men ikke blot det, den synes mig også at vise, hvad vi

B (fortsat).

13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30
D. nasion-ment.	D. nasion-alveolon.	Altit. nasi.	Latit. nasi.	D. interorbital.	Latit. orbit.	Altit. orbit.	D. bizygomat-max.	Long. foram. magn.	Latit. foram. magn.	Circumf. sagital.	Circumf. transv.	Circumf. horizont.	Index cephal.	Index vertical.	Index orbital.	Index nasal.	Index facial. sup.
114	69	48	23	27	43	30	103	33	30	375	310	505	76,4	77,5	69,7	48,0	67,0
115	64	42	27	24	38	27	92	32	27	370	c.300	500	77,2	75,5	71,0	64,2	69,5
118	73	53	25	25	46	33	100	37	30	380	310	530	75,2	73,1	71,7	47,1	73,0
—	70	—	—	—	40	31	c.100	38	33	360	c.310	c.500	76,6	75,2	77,5	—	c.70,0
—	47	35	19	19	34	27	74	c.30	24	355	290	475	78,0	74,7	79,8	54,8	63,5
112	70	50	24	27	41	34	104	—	—	400	340	550	74,8	70,7	82,9	48,0	67,3
—	65	45	22	23	39	31	96	35	34	—	315	c.500	80,0	77,6 auric.	79,4	49,0	67,7
—	66	—	—	—	41	30	c.104	—	—	305	c.295	c.400	75,8	75,8	73,1	—	63,4
—	58	40	25	24	39	27	92	32	27	365	300	480	79,5	78,3	69,2	62,5	63,0
—	—	47	27	—	38	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	57,4	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	Bregma-opistion			—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	240	—	—	—	—	—	—	—
121	72	57	23	24	44	38	93	c.40	36	370	310	535	74,7	69,4	86,2	40,4	77,4
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	<74,0	—	—	—	—
120	64	47	27	25	41	30	94	37	—	375	320	515	74,5	76,6	72,1	57,4	68,2
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	73,4	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	350	—	—	77,8	74,0	—	—	—
—	—	—	—	—	44	35	—	—	—	c.375	c.320	530	71,2	69,0	79,5	—	—
—	71	51	25	25	42	32	103	—	—	—	—	520	78,9	—	76,2	49,0	69,0
—	54	37	20	24	32	27	c.80	c.32	30	c.360	c.300	480	78,8	71,1	93,7	54,0	67,5
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	70,0	67,7 auric.	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	400	325	542	75,2	67,0 auric	—	—	—
—	68	52	23	25	45	35	96	—	—	—	c.330	c.530	80,0	73,8 auric.	77,7	44,2	78,8
120	76	58	24	25	45	37	92	—	—	380	320	550	74,4	69,1	82,2	44,0	82,6
102	60	42	24	23	38	28	90	—	—	c.355	315	490	82,3	76,4	74,0	57,1	66,6

gjennem bestemmelsen af typerne senere ville komme lidt nærmere ind på, at vort stenalderfolk efter hovedets bygning må siges at bestå af en i overvejende antal tilstedeværende, udtalt dolichocephal race — måske dog 2 — og en bra-

chycephal, begge med varianter, som ikke i nogen væsentlig grad overstiger den variation inden for den rene race, som man finder overalt i naturen.

Overalt, hvor formen hos de nye 53 har været således bevaret, at typen har kunnet bestemmes og sondres i de 5 typer, som kort ere beskrevne i Årb. 1911 pg. 145—51, er denne bestemmelse foretaget og opført sammen med overansigtsindex i den sidste kolonne på tabel A 1-3. Denne bestemmelse af typen er stedse foretaget under kraniets første mønstrende undersøgelse, alene tagende i betragtning hovedets modellering i de forskellige normæ, horizontalis, lateralis, facialis og occipitalis. Det skal her desårsag særligt fremhæves, at de forskellige kraniemål og udregningen af de respektive indices først senere ere foretagne og udregnede, således at hverken breddeindex eller andre indices have været tagne med i betragtning ved bestemmelsen af typen. Derimod har det antagne køn fra første færd selvfølgelig været taget med i betragtning. Grunden til, at jeg fremhæver dette, vil senere blive indlysende.

Som det fremgår af tabel C₁ have af det samlede antal af 210 kranier 63 eller 30 % en breddeindex varierende mellem 64 og 74,9 og ere rene langskaller; 97 eller 46,2 % have breddeindices mellem 75 og 79,9 og ere mesocephale medens 50 eller 23,2 % ere kortskallede eller brachycephale.

192 af disse hoveder ere af voxne og 18 af børn, og for dem alle giver beregningen en gennemsnitsindex på 76,9 altså en index, som nærmest tyder på mesocephali som typisk for vort stenalders folk.

Men at denne gennemsnitsindex er misvisende, synes mig allerede at fremgå af tabel C₂, og ved en gruppering af kranierne efter den forud foretagne typbestemmelse samt ved en samtidig undersøgelse af de for de enkelte typer bestemte legemshøjder og andre bygningsforhold mener jeg at kunne slutte, at hvis det samlede kraniemateriale

Tabel C1 (Stenalder).

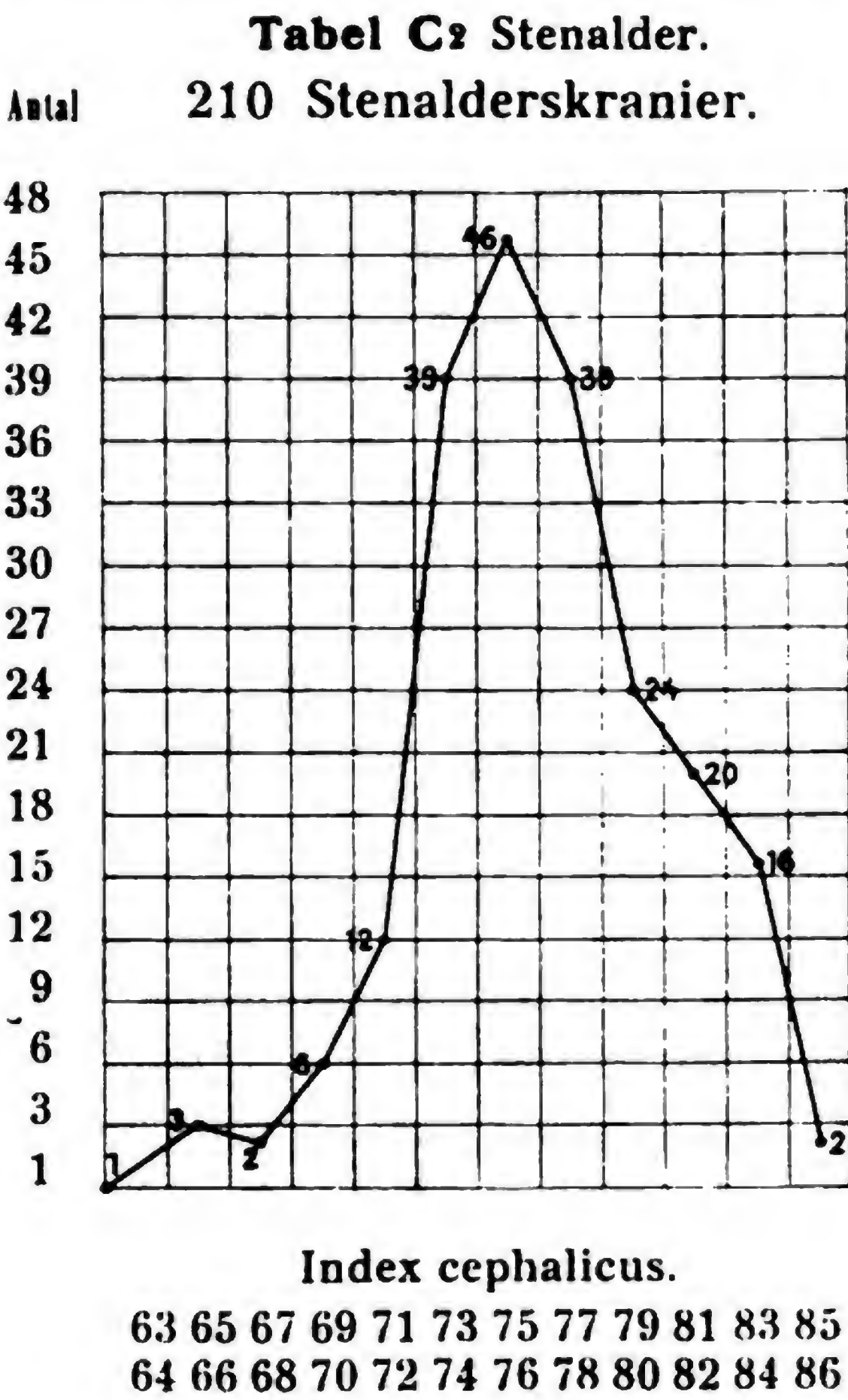
Index cephalicus for 210 stenalderskranier																									
(192 voxne og 18 børn)																									
Middelindex 76,9.																									
63 = 30 %													97 = 46,19%					50 = 23,81 %					Sum		
Antal.....	1	-	3	-	-	2	2	4	5	7	18	21	18	28	24	15	12	12	10	10	7	9	1	1	210
Index	63	64	65	66	67	68	69	70	71	72	73	74	75	76	77	78	79	80	81	82	83	84	85	86	
Antal.....	1		3			2		6		12		39	46		39		24		20		16		2		210
81 = 38,57 %													79 = 37,62%					50 = 23,81 %							
Middelindex cephalic. for de 192 voxne er 76,9.																									

havde været mere komplet, vilde indexresultatet have vist sig anderledes.

Det ligger i sagens natur, at det kun er de mest komplette hoveder, som man med rimelig sikkerhed kan bestemme typen for. Adskillige hoveder, som med tilstrækkelig

nøjagtighed lader index cephalicus bestemme, have ikke været i saa komplet stand, at typen har kunnet bestemmes.

Af de 210 kranier har det kun været muligt at typbestemme de 162, og de vise nedenstående fordeling mellem de 5 tidligere beskrevne typer (se Årb, 1911, pg. 145—153), som her dog ere indskrænkede til 4, da de to, Borreby-typen og Møntypen her ere slåede sammen. De ere vel nærmest at betragte, i hvert fald for Møntypens vedkommende, som Kryds-

ninger, af hvilke Møntypen optræder ret talrig og udbredt, medens Borrebytypen er en ren lokal tilfældighed, som nærmest må betragtes som en familieejendommelighed; den er i hvert fald kun truffet her til lands i den ene grav, Borreby jættestuen. Og de 6 hoveder, som derfra ere henførte til denne typ, have egentligt ikke andet tilfælles end den klodsede, storstilede form, og den efter mit skøn aldeles ufortjente europæiske berømmethed, som et enkelt af Borrebyhovederne, i tabel A i Årb. 1911 opført som Nr. 168, der internationalt bærer navnet Borreby V, har paadraget sig, og de fem gennem deres stærkt vigende lave pande og de grove former. Se afbildningen pg. 290 og 291 i Årb. 1906.

De 162 typbestemte hoveder fordeles således:

	Antal	%	I.	I.	I.	Legemshøjde	
						Mænd	Kvinder
		af 162	cephal.	vertical.	facial.sup.		
Cro Magnon typ.	94	58 %	74,7	71,8	71,4	1730	1580
Avigny typ.	21	13 %	75,2	74,9	70,8	1715	1550
Orrouy-Furfooz typ.	21	13 %	82,8	79,1	69,0	1680	1560
Møn + Borreby typ.	26	16 %	80,8	77,9	66,6	1740	1580
Cro Magnon + Avigny typ..	115	71 %	74,8	72,8	71,2	—	—

Som det sees, er foruden hovedets breddeindex andre typerne karakteriserende mål tagne med i den lille tabel, som tydeligt viser, at denne dolichocephale, højvoxne typ med det ejendommelige, kraftigt modellerede hoved, som jeg benævner Cro Magnontypen (CMT), og som udgjør nært op til de to trediedele af de typbestemte hoveder, at denne typ i hvert fald, når den anden svagt modellerede hovedtyp, Avignytypen (AT), tages med, numerisk dominer hele denne bedst bevarede gruppe, hvis middel breddeindex bliver 74,8. Og da nu, som foran er fremhævet, typbestemmelsen er foretaget uden kjendskab til de først senere udmaalte og beregnede indices, og det samme gjælder vel at mærke også om legemshøjderne, skjønner jeg, at dette her

fremhævede forhold i forbindelse med den antydning, som variantkurven på tabel C₂ viser, må tydes som et tegn på, at vort lands stenaldersbefolkning har bestået af en overvejende, langskallet, højvoxen race, samt af en numerisk langt mindre talrig kortskallet race, begge kjendte andet steds fra og i hovedsagen kjendelige som rene; og dertil kommer så en gruppe lidt større end den rene kortskallede, som består af krydsninger, som i numerisk henseende og efter bygning hælder mest mod den største, langskallede gruppe. Hvorom alting er, kan der ikke tvivles om, at de to grupper, Cro Magnon- og Avignytyperne, både numerisk og i retning af bygning må blive dem, der har givet den tids befolkning det bestemmende præg. Tilsammen betragtede, må disse to siges at udgjøre en langskallet, højvoxen stamme. Men der kan ikke være nogen tvivl om, at i virkeligheden er denne dolichocephale majoritet sammensat af 2, hvad hovedets form såvel som hvad legemsbygning og højden i det hele angår, forskellige typer, således som jeg også bestandigt har holdt de 2 former, som talmæssigt stå hinanden så nær, sondrede hver for sig, netop fordi det er bygningsformen, som i slige klassifikationer af levende organismer er det afgjørende og samlende; de individuelle talbestemmelser ere udtryk for de optrædende variationer, som den bestemte formning kan rumme uden at miste sit formbestemmende præg. At den vigtigste index, hovedets breddeindex, så vel som alle de andre indices og absolutte mål indenfor typgruppen, viser en vis ret stor variationsbredde, forringer ikke den gennem øjet tilvejebragte bestemmelse af det samlende, formbestemmende mål, som fixerer typen. Topinard fremhæver i sin »Elements d'Anthropologie« pg. 716 om formbestemmelsen gennem øjet, at den er »plus décisive dans la distinction des types de races que les chiffres«, og det er sikkert også rigtigt.

At jeg har opstillet 2 typer af den herværende dolichocephale stamme, er begrundet i den udprægede forskjel, som

konstant findes. Cro Magnontypens store kraftigt modellerede hoved viser ved første øjekast såvel fra oven som fra siden sit bagtil tilspidsede nakkeparti, i norma verticalis frembragt ved ovoidens skarpe bøjning i linie med tubera parietalia, og i norma lateralis den skarpe skråt nedad og bagtil gående ombøjning, som den fladbuede isseprofil foretager i egnen ved obelion; og dertil kommer så den fremstående chignon, som nakkebenets plade danner som en yderligere forøgelse af den bagtil tilspidsede ovoids contour. Dertil kommer så endnu en ejendommelighed ved disse Cro Magnon hoveder, og det er den omtrent konstante affladning, som isseprofilen viser mellem bregma og vertex, noget som også fra anden side fremhæves som ejendommeligt for Cro Magnon hovederne.

Men også det relativt brede forhoved med det noget udbuede tindingeparti og særligt det fremstående, udbredte glabella-superciliar parti med det dybtliggende nasion og den smukt formede, ikke stejle pandeprofil, som i højde med tubera frontalia jævnt buet slår om i en mere fladbuet bagtil og opadgående del, ligesom også de ret lave, skråtstillede, firkantede øjenhuler — altsammen er noget, som kjendetegner dette kraftigt modellerede og smukt formede Cro Magnonhoved; alt dette findes i større eller mindre, men stedse dog i kjendelig tydelig grad tilstede hos de til denne typ henførte hoveder fra vor stenalder.

Den anden gruppe af dolichocephale hoveder, som jeg har udsondret under benævnelsen Avigny typen, viser i norma verticalis også en bagtil spids ovoid, men her er formningen overalt afrundet, og det samme gjælder om lateralprofilen, der som den første gruppe viser et fremstående nakkeparti; men dette er her ikke tilspidset, det er tværtimod ligesom udpustet og afrundet. I det hele er det ejendommeligt for denne anden gruppe, at baghovedet præsenterer sig bredere i forhold til forhovedet, end man finder det ved Cro Magnon typen; og dette heroer på

Avignytypens stærkt indknebne tindingepartier, hvorved atter panden, set forfra, gør indtrykket af at være særlig bred. Dette Avignykranium er i det hele svagt modelleret med afrundede, over i hverandre glidende conturer og er af lidt ringere størrelse i det hele end Cro Magnonhovedet.

De navne, jeg har givet disse 2 hoveder, vil det måske være rigtigst med et par ord at motivere, særligt for Cro Magnonhovedets vedkommende. Denne typ synes at være særligt hyppig i det nordlige og vestlige Europa og har der fået forskellige navne alt efter undersøgernes smag og nationalitet, idet dog alle bemærke den iøjnefaldende lighed, disse kranier vise, med Cro Magnonhovedet, som man har fundet det i selve den navngivende og adskillige andre knokkelhuler fra tiden efter isperioden, som L'homme mort. Menton, Baoussé-Rousséhulerne, samt i en række senere, neolithiske stenaldersgrave i Frankrig, Spanien, Tyskland, England, Sverige og andre steder. Og endeligt længere ned i tiden, i jernalderen finder man endnu hyppigere den samme typ, f. ex. i de tyske rækkegrave såvelsom i vore egne jernaldersgrave, som vi senere skulle se, og det endog relativt langt flere end i stenalderen. Når jeg er bleven stående ved Cro Magnonbenævnelser, så skyldes det den omstændighed, at for vore hoveders vedkommende er der foruden den personlige lighed — sit *venia verbo* — et archæologisk moment, som senere kort skal berøres, der peger i retningen sydvest ned mod Cro Magnoneggen.

Det har fra flere sider været fremhævet, at de neolithiske hoveder fra det nordlige Europa ikke have et så kort, lavt ansigt som det egentlige Cro Magnonhoved har, hvis *index facialis* angives til 65. Der er forøvrigt ikke fuld enighed om »den gamle Cro Magnon mands« *index facialis* sup. Efter Brocas og Lartets angivelser og mål (Bull. société d'Anthropol., Paris 1868, 1876) må denne index i hvert fald sættes til 67,3; og den er ikke så grumme lav. Af de 77 for

hoveder fra mine undersøgelser bestemte indices faciales sup. (Virchow), vise de 24 indices under 67, og de 38 under 69 og 51 under 72. Det skal villigt indrømmes, at nogle få som CMT bestemte hoveder have indices facial. sup. på over 75. Men trods alt er den umiskjendelige prægning tilstede selv med en gennemsnitsindex facial. sup. på 71, som den viser sig at være for de 77 hoveder, i en sådan grad, at jeg mener, denne benævnelse er naturligere end f. ex. det nordiske hoved.

Men hvad der har styrket i væsentlig grad for mig den antydning, der, det skal villigt indrømmes, ligger i benævnelsen, er den omstændighed, at de nordiske archæologer alt tidligt have hyldet og forsvaret den anskuelse, at den neolithiske stenalders kultur er kommen til os syd-vest fra, og at bevægelsen ikke har været omvendt; og medens Dr. S. Müller i »Vor Oldtid« ikke helt afviser den tanke, at hele den neolithiske kultur kan være båret her til landet af indvandrere fra syd og vest, så synes det nu som om de senere års undersøgelser mere og mere har påtvunget vore hjemlige archæologer den anskuelse, at vort land i den allerførste begyndelse til den periode i vort lands bebyggelse, hvorfra de 210 stenalders hoveder stamme, ikke blot har stået under en fra Europas sydlige og vestlige lande gennem den jyske halvø tilført kulturpaavirkning, hvad gravform og gravskik, kjendskab til kvægavl og agerbrug angår, men at det af forskellige grunde, særligt vel på grund af den fuldkomne form, hvori de ældste dyssegrave og de så skjønt formede og forsirede lerkar ligesom med et slag, uden påviselige overgangsstadier træde frem først gennem den jyske halvø, må antages, »at det ikke kan være andet end, at nye folk, der vare vante til at bygge disse grave, ere komne til landet efter den ældre stenalders fiskere og jægere« som Dr. S. Müller i sine så indgående og interessante »Vendsysselsstudier« i Årb. 1911 pg. 278 giver sin opfattelse udtryk.

Efter alt synes mig derfor også både anthropologiske — man huske også den høje statur, og den hyppige alveolære prognati kan tages med — såvel som archæologiske grunde at tale til gunst for benævnelsen CMT, hvis formning i hovedsagen er tilstede. Hvad angår benævnelsen Avigny-typen for det svagt modellerede dolichocephale hoved, skylder jeg vel også overfor det at give en motiverende forklaring. Navnet Avigny har jeg valgt, fordi denne form fandtes sammen med Cro Magnontypen i en knokkelhule ved Mousseaux-les-Bray (Bull. Soc. d'Anthropol. 1879, pg. 588; 1880, pg. 700, og 1881, pg. 104) og først var mig påfaldende ved den udtalte lighed, der er mellem denne franske form og vor danske; men det kunde ligeså godt være hændt, at jeg var truffet først på at finde ligheden på et andet sted og dermed havde valgt et andet navn fra de samme egne i syd og vest. Under mine første undersøgelser og arbejder med stenaldershovederne faldt det så at sige af sig selv, at jeg kom til at betragte en stor del af kranierne af Avigny-typen, disse svagt modellerede, mere blødt formede, spinklere hoveder, som kvindelige Cro Magnonhoveder; men det viste sig snart at være en fejltagelse; der fandtes mange udtalt kvindelige Cro Magnonhoveder, ligesom der også fandtes mandlige Avignyhoveder.

Den tredie rene gruppe bestående af 21 kortskallede hoveder, som jeg benævner Orrouy Furfooztypen, viser ikke blot det hagtil brede hoved i horizontalplanet, men har også det stejlt nedadgående afrundede baghoved og det i forhold til baghovedet smalle forhoved med en høj index verticalis. Navnet er vilkårligt valgt, jeg kunde ligeså godt have kaldt det Grenelletypen.

Angående de to sidste hjemligt benævnte typer skal jeg kun fremhæve, at Borrebytypen alene er truffen i Borreby jættestue, medens Møntypen er truffen i flere grave, således i 1 grav på Møn, i 10 grave på Sjælland og i 1 grav i Jylland.

Møntypens hoveder ligne alle hverandre meget; de have

alle et fremstående glabella-superciliarparti med dybtliggende næserod og lave, firkantede, skråtstillede øjenhuler. Panden er smukt hvælvet og fortsætter i omtrent samme rundbue gennem hele lateralprofilen lige til inion. Hovedernes længdemål er kort, og hovederne små i det hele, men derfor langt fra spinkle, og minde, særligt hvad norma facialis angår, ikke så lidt om Cro Magnonhovedet, kun at alle den stærke modellerings skarpe former ere afrundede.

Alle de 210 kranier stamme fra de senere former af den yngre stenalders grave; kun en af gravene hører efter bygning og det fundne gravgods til de ældste dysser, graven LXXXI Vig dysse (se Årb. 1911 pg. 283—85). Men desværre fandtes der i denne ældste dysse, som husede fra stenalderen skeletdele af 1 mand, 2 kvinder og 2 børn, foruden underkæber, kun 7 fragmenter af et kranium, som må have hørt til et af de to kvindelige skeletter, og som intet kunde oplyse om hovedets bygning uden, at det var lille og spinkelt bygget. Af lemmeknogler var der et ret stort venstre overarmsben, utvivlsomt af en kvinde, som efter denne arm at dømme har haft en legemshøjde på c. 1580 mm. Desuden fandtes der en epifyseløst højre overarm af et 12—14 års barn og et epifyseløst venstre skinneben af et andet større barn på c. 17 år; foruden nogle hvirvler og et spinkelt nøgleben af en voxen var der også nogle mindre benfragmenter. Gravlæggelsen i denne ældste dysse var så afsluttet, idet der over disse 5 individer lå et urørt dækkende stenlag af 40 cm. tykkelse.

I bronzealderen har så den store overligger været flyttet tilside, og ovenpå stenlaget var der da gravlagt en kvinde, (Bronzealder Tabel A, L.-Nr. 32), hvorefter overliggeren atter, men uordentligt, var lagt hen over graven og en større jordhøj opkastet over det hele. På bronzealderens tabel A vil denne sidste kvinde blive nævnt; hun havde en legemshøjde på 1740—50 mm. Blandt de tidligere i 1911 behandlede fund stamme følgende fra dysser, dog formentligt alle

henhørende til senere former, nemlig XXXI Frelsvig og XXXII Frelsvig, LV Gandløse og LXIII Ølstykke; fra disse grave, som i tid vel ikke gå så grumme langt længere tilbage end jættestuerne, er der kommet 6 målgivende og af disse 5 typbestemte kranier. 4 ere henførte til Cro Magnontypen og 1 til Avignytypen. De 4 Cro Magnonhoveder have indices $\left\{ \begin{array}{l} \text{cephalic. } 77,1 - 73,5 - 63,6 - 72,2 \\ \text{vertical. } \quad \quad - \quad - 72,4 - 69,1 - 70,0; \end{array} \right.$ Avignyhovedet har index cephalic. 65,0, og et ikke typbestemt hoved har index cephalic. 75,6. Selv om disse få indices fra dysser ikke oplyse noget videre, så føje de sig i hvert fald godt ind i den bygning, som det store flertal viser.

Hvad nu krop og lemmeknoglerne fra de sidste 12 stenalders grave angår, da ere de behandlede som de tidligere. Af samlede skeletter fandtes der 10 mænd, 4 kvinder og 1 barn. Disse »skelethøjder« ere på tabel A 1—3 ligesom tidligere mærkede med en stjerne ved det tal, som angiver højden. Men til disse »skelethøjder« kan der føjes legemshøjder af mindst 25 mænd og 14 kvinder således, at der ialt fra de 12 stenaldersgrave kommer 35 mandshøjder og 18 kvindehøjder. Disse sidste legemshøjder ere bestemte hovedsageligt gennem de enkelte graves i bygning og i ledfladerne sammenpassende knogler.

Som for kranierne vedkommende opstilles dette antal her sammen med de 93 mandshøjder og 65 kvindehøjder fra de første 80 grave således, at der på tabel D i samling præsenteres legemshøjder af 128 ♂ og 83 ♀, deraf »skelethøjder« for 46 mænd og 18 kvinder, alt i serieopstilling, hvortil så tillige er knyttet gennemsnitsværdierne for legemsbygningens større eller mindre robusticitet foruden den betydningsfulde index tibiofemoralis. Denne tabel D har den betydning at vise, at legemshøjdens gennemsnitsstørrelse for mandens vedkommende er 20—30 mm. større end hos nutidens mænd, medens den synes at være omtrent den

samme — måske lidt lavere — for kvindernes vedkommende i stenalderen som i nutiden, at dømme efter mine målinger og anthropologiske undersøgelser af 550 mænd og kvinder fra 18 år og opad, samlede på et par øer i Limfjorden og andre isolerede egne, uden udvalg, tagende alle med, således, at der blev tilvejebragt målingsresultater af en samlet, om end lille del af landets befolkning. Gjennemsnitshøjderne for de 550 nutidsmænd og kvinder var 1690 mm. for mænd og 1570 mm. for kvinder, medens de tilsvarende gennemsnitshøjder i vor stenalder give 1710 mm. for mænd og 1560 for kvinder. Atter må det fremhæves, at for lemmeknoglernes vedkommende, som for kranienes, er kjønsbestemmelsen ved den beskrivende undersøgelse gået forud for målingerne; også her bekræfter tabelens samlingsresultat, at kjønsbestemmelsen har truffet helt igjennem det rette.

I det hele viser det sig, at stenaldersbefolkningen ikke blot har været højere af væxt end nutidens befolkning i landet — man må iøvrigt vel huske, at de beregnede legemshøjder ere minimale størrelser —, men det viser sig også, at disse stenaldersfolk vare kraftigt byggede. De på tabellen D opførte indices pilastrici og robusticitatis vidne om kraftig muskelvirksomhed og brug af underextremiteterne for begge kjøns vedkommende og særligt da for kvindeskjønnets. Den hyppighed, hvormed trochanter tertius optræder, særligt hos kvindeskjønnets, den findes på 25% af de kvindelige og 37% af de mandlige lårben, vidner i særlig grad om, at også kvinderne have brugt deres kræfter. I den udførlige beskrivelse vil man finde, at det for kvindernes vedkommende særligt hyppigt er bemærket, at overarmen ligeledes viser usædvanligt stærke muskelspor.

Endnu skal fremhæves, at legemshøjden, som det alt på den lille tabel pg. 302 er vist, er forskjellig for de 3 rene typer. De legemshøjder, som ere knyttede til Cro Magnonhovederne, vise sig at være 20 mm. over gennemsnitshøjden

for alle mænd og ligeledes 20 mm. over gennemsnitshøjden for alle kvinder. Og det være fremhævet, at også her er sammenhørigheden bestemt inden måltagningen. Avignytypens legemshøjder ere på samme måde 25 mm. større hos mænd, men hos kvinder 10 mm. mindre, og Orrouy Furfooztypens 10 mm. mindre hos mænd og af samme størrelse hos kvinder, jævnført med gennemsnitstallene for mænd og kvinder. Hermed harmonerer også, at index tibiofemoralis for »typhøjderne« vedkommende hos mænd og kvinder er for skelethøjderne respektive 83,0 og 82,7, medens de for gennemsnitshøjderne ere 82,0 og 82,5. Det er nemlig skinnebenenes lange smalbenspartier, som hovedsageligt give de store legemshøjder, og deraf kommer det, at denne index tibio-femoralis, som procentvis angiver skinnebenets længde i forhold til lårbenets, ikke blot tiltager med legemshøjden, men også er et kontrollerende mål på højdeberegningens rigtighed. Det er en ret stor sjældenhed, at noget skelet findes så fuldstændigt i disse store stenaldersgrave og samlet således, at der er absolut sikkerhed for, at alle de legemshøjden konstituerende knogler virkelig høre til det samme individ og således kunne yde en vis målelig kontrol med beregningen efter tabellerne. Et sådant sjældent tilfælde bragte en af de 12 sidste stenaldersgrave, nemlig grav LXXXIV Marbjerg, stenkiste, hvor det sidst gravlagte skelet L.-Nr. 669 lå fuldstændig urørt og uforstyrret og blev bragt til undersøgelse således, at alle knogler uden undtagelse eller defekter vare tilstede fra isse til fodsål. Her ere de mål, som fraregnet tykkelsen af bløddelene på issen og under fodsålen give den 50årige mands højde: 1) Basion-Bregma 143, 2) fra I halshvirvel til sidste lændehvirvel 560, 3) fra øverste flade af os sacrum til øverste flade af acetabulum 20, 4) femurs længde i naturlig stilling og 5) tibias længde mellem ledfladerne 490 + 385, 6) højden af calcaneus + talus i naturligt leje 50 og 7) dertil den samlede sum af intervertebralskivernes tykkelse, som efter

»Vierordt« sættes til $\frac{1}{5}$ af længden af størrelsen 2) altså $\frac{560}{5} = 112$, ialt i samlet sum 1765 mm. Legemshøjden bliver dog lidt mindre, da de naturlige krumninger, som hvirvelsøjlen i naturlig stilling viser, her ere udeladte; den ved disse krumninger bevirkede forringelse af størrelsen 2) 560 beløber sig til c. 2,5%; hvorfor der fra de 1765 mm. må drages 14, så at højden kun bliver 1750. I serieopstillingen er legemshøjden efter Manouvriers tabeller beregnet til 1740 for L.-Nr. 669.

Når jeg her har fremdraget dette heldige fund, er det just ikke for at søge vist, at de Manouvrierske tabeller ikke fuldt ud lade sig overføre på forholdene her tillands, hverken i fortid eller nutid, udregnede som de ere efter nutidsfranske, som ere helt anderledes proportionerede end vort lands tidligere og nuværende befolkning, men det er alene hensigten at benytte dette heldige tilfælde som et tegn på, at de beregnede legemshøjder ikke ere for høje. Iøvrigt give de beregnede indices tibio-fem. udtryk for det samme. Som foran berørt, er det særligt skinnebenets længde, som forøger højdemålet. S. E. Y. Rodriguez, cit. i Årb. 1911 pg. 159, har beregnet index tibio-femoralis for en række nutidsfranske til at være 82,2; for de Cro Magnon »legemshøjder«, hvortil L.-Nr. 669 hører, er denne index 82,7, og når der kun regnes med de »samlede skelethøjder« alene, er denne index tibio-femoralis 83,0. Alt peger hen på, at de opførte legemshøjder i hvert fald ikke ere for højt angivne.

Blandt de 205 individer fra de sidste 12 stengrave, var der 67 børn, det vil sige 67 under 18 år. Paa nær i de 2 sidste grave fandtes der knogler af børn i alle de andre 10, og det af børn i alle aldre. For de 64 lade aldrene sig med rimelig nøjagtighed bestemme:

1—3	1—3	3—6	$\frac{1}{2}$ —1	1—2	3	4—5	6—7	8	9—11	12—14	15—17 år
52	12	12									
4	1	2	5	6	5	5	5	6	6	12	7

Som det af denne opstilling ses, er der skeletdele af 4 spæde børn; det ene af disse, L.-Nr. 795, var et ganske nyfødt barn, ikke mere end nogle få dage gammelt. Dette barn var repræsenteret af den venstre hælvt af pandebenet, som var komplet, uden nogen beskadigelse; det måler i højden 35 og i bredden 30 mm. og viser i ubeskadiget tilstand de radiært udstrålende forbeningsstriber med mellemrummene imellem de enkelte striber; desuden fandtes af samme nyfødte barn et i størrelse og udvikling tilsvarende venstre skulderblad, hvis højde er 37 og bredde er 29 mm. Af et andet barn, højst 2 uger gammel, fandtes et venstre lårben, epifyseløst selvfølgelig, men ellers helt, dets længde er 73 mm., og der til hørende et venstre skinneben 67 mm. og venstre overarm 66 mm. lange, begge epifyseløste, men ellers hele. Af et 3die og 4de spædt barn fandtes der desuden 2 venstre femura målende 60 og 75 mm., begge epifyseløste, men ellers hele. Alle de 4 nyfødte børn fandtes i graven LXXXIX Rævehøj jættestue. Det lille spindelvævstynde og fine pandeben, som bragtes frem og til byen helt og ganske uden defekter, er et af de mest iøjnefaldende beviser på den omhu, hvormed musæets embedsmænd udføre disse gravundersøgelser. Der fandtes iøvrigt i denne jættestue i Rævehøj i det hele skeletdele af 27 børn; det samlede antal af gravlagte viste sig at være 92 (se foran).

Iblandt de 27 børn var der et samlet skelet af en 14—16-årig (L.-Nr. 789) ung mandlig person; desværre var der af kraniet kun nogle få fragmenter samt højre underkæbehælvtt bevaret, medens begge femura vare epifyseløste, men ellers hele tilstede, også de løse epifyser vare tilstede; tilstede og hel, men epifyseløst var også venstre tibia, ulna og radius noget defekte og ligeledes epifyseløste, hele bækkenet samt håndrods og fingerknogler, alt epifyseløst, således at alderen derigjennem samt i forbindelse med underkæbens tandudvikling nøje og sikkert lod sig bestemme, ligesom også den usædvanlig store legemshøjde ret sikkert og nøje

kunde bestemmes til 1700 mm.: en velvoxen ungersvend på 14—16 år. Også i grav LXXXIV, Marbjerg stenkiste, fandtes der et samlet barneskelet (L.-Nr. 680) af et 10—12 år gammelt individ; her er kraniet komplet og viser en udtalt, kraftigt modelleret Cro Magnontyp; desuden var tilstede højre og venstre femur, højre komplet med afløste, tilstede-værende epifyser; højre tibia og fibula, højre humerus, højre ulna og begge radii, alle epifyseløste, vare tilstede som også de fleste af bækkenets, ligeledes epifyseløste ben samt nøgleben, ribben og flere andre småknogler. Legemshøjde og alder kunde således ret nøje bestemmes til respektive 1290 mm. og 10—12 år. Af »samlede barneskeletter« kjendes der fra de tidligere 80 stenaldersgrave 4, nemlig fra grav LV Gandløsedysse et 4—6 års barn, fra grav XXXIV Borreby jættestue et 14—16 års barn med en legemshøjde på 1610 mm., og fra grav XXIV Tjæreby jættestue 2 børn, 6—7 og 8 år gamle.

Samle vi nu efter aldersfordeling alle børnene fra de 92 grave, få vi

1—3	1—3	3—6	1/2—1	1—2	3	4—5	6—7	8	9—11	12—14	15—17 år
52	12	12									
7	12	7	12	23	19	22	22	18	26	32	26

i samlet sum 226 børn i alle aldre. Denne omsorg for selv de ganske spæde børn, som få den samme ligfærd og døds-kultus som de voxne, vidner højt om stenaldersfolkets åndelige kultur her i vort land.

Af de 205 i de sidste 12 grave fundne lade sig 66 mænd, 39 kvinder og 5 voxne i alt 110 aldersbestemme, og sammen med de tidligere fra de 80 stenaldersgrave aldersbestemte 183 mænd, 89 kvinder og 21 voxne få vi da i alt kjendskabet til den omtrentlige dødsalder for 249 mænd, 128 kvinder og 26 voxne fra den yngre stenalder i vort land. Til rest bliver der da kun 42 mænd, 29 kvinder og 121 voxne fra samme tid, om hvilke materialet ikke har

kunnet give oplysning angående aldersforholdet. På tabel E er det samlede antal af aldersbestemte stenalders skeletter opførte ordnede i 10 års klasser. Den tidligere fremhævede

Tabel E. Fordeling efter alder af voxne.

Aldersbestemte	20-25	25-30	30-40	40-50	50-60	over 60	uden alder
249 voxne mænd	49 (93)	44	56	71	28	1	42
% af de 249 ♂	19,67	(37,85) 17,68	22,50	28,50	11,94	0,40	-
128 voxne kvinder	35 (59)	24	21	27	15	6	29
% af de 128 kvinder	27,34	(46,08) 18,75	16,40	21,10	11,72	4,69	-
26 voxne	14 (17)	3	2	6	1	-	121
% af de 26 voxne	53,85	(65,89) 11,54	7,69	23,08	3,84	-	-
154 kvinder og voxne ...	49 (76)	27	23	33	16	6	
% for ♀ og voxne	31,82	(49,85) 17,53	14,92	21,43	10,40	3,9	
403 ♂, ♀ og voxne	98 (169)	71	79	104	44	7	
% af 403 voxne	24,81	(41,93) 17,61	19,60	25,81	10,92	1,74	403
Fordeling af de							
år 1908 døde her i landet	1934		1872	2240	3155		
9201 ♂ og ♀ mell. 20 og 60 år	21,1 %		20,8 %	24,8 %	34,3 %		
Fordeling af de							
år 1902 her i landet døde							
mellem 20 og 60 år							
4559 mænd	845		871	1223	1620		
	18,54 %		19,1 %	26,82 %	35,5 %		
4312 kvinder	906		986	1063	1357		
	21,0 %		22,81 %	24,65 %	31,47 %		

mærkelighed med det store antal dødsaldre, som falder på aldersklassen 18, 20—30 viser sig, som det var at vente, fremdeles bekræftet; og skjønt stenalderstallene ere relativt små, og skjønt aldersbestemmelserne ikke ere baserede på moderne dødsattester med fødselsdag og år, samt dødsdag og år og meget andet, så kan der dog trods al ufuldkommenhed ved materialet og bedømmelsen ingen tvivl være

om rigtigheden af den slutning, at i stenalderen døden indenfor den voxne alder mellem 18, 20 og 60 år indtraf langt hyppigere end i nutiden i den unge alder mellem 18, 20 og 30 år; og at da som nu kvinderne hyppigere end mændene i denne første periode, bleve dødens bytte. Det skal atter fremhæves, at dette fænomen i virkeligheden giver en væsentlig og naturlig bekræftelse af, at denne overvejende mængde dødsaldre, som min undersøgelse har givet i den første aldersgruppe for voxne, ikke skyldes en tilfældighed, men er for kvinderne et resultat af en endnu og i alle samfund gjældende naturlov, den forøgede kvindedødelighed på grund af de første fødseler; og i virkeligheden må dette medføre den antagelse, at fordelingen, som her er opstillet, giver udtryk for, at de relativt små tal svare til faktiske forhold i denne tidsperiode.

At den næststørste høst, som døden gør i vor stenalder, falder i den kraftige mandsalder mellem 40 og 50 årene, og at der i denne periode falder flere mænd end kvinder, og ligeså i årsgruppen 50—60, strider ikke mod, hvad aldersgruppen 18, 20—30 vidner for stenalderen og heller ikke imod dødelighedsforholdene i nutiden.

Endeligt skal jeg atter under henvisning til den pg. 294 givne optælling af det samlede antal voxne og børn kun fremhæve, at når det ikke kjønsbestemte antal voxne, således som i Årb. 1911 er motiveret, regnes for at være kvinder, så få vi blandt de 821 hidtil bestemte stenalders mennesker 291 mænd, 304 kvinder og 226 børn, et talforhold mellem mænd og kvinder, som nærmer sig grumme nært op til det almindelige, naturlige talforhold mellem mænd og kvinder i nutidssamfundet. Og dette talforhold har man ingen grund til at antage var anderledes i stenalderen. At stenaldersbørnene ikke på samme vis i antal træde ind i det naturlige forhold, er ganske forståeligt; de svage, små og spæde knogler opløses lettere og undgå undersøgelserne endnu lettere og hyppigere end de voxnes

ben. At antallet af spæde børns knogler fra de sidste års undersøgelser af gravene er voxet meget betydeligt, viser tabel A; årsagen dertil er oftere fremhævet. Når jeg her gør opmærksom på talforholdet mellem de mandsbestemte og kvindebestemte skeletdele, så er det fordi dette utvivlsomme skær af naturlig samfundsbygning, som derved kommer over disse 821 stenaldersindivider, styrker de slutninger, jeg mener at kunne drage af aldersbestemmelserne, nemlig, at dødeligheden i den voxne alders første decennium i stenalderen var så overvældende stor, at dens indflydelse spores i de følgende decennier.

Der findes også blandt knogler og kranier fra de sidste 12 grave en del spor af sygelige tilstande; der er dog ingen af dem, som synes at have været dødsårsagen. Denne er sikkert kun konstateret 2 gange på skeletdele fra de tidligere 80 grave, nemlig hos L.-Nr. 440, hvor der var tegn på, at en byld fra det indre øre var brudt igjennem op i hjernebassen, og hos L.-Nr. 264, hvor der fandtes et i live opstået frisk brud af pandebenet. Men af sygelige tilstande og abnormiteter findes der ikke så lidt, også fra de sidste 12 stenaldersgrave. På tabel A 1—3 ere disse i anmærkningskolonnen anførte ud for de paagjældende Løbenumre. For den lettere oversigts skyld skulle her summarisk de vigtigste forekommende lidelser og abnormiteter anføres.

1) Metopisme, åben midtpandesøm — findes hos 3. 2) Torus parieto-frontal. findes hos 6. 3) Prognati (alveolar) findes hos 10. 4) Fossa olecrani perforata har 2. 5) Abnormt tandanlæg har 6. 6) Fungus duræ matris findes hos en mand (i de 80 grave var der 2). 7) Af sygelige tilstande kan nævnes: a) Hydrocephalia findes hos et barn. b) Arthritis deformans i hofteled fandtes hos 2 gamle kvinder, i andre led også hos 2; i hvirvelsøjlels led hos 5. c) 2 havde haft rachitis, en i høj grad. d) Af knoglebrud blev der kun truffet 1. e) En spydlæsion i hoftebenet og deraf følgende betændelse. f) En gang fandtes der en lagdelt fos-

forsur og oxalsur blæresten hos en mand. Og endeligt g) hvad angår tandcaries, da viste den sig ligeså sjældent blandt de 12 sidste graves beboere, som blandt dem fra de første 80. Tagne alle under ét, forholder tandcaries sig blandt alle fra de 92 stengrave således: Af 178 mænd havde 31 eller 17,4% tandcaries, og blandt 125 kvinder og »voxne« havde 16 eller 12,8%, samt af 78 børn mellem 4 og 17 havde 1 (c. 14 år gammel) carierede tænder. Og så må der tilføjes, at det 14 års barn havde kun 1 carieret tand, og de mange voxne i almindelighed kun en eller et par angrebne tænder.

Endnu kun et par bemærkninger om enkelte af de fundne anomalier. Metopisme, som findes hos 3 fra de sidste 12 grave, findes hos 4 fra de første 80. Altså af 53 + 166 stenalders individer har 7 metopisme eller 3,35%. Hvis Topinards angivelse om, at metopismen er hyppigst blandt de højere stående racer, holder stik, kunne vi i hvert fald smigre os med, at vore stenalders forfædre i kultur have stået over nutidens Afrikanegere, hvor man blandt 209 kun har truffet metopisme hos 1,8%. Nutidsbeboerne af Frankrig, England og Bayern med resp. 9,46, 9,65 og 7,8% metopisme må det ikke forbavse, at de ikke kunne tage det op med.

Den hyppige alveolarprognati i alt 10 og deraf 9 fra Rævehøj jættestue er påfaldende og må vel betragtes som et slægtsmærke for de i denne store grav henlagte; prognatien var hos de 9 ringe, og ligeså hos den tiende fra Marbjerg stenkiste; hos dem alle er prognatien alveolar. Iøvrigt er en sådan alveolar prognati fra flere sider fremhævet som ejendommelig for Cro Magnonracen. Af de 9 prognate kranier fra Rævehøj jættestue ere de 8 henførte til Cro Magnontypen og 1 til Orrouy Furfooztypen. 4 af disse 10 prognate hoveder have iøvrigt andre dannelsesfejl, 2 have tillige torus parieto-frontalis, og et har tillige en såkaldt fungus duræ matris; til et af kranierne hører en overarm med perforeret fossa olecrani.

Angående den under 7 e nævnte spydlæsion af bækkenet henvises til Årb. 1912 pg. 67 med afbildninger pg. 68 og 69.

Endnu en mærkelighed, ikke noget sygeligt eller abnormt, ved knoglefundet fra en enkelt af de 12 stenaldersgrave skal omtales. Det gjælder et fænomen, som ikke før er truffet her tillands. Ved Lejre by, Allerslev sogn, Voldborg herred blev der over en grusgrav, c. 1 meter under overfladen af den naturlige bankes top truffet en stenaldersgrav, nærmest en Kiste, men dækstenen manglede. Gravens østlige ende var ved grusgravning bleven beskadiget og styrtet ned i grusgraven, således at der af graven stod tilbage en 1,2 meter lang ramme af indtil 0,5 meter høje sten. På gravens bund lå en kridtblok, og på den lå et knust kranium med det meste af underkæben in situ samt ribben og stærkt medtagne rørknogler. Uden om stenrammen lå flere kranier og lemmeknogler, og på gravbunden i øst lå en flintdolk. Sammen med den nedstyrtede østende af graven var der også styrtet nogle knogler hørende til underextremiterne af det skelet, hvis søndrede kranium lå på kalkblokken.

Det på kalkblokken liggende kranium viste sig at høre til et kvindeligt skelet, L.-Nr. 816. Blandt kraniets ben viste pandebenet sig omtrent komplet, det var incrusteret med et sandblandet kalklag af hård beskaffenbed, både på yderfladen og på den cerebrale flade; pletvis skinner der på den cerebrale flade en rødlig farvning frem gennem kalkincrustationerne, og skrælles kalklaget af, viser der sig flere steder en lyserød, nærmest krap- eller lidt mørk carmoisinrød farve; farven følger dels den afstødte cruste og ligger dels på benet; den er ret udbredt over pandebenets indvendige flade og har de fleste steder en svag brunlig rød tone, der bliver renere når kalklaget fjernes.

Blandt de lemmeknogler, som også lå på kalkblokken, var der et lille spinkelt rørknoglefragment, utvivlsomt af et ungt individs højre overarm, det var 80 mm. langt. Fragmentets distale ende er stærkt forvitret, den anden ende

har et recent brud; benet er som de andre stærkt kalk-incrusteret. Ved den øverste ende, det vil sige brudenden, findes der en stærkt rødfarvet plet, c. 15 mm. lang og 5 mm. bred, og svarende til denne udvendige, kraprøde plet, som ligeledes lå under kalkskorpen, er der på benets mod marvhulen vendte side tydelige spor af den samme farve i en smal stribe med små indskudte ikke farvede partier; det hele ser ud som en gjennemsivning fra det udvendigt farvede bredere parti. Ved at banke kalkskorperne af fandtes der på endnu et par fragmenter den samme smukke røde farve. Professor Bille Gram har søgt at bestemme farvens art, men på grund af de yderst minimale kvantiteter, man kunde præstere til undersøgelserne, lykkedes det ikke at nå noget resultat.

Slige rødfarvede knogler fra stenalders grave har man fundet adskillige steder. Hyppigst synes de at være trufne i kalkstenshuler; men i det hele vise ret talrige, i den archæologiske litteratur refererede fund af denne art, at farven i alle fald undertiden kan skyldes den omstændighed, at knoglerne have været lejrede i en rødligfarvet, okkerholdig jord. Således viser det sig, at de i Mas-d'Azil, Baoussé-Roussé og Hoteaux grotterne fundne rødfarvede knogler skyldte deres røde farvning den omstændighed, at de lå indlejrede i eller hvilede på okkerfarvet jord (se *Bul. Societ. d'anthropol. de Paris* ser. IV vol. III, 447 og vol. IV, 389 samt vol. VI, 389). Cartailhac finder det samme i en grotte ved Chancelade.

Men på den anden side foreligger der fund, hvor man har påvist endnu mere udbredte rødfarvninger og med samme stærkt røde tone som her i Lejregraven. Således har Pigorini i Italien i Sgurgola grotten fundet et kranium, som på begge sider under og på kindbenet samt op på panden viste ret store, smukt rødfarvede pletter (*Bullettino di Paletnologia Italiana*, Årg. 1898, 208). Brødrene Henri og Louis Siret (*Les premiers âges du métal* pg. 156—157)

gjengive blandt deres El Argar kranier et kvindeligt, som har den samme smukke røde farve anbragt i en smal regelmæssig stribe over panden op mod hågrænsen, som et diadem fortsættende sig om i begge tindinger. I dette sidste tilfælde kan der jo ikke være tvivl om, at der foreligger en bevidst bemaling af hovedet, og det efter at bløddelene have været bortrånede. På Pigorinis hoved ser bemalingen mere tilfældigt, ikke villet, ud og kunde meget vel, ligesom på Leirebenene, tænkes at være resultatet af en indvirkning af biologisk natur på det for bløddelene gennem forrådnelsen befriede hoved; man kjender flere farvestoffer, som således kunne dannes f. ex. gennem bakterielt liv eller andet organisk liv på faste stoffer. Så vidt jeg ved, er der ikke foretaget noget lykket forsøg på at bestemme arten og opbygningen af dette farvestof, som således oftere er fundet på kranier fra meget gamle grave¹. Skulde kalken spille en rolle?

Det ovennævnte, af brødrene Siret fremdragne El Argar kranium med rødmaling fører atter min tanke tilbage til disse sydlige og vestlige lande således, at jeg ikke, i relation til den foran berørte kulturpåvirkning i tidlig stenalder og sandsynlige indvandring syd og vest fra, kan lade være med at gjøre opmærksom på, at de mange kranier, som de 2 forskere have fremdraget og for største parten gjengivet i deres prægtigt udstyrede store beretning i fototypiske aftryk, tydeligt vise sig at måtte henføres efter modellering og mål til de samme 3 hovedtyper, som jeg har hævdet for vort lands stenalders hoveder. Ligheden er endog så betydelig, at Sirets kranium Nr. 40 i lateralprofilen fuldstændigt dækker det danske Borreby kranium L.-Nr. 167 (1911) afbildet i Årb. 1906 pg. 286 som Nr. 83. Og i det hele er ligheden i formen for hovederne så stor, også mellem de andre typer fra disse sydlige egne — at dette forhold drager

¹ Rødmalede nutidshoveder kjendes også f. ex. fra Australien (Verhandl. Berliner Anthropol. Gesellsch. 1897 pag. 508).

opmærksomheden hen på sig, så meget mere, som Dr. S. Müller synes at finde udtalte tilknytningspunkter, ikke blot i selve de keramiske forsiringers udseende, men også i deres tilblivelse og yderligere variation med indlagte farvestoffer.

Hvad selve de sidste 12 grave angår, da frembyde de ikke noget andet, hverken hvad angår bygning eller benyttelse, end det, som tidligere er fremhævet, at hvor graven rummer flere skeletter, findes i reglen kun det sidst gravlagte (stenkisten) eller den sidst gravlagte generations (jættestuen) skeletter i samlet, naturligt leje, medens de tidligere gravlagtes ben ere skudte til side i uordnede hobe. I den store Rævehøj jættestue var der dog, i det mindste overfor de tidligere gravlagtes kranier, vist et tydeligt hensyn. Man fandt nemlig der næsten alle kranierne ret velbevarede, satte tilside langs jættestuens vægge i større og mindre samlede grupper, men kun selve kraniet; underkjæben og lemme-knogler vare ikke tagne med. Der var også der den mærkelighed, at der i stuen kun fandtes yderst ringe spor af, at der havde været tændt bål derinde. I gangen til Rævehøj jættestue lå der en kværnsten på gulvet.

Kranier og skeletdele fra jernalderens grave undersøgte i de sidste 10—12 år.

I 1906 meddelte jeg i Årb. f. nord. Oldk. og Hist. pg. 237 og flg. i forkortet form nogle undersøgelser af skeletterne fra 17 ældre fund, hovedsageligt fra »folkevandringstiden«. Der er siden da gjort et betydeligt antal fund dels fra den samme periode, men også fra den forudgående, romerske periode, nogle få også fra den efterfølgende »mellemjernalder«. I det hele er skeletmaterialet fra jernalderen blevet så betydeligt forøget, at det har ikke ringe interesse i og for sig, men tillige også betragtet i forhold til de forudgående og efterfølgende perioders befolkning i vort land.

Der foreligger nu ialt skeletdele fra 40 gravpladser af 169 (170) jernalders-skeletter henhørende til den romerske tid,

til folkevandringstiden og den nærmest derefter følgende periode; i det hele spænde disse grave over en tid, som rækker fra de første decennier efter Kristi fødsel og ind i det 5. århundredes sidste år, alt omtrentligt. Alle de undersøgte grave fra disse perioder ere enkeltmandsgrave, og gravskikkene have i de forskellige perioder været de samme: jordfæstelse uden ligbrænding, selvfølgelig kun gjældende for de her omhandlede skeletgrave. Ligene have været nedlagte i jordgrave, som det synes af og til i trækiste, men oftest dog nok uden kiste. Og gravene have i disse perioder almindeligvis været samlede på større eller mindre fælles gravpladser, hvor der da er fundet rigt og tarveligt udstyrede grave anbragte i flæng ind imellem hverandre; se således (Årb. 1877) gravpladsen ved Varpelev, hvor de rigt udstyrede lig dog for det meste vare anbragte i en snever begrænsning af ret store sten og stedse lå med hovedet mod syd, medens de fattigt og tarveligt udstyrede lig mangle stenhegningen og ligge med hovedet imod nord. Alle ligge de i sidehugstilling, snart på højre og snart på venstre side. Denne gravlægning på en fælles gravplads synes mig at tyde på en tættere, hymæssig beboelse med fælles gravplads for fattig og rig, et moment, som fortjener at fremhæves i modsætning til stenalderens mere spredte familie- og slægts- eller bostedsgrave.

Der er en slående lighed i henseende til såvel hovedets udpræget dolichocephale form som kroppens bygning i det hele, og den viser sig for alle 169 graves vedkommende, og det gjælder for alle gravpladsernes rige såvel som fattige grave, og det såvel for halvøens som for øernes vedkommende. Alt dette måtte naturligt medføre, at den antagelse har måttet opgives, som jeg i 1906 hævdede i tilslutning til C. Engelhardt, der indgående har behandlet og undersøgt fundene fra denne periode, nemlig at denne så udtalt dolichocephale gruppe af da kjendte jernalders kranier, hjemmehørende hovedsageligt på et begrænset om

råde af Sjælland, at den måtte hidrøre fra en til øen indvandret skare af fremmede bærere for de romerske kulturobjekter, som man havde givet dem med i deres grave; så fremmed var gravskik og gravgods, og så vidt forskjellig viste navnlig hovedets bygning sig at være i sammenligning med stenalderens og de få kjendte af bronzealderens hoveder. Og ligeså stor er modsætningen til nutidens hovedform. Som det vil fremgå af det følgende, findes de samme hovedtyper og den samme højvoxne legemsbygning såvel i de jyske som i de sjællandske grave, og såvel hos rig som fattig. Og er end gravgodset forskelligt, hvad kostbarhed angår, på ét område, som i kulturel henseende ikke er det mindst betydelige, er gravgodset fælles: næsten alle have de deres hele eller halve lam med i graven til tilværelsen i den anden verden. Den samme udpræget højvoxne og langskallede befolkning med over 80 % dolichocephale hoveder fra en række grave og gravpladser på Sjælland og øerne, såvel som i Jylland, findes ikke alene i de ejendommeligt udstyrede grave fra folkevandringstiden; de selv samme bygningsforhold af hoved og krop og de selv samme typer finde vi i de jyske forudgående grave fra den romerske periode, med et andet, men også udpræget romersk påvirket gravudstyr, bestående af særlig smukt formede og prydede sæt af lerkar. Og således føres denne jernalders typ tilbage til måske over midten af det første århundrede efter Kristus.

Som foran berørt ere alle gravene enkeltgrave, og derfor ere også alle bestemmelserne af legemshøjden »skelethøjder« og mærkede med*. På grund af den ubeskyttede jordbegravelse ere skeletdelene betydeligt mere medtagne af jordforvitring, end tilfældet er med stenalderens skeletdele. Gravtryk og forvitring har derfor også bevirket, at forholdsvis få kranier have været så fuldstændige, at alle de vanlige mål have ladet sig tage, ligesom også flere mål på lemmeknoglerne have måttet opgives. Dog har det i

de fleste tilfælde været muligt at få lemmeknoglernes længdemål tilstrækkeligt nøjagtige.

Bestemmelsen af kraniernes typ er stedse foregået som for stenaldershovedernes vedkommende inden målene ere tagne. På tabel A er der opført de enkelte graves skeletter sammen med de vigtigste karakteriserende mål og indices samt andet af interesse ligesom for stenalderens vedkommende. På tabel B er opført hovedmålene i samme udstrækning som tidligere. Det ses strax, at typerne ere de samme, som vi træffe i stenalderen, men at langskalletheden er langt hyppigere. Af de 162 stenaldershoveder har 30% en breddeindex op til 74,9, 46,2% op til 79,9 og 23,8% op til 85,9. De 83 jernaldershoveder vise 81,9% op til 74,9, 15,7% op til 79,9 og 2,4% op til 85,9 i de samme grupper. Og se vi, hvorledes forholdet stiller sig overfor de typbestemte hoveder, få vi:

Af 162 stenalders kranier	CMT	AT	OFT	MT + BT *
Antal	94	21	21	26
%	58	13	13	16
Breddeindex	74,7	75,2	82,8	80,8
Legemshøjde	<div> <div>♂ 1730</div> <div>♀ 1580</div> </div>	<div> <div>1715</div> <div>1550</div> </div>	<div> <div>1680</div> <div>1560</div> </div>	<div> <div>1740</div> <div>1580</div> </div>
Af 83 jernalders kranier.	CMT	AT	OFT	MT + BT
Antal	58	11	2	2
%	79,45	15,07	2,74	2,74
Breddeindex	72,2	73,8	83,6	77,1
Legemshøjde	<div> <div>♂ 1445</div> <div>♀ 1610</div> </div>	<div> <div>1680</div> <div>1535</div> </div>	<div> <div>»</div> <div>»</div> </div>	<div> <div>1660</div> <div>»</div> </div>

* Se fig. 12 a og 12 b samt 13 a og 13 b i Årb. 1906 pg. 314.

Af stenalderens typbestemte hoveder falder således 71% på den dolichocephale typ, medens 94% af jernalderens hoveder vise denne samme lave index op til 75. Antallet af typrene hoveder er steget så betydeligt, at det aldeles præger samlingen af jernaldershovederne. Og legemshøjden

er fulgt med for Cro Magnontypens vedkommende, som jo udgjør de 80 % af hovederne; men denne sidste faktor ville vi senere komme tilbage til.

Er denne modsætning nu et tilfældighedens lunespil, eller er der sket en så gennemgribende forandring i befolkningens bygning, som dette tyder på, i den lange tidsperiode fra stenalderens slutning gennem bronzealderen og de første århundreder af jernalderen? Besvarelsen af disse spørgsmål volder stor vanskelighed. Vi kjender jo fra bronzealderens første, korte periode kun ganske få kranier og skeletdele i det hele. Den tids legemsbygning har ligbrændingen den længste bronzealders tid igjennem berøvet os kjendskabet til, og det samme gjælder for jernalderen ikke blot indtil det første århundreder e. K., da den romerske periode med gravlægning uden ligbrand begynder; men efter alt at dømme fortsætter ligbrændingen jævnsides med jordfæstelsen, og mulig endda i overvejende grad, lige til ind i vikingetiden. Hvorledes så få rede på sagen?

Dog hvor om alting er, en tilfældighed kan denne pludselige bygningsforandring ikke være betinget af. Alene af den grund, at, som professor Fürst har vist (Kungl. svenska Vetenskapsakademiens Handlinger Bd. 49 Nr. 1), den samme mærkelige fremtoning gjælder Sverige. Og så kommer dertil, at i alt fald for vort eget lands vedkommende viser det sig, at hovedets bygning i nutiden er gået tilbage igjen til omtrent de samme forhold, som fandtes i stenalderen.

Nu er ganske vist det samlede jernalders materiale ej ret stort, men de 169 (170) mænd, kvinder og børn, som det omfatter, synes mig dog så stort, at det alligevel giver et bestemt udtryk for en eller anden begivenhed inden for landets folkelegeme, som må have sin naturlige og påviselige årsag, så sandt som det vilde være umuligt at tænke sig, at kun de dolichocephale og højvoxne individer havde modstået jordforvitringen, eller at kun de meso- og brachycephale havde været gjenstand for ligbrændingen i et sam-

Jernalder Findested og Museums-Nr.	Løbe-Nr.	♂, ♀, B, V	Alder	Kraniets		Femurlængde	Index tibio- fem.
				Bredde- index	Højde- index		
Sanderumgård, 537	1	♂	40-50	62,5	61,6	^h — ^v 540	80,4
Bertelslund, 7385	2	♀	v. ung	71,6	65,9	—	—
— 7385	3	B	c. 16	fragm.		—	—
Dueaasen, 10 257	4	♂	40-50	72,2	—	^h — ^v 485	—
Merløsegd., 9277	5	♂	c. 50	77,4	70,0	—	—
— 9277	6	♀	c. 30	c. 70,0	—	—	—
— 9277	7	B	7-8	—	—	—	—
Sperrestrup, 19 043	8	♀	c. 30	—	—	—	—
Varpelev I, 19 683	9	♂	c. 50	77,5	70,5	^h — ^v 516	81,4
— C 13 563	10	♂	c. 40	74,0	75,0	^h — ^v 470	—
— C 13 563	11	♀	c. 30	73,0	—	^h — ^v 425	—
Varpelev II, A. B. 87—1	12	♂	50-60	67,5	67,1	—	—
— A. B. 87—2	13	♂	50-60	75,1	77,0	—	—
— A. B. 87—3	14	♂	60<	67,0	64,0	—	—
— A. B. 87—4	15	♀	c. 50	76,1	68,0	—	—
— A. B. 87—5	16	♂	30-40	69,3	75,0	Vulnus ineis. r	
— A. B. 87—6	17	♀	50-60	72,4	72,0	—	—
— A. B. 87—7	18	♀	c. 30	68,7	—	—	—
— A. B. 87—8	19	♀?	50-60	81,2	—	—	—
— A. B. 87—9	20	♂	c. 50	70,4	74,7	—	—
Skafterup, 20 457	21	♀	c. 25	75,2	74,2	^h — ^v 450	83,3

Tibio	Humerus	Radius	Ulna	Overkjæbe	Underkjæbe	Tandcaries	Legemshøjde	Typ. Index	facial sup.	Anmærkning
L	L	L	L				mm			
^h — ^v 430	^h — ^v 365	^h — ^v 290	—	1	—	÷	1880*	74,0 CMT		Årb. f. n. Oldk. 1877) Anf. Analer B. 4. 152.
—	—	—	—	—	—	—	—	CMT		
—	—	—	—	1	1	÷	—	—		Metopi.
—	—	—	—	1	—	÷	1730*	74,4 CMT		* ved legemshøjden betyder skeletgrav overalt.
—	—	—	—	1	—	÷	—	CMT		
—	—	—	—	—	—	—	—	—		Anal f. n. Oldk. 1861.
—	—	—	—	1	—	÷	—	—		Clavicula sin. fractur helet med forskydning, har til-
—	—	—	—	—	1	÷	—	—		dels comprimeret vena
^h 426 ^v 430	^h — ^v 376	^h — ^v 264	^h — ^v 296	1	1	÷	1840*	76,0 CMT		subclavia. Atrofi af v. hu-
—	—	—	—	1	1	÷	1690*	62,0 CMT		merus, v. ulna og v. scapula.
—	—	—	—	1	1	÷	1560*	—		Clavicula dext. L. 182. Cla-
—	—	—	—	—	—	—	—	—		vicula sin. L. 160. Sær-
—	—	—	—	—	—	—	—	—		ligt stærke muskelspor på
—	—	—	—	—	—	—	—	—		begge lårben for m. m.
—	—	—	—	—	—	—	—	—		adduct. long. og magn.
—	—	—	—	—	—	—	—	—		(Rytterben).
—	—	—	—	—	—	—	—	72,8		Kraniernes L.-Nr. 12 20 opbevares i den anatomiske samling i Bredgade.
—	—	—	—	—	—	—	—	—		
—	—	—	—	—	—	—	—	73,0		
—	—	—	—	—	—	—	—	66,6		
—	—	—	—	—	—	—	—	72,8		
—	—	—	—	—	—	—	—	77,8		I grav a ♂ prægtig udstyr fandtes en guld solidus: PROBVS, AVG AETERNITAS AVG (276—282)
—	—	—	—	—	—	—	—	67,0		
—	—	—	—	—	—	—	—	67,0		
—	—	—	—	—	—	—	—	—		
—	—	—	—	—	—	—	—	—		
^h 375 ^v	^h 325 ^v	^h 236 ^v 226	^h 267 ^v 260	1	1	÷	1630*	73,0 CMT		Atlas mangler. Columna el-
—	—	—	—	—	—	—	—	—		lers hel. Issekam antydet.
—	—	—	—	—	—	—	—	—		Spondylit. ossif. l. g.

Jernalder Findested og Musæums-Nr.	Løbe-Nr.	♂, ♀, B, V	Alder	Kraniets		Femurlængde	Index til femur
				Bredde- index	Højde- index		
Skafterup, C 7419—27..... 7424	22	♂	40-50	frgm.*		^h — 480	—
— C 7427.....	23	♀	50-60	71,0	—	^h — ^v 428	—
— C 7427.....	24	♀	v.	frgm.		^h c. 430 ^v —	—
V. Egesborg, 20 869	25	♂	40-50	75,0	71,6	^h 465 ^v —	80,0
— 20 869	26	♂	40-50	67,7	c. 68	—	—
— C 1543	27	♂	50-60	71,2	c. 64	^h 485 ^v 490	85,7
— C 1543	28	♂	18-20	74,1	73,5	^h 435 ^v —	80,4
— C 1543	29	♀	c. 30	70,1	—	—	—
— C 6216	30	♂	c. 50	71,2	72,8	^h 495 ^v —	84,5
Nyrup, C 1993.....	31	♀	c. 30	73,3	72,3	—	—
Nordrup, C 1599	32	♀	25-30	74,4	67,4	^h 480 ^v —	—
— C 4613—23	33	♂	c. 40	frgm.		^h — ^v 480	—
— C 4627—31	34	♀	18-20	—	—	—	—
— C 4613—23	35	B	c. 4	—	—	—	—
Vimose, C 1078 a	36	B	14-15	86,2	—	—	—
Bjørnkjær, 21059	37	♂	25-30	71,4	68,8	—	—
Thorslunde, C 1024	38	V	c. 50	frgm.		—	—
— C 1024	39	♂	v.	frgm.		^h — ^v 465	—

(fortsat).

Tibio	Humerus	Radius	Ulna	Overkjæbe	Underkjæbe	Tandcaries	Legemshøjde	Typ. Index facial sup.	Anmærkning
L	L	L	L				mm		
h v	h v	h v	h v	—	1	÷	1750*	—	* Perforerende Pacciniske gruber i os frontis og os bregmatis dext.
—	fragm. h v	—	—	—	—	—	1570*	CMT	
—	—	—	—	—	—	—	1570*	—	
h v	h v	h v	h v	1	1	+	1660*	71,0 CMT	Alveolar prognati. Årb. f. n. Oldk. 1877
—	—	—	—	1	1	÷	—	71,4 AT	
h v	h v	h v	h v	1	—	÷	1790*	69,8 CMT	Sponoylit. ossif. lumbal. Visdomsdr. Ikke fremme, ingen plads til dem. Årb. f. n. Oldk. 1877.
h v	h v	h v	h v	1	1	÷	1640*	69,2 CMT	Ringe alveol. prognati Fraet. ulnæ sin. Columna hel. 475 mm.
—	—	—	—	—	1	÷	—	CMT	
h v	h v	h v	h v	1	1	+	1780*	71,8 CMT	Årb. f. n. Oldk. 1877
—	—	—	—	1	1	+	—	CMT	1 guld solidus fra Flavius Julius Constans 337—50. Årb. f. n. Oldk. 1877.
—	h v	—	—	1	1	+	1700*	75,2 CMT	2 sølvdenarer fra Constantin d. st. (308 - 337). Nord. Fortids Minder pg. 12, fig. 1—5.
—	—	—	—	—	1	+	1720*	Grav 71	Ved 33 lå en sølvdenar fra Antonius Plus (138—61). Nord. Fort. Mdr. pg. 4. Prof. Chievitz i graven malt 1730. Nord. Fortids Mdr. pg. 8.
—	h v	h v	h v	—	1	÷	1680*	—	
160*	—	—	—	—	—	—	—	—	* epifyselost.
—	—	—	—	—	1	÷	—	OFT	
—	—	—	—	—	1	÷	—	CMT	
—	—	—	—	—	1	+	—	—	
—	—	—	—	—	—	—	1680*	—	

Jernalder Findested og Musæums-Nr.	Løbe-Nr.	♂, ♀, B, V	Alder	Kraniets		Femurlængde	Index tibiae
				Bredde-index	Højde-index		
Kjeldby (Møn), C 1097	40	V		79,0	76,1	—	—
Heininge, C 5375	41	♂	25-30	74,8	70,0	—	—
Hedeliskjær, C 5757.....	42	B♀	c. 17	71,7	70,0	^h c. 360	—
Bilidt, C 6026—29	43	B	c. 14	79,0	73,2	^h 362°	78,5
— C 6026—29	44	♂	18-22	—	—	^v 455° ^h 430°	83,5
Vridsløsemagle, C 6052—60	45	B	c. 10	71,9	71,9	^h 260*	83,8
Elere (v. Lisberg H.), C 3619—25	46	♂	40-50	frgm.		^v 535	—
Strandby (Elling S.).....	47	♂	c. 50	frgm.		^h 450	—
Illemose, C 7202	48	♂	25-30	71,4	73,6	^h 482	83,6
— C 7202	49	♂	40-50	73,7	—	frgm.	—
— C 7202	50	♂	c. 30	frgm.		frgm.	—
— C 7202	51	♂	c. 50	frgm.		frgm.	—
— C 7202	52	♀	c. 25	—	—	frgm.	—
— C 7202	53	♀	30-40	—	—	frgm.	—
Forlev (Slagelse H.), C 7827.....	54	♀	60<	73,1	72,0	^h frgm.	—
— C 7792—7826	55	♀	20-25	68,4	69,5	^v —	—
— C 7843—46.	56	♀	c. 25	76,4	74,1	^h frgm.	—
— C 7850—51	57	♂	v	—	—	—	—

(fortsat).

Tibio	Humerus	Radius	Ulna	Overkjæbe	Underkjæbe	Tandcaries	Legemshøjde	Typ. Index	facial sup.	Anmærkning
L	L	L	L				mm			
—	—	—	—	—	—	—	—	MT		Metopisme. Ostitis orbitæ sin.
—	—	—	—	1	1	÷	—	70,0 CMT		Metopisme. Dentitio irregularis
—	^h 260* ^v 280	^h 188* ^v —	^h 212* ^v —	1	1	÷	1440*	64,8 CMT		* epifyseløste Prognati alveol. l. g.
^h 285 ^o ^v —	^h 245* ^v —	^h 172* ^v —	^h 182* ^v —	1	1	÷	1400*	AT		^o epifyser tilhæftede * epifyseløste
^h 382* ^v 380*	—	—	—	—	—	—	1670*	—		* begge epifyser tilbenede ^o epifyses inf. afløste; højre er tilhæftet
^h 218* ^v —	—	—	—	1	—	÷	1250*	AT		* epifyseløst. Årb. 1892, pg. 303.
—	—	—	—	1	—	+	1890*	—		
^h * ^v frgm.	^h 330 ^v —	—	—	—	1	+	1660*	—		* fractur 100 mm over malleolus.
^h 400 ^v —	^h 355 ^v —	^h 272 ^v —	^h 305 ^v —	1	1	+	1750*	66,8 CMT		Fibula dext. fractur med myositis ossific. Årb. f. n. Oldk. 1892
—	frgm.	—	—	—	1	+	—	CMT		Pande-Issekam antyd.
—	frgm.	—	—	—	1	+	—	—		Årb. f. n. Oldk. 1892, pg. 309
—	frgm.*	—	—	—	1	+	—	—		* I fundet var der fragm. af femura & humeri af 11 individer i alt.
—	frgm.	—	—	—	1	÷	—	—		
—	frgm.	—	—	—	1	÷	—	—		
^h frgm. ^v —	^h — ^v 330	—	—	1	—	÷	1660*	70,9 CMT		Grav 8
—	—	—	—	1	—	÷	—	77,2 CMT		Grav 7
^h frgm. ^v —	^h 278 ^v 272	^h 208 ^v —	^h 208* ^v —	1	1	÷	1500*	72,6 AT		* Olecranon afbrudt Grav 36
—	^h frgm. ^v —	^h 236 ^v —	—	—	—	—	—	—		Grav 36 — Tillige: store vertebræ lumbal., dorsal, scapulæ, talus o. s. v.

Jernalder Findested og Musæums-Nr.	Løbe-Nr.	♂, ♀, B, V	Alder	Kraniets		Femurlængde	Index til Tabel
				Bredde- index	Højde- index		
Forlev, C 7792—7826.....	58	♀	30-40	77,7	74,0	^h 430 _v	80,5
N. Tranders, C 7648.....	59	♂	c. 20	73,2	70,1	—	—
Himlingøje, C 7682—84.....	60	♂	c. 30	frgm.		^h 492 _v 490	80,5
Egebjerg (Udby S.), C 7888—92..	61	♀	c. 30	71,0	70,0	^h 468 _v 472	84,5
— — C 7901—21..	62	♀	c. 30	74,4	72,3	^h 455 _v	83,1
Erindslev, C 8302—21.....	63	♂	c. 30	74,4	—	^h frgm. _v —	—
Fraugde, C 8369—54.....	64	♂	30-40	72,9	—	^h — _v —	—
— C 8376—88.....	65	♂	25-30	frgm.		^h 460 _v —	82,5
— C 8389—91.....	66	♀	25-30	74,4	79,0	^h 390 _v 395	—
— C 8527.....	67	♀	v.	—	—	^h — _v 440	76,1
— C 8448.....	68	B ♀	16-17	70,6	69,5	^h 380** _v 385**	83,5
— C 8617.....	69	♂	v.	c. 81,0	—	^h — _v —	—
— C 8607—10.....	70	B	12-13	70,6	76,0	^h 310* _v —	80,5
— C 8631.....	71	♂	c. 40	frgm.		^h 470 _v —	—
Skovnæs, C 8738—42.....	72	♂	c. 50	frgm.		^h — _v 520	—
Hørbykov, C 9289.....	73	♂	c. 50	74,8	67,3	—	—
Greve, C 9492.....	74	♂	c. 25	71,6	72,6	^h — _v 500	79,5

(fortsat).

Tibio	Humerus	Radius	Ulna	Overkjæbe	Underkjæbe	Tandcaries	Legemshøjde	Typ. Index	Anmærkning
L	L	L	L				mm	facial sup.	
^h _v 345	^h _v 312	^h _v 226	^h _v 260	1	1	+	1580*	72,0 AT	Grav 36. Spondylit. ossif.
—	—	—	—	1	1	÷	—	72,1 CMT	Visdomstdr. ikke fremme — Ostitis oss. frontis, symfysis spheno. basil. ikke benet
^h _v 395 ^h _v 390	^h _v 335	^h _v 255 frgm.	^h _v 285 frgm.	1	1	÷	1730*	—	Årb. f. n. Oldk. 1897, pg. 214 Fossa olecrani perforat.
^h _v 395 ^h _v 394	^h _v 355	^h _v 260	^h _v frgm.	1	1	+	1690*	75,0 CMT	
^h _v 370	^h _v 320	—	—	1	1	÷	1610*	75,2 AT	
^h _v frgm.	^h _v 350 ^h _v 345	—	—	1	—	÷	1740*	AT	
—	—	—	—	—	—	—	—	CMT	Grav 13.
^h _v 380	^h _v 320	^h _v 232	—	1	1	÷	1680*	—	Årb. f. n. Oldk. 1900 pg. 170 Grav 4, Columna vertebralis komplet
^h _v frgm.	^h _v 285 ^h _v 280	^h _v 196 ^h _v 194	^h _v 222	1	1	÷	1500*	85,0 AT	Grav 5. Os sacrum 5 vb. 6 vertebr. lumb., 12 v. dorsae m. costæ og 6 v. cervicales
^h _v 335*	—	—	—	—	—	—	1560*	—	Grav 41. * Bronzering om anklen. Årb. f. n. Oldk. 97, pg. 222
^h _v 300* ^h _v 320**	^h _v 278 ^h _v 275	^h _v 204**	^h _v 232**	1	1	÷	1470*	69,0 CMT	Grav 22. * epifyseløst, ** epi- fyser tilhæft. Alveol. prog- nati. Fossa olecr. perforata
—	—	—	—	—	—	—	—	OFT	Grav 66
^h _v 250*	^h _v 228*	^h _v 170*	^h _v 180*	1	1	÷	1390*	77,0 AT	* epifyseløste Grav 62
^h _v frgm.	^h _v 350	—	—	1	1	+	1710*	—	Grav 75
—	^h _v 358	^h _v 270	^h _v 300	1	1	+	1800*	—	
—	—	—	—	1	1	÷	—	74,5 CMT	Alveolar prognati, spor af issekam
^h _v 395 frgm.	—	—	—	1	1	÷	1750*	69,4 CMT	

Jernalder Findested og Musæums-Nr.	Løbe-Nr.	♂, ♀, B, V	Alder	Kraniets		Femurlængde L	Index tibio- fem.
				Bredde- index	Højde- index		
V. Lisbjerg, C 9950—55.....	75	♀	18-20	69,6	75,3	^h 426 v frgm.	80,9
— C 9985	76	♂	40-50	frgm.		^h 460 v —	—
— C 9957—82.....	77	♂	30-40	frgm.		^h — v 520	—
— C 10476—81	78	♂	40-50	frgm.		—	—
— C 11167—72.....	79	♂	40-50	68,4	65,2	^h 420 v frgm.	83,3
— C 11262	80	♀	40-50	frgm.		—	—
— C 11275	81	B	7-8	Teca		^h 250* v 275**	78,0
— (Bulbjerg), C 12283—87	82	♂	20-25	frgm.		^h frgm. v —	—
— C 11290—93	83	♂	18-20	frgm.		^h frgm. v 480	—
— C 11296—306	84	♂	c. 50	frgm.		^h 470 v 468	81,9
— C 11391	85	♀	30	frgm.		^h * v 374	80,9
— C 11383	86	♀	40-50	73,0	76,4	^h 480 v —	—
— C 11475	87	B(♀)	14-15	72,2	—	—	—
— C 11483	88	♂	50-60	75,2	76,3	^h 460 v —	80,0
— C 11502	89	♂	40-50	frgm.		^h frgm. v —	—
— C 11513	90	♂	c. 50	frgm.		^h 440 v —	—
— C 12406	91	V	c. 40-50	frgm.		—	—

(fortsat).

Tibio	Humerus	Radius	Ulna	Overkjæbe	Underkjæbe	Tandcaries	Legemshøjde	Typ. Index facial. sup.	Anmærkning
L	L	L	L						
^h 330 frgm. _v	^h frgm. 315 _v	^h 212 frgm. _v	^h 245 frgm. _v	1	1	÷	1560*	72,7 CMT	Grav 2
—	^h frgm. _v	—	—	—	1	÷	1670*	—	Visdomstdr. ikke anlagte Grav 6
—	—	^h 270 _v	—	1	1	÷	1830*	—	Grav 4
—	—	—	—	—	1	÷	—	—	Ostitis oss. bregmatis & oc- cipitis. Grav 7
^h 350 frgm. _v	^h frgm. _v	^h frgm. _v	^h frgm. _v	1	1	÷	1620*	70,0 AT	Grav 30. Tibio sin. deform., flad forfra-bagtil
—	—	—	—	1	1	+	—	—	Grav 46
^h 195* _v	^h 180* _v	^h 132* _v	^h 148* _v	1	1	÷	1100*	—	Grav 47. * epifyseløst. ** epi- fyser tilhæftede
^h frgm. 415 _v	^h 364* _v	^h 272 _v	^h 298** 290* _v	1	1	÷	1800*	—	* epifyseløst ** epifyse tilhæftet
—	—	—	—	1	1	÷	1710*	—	Grav 50
^h 385 382 _v	^h frgm. 350 _v	^h 260 _v	^h 300 _v	1	1	÷	1710*	CMT	Grav 54. Antydet Issekam
^h frgm. 305 _v	^h * frgm. _v	—	—	—	—	—	—	—	Grav 56. * Rachitis. Arthri- tis deform. coxæ. Spondy- litis ossificans lumbalis
—	^h 350 _v	—	—	1	1	÷	1710*	66,0 CMT	Grav 57
—	—	—	—	—	—	÷*	—	—	* løse tænder Grav 67
^h 368 frgm. _v	—	—	—	1	1	÷	1660*	71,1 MT	Grav 69. — Spondylit. ossif. lumbal.
—	^h frgm. _v	—	—	1	1	÷	—	—	Metopisme Grav 72
^h frgm. _v	—	—	—	—	—	—	1640*	—	Grav 73
—	—	—	—	1	—	÷*	—	—	Grav 85. * løse tænder

Jernalder Findested og Museums-Nr.	Løbe-Nr.	♂, ♀, V, B	Alder	Kraniets		Femurlængde L	Index til fem.
				Bredde- index	Højde- index		
V. Lisbjerg, C 12 427.....	92	♀	v.	73,6	—	^h frgm. c. 440 ^v	—
— C 12 547.....	93	♂	40-50	frgm.		^h frgm. ^v	—
— C 12 569.....	94	♀?	v.	—	—	^h 410 ^v	—
— C 13 057.....	95	♂	50-60	frgm.		^h — ^v frgm.	—
— C 13 267.....	96	♂	40-50	frgm.		^h — ^v frgm.	—
Næstved, C 11 346.....	97	♂	25-30	frgm.		^h 475 ^v	81,0
— C 11 354.....	98	♀	25-30	67,8	75,8	^h 460 ^v —	81,5
— C 11 363.....	99	♂	40-50	72,0	71,0	^h 485 ^v 480	83,5
— C 11 362.....	100	♂	18-19	frgm.		^h 420** ^v	82,8
Næstved mark, C 12 268	101	B	8-9	frgm.		^h 288* ^v —	—
Vigerslev (Kjbhn.), C 11 565	102	♂	c. 50	70,0	73,0	^h 475 ^v	—
Grandløse, C 11 872.....	103	♂	<50	frgm.		^h 455 ^v	83,5
— C 11 874.....	104	♂	50-60	frgm.		^h 455 ^v	82,4
Elmelunde, C 12 299.....	105	♂	c. 40	frgm.		^h 460 ^v —	—
Bolmerod, C 12 711.....	106	♂	c. 50	frgm.		^h frgm. ^v	—
Højgaard, C 12 922	107	B	14	frgm.		^h — ^v	—
Ubby (Arts H.), C 12 892.....	108	♂	c. 40	70,8	—	^h — ^v 470	83,0

fortsat).

Tibia L	Humerus L	Radius L	Ulna L	Overkjæbe	Underkjæbe	Tandcaries	Legemshøjde mm	Typ. Index facial sup.	Anmærkning
^b — frgm.* ^v	^b — 325 ^v	—	—	1	1	÷	1600*	CMT	Grav 87 * rachit. krummet
^b — frgm. ^v	—	—	—	1	1	÷	—	—	Grav 94
^b — frgm. ^v	—	—	—	—	—	—	1530*	—	Grav 96
^b — frgm. ^v	^b frgm.* ^v	—	—	—	1	+	—	—	Grav 109 * fossa olecrani perforata
^b — frgm. ^v	—	—	—	—	1	+	—	—	Grav 18 b
^b — 385 ^v	—	—	—	1	1	÷	1700*	—	Grav 1
^b 375 frgm. ^v	^b 340 ^v	—	—	1	1	÷	1660*	69,0 CMT	Grav 3 og 4. Columna hel. Prognati
^b 405 400 ^v	^b 345 340 ^v	^b 260 ^v	^b 297 ^v	1	1	+	1730*	68,7 CMT	Grav 5
^b 346** ^v	^b 270* 264* ^v	—	—	1	1	÷	1610*	—	Grav 4. ** epifyses sup. & inf. tihæftede. * epifyse- løste
^b frgm. ^v	^b 200* ^v	^b 152 ^v	—	—	—	—	—	—	* epifyseløste
^b frgm. ^v	^b 350 ^v	^b 252 ^v	^b 286 ^v	1	—	+	1710*	85,0 CMT	Pande-Issekam
^b frgm. 380 ^v	—	^b frgm. ^v	^b frgm. ^v	—	—	—	1670*	—	
^b — 375 ^v	^b frgm. ^v	—	—	1	1	÷	1660*	—	
—	—	—	—	—	1	÷	1670*	—	
^b frgm. ^v	—	—	—	—	1	÷	—	—	
—	—	—	—	1	1	÷	—	—	
^b — 390 ^v	—	—	—	—	1	+	1700*	CMT	Grav A

Jernalder	Løbe-Nr.	♂, ♀, V, B	Alder	Kraniets		Femurlængde	Index tibio-fem.
				Bredde-index	Højde-index		
Findested og Musæums-Nr.							
Ubby (Arts H.), C 12 894 (fortsat)	109	♂	30	frgm.		—	—
Ballerup vandv., C 12 867	110	♂	v.	frgm.		^h — ^v 455	—
— C 12 880	111	♂	c. 40	frgm.		^h frgm. ^v —	—
Rosilde (Vinding H.), C 13 344 . . .	112	♂	25-30	73,2	69,0	—	—
— C 13 362 . . .	113	♀	40-50	frgm.*		^h 436 ^v —	80,2
Magleby, C 13 514—15	114	♂	c. 25	frgm.		—	—
Hjallese, C 10 924	115	♂	40-50	71,8	70,8	^h — ^v 510	80,6
I, Klintegaard	116	♀	50-60	72,2	—	^h 415 ^v —	—
II —	117	♀	v.	frgm.		^h c. 420 ^v —	—
III —	118	♂	c. 40	frgm.		^h frgm. ^v 510	79,4
IV —	119	♀	50-60	73,8	72,0	^h — ^v 430	—
V —	120	♂	c. 20	frgm.		^h 460* ^v —	85,0
VI —	121	♀	20-30	71,4	63,2 (auric.)	^h frgm. ^v 410	85,5
VII —	122	♂	c. 50	74,2	62,0 (auric.)	^h frgm. ^v —	—
VIII —	123	♀	40-50	frgm.		^h 440 ^v —	81,6
IX —	124	♂	30	74,2	65,0 (auric.)	^h 470 ^v —	83,6
X —	125	♀	50-60	75,5	—	^h frgm. ^v —	—

(fortsat).

Tibia	Humerus	Radius	Ulna	Overkjæbe	Underkjæbe	Tandcaries	Legemshøjde	Typ. Index facial sup.	Anmærkning
L.	L.	L.	L.				mm		
—	—	—	—	1	1	÷	—	81,7 CMT	2den lille molar ikke anlagt
—	^h 350 _v	—	—	—	—	—	1690*	—	Grav A
^h frgm. _v	—	—	—	—	1	÷	—	—	
—	—	—	—	—	—	—	—	CMT	
^h — 358 _v	^h 335 _v	^h 238 _v	^h 267 265 _v	1	1	+	1620*	—	* D. ant. prost. 200. Prognati
—	—	—	—	1	1	÷	—	—	
^h 405 _v	—	—	—	1	1	÷	1780*	74,4 CMT	Issekam antydet
^h frgm. _v	^h frgm. _v	—	—	—	1	+	1540*	CMT	Grav G
^h frgm. _v	^h frgm. 320 _v	^h — 250 _v	—	—	—	—	1550*	—	Grav I
^h 405 _v	^h 355 345* _v	^h 260 frgm. _v	^h — frgm. _v	1	1	÷	1760*	—	Grav J. *Fossa olecrani perforata. Clavicula spinkelt
^h frgm. _v	^h — 310 _v	—	—	1	1	+	1570*	70,2 CMT	Grav S. Issekam. Visdomstænder ikke fremme i Underkjæben. *Caput tilhæft.
^h 390 _v	^h frgm. 330 _v	^h frgm. — _v	^h frgm. — _v	1	1	÷	1690*	—	Grav Aa. Claviculæ spinkle
^h frgm. 355 _v	^h 315 _v	^h 230 _v	^h 260 _v	1	1	+	1560*	62,0 CMT	Grav X. Spondylit. ossificans. Clavicula tyndt
—	^h frgm. _v	—	—	—	1	+	—	CMT	Grav T
^h — 355 _v	^h frgm. _v	—	^h frgm. _v	1	1	÷	1590*	—	Grav CC
^h 390 _v	^h — 320 _v	^h 255 _v	^h 285 _v	1	1	÷	1700*	CMT	Grav BB. Visdomstænder mangle. Claviculæ spinkle
^h frgm. _v	^h — 320 _v	^h — 234 _v	^h — 260 _v	1	1	+	1560*	CMT	Grav LL. Claviculæ særligt spinkle

Jernalder Findested og Musæums-Nr.	Løbe-Nr.	♂, ♀, V, B	Alder	Kraniets		Femurlængde r	Index tibio- fem.
				Bredde- index	Højde- index		
XI, Klintegaard (fortsat).....	126	♂	50-60	frgm.		^h 455 ^v 460	80,6
XII —	127	♂	30-40	74,0	61,0 (auric.)	^h frgm. ^v	—
XIII —	128	♀	v.	Ossa coxæ små og spinkle H 216			
XIV, Klintegaard M.	129	♀	c. 40	74,2	—	^h 420 ^v 418	83,3
XV —	130	♀	40-50	frgm.		^h frgm. ^v	—
XVI —	131	♂	v.	Kraniet mangler		^h 515 ^v 512	79,0
XVII —	132	♂	c. 50	72,2	68,0 (auric.)	^h 444 ^v 448	84,4
XVIII —	133	B	c. 8	frgm.		^h frgm. ^v	—
XIX —	134	♀	c. 30	70,8	67,7 (auric.)	^h frgm. ^v	—
XX —	135	♀	c. 60	72,9	64,6 (auric.)	^h 430 ^v —	81,6
XXI —	136	♂	c. 18	frgm.		^h 420* ^v	—
XXII —	137	♂	50-60	70,8	60,6 (auric.)	^h frgm. ^v	—
XXIII —	138	♀	c. 50	frgm.		^h 430* ^v	—
XXIV —	139	♀	c. 40	—	—	—	—
XXV —	140	♀	50-60	frgm.		^h — ^v frgm.	—
XXVI —	141	B	7-8	frgm.		^h frgm.* ^v —	—

A (fortsat).

Tibia	Humerus	Radius	Ulna	Overkjæbe	Underkjæbe	Tandcaries	Legems højde	Typ. Index facial sup.	Anmærkning
L	L	L	L				r		
^h 360 _v	^h frgm. _v	^h 232 _v	^h 256 _v	1	1	÷	1670*	—	Grav DD. Osteomyelit. fem. dext. Spondylit. ossific. Claviculæ spinkle
^h — _v frgm.	^h 335 _v	^h 258 _v	—	1	1	+	1690*	CMT	Grav HH. Clav. sin er brudt, helet; spinkelt
B 156. Os	sacrum	H 98.	—	—	—	—	—	—	Grav FF
^h c. 350 _v	^h 330 _v	^h 234 _v	^h — _v 254	1	1	÷	1590*	80,0 CMT	Grav EE. Meget spinkle claviculæ
^h frgm. _v	^h — _v frgm.	—	—	—	—	—	—	—	Grav QQ
^h 410 _v 410	—	frgm.	frgm.	—	—	—	1790*	—	{ Grav NN. Fibula 400. Spondylit. ossific. lumbal. På femur og tibia særlig stærke muskelspor
^h — _v 380	^h 335 _v	^h — _v 258	^h 280 _v 286	1	1	÷	1680*	84,7 CMT	
^h frgm. _v	^h — _v 200*	—	—	1	1	÷	—	—	Grav UU; *epifyseløst
^h — _v 360	^h 360 _v	^h — _v 260	^h — _v 290	1	1	÷	1700*	82,7 CMT	Grav SS. Ingen visdomstodr. Spondylit. ossific. lumbal.
^h — _v 355	^h — _v c. 310	—	^h frgm. _v	1	1	+	1580*	CMT	Grav RR
^h frgm.* _v	^h frgm. ^o _v 280*	^h frgm.* _v	^h frgm.* _v	1	1	÷	1610*	—	Grav ZZ. *Epifys. inf. tilbenet. Fossa olecrani perforat. Metopisme. *epifyseløste
^h frgm.* _v	^h frgm. _v	^h — _v frgm.	^h — _v frgm.	1	1	÷	CMT	—	Grav XX. *Arthroit. genus sin. Spondylit. ossific. cervicalis
^h frgm. _v	^h — _v frgm.	—	—	1	1	+	1570*	—	Grav TT. Clavicula m. spinkel. *målt i grav 1600
^h 350 _v	^h frgm. _v	^h frgm. _v	^h frgm. _v	—	1	÷	c.1570*	—	Grav TT appendix
^h frgm. _v	^h frgm. _v	^h — _v frgm.	^h — _v frgm.	—	1	÷	1600* <	—	Grav Ø; *målt i grav; Claviculæ spinkle
^h frgm. _v	^h frgm.* _v	—	—	1	1	÷	—	—	Grav Æ. *epifyseløste

Jernalder Findested og Musæums-Nr.	Løbe-Nr.	♂, ♀, B, V	Alder	Kraniets		Femurlængde	Index tibio- fem.
				Bredde- index	Højde- index		
XXVII, Klintegaard-M. (fortsat)...	142	♀	20-22	77,6	73,0 (auric.)	^h 440 _v —	84,0
XXVIII —	143	♂	50-60	70,4	68,8 (auric.)	^h 530 _v —	81,2
XXIX —	144	♂	v.	frgm.		^h frgm. _v —	—
XXX —	145	♀	c. 40	73,8	67,4 (auric.)	—	—
XXXI —	146	♂	18-20	73,6	71,6	^h 490* _v —	—
XXXII —	147	♂	40-50	75,7	63,1 (auric.)	^h 470 _v —	83,0
XXXIII —	148	♀	v.	—	—	^h 430* _v —	80,2
XXXIV —	149	B	17	frgm.		^h frgm.* _v frgm.*	—
XXXV —	150	♂	v.	—	—	^h frgm. _v —	—
XXXVI —	151	B	4-5	frgm.		—	—
XXXVII —	152	B	12-13	frgm.		^h frgm.* _v —	—
XXXVIII —	153	B	1-1½	frgm.		^h c. 140* _v —	—
XXXIX —	154	♀	40-50	frgm.		^h — _v frgm.	—
XXXX —	155	♀	25-30	70,8	—	^h — _v 440	81,0
XLI —	156	B	12-14	72,1	66,0 (auric.)	—	—
XLII —	157	♀	50-60	72,0	—	^h 440* _v —	—

(fortsat).

Tibio	Humerus	Radius	Ulna	Overkjæbe	Underkjæbe	Tandcaries	Legemshøjde	Typ. Index facial. sup.	Anmærkning
L	L	L	L						
^h 368 _v	^h 318 _v <u>305</u>	^h 234 _v	[*] 265 _v	1	1	÷	1600*	81,0 CMT	Grav YY. Claviculæ spinkle. * epifyses inf. ikke til- benede
^h frgm. _v 430	^h 360 _v	^h 270 _v frgm.	^h frgm. _v 298	1	1	÷	1820*	CMT	Grav Z. Viadomatdr. ikke anlagte. Spondylit. ossific. eervical. & dor- cal. Claviculæ spinkle. Pande- lsekam
—	^h — _v frgm.	^h — _v frgm.	^h — _v frgm.	—	—	—	—	—	Grav JJ
—	^h frgm. _v	^h 220 _v	—	1	1	÷	1560*	64,4 CMT	Grav KK
^h frgm. _v	^h 320** _v	^h 240 _v	^h 266* _v	1	1	÷	1640*	75,5 CMT	Grav Bb. * epif. inf. afløst. Epif. sup. tilhæftet. Clavi- culæ spinkle
^h 390 _v	^h 340 _v	^h — _v 256	^h frgm. _v	1	1	÷	1700*	CMT	Grav OO
^h 345* _v	—	—	—	—	—	—	1570*	—	* Rachitisk krumning Grav Gg
^h 280° _v	—	—	—	1	1	÷	1400*	—	Grav Dd. * epif. inf. afløst. ** epif. sup. tilhæft.; * begge epif. tilhæft.; ° begge epif.
—	—	—	—	—	—	—	—	—	Grav Hh
—	frgm.	—	—	—	1	÷	—	—	Grav Oo
^h frgm. _v	^h — _v 210*	—	^h frgm.* _v	1	1	÷	1220*	—	Grav VV. * epifyseløste
—	^h frgm.* _v	—	^h c. 110* _v	—	1	÷	—	—	Grav PP. * epifyseløste
^h frgm. _v	—	—	—	1	1	+	—	—	Grav Ff
^h 355 _v	^h 325 _v	^h 230 _v	^h 254 _v	1	1	÷	1600*	CMT	Grav Ee. Fossæ decrani per- foratæ. Claviculæ spinkle
—	—	—	—	—	—	—	—	CMT	Grav ØØ. Metopisme.
^h — _v frgm.	^h c. 310** _v	^h 220 _v	^h 250 _v	—	1	—	1590*	AT	Grav YY. * coxitis; ** fossæ olecrani perforatæ. Clavi- culæ spinkle

Jernalder Findested og Musæums-Nr.	Løbe-Nr.	♂, ♀, B, V	Alder	Kraniets		Femurlængde	Index tibio- fem.
				Bredds- index	Højde- index		
XLIII, Klintegaard (fortsat)	158	♀	c. 50	72,8	68,0 (auric.)	^h — — ^v 430	—
XLIV —	159	♂	30-40	frgm.		^h — — ^v frgm.	—
XLV —	160	♂	20-25	frgm.		—	—
XLVI —	161	♀	20-22	—	—	^h frgm.* ^v —	—
XLVII —	162	♀	20-25	frgm.		^h frgm. ^v —	—
XLVIII —	163	♂	50-60	frgm.		^h frgm. ^v —	—
XLIX —	164	♀	30-40	frgm.		^h 410 ^v —	77,0
L —	165	♂	20-25	frgm.		^h 485 ^v —	82,4
LI —	166	♂	50-60	71,2	60,0 (auric.)	520 ^v —	82,7
LII —	167	♂?	<50	Os frontis		—	—
LIII —	168	♀	50<	frgm.		^h frgm. — ^v —	—
Stenlille	169	♀	c. 50	74,0	64,0 (auric.)	^h frgm. — ^v —	—

fund med stenaldersfolkets hovedbygning. Men måske kan et nøjere gennemsyn af tabellerne A og B og de andre undersøgelsesdata give os vink i retning af en forståelse af dette mærkelige forhold.

Det samlede antal af nu kjendte mere eller mindre komplette jernalders skeletter er 170 eller et par derover; i hovedsagen regnes der kun med 169, som er fuldstændigt undersøgte og bestemte, for så vidt materialet tillader.

(fortsat).

Tibio	Humerus	Radius	Ulna	Overkjæbe	Underkjæbe	Tandcaries	Legems højde	Typ. Index facial. sup.	Anmærkning
L	L	L	L						
$\frac{h}{v}$ frgm. 350	$\frac{h}{v}$ 310	$\frac{b}{v}$ 212	236	—	1	+	1570*	CMT	Grav Qq
$\frac{h}{v}$ 350	$\frac{h}{v}$ 330	$\frac{h}{v}$ frgm.	$\frac{h}{v}$ frgm.	1	1	÷	1700*	—	Grav Pp. Claviculæ spinkle
Talus & Calcaneus sin. Os metatarsi I				—	—	—	—	—	Grav Rr
$\frac{h}{v}$ frgm.*	Talus helt forbenet (18-19 år)				—	—	—	—	Grav Cc. * epifyseløst.
$\frac{h}{v}$ frgm.	$\frac{h}{v}$ frgm.	$\frac{h}{v}$ frgm.	$\frac{h}{v}$ frgm.	1	1	÷	—	—	Grav Nn
$\frac{h}{v}$ frgm.	$\frac{h}{v}$ 340	—	—	—	1	÷	1610*	—	Grav Mm
$\frac{h}{v}$ 315	$\frac{h}{v}$ 300	$\frac{h}{v}$ 194	$\frac{h}{v}$ 225	1	1	÷	1530*	—	Grav Ll. Claviculæ meget spinkle.
$\frac{h}{v}$ 405	$\frac{h}{v}$ 330*	$\frac{h}{v}$ 265	$\frac{h}{v}$ frgm	1	1	÷	1730*	—	Grav Kk. * epifyseløst
$\frac{h}{v}$ 430	$\frac{h}{v}$ frgm.	$\frac{b}{v}$ 282	$\frac{h}{v}$ 311**	1	1	+	1830*	79,8 CMT	Grav Ii, Fossa olecrani perforat. ** Fract. ulnæ
—	—	—	—	—	—	—	—	—	Grav H
—	—	—	—	—	1	÷	—	—	Grav B
$\frac{b}{v}$ 380	—	—	—	1	1	÷	1670*	77,6 CMT	

Der er 88 mænd, 58 kvinder og 20 børn og 3 voxne, og af dem er dødsalderen bestemt for 146 voxne mænd og kvinder som følger:

18—30; 30—40; 40—50; 50—60; over 60 år
39 25 38 28 3; og af de 39,
som vare døde i alderen 18—30 år, vare de 25 kvinder.
Ligesom i stenalderen se vi altså også i jernalderen, at flere

Jernalder	Findested	Løbe Nr.	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
			Kjøn (♂, ♀, B)	D. ant. post. max.	D. transv. max.	D. basion-bregma.	D. auriculo-bregm.	D. frontal. min.	D. frontal. max.	D. bimastoid.	D. bizygomat.	D. nasion-basion.	D. alveolon-basion.	D. basion ment
Sanderumgaard	1	♂	224	<140	138	115	97	110	140	136	128	120	—
Bertelslund	2	♀	176	126	116	100	92	102	108	116	—	—	—
Dueaas	4	♂	194	142	—	115	97	114	126	125	—	—	—
Merløsegaard	5	♂	186	144	130	112	93	112	130	134	98	—	—
—	6	♀	186	130	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Varpelev I	9	♂	187	145	132	125	95	120	148	144	108	102	112
—	10	♂	184	136	138	126	96	110	124	124	104	96	113
—	11	♀	184	134	—	—	—	—	—	—	—	—	—
— II	12	♂	185	125	124	—	—	—	—	—	—	—	—
—	13	♂	177	133	136	—	—	—	—	—	—	—	—
—	14	♂	196	131	125	—	—	—	—	—	—	—	—
—	15	♀	184	141	125	—	—	—	—	—	—	—	—
—	16	♂	192	133	143	—	—	—	—	—	—	—	—
—	17	♀	181	131	130	—	—	—	—	—	—	—	—
—	18	♀	185	127	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	19	♀	170	138	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	20	♂	186	131	139	—	—	—	—	—	—	—	—
Skafterup	21	♀	182	137	135	120	98	112	124	126	110	98	117
—	23	♀	186	132	—	—	94	114	—	—	—	—	—
Vester Egesborg	25	♂	184	138	132	120	93	112	122	126	93	91	115
—	26	♂	192	130	130	120	94	114	130	126	—	—	117
—	27	♂	188	134	120	118	88	110	126	126	116	106	—
—	28	♂	174	130	128	118	87	104	114	120	94	92	102
—	29	♀	184	130	—	—	86	103	—	—	—	—	—
—	30	♂	188	134	136	125	94	116	126	136	108	102	118
Nyrup	31	♀	184	135	133	115	95	105	122	—	97	—	—
Nordrup	32	♀	184	137	124	120	94	110	116	128	106	103	120
Vimose	36	B	174	150	—	—	97	120	—	—	—	—	—
Bjørnkjær	37	♂	196	140	134	—	103	120	—	—	104	—	—
Heininge	41	♂	186	138	130	114	105	118	122	136	106	94	117
Hedeliskjær	42	B♀	170	122	120	110	95	106	114	116	94	90	101
Bilidt	43	B	172	136	126	114	91	116	120	112	86	74	104
Vridsløsemagle	45	B	178	128	128	120	88	106	—	126	97	—	115
Illemose	48	♂	182	130	134	124	95	110	120	126	101	94	115

13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30
D. nasion-alveolon.	Altit. nasi.	Latit. nasi.	D. interorbital.	Latit. orbit.	Altit. orbit.	D bizygomas-max.	Long. foram. magn.	Latit. foram. magn.	Circumf. sagital.	Circumf. transv.	Circumf. horizont.	Index cephal.	Index vertical.	Index orbital.	Index nasal.	Index facial. sup.	Index facial. total.
77	54	24	22	47	33	104	33	32	430	330	580	62,5	61,6	70,2	44,4	74,0	—
—	—	—	—	—	—	—	36	38	325	285	485	71,6	65,9	—	—	—	—
73	55	28	25	42	33	98	—	—	410	320	530	72,2	—	78,5	51,1	74,4	—
—	—	—	—	—	—	—	39	32	390	300	520	77,4	70,0	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	70,0	—	—	—	—	—
69	54	27	23	45	35	92	40	34	380	305	550	77,5	70,5	77,7	50,0	76,0	77,0
62	49	26	23	39	32	100	—	—	270	315	520	74,0	75,0	82,0	53,0	62,0	92,7
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	73,0	—	—	—	—	—
68	47	24	—	38	36	94	—	—	—	—	501	67,5	67,5	94,7	47,0	72,8	—
65	49	23	—	38	30	89	—	—	—	—	500	75,1	77,0	79,0	45,0	73,0	—
60	50	22	—	38	33	90	—	—	—	—	537	67,0	64,0	87,0	44,0	66,6	—
68	53	24	—	38	32	94	—	—	—	—	526	76,1	68,0	84,2	45,3	72,8	—
75	54	22	—	41	30	97	—	—	—	—	527	69,8	75,0	73,2	40,7	77,8	—
67	50	22	—	41	35	100	—	—	—	—	499	72,4	72,0	85,8	44,0	67,0	—
61	—	—	—	38	34	91	—	—	—	—	502	68,7	—	89,4	45,0	62,0	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	490	81,2	—	—	—	—	—
62	42	24	—	42	35	—	—	—	—	—	515	70,4	74,7	83,8	57,1	—	—
62	50	23	24	40	34	85	34	29	350	300	510	75,2	74,2	85,0	46,0	73,0	92,9
—	—	—	—	—	—	—	—	—	380	—	520	71,0	—	—	—	—	—
68	47	22	26	40	33	96	50	30	382	320	520	75,0	71,6	82,5	47,0	71,0	94,2
71	53	23	26	42	36	98	—	—	370	300	530	67,7	68	85,7	43,4	71,0	92,8
67	52	24	21	39	30	96	—	—	365	300	520	71,2	64,0	76,6	46,1	69,8	—
61	50	28	22	37	30	88	40	30	350	290	480	74,1	73,5	81,6	56,0	69,2	89,4
—	—	—	—	—	—	—	—	—	370	—	—	70,1	—	—	—	—	—
74	54	25	26	44	35	103	40	32	370	300	522	71,2	72,8	79,5	46,8	71,8	93,6
—	—	—	—	—	—	—	—	—	380	315	515	73,8	72,8	—	—	—	—
70	51	23	25	42	33	93	41	34	360	300	505	74,4	67,8	78,5	45,1	75,2	93,7
—	—	—	—	—	—	—	—	—	360	—	508	86,2	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	395	—	540	71,4	68,8	—	—	—	—
70	54	22	28	39	34	100	40	31	360	290	530	74,8	70,0	87,2	40,7	70,0	86,0
59	47	22	26	37	31	91	34	30	335	270	470	71,7	70,0	83,8	46,8	64,8	87,0
—	45	23	22	36	32	79	33	30	370	300	490	79,0	73,2	88,8	41,1	—	92,8
—	—	—	22	—	—	—	37	30	360	320	490	71,9	71,9	—	—	—	—
69	50	24	22	40	34	104	38	30	370	310	505	71,4	73,6	85,0	48,0	66,8	93,6

Jernalder	Løbe-Nr.	1 Kjøn (♂, ♀, B, V)	2 D. ant. post. max.	3 D. transv. max.	4 D. basion-bregm.	5 D. auriculo-bregm.	6 D. frontal. min.	7 D. frontal. max.	8 D. bimastoid.	9 D. bizygomat.	10 D. nasion-basion.	11 D. alveolon-basion.	12 D. mastion-menton.
Illemose (fortsat)	49	♂	198	146	—	—	98	124	140	134	—	—	—
Forlev	54	♀	186	136	134	122	94	110	120	120	100	92	—
—	55	♀	184	126	128	116	88	110	118	116	98	95	111
—	56	♀	170	130	126	114	93	104	118	114	95	91	102
—	58	♀	184	143	136	130	97	120	126	122	96	85	106
Nørre Tranders	59	♂	194	142	136	120	99	118	122	120	106	101	101
Egebjerg (Baarse H.)	61	♀	186	132	130	120	95	110	120	120	100	95	115
—	62	♀	188	140	136	122	96	116	122	126	96	88	118
Erindslev	63	♂	200	146	—	—	102	124	—	—	—	—	—
Fraugde	64	♂	184	134	—	—	97	124	—	—	—	—	—
—	66	♀	172	128	136	124	89	106	118	114	96	85	106
—	68	B♀	184	130	128	114	94	104	116	116	100	97	109
—	69	♂	174	c.140	—	—	93	118	—	—	—	—	—
—	70	B	184	130	140	124	94	110	—	114	110	110	102
Hørbykov	73	♂	187	140	130	126	98	118	126	122	—	—	122
Greve	74	♂	190	136	138	124	93	110	130	124	110	104	121
V. Lisbjerg	75	♀	178	124	134	122	96	110	118	114	96	89	112
—	79	♂	190	130	124	118	89	104	120	122	110	102	117
—	86	♀	178	130	136	126	90	116	124	122	99	93	110
—	87	B♂	180	130	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	88	♂	186	140	142	126	95	116	130	134	105	97	114
—	92	♀	182	134	—	—	90	110	—	—	—	—	—
Næstved	98	♀	190	128	144	122	97	104	118	114	110	106	116
—	99	♂	186	134	132	120	95	110	124	124	108	—	121
Vigerslev	102	♂	180	126	132	118	99	110	114	124	104	97	—
Ubby	108	♂	202	142	—	—	106	114	—	—	—	—	—
—	109	♂	—	—	—	—	94	114	—	122	—	—	125
Rosilde	112	♂	194	142	134	126	100	114	120	122	109	—	—
Hjallese	115	♂	192	138	136	126	92	115	136	132	—	102	114
Klintegård Mosede	116	♀	194	140	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	119	♀	176	130	—	126	89	108	122	120	—	—	104
—	121	♀	182	130	—	115	87	112	120	112	—	—	84
—	122	♂	194	144	—	120	100	118	—	—	—	—	—

13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30
D. nasion-alveolon.	Altit. nasi.	Latit. nasi.	D. interorbital.	Latit. orbital.	Altit. orbital.	D. bizygom.-max.	Long. foram. magn.	Latit. foram. magn.	Circumf. sagital.	Circumf. transv.	Circumf. horizont.	Index cephalic.	Index vertical.	Index orbital.	Index nasal.	Index facial. sup.	Index facial. total.
—	—	—	—	—	—	—	—	—	390	320	540	73,7	—	—	—	—	—
66	47	26	24	38	32	93	38	34	380	300	520	73,1	72,0	84,2	56,8	70,9	—
68	48	21	22	35	32	88	35	31	370	295	500	68,4	69,5	91,4	43,7	77,2	95,6
64	49	23	23	37	31	89	36	31	340	285	485	76,4	74,1	83,7	47,0	72,0	89,4
65	42	22	21	40	35	96	33	28	385	305	525	77,7	74,0	87,5	52,2	67,7	86,9
70	51	23	23	41	33	97	40	31	380	310	545	73,2	70,1	80,5	45,1	72,1	84,1
69	49	26	21	44	33	92	—	—	380	300	515	71,0	70,0	75,0	53,2	75,0	95,8
67	49	24	24	41	38	89	36	28	390	305	530	74,4	72,8	92,6	49,0	75,2	93,7
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	74,4	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	72,9	—	—	—	—	—
74	50	21	22	39	35	87	31	28	370	305	490	74,4	79,0	89,7	42,0	85,0	94,7
60	45	23	24	37	30	87	36	29	365	285	510	70,6	69,5	81,0	51,1	69,0	85,8
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	81,0	—	—	—	—	—
60	44	20	22	40	34	78	—	—	365	310	500	70,0	76,0	85,0	45,4	77,0	89,4
76	50	26	27	39	35	102	—	—	390	320	530	74,8	67,8	89,7	52,0	74,5	100,0
75	57	22	24	43	32	108	44	—	375	305	525	71,6	72,6	76,2	38,8	69,4	97,5
64	47	24	23	44	31	88	39	26	370	295	490	69,6	75,8	70,4	51,0	72,7	98,2
70	49	—	23	41	31	100	—	—	380	300	520	68,4	65,2	75,6	—	70,0	91,5
66	50	—	20	38	34	100	40	32	370	300	510	73,0	71,0	83,3	48,1	68,7	97,5
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	72,2	—	—	—	—	—
69	49	22	24	41	32	97	41	33	375	305	515	75,2	76,8	78,0	44,7	71,1	85,0
—	—	—	—	—	—	—	—	—	370	—	—	73,6	—	—	—	—	—
69	49	21	23	41	36	100	38	35	375	305	520	67,8	75,8	87,8	43,0	69,0	100,0
66	54	26	25	36	30	96	—	—	370	305	510	72,0	71,0	83,3	48,1	68,7	97,8
74	52	22	24	42	36	87	41	29	350	290	500	70,0	73,3	85,7	42,2	85,0	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	70,8	—	—	—	—	—
76	53	22	25	41	32	93	—	—	—	—	—	—	—	78,0	41,5	81,7	100,0
—	—	—	24	—	—	—	40	31	390	310	530	73,2	69,0	—	—	—	—
70	51	25	23	40	37	94	38	33	385	310	525	71,8	70,8	92,5	49,0	74,4	86,3
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	72,2	—	—	—	—	—
66	50	23	22	40	33	94	—	—	355	295	490	73,8	72,6	46,0	82,5	70,2	87,0
52	43	20	22	40	30	84	—	—	360	290	500	71,4	63,2 auric.	75,0	46,0	62,0	75,0
—	—	—	—	—	—	—	—	—	370	330	540	74,2	62,0 auric.	—	—	—	—

Jernalder	Findested	Løbe-Nr.	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
			Kjøn (♂, ♀, B, V)	D. ant. post. max.	D. transv. max.	D. basion-bregma.	D. auriculo-bregm.	D. frontal. min.	D. frontal. max.	D. bimastoid.	D. bizygomat.	D. nasion-basion.	D. alveolon-basion.	D. nasion ment.
Klintegård	Mosedede (forts.)	124	♂	192	144	—	124	—	—	—	—	—	—	—
—	—	125	♀	176	133	—	—	100	110	—	—	—	—	—
—	—	127	♂	200	148	—	122	89	110	—	—	—	—	—
—	—	129	♀	194	144	—	—	92	112	—	—	—	—	124
—	—	132	♂	194	140	—	132	94	124	134	—	—	—	127
—	—	134	♀	192	136	—	130	90	114	128	124	—	—	124
—	—	135	♀	192	140	—	124	99	122	122	124	—	—	—
—	—	137	♂	206	146	—	126	94	114	132	132	—	—	—
—	—	142	♀	170	132	—	124	97	116	122	122	—	—	125
—	—	143	♂	196	138	—	134	107	124	136	130	—	—	—
—	—	145	♀	184	135	—	134	92	120	130	128	—	—	120
—	—	146	♂	190	140	136	132	96	116	120	120	112	—	116
—	—	147	♂	190	144	—	120	91	116	126	120	—	—	—
—	—	155	♀	192	135	—	—	97	118	—	—	—	—	—
—	—	156	B	194	140	—	128	104	126	—	—	—	—	—
—	—	157	♀	186	134	—	—	90	114	—	—	—	—	—
—	—	158	♀	188	136	—	128	98	114	—	—	—	—	—
—	—	166	♂	202	134	—	120	92	112	130	124	—	—	120
Stenlille	169	♀	192	142	—	123	98	116	130	132	—	—	116

kvinder end mænd falde som dødens offer i det første decennium af de voxnes aldersklasser.

Kranie- og knoglemålene på tabellerne A og B i forbindelse med robusticitets mål og indices bekræfte fuldt

(fortsat).

13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30
D. nasion-alveolon.	Altit. nasi.	Latit. nasi.	D. interorbital.	Latit. orbital.	Altit. orbital.	D. bizygomat.-max.	Long. foram. magn.	Latit. foram. magn.	Circumf. sagital.	Circumf. transv.	Circumf. horizont.	Index cephal.	Index vertical.	Index orbital.	Index nasal.	Index facial. sup.	Index facial. total.
—	—	—	—	36	31	—	—	—	385	320	525	74,2	—	86,1	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	370	—	—	75,5	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	74,4	61,0 auric.	—	—	—	—
68	54	18	—	41	34	85	—	—	—	—	—	74,2	—	83,0	33,3	80,0	—
72	50	28	23	41	34	85	—	—	400	240	550	72,2	68,0 auric.	83,0	56,0	84,7	—
72	57	23	24	43	39	87	—	—	390	330	525	70,8	62,7 auric.	90,7	40,8	82,7	100
—	—	—	27	—	—	—	—	—	385	315	530	72,9	64,6 auric.	—	—	—	—
—	—	—	26	—	—	92	—	—	390	320	550	70,8	60,6 auric.	—	—	—	—
69	50	23	23	41	33	85	—	—	375	300	495	77,6	73,0 auric.	80,5	46,0	81,0	100
—	—	—	—	—	—	—	—	—	395	330	555	70,4	68,3 auric.	—	—	—	—
67	49	20	24	40	35	104	—	—	405	320	530	73,3	67,4 auric.	—	—	—	—
65	52	22	24	40	32	86	32	28	385	340	530	73,6	71,5	80,0	42,8	75,5	96,6
—	—	24	23	—	—	94	—	—	385	300	530	75,7	63,1 auric.	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	400	—	530	70,3	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	400	330	540	72,1	66,0 auric.	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	72,0	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	370	330	530	72,3	68,0 auric.	—	—	—	—
73	55	—	27	40	32	92	—	—	420	330	545	66,8	60,0 auric.	80,0	—	79,8	96,7
73	53	25	24	38	34	94	—	—	375	290	530	74,0	64,0 auric.	89,4	47,1	77,6	87,7

ud, hvad de forudgående undersøgelser udtrykke i den i musæet beroende, specielle beskrivelse af de enkelte objekter, når det der hedder »spinkel, ret spinkel, nok lang og stor, men spinkel og ikke kraftig eller grov af bygning«. Dog

er ikke dermed at forstå, at for eksempel lemmeknoglerne ere mindre lange og ikke bære spor af betydelig arbejdsstyrke og brug, tværtimod, som vi strax skulle erfare, vise såvel mands- som kvindekoglerne spor af kraftigt arbejde. Også for kranierne vedkommende gjælder det samme; formen er måske kun lidt mindre, men i hvert fald er byg-

Tabel C₁. Index cephalicus for 83 jernalders kranier. Middelindex = 72,6.

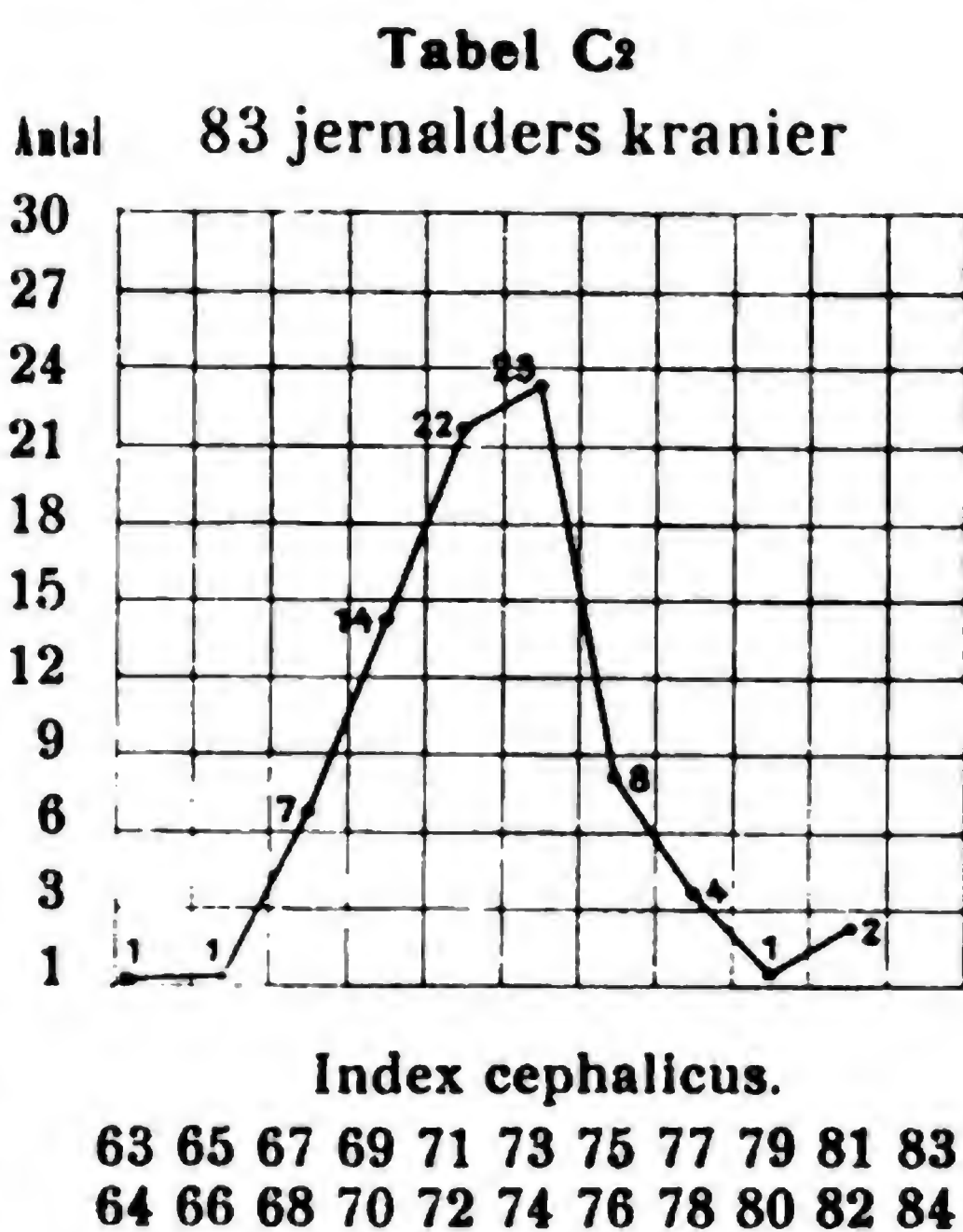
	81,92 %												15,66 %				2,41 %								
	63	64	65	66	67	68	69	70	71	72	73	74	75	76	77	78	79	80	81	82	83	84	85	86	
	1	-	-	1	4	3	2	12	12	10	10	13	6	2	4	-	1	-	2	-	-	-	-	-	83
	1		1		7		14		22		23		8		4		1		2		0		0		
<u>Stenalder 162....</u>	1	-	3	-	-	2	2	4	5	7	18	21	18	28	24	15	12	12	10	10	7	9	1	1	210
						30 %								46,2 %					23,8 %						
<u>Middelindex 76,9 .</u>	1		3		2		6		12		39		46		39		24		20		16		2		
<u>Dolichoceph. 30 %</u>	1		3		2		6		12		39		46		39		24		20		16		2		
<u>Jernalder 83</u>	1	-	-	1	4	3	2	12	12	10	10	13	6	2	4	-	1	-	2	-	-	-	-	-	
					81,9 %								15,7 %						2,4 %						
<u>Middelindex 72,6 .</u>	1		1		7		14		22		23		8		4		1		2		0		0		
<u>Dolichoceph. 82 %</u>	1		1		7		14		22		23		8		4		1		2		0		0		

ningen mere gracil, væggene tyndere og spinklere; formen derimod er den samme, ikke mere afrundet eller udglattet for den dominerende type vedkommende, tværtimod den Cro Magnontypen ejendommelige femkantede (Sergis pentagonoide) formning er snarest mere markeret. Man kunde fristes til at bruge den betegnelse, at vore jernaldersmennesker sammenlignede med stenalderens synes, hvad legemsbygningen angår, at have et forfinet overklassespræg.

Det viser sig efter tabel C₁, at 68 af 83 eller c. 82 % målte hoveder ere ægte dolichocephale med breddeindex op til 75. Det forbavsede i høj grad at erfare dette, strax da forholdet viste sig således. Gjentagne gange bleve optegnelserne reviderede og kranie målene gjentagne, unøjag-

lige mål udskudte, når de vare for lave, og omregninger foretagne, men resultatet blev det samme. Det måtte accepteres, som målingerne havde givet det. Og da prof. Fürst's meddelelse om det samme forhold for Sveriges vedkommende fremkom (1912), blev betænkeligheden jo lettet betydeligt, om end forholdet ikke derved klaredes. Sagen forholder sig, som

tabel C₁ viser: 81,92 % er ægte dolichocephale, 15,66 % er mesocephale og 2,41 % brachycephale af de 83 jernalders hoveder; på tabel C₁ er tillige foretaget en sammenstilling med de 162 stenaldershoveder. Den grafiske opstilling på tabel C₂ viser en omtrent regelmæssig kurve for klassevarianter, kun med en ubetydelig, uregelmæssig udløber yderst til højre, som repræsentant for de få brachycephale hoveder.

Men det er ikke blot hovedets bygning, som kjendetegner de 170 jernaldersindivider, (her er medregnet det ene kvindeskelet fra Juellinge fundet, som ikke er fuldstændigt undersøgt af musæumshensyn, men hvis legemshøjde foruden andet er bestemt). Hele legemsbygningen er finere og spinklere, men alligevel kraftig, og særligt er legemshøjden mærkbar.

Tabel D fremstiller 55 mænds og 37 kvinders legemshøjder. Man sér der, at de efter Manouvriers tabeller beregnede legemshøjder, der i alt fald må siges ikke at være for høje, give den gennemsnitlige mandshøjde 1720 og kvindehøjde 1590 mm., med en forskjel mellem mands- og kvindehøjden på 130 mm. I virkeligheden har gennemsnits legemshøjden sikkert været større. Manouvriers tabeller ere baserede på et fransk nutidsmateriale, for hvilket index

tibio-femoralis er 82,2, medens vort jernalders materiale har en tilsvarende index på 82,8. Robusticitets målet, index robusticitatis, er for jernaldersmanden 12,20 (max. 17,7 og

Tabel D.**Jernalder.**

Legemshøjder for 55 ♂ og 37 kvinder.

Alle skelethøjder. Middelhøjde ♂ 1720, ♀ 1590.

	♂	Højde mm	♀	♂	Højde	♀
Index tibio-femoralis	-	1500	2	3	1680	1
♂ middel 82,1	-	1510	-	5	1690	1
max. 85,7; min. 79,0	-	1520	-	5	1700	1
♀ middel 82,7	-	1530	2	4	1710	1
max. 85,5; min. 76,1	-	1540	1	1	1720	-
Index robusticitatis	-	1550	1	4	1730	-
♂ middel 12,20	-	1560	5	1	1740	-
max. 13,7; min. 9,8	-	1570	7	3	1750	-
♀ middel 12,25	-	1580	2	1	1760	-
max. 14,1; min. 10,0	-	1590	2	-	1770	-
Index pilastricus	-	1600	4	2	1780	-
♂ middel 102,5	2	1610	1	2	1790	-
max. 113,9; min. 73,5	1	1620	1	2	1800	-
♀ middel 95,6	-	1630	1	1	1820	-
max. 117,7; min. 76,6	3	1640	-	2	1830	-
Trochanter III	-	1650	-	1	1840	-
hos ♂ 32 %; ♀ 21 %	5	1660	3	1	1880	-
	5	1670	1	1	1890	-
	16		33	39		4

min. 9,8) og for kvinden 12,25 (max. 14,1 og min. 10,0). Et andet mål på muskelstyrken er tilstedeværelsen af den såkaldte trochanter tertius, en fremragning på lårbenets bagflade opad og udad, som markerer tilhæftningsstedet for den store musculus glutæus max.s øverste kraftige parti på den ydre læbes øverste del. En sådan trochanter

III findes hos 32 % af mænd og 21 % af kvinder blandt vore jernalders skeletter. Hos vor stenaldersbefolkning findes den hos 37 % af mænd og hos 25,4 % af kvinder. Se iøvrigt Årb. 1911, pg. 164—166. Det viser sig således, at disse styrkemål gennemgående fremtræde betydeligt mindre hyppig hos jernaldersfolket end hos stenaldersfolket; og da legemshøjden i jernalderen er for begge køn mærkeligt større end i stenalderen, kan man deri kun se et bekræftende tegn på en spinklere bygning, noget som inspektion og undersøgelse alt fra arbejdets tidligste tid gennem øjets form- og målbestemmelser havde fastslået.

Efter den lille tabel foran pg. 326 viser det sig ved differentiering af jernaldersmaterialet efter typerne, at der er en kjendelig forskjel ikke blot i hovedets bygning, men også i legemshøjden, således at denne også bidrager til at kjendetegne og afgrænse typerne, ligesom tilfældet var for stenalderens vedkommende. Det er Cro Magnontypen, Årb. 1906, 314 fig. 12 a og 12 b., som ved sin numeriske overvægt, og der kan med rette tilføjes gennem sit kraftigt modellerede hoved, præger det hele billede, som de fremkomne skeletter give os af vor jernaldersbefolkning.

Det skal her fremhæves, at stenalderens »Borreby typ«, der jo netop, som fremhævet i Årb. 1911, pg. 151, er kjendetegnet ved sin »store noget klodsede form«, ikke er repræsenteret blandt de 83 jernaldershoveder, hvad heller ikke var at vente blandt et så ringe antal, som de 83 hoveder udgjør.

I god overensstemmelse med, hvad der synes at være en almindelig lov, går legemshøjden for den mest langskallede Cro Magnontyp op til 1745 mm., medens til gengæld den lidt mindre udpræget dolichocephale Avigny typ kun viser en gennemsnitslegemshøjde på 1680 mm., og den brachycephale Møntyp viser 1660 mm. legemshøjde. Disse helt igjennem sammenstemte og lovbundne bygningsforhold, og man mindes atter, at typbestemmelserne ere

foretagne først, mål og index beregning forskellig lang tid bag efter, kunne dog kun være et udtryk for, at, hvor små tallene end ere, her ikke foreligger skeletdele fra tilfældigt sammenløbne mennesker af forskellig bygning og raceforhold, men at tværtimod alt tyder på, at de hidtil kjendte 170 individer ere en del af en i bygning og afstamning ensartet og konsolideret befolkning, ublandet og af samme næsten rene afstamning. Den slående overensstemmelse, som der er mellem alle bygningsforhold hos de mange skeletter fra V. Lisbjerg og Klintegaard gravpladserne med dem fra de så pragtfuldt udstyrede folkevandringsgrave, kan ikke være nogen tilfældighed, kan kun være et udtryk for en egen stamme, hvorfra eller hvordan den så end er kommen her i landet, midt imellem den i væsentlig grad forskellige fortids stamme i stenalderen og den nutids stamme i vort land, som er ligeså afvigende.

Hvorledes de mange forudgående, samtidige og efterfølgende landsmænd fra jernalderen, hvis aske rummes i de mange i jorden nedsatte urner, vare byggede, vide vi jo ikke noget om. De havde den samme forestilling om døden og et liv efter den og vel i hovedsagen den samme kultur. Om de, ligesom de, vi kjende fra skeletgravene, have tilhørt en særlig ren dolichocephal højvoxen race, vide vi selvfølgelig ikke; men det er dog næppe sandsynligt.

Archæologerne antage ikke, at der er foregået en storinvasion i vort land sammen med bronzealderens kultur. Og de få skeletdele og kranier, se Årb. 1906, 310, 311 og 312, som bronzealderens ligbrand har levnet os, tyde heller ikke på andet end, at så længe som gravlægning uden ligbrænding blev anvendt, var legemsbygningen, hvad hovedform og legemshøjde angår, den samme som i stenalderen, som følgende tabel A og B her udviser, og som i samme udforming, som for jernalderens, indeholder en fortegnelse over alt, hvad hidtil er fremkommen fra bronzealderen.

Det viser sig, at de 12 bronzealders kranier give som middel:

Breddeindex 76,8 og højdeindex 75,9 for begge køn tilsammen;
for manden er breddeindex 78,0 og højdeindex 77,0,
for kvinden er breddeindex 75,6 og højdeindex 75,4.

Legemshøjderne, som have kunnet bestemmes ligeledes for 6 mænd og 6 kvinder, ere

for mænd:

1690, 1650, 1830, 1700, 1780, 1700, middel 1725 mm.,

for kvinder:

1560, 1540, 1580, 1640, 1650, 1780, middel 1625 mm.

Index robusticitatis:

for mænd 13,2; 12,1; 11,6 og 12,9; middel 12,4 | max. og min.
for kvinder 10,7; 12,0; 13,4 og 12,1; middel 12,1 | understregede.

Af 5 mandlige lårbens par have 2 trochanter tertius.

Af 5 kvindelige lårbens par have 3 trochanter tertius.

Index tibio-femoralis er for mænd 81,4 for kvinder 83,6.

Stenalder og denne del af bronzealders befolkningen i vort land er da væsentlig forskjellig fra de 170 jernaldersmennesker i anthropologisk henseende.

Og ikke anderledes er forholdet over for nutidsbefolkningen. Foran under omtalen af det ny tilkomne stenaldersmateriale har jeg angående legemshøjde særligt fremdraget mine tidligere også i 1906 benyttede undersøgelser af 550 jyske nutids landsmænd og kvinder, valgte på lokaliteter, som syntes mig lidet udsatte for fremmed indvandring, og hvor også befolkningen gennem flere, indtil 7 generationer kunde oplyse, at de havde beboet de samme ejendomme. Der undersøgte jeg familievis alle, unge som gamle, over 18 år uden noget udvalg, og mener således at være i besiddelse af en »stikprøve« på befolkningens bygning af nogenlunde pålidelighed. Af disse 550 nutids landsmænd ere 30,8% ægte dolichocephale med indices op til 75; 39,6% mesocephale med indices op til 80 og 29,6 brachycephale

Bronzealder Findested og Musæums-Nr.	Løbe-Nr.	♂, ♀, B, V	Alder	Kraniets		Femurlængde	Index tibia-
				Bredde- index	Højde- index		
Borum Eshøj, B 1404—16	1	♂	40-50	79,7	77,5	^h _v 455	81
— — B 1396—1403	2	♂	20-25	80,2	80,2	^h _v 456 457	81
— — B 699	3	♀	c. 50	74,7	77,0	^h _v 427 422	81
Lyndby skov Strø H, 15481	4	♀	50-60	82,5	—	—	—
Gjentofte, 14859	5	B	12-14	71,5	—	^h _v c. 340 *	—
Kjeldbymagle, Møn, 18433	6	♂	v.	—	—	—	—
— — 18415	7	♂	20-30	78,0	—	—	—
— —	8	V	c. 50	Os. frontis frgm.		—	—
Bronhøj, JS, B 1—3	9	♀	c. 40	78,6	72,0	—	—
Thinghøj Ubby, B 3421—46	10	♀	c. 30	75,5	75,5	—	—
— —	11	♀	c. 40	77,4	—	^h _v frgm.	—
— —	12	B	c. 6	frgm.		—	—
— —	13	B	1 < 2	frgm.		frgm.	—
— —	14	B	c. 8	frgm.		—	—
— —	15	V	v.	—	—	^h _v 437	86,
Udsholt, Blidstrup S., B 3197	16	♀	v.	frgm.		—	—
Vridsløsemagle, B 4424—25	17	B	c. 13	frgm.		^h _v frgm. c. 320 *	—
Sonnerup, B 9326	18	♀	v.	—	—	^h _v frgm.	—

Tibio L	Humerus L	Radius L	Ulna L	Overkjæbe	Underkjæbe	Tandcaries	Legemshøjde	Typ. Index facial. sup.	Anmærkning
^h 400 ^v 395	^h 335 ^v	^h 252 ^v	^h 280 ^v	1	1	÷	1690	76,6 OFT	Mærket »Gammel mand«, komplet skelet Prognati (alveolar). Artrit. deform. genus sin. Spondylit. ossif. lumbal.
^h 365 ^v	^h 325 ^v 320	^h 235 ^v	^h 265 ^v	1	1	÷	1650	67,8 OFT	Komplet skelet: Contusio oss. front. in vita
^h — ^v 342	^h 305 ^v 300	^h — ^v 222	^h — ^v 252	1	1	÷	1560	70,6 CMT	Komplet skelet
—	—	—	—	—	—	—	1540	OFT	
^h 285*	—	—	—	1	1	÷	1320	71,0	* epifyseløst
^v —	—	—	—	—	—	—	—	—	
425 frgm.	—	—	—	—	—	—	1830	—	
—	—	—	—	—	1	÷	—	—	
—	—	—	—	—	1	÷	—	—	
—	—	—	—	—	—	—	1580*	78,2 CMT	Øverst i en jættestue * målt i graven
—	^h frgm. ^v	—	—	1	1	÷	—	CMT	Vertebræ cervical, dorsal. & lumbal. — Os sucrum og frgm. af pelvis.
—	^h frgm. ^v	—	—	—	1	+	—	CMT ikke ren	
—	—	—	—	—	1	÷	—	—	
—	—	—	—	—	1	(÷)	—	—	Os dei dext. H 55 B 55
—	^h frgm. ^v	—	—	—	—	÷	—	—	
^h — ^v 380	^h 325 ^v —	^h — ^v 238	^h — ^v 265	—	1	÷	1650	—	
—	^h — ^v frgm.	—	—	—	—	—	—	—	
frgm.	^h — ^v c, 230*	—	—	—	1	÷	—	—	* epifyseløste frgm.
—	—	^h — ^v frgm.	^h — ^v —	—	—	—	—	—	

Bronzealder		Løbe-Nr.	♂, ♀, B, V	Alder	Kraniets		Femurlængde	Index tibio-
Findested og Musæums-Nr.					Bredde-index	Højde-index		
Ølby, B 2200		19	♂	30-40	—	—	—	—
Holkerup, B 7996.....		20	♂	c. 40	frgm.		^h frgm.	—
Vixø, B 7818—19		21	♂	c. 40-50	77,8	—	^h 460	82,4
Overgaard, B 9168		22	B	c. 6	frgm. Squama oss. occipi		^h —	—
Gjerdrup, 11458—63		23	♀	50-60	71,6	73,9	^h 445	86,3
—		24	♂	c. 60	72,3	74,7	—	—
—		25	♂	v.	Kalot		^h 515	78,4
—		26	♂	v.	Kalot		—	—
—		27	B	c. 14	frgm.		—	—
—		28	♂	v.	frgm.		^h 465	84,9
—		29	B	5-6	—	—	^h femur af et	—
Tovsgård, Thisted A..		30	♀	v.	—	—	^h frgm.	—
Rærgård, Thisted A.		31	♀	c. 40	frgm.		^h c. 470	80,6
Vig (se Stenalder 622).....		32	♀	50-60	frgm.		^h frgm.	—

med indices op til 87, alle grænser exclusive. Vi finde altså her hos denne nutidsbefolkning den selvsamme hovedbygning og legemsbygning i det hele med omtrent den samme procentiske fordeling mellem formerne som i stenalderen og den første tid af bronzealderen. En så nær overensstemmelse i bygning mellem fortids- og nutids-

brtsat).

Tibio	Humerus	Radius	Ulna	Overkjæbe	Underkjæbe	Tandcaries	Legemshøjde	Typ. Index facial sup.	Anmærkning
L	L	L	L						
—	—	—	—	1	1	÷	—	—	Egekiste
frgm.	^h — frgm.	^h — frgm.	^h — frgm.	1	1	÷	—	—	B 7996 Skelet 3
c. 380	^h 350 ^v —	^h 250 ^v —	^h 285 ^v —	1	1	÷	1700	82,8 MT	Grav B, Prognati (alveol.) Metopi. Fung duræ matris Fract. oss. metatarsi IV
B 96	—	—	—	—	—	—	—	—	Sundby S. Mors Nørre H.
^h — 385 ^v —	—	—	—	1	1	÷	1640	73,8 AT	
—	—	—	—	1	—	÷	—	83,7 AT?	
^h 402 ^v —	—	—	—	—	—	—	1790	—	D. ant. post. max. 204
—	—	—	—	—	—	—	—	—	Metopisme
—	^h frgm. ^v —	—	—	—	1	÷	—	—	
^h 394 ^v —	—	—	—	—	—	—	1700	—	Metopisme
barn	—	—	—	—	—	—	—	—	
frgm.	—	—	—	—	—	—	—	—	Stenkiste. En del andre fragm. af barne- knogler.
—	^h 338 p. 375 ^v 330	^h c.230 ^v —	^h c.250 ^v —	—	1	÷	1650	—	Stenkiste
—	^h — ^v 350	^h — ^v 260	^h 290 ^v —	—	1	÷	1780	—	Gravlagt i en ældre afdæk- ket dysse.

beboerne af vort land har den allerstørste ethnologisk-anthropologiske betydning, og viser et enhedsforhold, som gjør den slutning, at den ligbrændte, i anthropologisk hen-seende ukjendte hovedmasse må have været af samme bygning, havt samme hovedform og samme bygnings ejendommeligheder, som stenalderens beboere af vort land,

Bronzealder	Museums-Nr.	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
		Kjøn (♂, ♀, V, B)	Løbe-Nr.	D. ant. post. max.	D. transv. max.	D. basion-bregma.	D. auriculo-bregm.	D. frontal. min.	D. frontal. max.	D. himastoid.	D. bizygomat.	D. nasion-basion.
Findested												
Borum Eshøj, EK..	B 1404	♂	1	178	142	138	124	117	124	132	136	97
— — — ..	B 1396	♂	2	172	138	138	115	92	114	122	132	100
— — — ..	B 699	♀	3	174	130	134	112	96	106	124	126	114
Gjentoften . . . — ..	14859	B	5	176	126	—	—	—	—	—	—	—
Kjeldbymagle . — ..	18415	♂	7	192	148	—	—	—	—	—	—	—
Brønshøj — ..	B 1—3	♀	9	178	148	128	116	89	110	120	122	96
Thinghøj — ..	B 3421	♀	10	180	136	136	120	100	110	122	126	102
— — ..	—	♀	11	177	137	—	—	90	112	122	—	—
Vixø — ..	B 7818	♂	21	180	140	—	115	102	126	124	128	—
Gjerdrup — ..	11458	♀	23	180	129	132	114	85	105	c.124	c.120	103
— — ..	—	♂	24	179	128	134	118	—	—	123	c.126	105
Lyndby skov . — ..	15481	♂	4	172	c.142	—	—	—	—	—	—	—

til noget meget mere end en hypothese. Det er fra et naturvidenskabeligt standpunkt næppe tænkeligt, at en så bestemt formet befolkning, som stenalders folket (og bronzealderens) i vort land viser sig at være, og som gennem tusinder af år har beboet, dyrket og optaget den beboelige jord i landet, bevarende den samme typ og legemsbygning, at den pludseligt, uden en overvældende mægtig påvirkning udefra skulde antage en så forskjellig numerisk sammensætning af de karakteriserende typer, som disse vore jernalders folk vise. Og ligeså utænkeligt er det igjen, at denne jernalders befolkning atter i bygning skulde slå om til nutidens med stenalderens aldeles conforme numeriske fordeling af typerne og bygningen. Selv store og gjentagne invasioner i et folkesamfund af anderledes artede og byggede folkestammer forandrer erfaringsmæssigt ikke en sted-

3	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30
D. nasion-ment.	D. nasion-alveolon.	Altit. nasi.	Latit. nasi.	D. interorbital.	Latit. orbital.	Altit. orbital.	D. bizygomat.-max.	Long. foram. magn.	Latit. foram. magn.	Circumf. sagital.	Circumf. transv.	Circumf. horizont.	Index cephalic.	Index vertical.	Index orbital.	Index nasal.	Index facial sup.
07	69	50	25	25	41	30	90	—	—	380	335	525	79,7	77,5	73,1	50,0	76,6
05	64	50	22	23	38	32	95	25	32	360	320	505	80,2	80,2	84,8	44,0	67,8
08	65	42	25	21	42	27	92	28	33	345	295	490	74,7	77,0	65,8	59,8	70,6
—	58	43	22	—	40	31	82	—	—	365	—	490	71,5	—	77,5	51,1	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	80,0	—	—	—	—
20	72	44	26	21	40	32	92	33	27	360	300	506	78,7	72,0	80,0	59,1	78,2
04	—	—	—	27	40	33	—	37	29	370	315	510	75,5	75,5	82,5	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	365	310	510	77,4	—	—	—	—
20	75	—	—	26	40	29	90	—	—	375	330	510	77,8	—	72,5	—	82,8
08	66	46	27	21	38	30	90	—	—	350	300	500	71,6	73,9	79,0	58,7	73,8
—	67	49	24	—	39	35	80	36	29	355	305	500	72,8	75,1	89,7	49,0	83,7
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	82,5	—	—	—	—

groet og ensartet befolknings hovedtyp og bygning, selv om sæder og skikke samt kultur forandres. Exempelvis skal jeg henvise til, hvad jeg i Årb. 1906 pg. 315 har anført om Nordafrikas Berberbefolknings anthropologiske forhold overfor de talrige invasioner, som dér er foregået.

Men så føres jeg herved tilbage igjen til antagelsen af en invasion i landet og til den antagelse, at de udpræget dolichocephale, rigeligt 170 jernalders individer ere en del af en sådan fremmed invasion, væsentlig forskellig i legemsbygning og kultur fra landets daværende gamle befolkning, en invasion af omtrent ublandede dolichocephale fremmede, som gennem det til nutiden forløbne lange tidsrum må antages at være optaget og sporløst forsvunden i landets gamle befolkning, kun efterladende spor af deres Kultur og de få i landet hidtil fundne graves indhold af denne

dolichocephale race, der jo så også over for nutidsbefolkningen på en måde leverer beviset for, at det hele er foregået som antaget og endt, som nævnt for Berberstammens vedkommende, med hensyn til Fønikere, Romere, Vandaler og flere andre indvandrede fremmede.

Men en sådan invasion i vort land kan ikke være foregået som før antaget i det 3die, 4de århundrede e. K., men efter hvad nu foreligger, må den være begyndt omkring ved godt et par hundrede år tidligere og have vedvaret vel indtil det 4de århundredes slutning; ti efter de archæologiske undersøgelser og fund går den romerske periode tilbage til før midten af første århundrede. Den romerske jernalders begyndelse her tillands falder da omtrent sammen med den tid, da Romerne begyndte at underkaste sig egnene op langs Rhinfloden; allerede år 10 f. Kristus begyndte Drusus major, Tibers broder, at kultivere og sikre det lave land mellem Rhinflodens arme, da han inddigede Batavernes land mellem Rhin og Meuse, og hans søn Germanicus fortsatte år 12 e. K. arbejdet ved at grave en afvandingskanal fra Rhin til Yssel, som ledede Rhinvandet til Zeudersøen og helt tørlagde Batavernes deltalend. Så den romerske kultur har alt tidligt været nær ved vore grænser. Historien ved ikke noget om, at Romerne kom nord for Elbfloden, selv om de måske nok har sejlet op langs halvøens vestkyst.

Og efter det kjendskab, man har til Romernes gravskik og deres bygning, er det meget lidt sandsynligt, at Romerne selv have bragt kulturen til os i jernalderen. Ganske vist har ligbrænding og jordfæstelse uden ligbrænding været benyttet jævnsides lige til de ældste kongetider. I den del af »tolvtavleloven«, som føres tilbage til kongetiden, hedder det i den 2den passus af »de jure sacro«: *Hominem mortuum in urbe ne sepelito neve urito*. Det ser også ud, som om begge fremgangsmåder fra de ældste tider have været benyttede; kun den fattigste del af befolkningen blev jordfæstet ubrændt uden for murene og da i dybe fællesgrave,

således som man har fundet dem på jernbanens terræn i Rom udenfor den Serviske mur. Patricierne bleve måske nok oftest brændte i den tidligere tid; men adskillige slægter lode dog ikke deres afdøde brænde. I kejsertidens første århundrede var ligbrænding utvivlsomt overvejende. Kejserne, og med dem de fleste, bleve brændte; først fra midten af det andet århundrede, fra Antoninernes tid, siger Marquardt og Momsen i »Hdb. der Röm. Alterthümer«, bliver jordfæstelse hyppigere, og dermed bliver også fund af sarkofager hyppigere; i løbet af det 3die og 4de århundrede bliver ligbrænding først sjældnere og sjældnere for så i begyndelsen af det 5te helt at forsvinde med kristendommens udbredelse. Macrobius, som ikke var kristen, skriver, at på hans tid bleve ligene ikke mere brændte; han levede på Theodosius II tid 418—450.

Dertil kommer så, at Romernes hovedform, stærkt blandet som Italiens befolkning dengang sikkert var, efter de ikke ret mange gammelitalienske kranier fra c. 400 f. til 100 e. K., som jeg råder over, viser sig at være meget forskellige fra vore jernalders hoveder:

Index cephal.:	70	71	72	73	74	75	76	77	78	79	80	81	82	83	84	85	86	87
Antal 144:	1	5	2	9	3	10	18	14	8	8	21	15	5	9	4	7	2	3

Som det let ses ere disse hoveder ikke til at sammenligne med vore jernalders hoveder; og lige til vor folkevandringstid i hvert fald var ligbrændingen i almindelig brug i Romerriget; så i den henseende er der også uoverensstemmelse. Derimod kunde man tænke sig muligheden af, at Romernes erobringer og herredømme i Rhinegnene havde bevirket en forskydning mod nord af befolkningslag, særligt fra de sydlige Rhinegne, hvor kultiveringen har virket længst og sat sig varige spor også i befolkningens kultur, og at det således kunde være romaniserede stammer fra disse egne, som først vare pressede op gennem den jyske

halvø og siden også gået over til øerne. Og netop i disse egne nord og syd for Worms og Mainz har man på denne samme tid og forud for den en befolkning, som ikke brugte ligbrænding, og som hvad hovedets bygning angår viser en slående lighed med vore jyske og sjællandske jernaldersfolk. På tabellen i Årb. 1906 pag. 299 har jeg givet en serieopstilling af 108 fra disse egne og tiders rækkegrave stammende hoveder, som vise en gennemsnits index på 74,8, og som gruppere sig aldeles som de jernaldershoveder, der ere fundne her tillands¹. En sådan forskydning skulde da være begyndt allerede i det første århundrede e. K., og den medbragte begravelsesskik skulde da være bevaret tildels gennem 3—400 år i hvert fald af nogle få standhaftige. Det skal indrømmes, at den nu fremstillede forklaring måske kan forekomme noget usandsynlig, men umulig er den ikke. Umulig er derimod et sådant spring fra 30 % rene dolichocephale til 82 % og derefter atter tilbage til 30 %, selv om der ligger omkring et tusinde år mellem hvert af springene. Forskjellen er dér så stor og naturstridig, at tanken ikke

¹) Og længere tilbage gennem Hallstattperioden i Bayern, Baden, Württemberg og Pfalz finder man jordgrave uden ligbrænding, med den gravlagte i sidehugstilling. Som eksempler på hovedformen kan fra Württemberg og Bayern anføres efter Dr. Schlitz følgende fundne breddeindices: 72,4—69,1—81,1—75,0—74,0—61,1—72,5—84,7—73,0—72,7—71,7—74,7—72,0—77,7—72,4—73,0—72,8—67,7—73,8. Fra Bayerns og Würtbergs forudgående højgrave, som nå op til bronzealderen, kan anføres breddeindices: 72,7—73,1—73,0—67,7—65,4—81,8—77,0—78,2—77,5—77,8—79,8—80,0—82,7. Og forud for bronzealderen har den samme egn i Pfalz, Bayern, Württemberg og Baden i stenalderens sidste tid haft en befolkning af samme bygning. Kochl har fra omegnen af Worms beskrevet et sådant stenaldersfund fra jordgrave, hvor skeletterne lå ubrændte. Virchow har bestemt breddeindex for 5 ♂ til 75,8—72,3—72,5—73,1—78,7 og for 1 ♀ til 72,2; men desuden er der målt i gravene følgende mandshøjder 1750, 1700, 1600, 1700, 1700, 1700, 1750, 1750, 1800, 1800, 1750, 1750, 1550 og kvindehøjder 1550, 1650, 1550, 1500, 1500, 1500, 1650, 1600, 1700, 1650, 1600. En interessant ejendommelighed skal her fremhæves ved dette Kochls fund; 27 af gravene bestemtes som kvindegrave; i 24 af disse fandtes der kværnsten, oftest 2 i hver grav. I mandsgravene ingen kværnsten.

lader være med at søge efter en forklaring; jeg kan ikke finde nogen anden, og de anthropologiske forhold i disse tidligt erobrede og tidligt romaniserede egne stemme i alt fald godt med antagelsen; disse egnes befolkning havde den langskallethed, den gravskik og romerske kultur, som vi alt-sammen finde som noget fremmed i vort lands jernalderstid.

Var kulturen bleven bragt ved meddelelse, vilde vel nok jordfæstelsen uden ligbrænding være kommen med og vilde have været almindeligere. Men det er utvivlsomt, at folketyperne vilde have været uforandret i jordgravene den samme, som den var før.

På endnu et af de områder, som jeg i disse undersøgelser har draget frem, findes der ingen forskjel. Man finder blandt jernaldersskeletdelene de samme sygelige og abnorme tilstande i det væsentlige, som ere omtalte for stenaldersskeletternes vedkommende. De ere opførte for de enkelte skeletter paa tabel A, pag. 328—347.

- 1) Metopisme (åben midtpandesøm) er noteret 5 gange.
- 2) Torus parietofrontalis (Issekam) 7 gange.
- 3) Alveolar prognati ligeledes 7 gange.
- 4) Uregelmæssigt og abnormt tandanlæg 8 gange.
- 5) Fossa olecrani perforata noteres 6 gange.
- 6) 5 sacral-, 6 lumbal-, 12 dorsal-hvirvler og 6 cervical-hvirvler; de 12 dorsalhvirvler have alle hver sit ribbensled; findes hos Løbe-Nr. 66, en 25-30aarig kvinde.
- 7) Deformitet af lemmeknogler findes 2 gange: hos en 40-50aarig mand er venstre skinneben fladtrykket forfra bagtil.
- 8) Usædvanligt spinkle nøgleben (claviculæ) findes på 14 skeletter fra Klintegårds gravpladsen.
- 9) Et ejendommeligt tilfælde af brud af venstre nøgleben i den unge alder, som er dårligt helet og har bevirket compression af arteria subclavia sin., der atter har medført atrofi af venstre overextremitet og skulderblad, findes hos Løbe-Nr. 9, en voxen mand c. 50 år. Løbe-Nr. 47 har havt et

brud af højre skinneben. Løbe-Nr. 48 har brækket højre lægben; brudet har medført en myositis ossificans musculorum extens. hallucis long. og digitorum comm. Løbe-Nr. 127 har brækket venstre nøgleben og Løbe-Nr. 28 venstre albueben. Ialt 5 fracturer af lemmeknogler.

10) Hugsår i pande-tindingeegnen; der er udført trepanation. Den 30-40årige mand Løbe-Nr. 16 er død meget kort efter operationen. Se Årb. 1877, pag. 361, hvor afbildning samt professor F. Th. Schmidts beskrivelse af læsionen findes.

11) Arthritis deformans findes 1 gang i hoftedet hos en kvinde over 60 år og 1 gang i knæledet hos en mand. I hvirvelsøjlels led som spondylitis ossificans findes lidelsen hos 8 mænd og hos 4 kvinder. En af mændene har tillige arthritis deformans genus, og en anden har tillige haft

12) Osteomyelitis femoris dextri. Den samme lidelse har kvinden fra grav 1 i Juellingefundet (her nævnt som Løbe-Nr. 170 for legemshøjdens vedkommende) haft i højre lårbens nederste ende.

13) Almindelig hofteledsbetændelse noteres 1 gang hos en ældre kvinde.

14) Spor af rachitis (engelsk syge) er iagttaget 3 gange.

15) Spor af betændelsesprocesser i knogler er noteret 3 gange (i øjenhulens ben, i pandebenet og i issebenet).

16) Af 65 voxne mænd med mere eller mindre fuldstændige tandsæt er der 20 eller 30,77 %, som har caries, og af 40 kvinder er 14 eller 35 % med caries. Tandcaries er således mere end dobbelt så hyppig blandt disse vore langskallede jernaldersfolk, end den var i stenalderen. Af børn er 16 mellem 4 og 17 år; af disse er der ingen, som har caries dentium.

Af de fundne sygelige tilstande i knoglerne har kun det under 10) anførte hugsår i kraniet medført døden.

Petersen, N. M., Bidrag til den oldnordiske Literaturs Historie.
1866. 3 Kr.

Physiologus i to islandske bearbejdelser ved Verner Dahlerup. 1889.
(Særtr. af Aarb. f. nord. Oldk.) 2 Kr.

Register til Njála 2. bd. og K. Gíslasons andre afhandlinger. 1896. 1 Kr.

Saga af Tristram ok Isönd samt Möttuls Saga. 1878. 6 Kr.

Sturlunga saga i dansk oversættelse ved Kr. Kálund, versene ved
Olaf Hansen. 1.—2. bind. 1904. 12 Kr.

Sturlunga saga, udg. efter håndskrifterne, 1.—2. bd. 1906—11. 20 Kr.

Vestiges d'Asserbo et de Søborg. 1855. 2 Kr.

Breve til og fra C. C. Rafn. Udgivne af B. Grøndal. 1869. 3 Kr. 50 Ø.

Følgende Skrifter ere udsolgte:

Antiquariske Annaler. 1—4. B. 1812—27.

Antiquitates Americanae sive Scriptores septentrionales rerum Ante-
Columbiarum in America. 1837. 4.

Fornaldar sögur norðrlanda. 1—3. B. 1829—30.

Fornmanna sögur. 1—12. B. 1825—37.

Færeyinga saga eller Færøboernes Historie. Udg. af C. C. Rafn.
1832.

— oder Geschichte der Bewohner der Färøer. Herausgegeben von
C. C. Rafn u. G. C. F. Mohnike. 1833.

Grønlands historiske Mindesmærker. 3 Dele. 1838—45.]

Jahresberichte der Königl. Ges. f. nord. Alterthumskunde. 1837—42.

Islendinga sögur. 1—2 B. 1829—30.

— — 1—2. B. 1843—47.

Kongehøiene i Jellinge. Af J. Kornerup. 1875. Fol. (Ikke i Bog-
handelen.)

Krákumál sive Epicedium Ragnaris Lodbroci. Med dansk, latinsk og
fransk Oversættelse. Udg. af C. C. Rafn. 1826.

Ledetraad til nordisk Oldkyndighed. 1836.

Nordiske Fortids-Sagaer, oversatte af C. C. Rafn. 3 Bind. 1829—30.

Oldnordiske Sagaer i Oversættelse. 12 Dele. 1826—37.

Petersen, N. M., Historiske Fortællinger om Islændernes Færd
hjemme og ude. 1—4. B. 1839—44.

Scripta historica Islandorum, 1—12. B. 1828—46.

Tidsskrift for nordisk Oldkyndighed. 2 Dele. 1826—29.

INDHOLD.

	Side
Fortsatte Bidrag til vort Oldtidsfolks Antropologi. De sidste 6—7 Aars Skeletfund fra Stenaldersgrave og særlig de sidste 10—12 Aars Skeletfund fra Jernaldersgrave. Af Prof. Dr. H. A. Nielsen	275.

Af dette Tidsskrift udkommer et Hefte hvert Fjerdingaar. Fire Hefter udgjøre et Bind, som koster 4 Kr. Enkelte Hefter sælges ikke.

Bidrag til Tidsskriftet sendes til det Kgl. nordiske Oldskrift-Sejskabs Bestyrelse (Nationalmuseet, København).

UNIVERSITY OF MICHIGAN

3 9015 07706 4353

